

ત્યા તેમને ખીણુ ટોણુ મળ્યુ તે ટોળાએ ખરું ડારણુ ગોધી
કાંઢયુ હતુ એક નોકરનેજ વાગ્યુ કે એ ચીસ અર્ધા ખોદાએના
કુના તરફથી આવી હતી તેણે મરને તે થકા કુટી તે સો તે કુવા
નરક ગયા દોક દરીફન માયે હોવાથી તે કુવા આગળ જોતજોતામા
ઝો પડેથી ગયા.

એક નોકરને ખોદના માટે બનાવેલી કામ ચવાઉ નીમરણી
વાટે નીચે ઉતાર્યો. તેણે ઉપરના યોજોને ખખર અપી કે ધાંચેલી
વાત માચી પડી છે કોઈક મહેમાનજ અદર પડી ગયો છે

એક ઝોળી બનાવી દિસનને બહાર કાઢ્યો, ત્યારે દિસન જોવાન
હતો થોડાક ઉઝરડા મીવાય ખીજ કોઈ દેખીની રંગ નેને થઈ નહોતી.
નેને તે ઝોળીમાંજ એક ઝોગડામા લઈ જનામા આવ્યો મિત્રનસ
ધૂમી થઈ ગઈ

દિસન જાગ્યો ત્યારે તરતજ આવેનો કાકર, સર, અને સર
જોને ત્યા ગઈતી હતી તે મિત્ર ગુણોડવાન હતા.

દિમનની આખો ઉપરેલી જોઈ, નાએ નિરાતનો નિવાસ
ખેચ્યો કાકર દિસનનો ઝોળખીતો હતો તેના મચળના કાકરે
આનનાર સોને પીછાણે છે તેણે હસીને દિસનને પૂછ્યુ, "કમ છે
મે સાબળ્યુ કે તમે પાતાલમા ન ગઈન્યા ગોધવા જતા હતા?"

દિમને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કિમતથી આપ્યો તે નાગકન્યા પાસે
જતો નહોતો, પણ નાગકન્યા માં "વિપમયી" ના બાહુપાશમાંથી
ફર ભાગતો હતો તેણે સર સામે જોયુ

"હુ વણીજ દીનગીર હુ કે તમને આવો અસ્માત થયો."

સરએ મરન બાનથી ક્યુ

"ઝોથીય ઘણો દીનગીર તો હુ હુ કે તમને તમાગી
મીનનસ ડોડી અહી આવવામા હુ કારણમૂત થયો" દિસને લાનકાળથી

“ના તેમનાથી હું હવે ગળાઉં તેમ નથી મળતી છોડ ”
પુત્ર વાળે તાળીએ પાડી તેથી મહેલ પુ એ થતે ડિમને હતું

“મર ” ઓં પર ઓં લખના પુ વાળે હતું

“ને બાસાછતી નિરંતર પડીને પપુ પરપાનાનું નકલી કું
કાકાએ મદ કરવાનું વચન આપ્યું પણ સર નિરંતર પડી ”

“મર તેનું મરેનું ”

“હા ” મહેલ ક્યારેને ડિમને હતું એટલે હું ગુસ્સે થતે
ચાલી ગયો —”

“પછી ?”

“મમ, તરતનીજ દેામા એની હું મુઠાડ આપે આપ પછી
મને એની કં ખાત નથી ”

‘તે ક્યા છે?’

‘ઝાલુ જાલો, તે ગિરિયામ મા હાથ કે પછી મેગરો મા હાથ
તે આ બોલે છે ”

“હવે તારે મનાહ ચાલી લેવાની છે ?”

“મારે હવે શું કરવું ?”

“કે નહીં ”

“એવું ?”

‘તે નગણ બજે તેની વાટ જોતા એ સી હતું ’

‘તારી એસી મના છે ?’

“હાસ્તો નહીં તો તું જાણ કાનણ બજાશે કે મારી માગશે,
તો તે તને પછી નગણો નમણા તું જેમ તેમ કરીને છુટી ગયો છે,
તે જ માડ છે ”

“પપુ —”

“પણ પણ કેં નહીં. તું આટલું ભણ્યો તોયે શ્રીખ્યો નહીં
જ લગ્ન એ પ્રભુએ માનવીને પ્રભુ જેવા ન થતા દેવા માટે
પાથરેલી જાળ.....”

“તું તો છે જ એવો નારીઓને ધીકારનાર. !”

“ના. હું નારીઓને ધીકારતો નથી. તેઓના ચંડી સ્વરૂપને
હું પૂજું છું. જ્યારે તેઓ શક્તિ દેવીનો સાજ સજો છે, ત્યારે
હું તેમનો અનન્ય ભક્ત બની રહું છું. પરંતુ હામાં હા ભેળવે,
પતિને પ્રભુ માની પૂજે, ધણીનો માર ખાય, પગ ચાંપે, એવાને
માટે તો મને ધીકાર છે. તેઓ પુતળાં થવાનું કમુલ કરે છે,
એટલે તેમને માનવી ગણવાનું મન નથી થતું ચાલ, હવે એ વાતને
બંધ કર. નહીં તો હું તેના ઉપર મોટું ભાષણ આપવા બેસી
જઈશ.”

કિસન ચુપ થઈ ગયો. તેનું મગજ સરોજના સ્વભાવનું સમ-
તોલન કરવામાં પડ્યું, “સર ખરેખર ચંડી-સ્વરૂપ તો નથી. હા.
તે હાશીઆર છે, બુદ્ધિમન્તા છે, વ્યક્તિત્વ વાળી છે, પણ તે માને
છે કે પતિ એટલે પરમેશ્વર, લગ્ન પછી મારા આદર્શો ભાવનાઓ
અપનાવવાના તે વિચાર કરતી હતી. તે પુતળુંજ, નહીં તો બીજું
શું? હા. તે મારાથી વિરૂદ્ધ પડી. પણ તેનું કારણ બીજું એ હાર્ડ
શકે, ના, તે શક્તિદેવીની પ્રતિમા તો નથીજ. તેનામાં માતાની કોમ-
ળતા છે, પણ જગન્માતા થઈ જગનને સંરક્ષવાની, તેને સાચું
ચુંદ્ર કરવાની તેનામાં શક્તિ નથી. ના તે પુરૂરવાના કહેવા પ્રમાણે
પુતળુંજ છે, અને પુતળુંજ થઈ રહેવા માગે છે.”

“કેમ શાના વિચારમાં પડ્યો, કિસન?”

“હંધ આવે છે. તારી ચા આજે સારી નથી થઈ.”

“ફરી ફરી આપું?”

“ના, ના. હું ઘેર જઈશ.”

‘સારું’, પણ પ્રભાતના ધુમ્મસ નેવી ફાઈ ફામળાગીના સ્વપ્ના ન જોતો તું જાણુભગુર મોહમાં તણાવે, તો પ્રભુપદ મેળવવાની શક્તિ હણાઈ જશે”

કિસનને ધુમ્મસ ની ટળાઈ વળ્યું હતું, તેની પુરૂરવાને ખમર નહોતી કિસન ગયો પછી પુરૂરવાએ રેખાના ખાનમાથી એક આત્મમ ગોધી કાઢ્યું, એમાંથી એક ચિત્ર કાઢ્યું, તે બખડ્યો. “ધુમ્મસ, ધુમ્મસ!”

તે ચિત્ર એક સુંદર જીનું હતું

૧૫

ખ જાદેવે અથડાતા ટોચાતા સરોજની હોસ્ટેલ શોધી ઠાલી, તે સરોજને ઓરડીમા પેસતા, અબ્જુબાજુ રહેતી છોકરીઓ નીકળી આવી બધી આખો સરોજના પારણા આગળ ચોટી હતી

“આ ?” એક છોકરીની આખો તિરસ્કારથી બોલી રહી

“ના ના.” ખીજી આખે તેની ના પાડી.

“હા આજ ” ત્રીજીએ સરોજની હયા ખાંધી.

“હગે, નશીબ તેના ” ચોથીએ બેફરકારી ખતાવી

પ્રકરણ પુરૂ થયુ પડોશી છોકરીઓ પોતાની ઓરડીમા ચાલી ગઈ

સરોજ બજારવેને ભેઠને ચમકી ઓળખાણ પીછાન વિનાના કોઈ યુવાનને પોતાની ઓરડીમા પેસતા ભેઠ, સરોજને સ કોચ થયો. સહેજ ગુસ્સો પણ આવ્યો. પણ બજારવેની જાડી અકકલને એવો સહાય કે ગુસ્સો જણાય તેમ નહોતો. તે એક પુરુષ

“તમારું નામ સરોજ?”

“હા.”

“તમે શું કરો છો?”

સરોજ બળદેવના પ્રશ્નોથી વિચારમાં પડી. આ કોણ છે કે આમ સલાહોજ પુછ્યા કરે છે, અને તે યે મુરખની માફક?

“ભાણું છું.” સરોજે જવાબ આપ્યો.

“તમે શ્રીમંત છો? તમારા બાપ શું કરે છે?”

સરોજથી આ વર્તણૂક સહન ન થઈ. “તમે કોણ છો, કે આ પ્રશ્ન પુછી રહ્યા છો?”

“હું કિસનનો ભાઈ છું.”

“એમ?” સરોજ બધું ભુલી ગઈ. કિસનના ભાઈને તે કેં પણ આફ કરવા તૈયાર હતી.

‘હા. તમારે એની સાથે પરણવું છે, નહીં?’

“હા.”

“ન પરણો તો?”

“એટલે?”

“તમને ખબર છે કે બાપાજી તેની વિરૂધ્ધમાં છે?”

“હા.”

“અમને લાગે છે કે કિસનના પૈસા માટે તમે એને પરણવા તૈયાર થયા છો; માટે બાપાજીએ તમને એ અસંમતિ કહેવા મને મોકલ્યો છે.”

“તેમનો ઉપકાર: પણ તેમના વિરોધની મને ખબર છે.”

“સારે તમે કિસનને કાગળ ફેમ લખો છો?”

“એટલે? શું મારે તેને કાગળ પણ ન લખવા? કિસન શું બાળક છે કે તેના ઉપર ગમે તેના પત્રો ન આવી શકે? અને મને તમે પત્ર ન લખવાનું કહેનાર કોણ?” સરોજને કિસનના ભાઈ પર પણ ગુસ્સો આવવા લાગ્યો.

“તમારી બાજી અમને હવે ખબર પડી ગઈ છે, એટલે હવે તો અહેતર છે કે તમે કિસનને ચંહાવાની વાત ભુલી જાઓ; એવી

પ્રેમની વાતો કઠીને તમે ડિમનને બોળી રાકો, અમને નહીં.” સહેજ ધાતી કાઢી બળદેન બેઠ્યો.

“તમાના મોઢા ઉપ થી દેખાઈ આવે છે કે તમે પ્રેમની વાતમા ન બોળવાઈ શકો. તમાગમા પ્રેમ જેવી ચીજ સમજનાને હૃદય ઉપ એમ દેખાતું નથી.”

“એટલે તુ તુ મને લાગણી વગરનો મમજો છે ?”

“તમે બુમો ન પાડો. તમે ગમે તે હો પણ મારી ઓર ડીમા આમ બુમો માગનાનો તમને હજુ નથી” મહેજ સખ્તાઈથી સગેજે કહ્યું તેને લય હતો કે અણબાણની ઓરડીમા તેમની વાતચીત ચાલવાનિ કાનો માર્ગ રહ્યા હોના જોઈએ.

“સાડુ મોટેથી નહી બોલુ હવે મુખ્ય વાત પર આવો. તમારે ડિમનને બુધી જવો છે કે નહી ?”

“ના.”

“એને બુનવા માટે તમારે ડીમત જોઈએ છે, ડીમ ? સોનાની ચક્કી એમને એમ તમારે હાથમાથી જના દેવી નથી એમ ?”

“તમે મહેજબાની કઠીને પૈમા જેવી તુરુ બાબતની વાત ન લાવો નો નાક હુ ત્રીમત છુ અને મને પૈમાની જગથે તમા નથી, અને તેમા તમાગ અને તમાગ પિતા જેવાએ કમાયેના પૈમાની પરવા તો નહી જ.”

31/54

“બોલો, પાનમો રૂપીઆ આપુ, જે ડિમનને બુધી જવાતુ વચન આપો તો !” બળદેવ બાણે લીનાઉ કરતો હેય તેમ બેઠ્યો.

મગેજને આ રખેદથી મખત ગીસ ચતી.

“તમે ડિમનના લાઈ હો, એમ મને લાગતુ નથી તમે જેમ આગ્રા હો તેમ મહેજબાની કઠીને ચાલ્યા જાઓ હુ તમને ઓળખતી નથી, અને તમાગી સાથે કે નાત પાપુ કવા માગતી નથી.”

“હવેર રૂપીઆ આપુ. જો—”

“ચુપ રહો, અને ચાલ્યા જાઓ !” મોટેથી બુમ પાડતા સગેજે કહ્યું.

સરોજની આવી ખુબ સાંભળી આજીબાજીની છોકરીઓ
હોડતી આવી.

“શું છે?”

“કોઈ બદમાશ છે?”

“નીકળ.”

“આલ, હર મખોર!”

“સુપરીન્ટેન્ડન્ટને બોલાવું?”

ચારે તરફ હોહા થઈ ગઈ. બળદેવની બરછટ ચામડીને પણ
ખરાબ લાગ્યું. તે શરમીંદો પડી ગયો. તેનું મોં કાળું પડી ગયું.
તે વધુ બોલ્યા વિના ચાલ્યો ગયો. સરોજના આ અપમાન કરતાં
તેને નિષ્ફળ થઈ આવેલો જોઈ, તેના બાપ તરફથી મળનાર અપમાનના
ભયથી તે ઘણો ક્રીકક્રો પડી ગયો.

“એ કોણ હતો?” એક છોકરીએ સરોજને પુછ્યું.

“કોણ જાણે!”

“તેણે શું કયું?” બીજીએ પુછ્યું.

“કેં નહીં.”

“સારે તું ગુસ્સે કેમ થઈ ગઈ?”

“કોણ જાણે. હું ધારું છું કે મને એ માણસનું જાડું શરીર
જોઈને બીક લાગી!”

બધી છોકરીઓ હસી પડી. બળદેવના શરીરનું સૂચન કોઈને
પણ હસવાના માટે પુરતું હતું.

“તેં પડેથીજ કંઈ હાતતો એને મરાવત!” એક હીંમતવાળી
છોકરીએ કહ્યું.

“કામા વીરસ્ય ભૂપણ!” શ્રીકા મોઢા ઉપર તેનું શાશ્વત
સ્મિત લાવનાં સરોજે કહ્યું.

વધુ રસ ન પડવાથી ધામેધામે છોકરીઓ વેરાઈ ગઈ.

કહ્યું. “ના જી. મીજલસ તો ક્યારની ખલાસ થઈ ગઈ.”
રણછોડલાલે કહ્યું.

“હવે વાત પછી કરજો. મને મારું કામ કરી લેવાયો. બોલો, કિસનલાલ, તમને ક્યાંય દુખે છે ? તમને દેખીતી ઈજા તો કેં થઈ નથી. પગનાં હાડકાં પણ સલામત છે, ફક્ત મને એક શંકા છે. તમારા બન્ને પગ વાળો જોઈ.” ડાક્ટરે પોતાનું કામ શરૂ કર્યું.

કિસને તેમ કહ્યું. જમણો પગ વાળ્યો. પણ તેથી તેને કેં દુખ્યું નહીં, પણ ડાબો પગ જરાકજ ઈચ્છો કરતાં તેનાથી નાની એક ચીસ પડાઈ ગઈ.

“હં. મારી શંકા સાચી લાગે છે.” કહી ડાક્ટરે તેના ડાબા ઘુંટણને સહેજ હચમચાવ્યો. કિસનને ઘણું દુઃખ થતું હતું. તે તેના મોંઢા ઉપરથી દેખાઈ આવતું હતું.

“તમારું ઘુંટણનું હાડકું ખસી ગયું છે. તમારાથી પંદર દિવસ સુધીતો પગ નહીં હલાવાય !” ડાક્ટરે પોતાનો નિર્ણય આપ્યો.
“તમારે ત્યાં સુધી અહીં રહેવું પડશે !”

“પણ હું અહીં અગવડકર્તા થઈ પડીશ !” કિસનને સરના આતિથ્ય નીચે વધુ રહેવું નહોતું. રાક્ષસી !

“તેનો તમારે વિચાર નથી કરવાનો” રણછોડલાલે કહ્યું.
“તમારા કંકાને અમે કહેવડાવી દીધું છે. તેને અમે સમજાવી શકીશું, અને વળી સર ખડાશ હાંકતી હતી, કે તેનાથી ચાકરી સારી કરી શકાય છે, એટલે તેની પણ પરીક્ષા થશે. કેમ સર ?” સર તેનું હમેશનું ટીકકું હાસ્ય હસી.

કિસન ત્યાં પંદર દિવસ રહ્યો ; તેનો પગ સારો થયો, અને તેની સાથે તેના મગજમાંથી સરનું રાક્ષસી સ્વરૂપ પણ અદ્રશ્ય થયું. આટલા સૌંદર્ય સાથે પ્રજા નિર્દોષતા પણ આપી શકે છે, તે તેને

૧૬

ઝૂંગદેવ તદ્દન ખશીઆણો પડી ગયો. તેણે જે જે મોટી મોટી કહપનાઓ બાધી હતી તે તુટી પડી. તેણે ધાયુ^૮ હતું કે મોઢક છોકરીને સમજાવવી તે તેા થોડીક પળતુ કામ છે સ્ત્રીઓને શુ જાઈએ? ઘરેણા, લુગડા-એગ્ને પેસા આવી તેની માન્યતા, હોવાથીજ તેણે પોતાનુ કામ સહેલુ ધાયુ^૮ હતું આથી તેને જ્યારે સરોજની ચોરડીમાથી નાસી જયુ પડયુ, ત્યારે તેને ઘણું લાગી આવ્યું. કિસન ગમે તેવો તોયે તેનો નાનો ભાઈ હતો. અને એને પરણવાની ઇચ્છા ગખનાર છોકરી જ્યારે તેનુ અપમાન કરે, ત્યારે તે શી રીતે મદન કરી શકે ?

તેણે મુબાઈ પાછા અવતા ઘણા ઘણા વિચારો કર્યા. કથી રીતે એ છોકરી ઉપર વેર વાજયુ, તે રોધવાના તેણે અનેક ઉપાયો યોજ્યા, એ છોકરીને કિસનની સાથે ન પરણવા દેવી, એવી બિામ પ્રતિજ્ઞા પાળવાને તેણે અનેક મનોરથો ધડ્યા.

કિસનને સમજાવવાથી તે એ છોકરીની વિરૂદ્ધ થઈ શકે? હા. એ શક્ય છે, પણ કિસનને કહેવું શી રીતે? બગદેવ કિસનથી ગભરાતો હતો. કિસનની જોડે વાત કરવામાં તેને પોતાનું ઓછું શિક્ષણ દેખાઈ આવતું. તેથી તે કિસન જોડે બહુ ઓછી વાત કરતો, તે માનતો કે તેનાથી દૂર રહેવાથીજ તેનું મેટાભાઈનું સચવાઈ શકશે.

આથી કિસનને સમજાવવાનો રસ્તો તો અશક્ય હતો. ખીજો રસ્તો માધવરાયને ચઢાવવાનો હતો. ‘બાપાજી તો તે છોકરીની વિરૂદ્ધ છે જ. એટલે જો હું તેમને વધારે ચઢાવીશ તો કંઈ કાળે પણ બાપાજી કિસનને તેની સાથે પરાણવા દેનાર નથી, એજ રસ્તો ચોખ્ખો છે.’ તે નિર્ણય ઉપર આવ્યો.

આથી જ્યારે તે મુંબાઈ આવ્યો, અને પોતાના કામકાજનો અહેવાલ તેણે ગોઠવ્યો, ત્યારે તે અહેવાલ અસલ કરતાં કેં જુદોજ હતો. “બાપાજી, હું ઘણી સંભાળથી ગયો. હું સીધો એને ત્યાં ન ગયો. મેં તપાસ કરી કે તે કવી છોકરી છે. મને ખબર મળી કે એ તદ્દન ખરાબ વર્તનવાળી છોકરી છે, એટલે મને વધારે ગુસ્સો ચઢ્યો. ખીચારા કિસનને ફસાવનાર છોકરીને જડમુળથી ઉખેડી બાજુ પર કરવી જોઈએ, એમ નક્કી કરી, હું તેને ત્યાં ગયો. પંડેલાં તો મેં એની સાથે સારી રીતે વાતો કરી. તે તો મારા સોનાનો બટન તરફ જ નેખાં કરી. મને મળેલી બાતમી મને ખરી લાગી.”

“મેં ધીરે રહીને કિસનની અને લગ્નની વાત કાઢી. તેણે તો કહ્યું કે એ કિસનને પરાણવાની, અને જો કિસન એની જોડે ન પરાણશે. તો તેની પાસે કિસનના કાગળો છે અને એ કાગળોની સાક્ષીથી તે તુકસાનીનો ઢાવો માંડશે. મને લાગ્યું કે એ છોકરી એ ધમકી પાળે એવી છે, એટલે મેં એને દાર્ટમાં જવાના ગેરફાયદા સમજાવ્યા. એણે એના રૂપીઆ માગ્યા. મેં ચોખ્ખી ના પાડી.

“એટલે એ તો ગુસ્સે થઈ ગઈ, ગમે તેમ બોલવા લાગી, હું ચે ગુસ્સે થઈ ગયો. મેં એને ધમકાવી, મખત ધમકાવી મેં એને કહ્યું કે એના કરતા મને વધારે ડર. આપડે છે જો તે ‘નુકમાનીનો’ દાવો માડશે, તો અમે જોમલાવવાનું તહોમત મુકી, તેના ઉપર કામ ચલાવીશું. આથી તે ગભગઈ, તે એકદમ નર્મ પડી ગઈ. મેં તે જોઈ, વનારે વમકાવી કિસનના ઢાંગળા પાછા આપી દેવા મેં એને હુકમ કર્યો રડતા રડતા તેણે કહ્યું કે કિસનનો એક પણ કાગળ તેની પાસે નથી.”

“પણ મેં એમ માન્યું નહીં, મેં તેની ઝોરડીની એકેએક વસ્તુ તપાસી, અને ખાતરી કરી કે જો બોલતી હતી તે માયુ જ હતું. મેં એને કહ્યું કે જોતે હરે કિસનને કાગળ લખશે, તો પીલેજ વિસે તેના ઉપર કામ ચલાવીશું એટલે—”

માનવ ત્ર્ય શાંતિથી આભળી રહ્યા હતા, તેમને એકદમ ખડખડાટ હસતું આવ્યું, “મળદેવ, હું ધારતો હતો કે તું વેપારી થવાનો છે એટલે જીવું ચાગી ગીતે બોલી શકતો હશે, તે અત્યારે જે વાત કહી તેને જો તું સત્ય મનાવના ધારતો હોય તો તું મોટી ભુન કરે છે. હું જાણું છું કે તને જે વાત કહી તેમાનું અર્થુ જે તું કરી શકે એમ નથી અને તે તેનું કે કંઈ નથી, તે સાબીત કરતો આ પત્ર અચાનકની જ ટપાલમા આવ્યો છે.” તેમણે બળદેવને કહ્યું.

બળદેવને થયું કે જો ભોંય માર્ગ અપે તો તે ભોંયમા પેસી જાય તે નીચે જોઈ રહ્યો.

‘જો આભળ-’ માવડય કાગળ વાચના માડ્યા

“પ્રિય કિસન,

‘મેં બે પત્રો લખ્યા તો હવે કે જવાબ કેમ નથી? મેં અગલા પત્રમા લખ્યું હતું તેમ હું તમને પત્ર તો ન લખત પણ

અને એક એવો બનાવ બન્યો, કે મને લાગ્યું કે મારે તેની બબર તમને આપવી જોઈએ.

‘સવારે એક માણસ આવ્યો, જાડો, કઢંગો, બેડોળ, કપડાં કીંમતી પહેર્યા હતા, પણ તેનું શરીર એવું હતું કે તેના ઉપર ગમે તેવાં સારાં કપડાં ખરાબ લાગે. એણે કહ્યું કે તે તમારો ભાઈ હતો હતો. મેં તે માન્યું, તેને બેસવાને ખુરશી આપી,

‘પણ તેણે તો તરત વિલક્ષણ રીતે વર્તવા માંડ્યું. જાણે તે જાઈ મારો ઉપરી હોય તેમ તેણે મને કહ્યું કિસન સાથે પરણવાનું માંડી વાળ. મેં પુછ્યું શા માટે? તેણે કહ્યું ‘કારણ કે તું અમારી ન્યાતની નથી’ મેં એને ચોખ્ખું સાંભળાવ્યું કે મારે ગમે તેની સાથે પરણવું હશે, તેની સાથે પરણીશ. ત્યારે તેણે મને પૈસાની લાલચ બતાવવા માંડી. મને કહ્યું અમને બબર છે કે તું કિસનને તેના પૈસા માટે પરણવાની છે, માટે મારાં પિતાજી તને પૈસા આપશે.

‘આ સાંભળીને તો મને ઘણાજ ગુસ્સો આવ્યો. હજી મારાથી માની શકાતું નથી કે તે તમારો ભાઈ હોય અથવા તો તેણે કહેલું બધું સત્ય હોય, કારણ કે મારાથી સમજી નથી શકાતું કે લોકો શા માટે ધારે છે કે લગ્નને અથવા પ્રેમને પૈસા સાથે સંબંધ છે. ખાસ કરીને પ્રેમને પૈસા સાથે જરાયે સંબંધ નથી. પ્રેમ એવી સ્વર્ગીય વસ્તુ છે કે ઐહિક સંબંધો અને સાધનોની તેને કેં જરૂર નથી.

હા. લગ્નને અને પૈસાને સંબંધ છે-એટલાજ પુરતો કે લગ્ન એ પણ ઐહિક વસ્તુ છે, એને સુધરેલા સમાજે એમ બનાવ્યું છે. હું જ્યારે ‘સમાજની ઉત્ક્રાન્તિ’માંનાં શરૂઆતના પ્રકરણો વાંચું છું ત્યારે મને ખરેખર તે વખતના વાણી સુધરેલા મનુષ્યો ઉપર અદેખાઈ આવે છે, તેમનામાં નહોતી લુચ્છાઈ, કે બદમાશી. તેઓ જે કરતાં તે ઉઘાડું કરતાં. પીઠ ઉપર ધા મારવામાં તેઓ સમજતા નહોતા, કોઈની પાછળ વાત કરતા નહોતા, કોઈનું ખરાબ દંચ્છતા

નહેતા, તેએને આતી કાલની ચિના નહેતી ગઈ કાલની યાદગીરી નહોતી

‘આજે મનનનતિ આગળ વધી છે, પણ તે જે દિશાએ વધી છે, એક દિશાએ આપણને વિજળી અને હોસ્પીટલો મળી, બીજી દિશાએ આપણને મુડીવાદીઓ અને સામ્રાજ્યવાદીઓથી માડીને તે પછગથી ખઈને જોતનાગ મિત્રો મળ્યા છે જે વિરોધ તત્વો તે વખતે અસ્તિત્વમાં પણ નહોતા, તે આજે તેની તિવ્રતમ કક્ષાએ પહોંચ્યા છે’

“પણ હવે આગળ તું નહીં સમજે એવું છે,” કાગળ બધ કરતા માધનરાયે કહ્યું બગદેવે તે આખવતી ક્યુન ક્યુન છેલ્લો અડધો કાગળ વચાતો હતો ત્યારે તેને આગતી રાતના ઉબગરાથી ઉધ આવતી હતી “અને હવે ન કરેના કામની ખોટી બડાશ મારતો નહીં, એ દેવ તારે માટે ખરાબ છે, કારણ કે તારામાં કે-પના નથી, અને વાફ્યાતુય નથી”

આત્મનાવનતા અનુભવતો બળદેવ ગયો તેના મનમાં અનેક વિચારો આયા હુ આટલો મુર્ખો કેમ હઈશ? પરમેશ્વરે મને એવો કેમ કર્યો? મારામાં બુદ્ધિ કેમ ઓછી આપી? પણ મને વધારે રીસ તો દિવન ઉપર ચડે છે. તે બી એ સુધી આવ્યો છે, એટલે એમજ માને છે કે પરમેશ્વરે બધી અકલ-એનામાં જ ભરી છે, ને એનો હોસ્તનાર પુરના તો એમજ ધારે છે કે પરમેશ્વરે કાઈનામાં અકલ મુકી નથી

‘ કે શીકર નહીં એ બન્નેને હુ જોઈ લઈશ ’ નાટકી ઢળે બળદેવે મુછના આકાશ ચઢાવ્યા તે વખતે કોઈકે તેને જોયો હોત તો તેને હસવું જ આવત.

:૧૭:

બળદેનના ગયા પછી માધવરાય ઘણા વિચારમાં પડ્યા એ છોકરી અને કિસન ક્યાથી મળ્યા? જો તે ન-મળ્યા હોત તો આ બંધી ફીકર ચિતાભાથી બચી શકત

‘પણ એ છોકરી છે તો હાશીઆ’, એનામાં શિક્ષણ માથે સમજ પણ છે, એમ તેના કાગળો ઉપરથી દેખાઈ આવે છે કિમન ખરેખરો નશીમનાર છે પણ એ છોકરી સાથે તેના લગ્ન મારા જીવંતા જીવંત તો અશક્ય છે.

‘એવું ઘેય’ અને હી મત પણ અજબ છે બળદેનને તેણે અપમાન કરી કાઢી મૂક્યો એ જો મારી પુત્રવંદુ હોત તો ખરેખર કુળને દિપાવત! હરકોર તો ગાડી ગાડી થઈ જાત, પણ પ્રભુએ તેને બીજી ન્યાતમાં જન્મ આપ્યો! જો જન્મ પહેલાં ક્યા ન્યાતમાં! જન્મવું છે તે પુત્રનામાં આવતું હોત તો?’ પોતાના ખ્યાલ ઉપર માધવરાય દ્રસ્યા

એનામાં બહાર કે ઢાંચાદલ થયો તેમણે તે તરફ ધ્યાન આપ્યું કિસન કે બુમો પાડતો હતો. ‘કિમન હવે ઘણો તાપમાં આવ્યો છે, તેને બે ચપ્પો કહેવા પડશે.’ માધવરાયે વિચાર્યું

‘મારા કાગળો ઉઘાડ્યા અને વાંચ્યા? તમને તેમ કરવાનો હક શો હતો?’ કિસનની ખુમો જેમ પાસે આવતી ગઈ તેમ સ્પષ્ટ થતી જતી હતી.

માધવરાય ચમક્યા. કિસનને તેના પત્રો ફાડ્યા તેની ખબર પડી ગઈ હતી! કાણે કહી હશે? બળદેવે જ, એ એવો ભોટ છે કે તેના પેટમાં જરા વાત ટકતી નથી.

“આપણુ, બળદેવ વાત કહે તે ખરી છે?” કિસને ઓરડામાં આવી, ગુસ્સાથી પુછ્યું. તેના ડોળા ચઢી ગયા હતા. તેનું મોઢું લાલચોળ થઈ ગયું હતું. તેના કપાળે પરસેવાના ટીપાં બાઝ્યાં હતાં.

“હા.” માધવરાયે બને તેટલી ઠંડકથી કહ્યું.

“તમને તે કાગળો ફાડવાનો શો હક હતો? મારા કાગળો ઉપર મારા એકલાનો હક છે. મારી પરવાનગી વગર તમે એ કાગળ શા માટે ઉઘાડ્યો?” કિસન ભુઝી ગયો હતો કે તે તેના પિતા કે જેનાથી તે એક વખત ઘણો ગભરાતો હતો, તેની સાથે વાત કરી રહ્યો હતો.

“કારણ કે હું માનતો હતો કે તે કાગળો તારી પાસે જાય તો તેમાં તને તુકશાન હતું.”

“તે વિચારનાર તમે કોણ?”

“હું કોણ એટલે? તારે માટે હું વિચાર ન કરું તો કોણ કરે?” કિસનને પટાવતા હોય તેવે સ્વરે માધવરાયે કહ્યું.

“તેથીજ તમે બળદેવને ખાસ બેંગલોર મોકલ્યો અને સરોજને લાંચ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો? તે પણ મારાજ લાભ માટે, નહીં?” કરડાકાથી કિસને કહ્યું.

“હા, પણ આપણે હવે નિરાંતે વાત કરીશું. મારે તને કેટલીક વાતો પણ પુછવી છે.” વાત ઉઘાડતાં માધવરાયે કહ્યું.

“એમ? પણ આ વાતનો નિકાલ આવ્યા સીવાય હું અહીંથી ખસવાનો નથી. ક્યાં છે તે સૌ કાગળો?” કિસનનો ગુસ્સા ભર્યો સ્વર હજી ઓછો થયો નહોતો.

તે એક બે ડગલાં આગળ આવ્યો. “આ ટેબલ પર છે તેજ ને?” તે જલદી ટેબલ આગળ ગયો, અને તાબે આવેલો સરોજનો કાગળ લીધો. માધવરાય તેને અટકાવી ન શક્યા.

“બીજા કાગળો ક્યાં છે?” જાણે ચોરની પામેથી જડતી લેતો હોય તેમ દિમ્બને પુછ્યું.

માધવરાયને તે અસહ્ય લાગ્યું. “દિમ્બન, તારી આ વર્તણૂક હું સહન કરી શકું એમ નથી તારા આ યુમળરાડા, તારી અપમાન ભરી વાતચીત અને તારા આવો ધમકાવતો મન મને ડગળી શકે તેમ નથી, અને મારા ઘરમા તું રહે છે, ત્યાં સુધી તેરી ગતિ વર્તણૂક મને ઠીક લાગતું નથી માટે—”

“અને તમે એમ ધારો છો કે તમે મારી જોડે આમ વર્તો છો, તે મને ઠીક લાગે છે? જાણે હું નાનો કોકો હોઉં તેમ તમે મારા કાગળો ઉઘાડો, મારે લગતી ગોઠવણો કરો, અને મારા અભિપ્રય કંઈ મત પાળું ન પુછો? તમારા જેવી વર્તણૂક જો બીજા કોઈએ બતાવી હોત તો—”

“ચાન ઘણું થયું ”

“નથી થયું, બાપાજી, હું તમારા ઘરમા રહ્યો, અને તમારી શીખનારેવી રીતબાતો શીખ્યો પરંતુ જ્યારે તમે મને જે શીક્ષણ આપ્યું, તેનાથી બેઝારી ગતિ વર્તો છો ત્યારે મને તમારા તરફ મ્હત શુભે નથી બેઝારતો, તિરસ્કાર પણ ઉપજે છે પારકાના કાગળો ઉઘાડવા એ તમારાજ કાયદા પ્રમાણે શુભ છે, હું ધારૂં તો તમને વિશ્વામઘાત માટે જોડમા ચોકસી આપું, તેની તમને તો ખબર હશે.”

“કાયદાની બીક મને ન બતાવ, છોકરા સુપ રહે અને—”

“હું શું કામ સુપ રહું? તમે મારી સાથે જે અપ્રમાણિક વર્તણૂક ચલાવી છે તેનો હું તમને પૂરેપૂરો અહેવાલ કહી સભળાવીશ હું મજેજ સાથે પરણું તેમા તમે શાંત નહોતા તેથી તમે ખાની માછળીનું ચોટું બહાનું કાઢી, મને ગિરિશ્રામથી અડી બોલાવ્યો અને ધમખીઓ અપી હું પાટો આંચ્યો, અને તમારા કહ્યા પ્રમાણે વર્ત્યો ત્યારે તમે તે ભોંકરીના આરોગ કાગળો ફેડ્યા, વાચ્યા અને સતાડી રાખ્યા એટલું જ નહીં, પણ મારાજ ભાઈને

તેની પાસે લાંચ આપવા મોકલ્યો! આ તમારું, પિતાનું, જનકનું, જગતના નીચમ પ્રમાણે બાળકનું બહુ ઇચ્છનારનું, તેના પાલકનું લક્ષણ? આ તમને સારું લાગે છે?”

“કિસન, તારે આવી રીતે મારી સાથે બોલવું હોય તો આ ઘરની બહાર જ.”

“હા. જઈશ. મારે આ ઘરમાં શું રહ્યું છે? મારી અહીં કોને દરકાર છે? મુરખ ભાઈ, અપ્રમાણિક પિતા અને તેની ગુલામ થઈને રહેલી માતા એ ત્રણને મારી કેં દરકાર નથી, તો પછી મારે જે શા માટે રહેવું?”

“એમ તારે અહીં નથી રહેવું? તારા શબ્દો બોલતાં પહેલાં પુરો વિચાર કરી લે.”

“બાપાજી, હું પહેલાં બોલતા પહેલાં એટલો વિચાર કરતો કે પછી હું બીલકુલ બેલી શકતો જ નહીં પણ મેં હવે વિચાર કરવાનું છોડી દીધું છે. જ્યારે મારા માબાપ મારી વિરુદ્ધ પાખંડ કરે, ત્યારે મારે જગતમાં રહ્યું છે શું? જેમણે મને નાનપણથી ઉછેર્યો તે જ્યારે મારી પીઠ પાછળ ઘા કરવ પ્રયત્ન કરે ત્યારે મારે વિશ્વાસ કોના ઉપર મુકવો?”

“મારે તારી લાંબી વાત નથી સાંભળવી. આ ઘરમાંથી એકદમ બહાર જ.” મધનરાયને ખરેખરો ગુસ્સો આવ્યો હતો, બાળક કિસન, બણેલો ગણેલો કિસન આવું કદિ બોલતો નહોતો. આથી તેમના ક્રોધની સીમા રહી નહોતી.

“આ ચાલ્યો.” કિસને પણ તેટલા જ ગુસ્સાથી કહ્યું અને આરડામાંથી બહાર નીકળ્યો. તે પોતાના આરડામાં ગયો, અને પોતાનો સામાન એકઠો કર્યો. બેગમાં પોતાના કપડાં અને ચોરડી એકઠાં કરી, તેણે પોતાના બાપનું ઘર છોડ્યું. આભો બની બળદેવ તે દશ જોઈ રહ્યો.

તે પદર દિવસમા મમળાયુ, તે નિર્દોશનાનો કટનાડ ગેન્ડપથે, કરવાર તે પછુ તેને દેખાઈ આવ્યુ સમજ લેની નિર્મળ મગેજના સ્વભાવ વિષે, તેના વર્નન વિષે થોડોમા ખાખ વાયકા કેમ નેના તેના કારણો પછુ તેને મમળયા

અદાર પોં મગેજ ૭ વર્નની બાળક હતી તે બહુી હતી, પરતુ જગતની આટીડીની તેને મમજ નહોતી તે આખા જગતને પોતાના જેવુ નિર્દોષ મમજતી ખરૂ આશ્ચર્ય તો એ હતુ કે આટલા ભોળપણુ ડતા તેને હજુ મુંડી ઢાંચે ધન કેમ પમાડી નહોતી, તેને પીડી કેમ નહોતી, સ્મારી કેમ નહોતી.

એક દિવસે દિવસે તેને યુડયુ “મગેજમેન, નમે આટલા ભોળા છો, તેથી તમને ખીડ નથી જાગતી !”

મગેજ મનમાજ દસી, દિવસ તેનાથીય વધારે ભોળો હતો, જગતથી વધારે અજાણુ હતો પપુ તેણે કંઈ કંઈ

“લાગે છે, પછુ શુ કંઈ ? મે પહેલા પ્રયત્નો કર્યા હતા કે મહેજ લુચ્ચી યાદ પછુ માગથી તેમ થઈ શકતુ નથી, અને પાછી માંડી ઉચ્છા શકિત ! એ અમારુ ધરજાનગદિત કના ધરજાનગદિત એમ વનારે ચોચ ગીતે છુટા પાડી શકાય !”

“પછુ તમારી નિર્જાનતાએ તમે જાણો છો હતા પણ તેની સામે લગી શકતા નથી ?” 31, 154

“ના, અને હરે મન પાપુ થતુ નથી કાણુ કે તમે ધારે છો તેમ જગત ધારતુ નથી, જગત એમ ધારે છે કે હુ લુચ્ચી, બદમાશ, યુન્ટી હ, હુ કના ભોળપણુનો દેખાવ માન કરે છુ, માગી નિર્દોષતા બનાવટી છે એટલે મને લોકેથી બીવાતુ ધણુ નથી અને મણુછોડવાન કામ છે, ત્યા મુંડી મને પેસા મળધી કે ચીંતા નથી, માગ પિતાતુ દુષ્ટ તે માગી ગીતે સબાળ્યા કરે છે, અને મને જોડતા પેસા મળ્યા કરે છે.”

કિમનના ગયા પછી માધવરાયની આખ આગળ આપ્તુ ચિત્ર
 ખડુ થયુ કિસનની વર્તણુક અસહ્ય હતી તેણે પાડેના
 ખુમવરાડા, તેની અપમાનભરી બાપા, પોતાના ઉપર કરેલુ દોષાગેપણ
 તેમને ન ગમ્યુ

“પણ હુ પોતે દોષિત હતો મારી વર્તણુક પણ કયા સારી
 હતી?” તેમને પોતાના ઉપર કોઈ ચડ્યો “અવી રત મે બળદેન
 જેવા મુખને તા માટે ફટી? બળદેન પણ કેટલો મુખ? એને એટલુ
 ભાન નહોતુ કે કિસનને એ વાત ન કહેરી જોઈએ? પણ એ જોમ
 મારી આગળ બરાગ મારવા આવ્યો હતો, તેન કિસન આગળ પણ
 બરાગ મારવા ગયો હોતો જોઈએ.”

પણ હવે? કિસન-કે જેના ઉપર તેમણે પોતાની આગ્રાના કિલ્લા
 બાધ્યા હતા, જેને પોતાની મહત્વગણાએનુ કેન્દ્ર બનવ્યો હતો,
 એ કિસનને તેમણે ઘર બહાર જતા રહેનાનુ કહ્યુ હતુ, તેણે ઘર બહાર

જવા પણ કબુલ કયું હતું. ઐ જશે ?

તેમણે ઘર બહાર ગાડીનો અવાજ સાંભળ્યો. એક વીકટોરીઆમાં કિસન જે બેગ મુકતો હતો. કિસનના મોંઢા ઉપર ક્રોધ, તિરસ્કાર, ધૂણા દેખાતી હતી.

ગાડી ચાલી. માધવરાયને લાગ્યું કે તે ગાડી તેમના હૃદય ઉપર થઈને ચાલી જાય છે, હૃદયને છુંદતી તે ચાલી જાય છે. તેમની આંખમાં આંસુ ભરાયા.

તેમણે આંખોમાંથી આંસુ નીચોવી નાંખવા આંખો સખત બંધ કરી. આવી નાંખનાઈ તેમને શોભે?

પણ આંખો ઉઘડી ત્યારે તેમની આંખોમાં વધારે આંસુ હતા, તેમનું હૃદય કકળી રહ્યું હતું. “કિસન, ઓ કિસન!”

તેમને કિસન કૂર લાગ્યો. તેને શું પોતાના મતા, પિતા, ભાઈની એટલી દરકાર નહોતી, તેમના પ્રતિ એટલોય પ્રેમ નહોતો, કે તેમને છોડીને ગુસ્સામાં ગુસ્સામાં ચાલ્યો ગયો? તેણે એટલું ય નહીં વિચાર્યું કે તેના પિતાએ આ સૌ કયું. હતું તેનું કારણ એટલું જ હતું કે તેમને કિસનને મહાન બનાવવો હતો, અકલંકિત બનાવવો હતો, શ્રીમંત બનાવવો હતો, શક્તિ અને વૈભવની ભેટ આપવી હતી! કિસન, ઓ કિસન!

તે ભણ્યો, તેને આટલું શિક્ષણ મળ્યું હતું છતાંય તેણે વિચાર નહીં કર્યો કે પિતાનું ઘર છોડી દેવાથી પોતાની તેમજ પોતાના પિત ની કીર્તિને લાંછન લાગશે? પોતાના પિતાનું બધું કાર્ય્યું કાર્ય્યું ધુળમાં મળશે, તેમના સારા નામ પર ખટો લાગશે?

તેમનું મન આ વિચારે ભ્રમિત થઈ ગયું. મનમાં અંધારું થઈ ગયું. તે ક્યાં સુધી વિના વિચારે એક ખુરશી પર પડી રહ્યા તેનું તેમને ભાન ન રહ્યું.

“આ બળદેવ શું કહે છે?” હરકોર બેનનો કઠોર અને અસં-
સ્કારી અવાજ તેમના કાને પડ્યો, અને તે તેમની અર્ધઅશ્રુત
ધરમાથી જાગ્યા

“શું છે?”

“આ બળદેવ કહે છે કે કિસન રીમાઈન ચાલી ગયો છે?”

“હા તેવું છે શું?”

“તેવું છે શું? બીચારા કુલ જોવા છોકરાને ધરમાથી જતા
રહેવાનું કહેતા તમારી જાન કેમ ચાલી?”

“તારા છોકરાનો પક્ષ લઈને લડવા આવી હોય, તો મારે
તારી વાત સાંભળવી નથી, તારો છોકરો મોમા આવે તેમ બોલ્યો,
એટલું જ નહીં, પણ તેણે જ ધરમાથી ચાલી જવાનું મને કહ્યું”

“મારો કિસન એવું કહે નહીં, અને એક કહે તોયે એવા
બાળકનો બોલ પકડી રાખવો, તે સર નથી. મને કહ્યું હોત તો
હું એને પગપત સમજાવત”

“ત્યારે જા, એને પટાવી આવ, પણ મારૂં માથું ન ખા,
એની બાજગડમા ને બાજગડમા મારી આખી સનાર બગડી”

હરમેન બીચારા પોતાના કઠોર હૈયાના પતિથી ડવાઈને
ચાલ્યા ગયા માધવગાય કરી એકલા પડ્યા, કિસન બાળક તો ખરો,
હરકોરનું કહેવું ખરૂં હતું. તેને જરા સમજાવીને કહ્યું હોત, તેનો
રોધ શાત પડવા લીધો હોત તો ચોખ્ખા શાત

પણ જેવી રીતે તેનો રોધ શાત પડવા દેત? તેમ કરવા માટે
તેને બધા કાગળો આપના પડત, અને એ કાગળો વાચીને એ એનો
જવાબ લખત અને સરેજને છુલી શકત નહીં

“પણ હવે એ એક કાગળ તો લઈ ગયો છે, તેના જવાબ
તે જરૂર લખશે, નહીં, પણ મારી જાડે લડ્યો છે, એટલે તે છોકરી

પાસે વધારે ખેંચાશે, એ મુરખ તેની જાળમાં ફરી ફસાશે. એને કેવી રીતે અટકાવવો? એનો કાગળ પોસ્ટમાં તો નહીં અટકાવાય, તે છોકરીની પાસે તો પહોંચશે. કેવી રીતે તેમનો પત્રવ્યવહાર અટકાવવો? શી રીતે તેમનો સંબંધ તોડવો?

‘એક ઉપાય છે. તે છોકરીને તે કાગળ ન મળવા દેવા માટે તે છોકરીને એંગલોરથી ખસેડી શકાય પણ તે કેવી રીતે?’

તેમણે મનમાં ચાર પાંચ ચુકિત રચી. કોઈ તેમને રચી નહીં. ફરી તેમણે મનને ખંખેળ્યું. કોઈ ચાવી તાળાને પરાપર એસતી નહોતી. લોકોમાં હોહો કર્યા વિના શી રીતે એ છોકરીને એંગલોરથી દૂર કરવી?.

છેવટે તેમણે એક ઉપાય નક્કી કર્યો. તારનું એક ફોર્મ લઈ લખ્યું. “કિસન ઘણો માંદો છે. તમને હરપણે યાદ કરે છે, એકદમ આવો. માધવરાય.”

ઘંટડી મરી, નોકરને બોલાવ્યો. ‘આ તાર કરી આવ,’ તેમણે તેમનું લખેલું તારનું ફોર્મ આપતાં કહ્યું.

તેમણે તે થોડા દિવસના આંતરામાં ખીજે ખાટો તાર કર્યો હતો. બે પ્રણયાઓને બોળાવવા તેમણે બે પ્રયત્નો કર્યા હતા.

:૧૯:

કિસન સીધા પુરવાને ત્યા ગયો, અને સારે નસીબે પુરવા
ઘરમા દતે

“જમ, કિસન, અત્યારે ? ને આ બેગો રાની ?”

‘હુ નીરાતે પાત કહુ છુ.’ તેણે બેગ ઉઘડી આણનાર મળુરને
પૈસા આપતા કહ્યું.

“હું મારા બાપ સાથે લડીને આવ્યો છુ, અને થોડા દિવસ
તારી પરોણાગત નીચે રહુવા ઇચ્છુ છુ ” કિસને કોટ કાઢતા કહ્યું.

“તારા પિતા સાથે લડ્યો, તે તો તે’ ઠીક કયુ’, પણ તુ મારે
ત્યા આવ્યો તે ઠીક ન કયુ’ ”

“કેમ?” કિસને ગભરાઈને પુછ્યુ. શું પુરવા એને ઠીક મુકનાનો
હતો ?

“એકલાજ માટે કે એક ઓરડીમાં બે ધુની માણુમ ન રહી શકે.”

“તું તારી ધુન ઓછી કરજે !” હસતાં હસતાં કિસને કહ્યું.

“તે મરે કરવીજ પડશે કારણ કે યજમાન તરીકે મારો ધર્મ છે મહેમાનની બધી સગવડ જોવી જોઈએ. હવે તું તારા પિતા જોડે આટલો મોડો મોડો પણ શા માટે લઢયો તેની વાત કર. બેખી વીકમાં તારી છખી તો મોકલાવી નહોતીને !”

“ના એટલું બધું નહીં, પણ-પણ મારા કાગળો એમણે મને પુછ્યા વિના ઉઘાડ્યા.”

“અને તેમાં તું લઢયો ? મારાથી મની શકાતું નથી.”

“ખરેખર તેથીજ લઢાલઢી થઈ.”

“એ કાગળો કોના હતા ? કોઈ ખાસ મિત્રના હતા ?”

“હા.”

“મને લાગ્યુંજ : હું ધારું છું કે કોઈ છોકરીના હોવા જોઈએ.”

“હા.”

“હવે હું સમજી શકું છું : સ્ત્રીની અદૃશ્ય અને પ્રરોક્ષ શક્તિ વિના આજના યુવાનો કે ક્રાંતિકારક પગલું લઈ શકતા નથી, તે મારી માન્યતા આજે સાબીત થઈ. એવી કયી છોકરી હતી કે જોણે તને આટલું ય કરવાને ઉશ્કેર્યો ?”

“મેં તને તે છોકરીની વાત કહી હતી.”

“પેલી? તે દિવસે રાત્રે તું વાત કરતો હતો તે? તને ગિરિગ્રામમાં મળી હતી તે?”

“હા. તેજ.”

“ને જોણે તને પરણવાની ના પાડી હતી, અને જેની સાથે તું તેટલા માટે લઢીને આવતો રહ્યો હતો તે?”

“હા.”

“તે છોકરીને તું એટલો આહુ છે કે જેને માટે તું તારું ઘર છોડી શક્યો? એ છોકરી ક્યાં રહે છે? મારે તેને મળવું જોઈએ.”

“કુમ?”

“હુ વર્ષોથી એવી છોકરીને શોધું છું કે જેની દૃઢતાથી અશક્તને શક્તિ મળે, જેના વિચારો સમને સમાજની અને રૂઢિની સાંજોમાંથી બહાર આવવા ઉઠે, જેના ગમ્મદોથી આજના માઈક્રોગ્લોબો સખળ બને.” પુરવા પોતાની જોવાથી ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો “તે ક્યા રહે છે?” પુનરવ એ કપડા પહેરના માણ્યા

“તે અહીં સુખાઈમાં નથી રહેતી, તે બેચોરમાં રહે છે.”

“બરાબર, તે સુખાઈમાં કે ગુજરાતમાં ક્યાથી રહી શકે? ગુજરાતમાં રહી ગુજરાતી છોકરીઓ આવી શક્તિ કેળવીને ન શકે ગુજરાતમાં રહીને તો તેઓ પરણી અને માતાજ થઈ શકે.”

“તને બધી વાત કહી ચલજાતી છે હો તુ મને તેનો આ કાગળ વાચી લેવા દે.”

“તને વાંધો ન હોયતો પછી મને પણ વાચવા દેજો.”

કિસને પત્ર વાંચ્યો. પત્ર વાંચતા એને પોતાના ઉપર શરમ આવી આની આશ્ચર્યવતી, અને સુશિક્ષિત છોકરીને તેણે સ્વાથી અને લોભી ગણી તેથી તેને પોતાના ઉપર દોષ ચઢ્યો. પોતામાં એટલીયે અકલ્પ નહોતી કે તે આવી ભુન કરે? સોનાને પીન્તળ કહે?

એના પહેલા બે પત્રો કેવા હશે, તેની તેને જાણાસા થઈ

“જોડ, એ કાગળ.” પુરવાએ તેને કહ્યું કિસને કાગળ આપ્યો, અને પુરવા વાંચવામાં પડ્યો.

પુરવાને એ કાગળે ઘણી અસર કરી, કાગળની શરૂઆત વાંચતાજ તેને ગુસ્સો ચઢ્યો. પણ ધીરેધીરે આગળ વાંચતા તે શાંત થયો. લગ્ન અને પ્રેમને કે સખધ નથી, પણ સમાજે તે સખધ એટલે જોડી દીધી, અને સમાજના ઇતિહાસકારો કવિઓ અને નવલકથાઓએ લગ્નની શુદ્ધતાને પ્રભુતાના એના

વખાણ કર્યા છે, કે સાધારણ લોકો લગ્નને પુજતા થઈ ગયા છે, એવી પુરવાની પોતાની માન્યતા હતી, અને તે માન્યતા જોડે સરોજ સહમત થઈ જઈ તે ઘણો ખુશ થયો.

“કિસન, શું કરે છે?”

“હું આ કાગળનો જવાબ લખું છું, તે બીચરી મરા જવાબની રાહ જોઈ રહી હશે તે મને કૂર અને હૃદય વિનાનો ધારતી હશે.”

“લખ, લખ, અને હું પોતે એ કાગળ એને હાથોહાથ આપીશ મારે એને મળવું છે. તું ગમરાતો નહીં. તારી છોકરી મારે નહીં જઈએ,” તેણે હસીને કહ્યું. “પણ મારે એ છોકરીને મળવું જ જોઈએ, આવા વિચારો એ ફક્ત શિક્ષણનું પરિણામ નથી, પણ મનન, અને પરિશીલનનું સંયુક્ત પરિણામ છે.”

કિસન પત્ર લખતો હતો. તેણે પોતાની બધી સ્થિતિ વર્ણવી. પોતે શા માટે તેને છોડીને ગિરિઆમ છોડીને જતાં રહ્યો હતો, તે તેને વિષે શું ધારતો હતો, શા માટે તેણે જવાબ ન આપ્યો, અને જવાબ ન આપવા માટે પોતે કેટલો એછો જોખમદાર હતો, તે સૌ તેણે અંદર સવિસ્તર વર્ણવ્યું. પોતે પોતાના પિતાથી જુદો પડ્યો છે, એટલું જ નહીં પણ એના પિતા તેમના કૃત્ય માટે માફી ન માંગે ત્યાં સુધી ત્યાં જવા ઇચ્છતો નથી, તે એ લખ્યું, અને છેવટે એ પત્ર લાવનાર પુરવાની ઓળખાણ આપી, પુરવાના ધુની સ્વસ્તવની પણ સમજ આપી; કારણ કે તેને બીક લાગી કે કદાચ પુરવા ગમે તેવી રીતે વર્તે તો પોતાના મિત્રને માટે અને પોતાને માટે એ સરોજનો અભિપ્રાય બગડી જાય, અને ફરી તેમની વચ્ચે અંતર પડે.

પુરવાએ ટાઈમ ટેબલમાં જોગ્યો જવાને માટે ટ્રેન શોધી કાઢી. “કિસન, કાગળ લખી રહ્યો કે નહીં? મેં મહા મહેનતે ટ્રેન

ઝાલી છે, અને તે અડધા ડાહ્યામા ઉપડાનાની છે તુ જાણી કર ' તાર્ધન દેખામ્મથી દૂન રોધી કાઢવાના કામમાથી તેણે છુટા પડ્યા કહ્યું

“મેં કાળગનો પુગે ઢર્યો છે, પણ હવે હુ તારા ઓળખાણ આપુ હુ કારણ કે તારા જેવા ધુનીને પણ તે બળદેના જેવા ગાળી અપમાન કરી ઝાલી મુકે તો મને ખબર ન જાય અને સુરે જ પણ ધારે કે મારો ભાઈ અને મિત્ર બનને નકમ છે”

‘જાણે તુ કેમોક સારે હોય તેની મારફ વાત કરે છે !’ પુરૂર વાગે સારો જવાબ આપ્યો, “હવે તુ મારી માથે ઝેગન ઉપર આવે છે કે અહીં રહે છે ?”

‘હુ અહીં જ રહુ છુ મારી ચોપડીઓ અને વપરાશની તેમને કોઈક દેકાલે સારી અને સ્વચ્છ રીતે મુકાનો પ્રયત્ન કરીશ”

‘વસ્તુ કદિ સ્વચ્છ રાખવી નહીં, એવો મારો મત છે, કારણ કે કલેમતકરોષે કહ્યું છે કે પ્રભુના પહી બીજો ન બરે સ્વચ્છતાનો છે, પણ હુ પડેલા ન મર્યા માનતો નથી તો બીજા ન બરના ક્યાથી માનુ ?’ તેણે એક નાની બેગમા બેએક ખનીન અને ઘીનીયા નાખતા કહ્યું “પણ હુ ધારુ છુ કે હુ એ ડોઢીનુ ચિત્ર પણ ચીતરીશ” કદી તેણે ક્યારે ઓડસ પણ અદર નાખી, અને બેગ બંધ કરી “હુ જાઉં છુ તુ ક્યાય નાસી ન જતો, અને તારે ઘેર તો હાથપા જતોજ નહીં”

“ખાડુ સારું, મોટાભાઈ !”

• પુરૂરના જાગો, જાગ ભગતો, અને તપ તપ પનવીયા એક સાથે ઉતરતો

સર માટે કિસનને માન ઉપજ્યું: આવા કપટભર્યા સંસારમાં એપરવાહીથી રહેવા તૈયાર થય તે યુવતિ માટે માન કેને ન ઉપજે ?

તેઓ બન્ને છુટા પડ્યાં, ત્યારે બંને મોટા મિત્રો બની ચુક્યાં હતાં. કિસન સરને જોડલી ઓળખતો હતો, તેટલું કોઈકજ-કદાચ રણછોડલાલ-ઓળખતું; એ પંદર દિવસે સરને એક આજીવન મિત્ર આપ્યો હતો.

કિસન જ્યારે મુંબાઈ આવ્યો, ત્યારે દૂર બેંગલોરમાં ભણતી સરને લુહ્યો નહીં. તેઓનો પત્રવ્યવહાર ચાલુ હતો.

એક વરસ પછી તેઓ ફરી મળ્યાં, ત્યારે એકબીજાનાં મન તેઓ પારખી શક્યાં હતાં, એટલુંજ નહીં, પણ તેઓનાં હૃદય પણ ખરખાયાં હતાં. પછી તેમને જગતની ક્યાં દરકાર હતી ?

આજે તેમના પ્રથમ મિલનની સંવત્સરી હતી, અને સ્વાભાવિક રીતે કિસનને પહેલો દિવસ યાદ આવ્યો. તેણે પહેલા ક્વિસનું પુરાણ સરને સંભળાવ્યું હતું, પણ સરનો બચાવ કે તે અનાતિથ્ય એદરકારી નહોતી પણ આવા મોટા મેળાવડા શોગ્ય રીતે ગોઠવવાની સ્ત્રી અશક્તિ હતી, તે કિસને કબુલ કર્યો હતો, કારણ કે ગિરિ-શૃંગલા અને મલયસમીરનાં પ્રેમ કરતાં તેમનો પ્રેમ વધારે ગાઢ અને વિશ્વાસપૂર્ણ હતો.

“અને આજે?” એ સરના પ્રશ્ને કિસનના ચિતપટ ઉપર આખા વર્ષના જુદા જુદા પ્રસંગો, સરના જુદા જુદા પત્રો આવી ગયા.

“આજે, સર! જગનમાં તારા જેવી ભોળી ભાળી બાળા શી રીતે રહી શકતી હશે, તેનો વિચાર જ મને આવ્યા કરે છે. હા, પરમેશ્વરે તને બુદ્ધિ આપી છે, ને તે જ્ઞાન પણ મેળવ્યું છે. પણ જીવનના વાવંટાળ સહન કરવાને તું સંપૂર્ણતઃ અયોગ્ય છે, હા, તું મુંગે મોઢે સહન કરી શકે, પણ ક્યી પગે તે સહનશીલતાનો

: ૨૦ :

માધરાયનો તાર જ્યારે સરોજને મળ્યો, ત્યારે તે બેબાકળી થઈ ગઈ જ્યારથી તે ગિગિઆમમા કિસનથી છુટી પડી ત્યારથી, તેના મનમા અનેક કુદર્દાઓ થતી હતી, તે તેને ખરી પડતી લાગી કિસનની માદગીના સમયારે તેના મનને વિબુલ કરી નાખ્યું, તાર મુકવાની જરૂર પડે, એની ખરાબ તખીઅતના સમાચારથી હૃદયમા ઉત્પાત મચી રહ્યા

તે જલ્દીથી મેટ્રન પાસે ગઈ, અને તેને તાર આપ્યો “કિમન કાણુ છે ?” મેટ્રને પુછ્યું

‘મારે નજીકનો સગો છે, અને મારે ગયા વિના છુટકોળ નથી”
લગણીબર્ધા સારે સરોજને કહ્યું

મેટ્રને તેન તરફ અચંદ દૃષ્ટિએ જોયું, પણ સગેજને તે જોવાનો વખત નહોતો.

“હું જાઉં ને?” તેણે અધીરાઈથી મેટ્રનને પુછ્યું.

“હા સને કેં વાંધો નથી, પણ જલદીથી પાછી આવજો. પરીક્ષા ઘણી પાસે આવી છે, તે તો તારા ધ્યાનની બહાર નહીંજ હોય.”

“ના પણ જો તેની માંદગી વધશે, અથવા લંબાશે, તો મારે પરીક્ષા આપવાનો વિચાર હાલ તરત તો માંડી વાળવો પડશે.”

“હું,” મેટ્રને કહ્યું, અને સરોજ તેને નમન કરી બહાર નીકળી, અને સીધી પોતાની ઝોરડીમાં ગઈ.

“કેમ, સરોજ, મેટ્રન પાસે કેમ ગઈ હતી?” એક પડોશી છોકરીએ પુછ્યું.

“મારે બહારગામ જવું છે. મુંબાઈ.”

“તું હમણાં તો વેકેશનમાં મુંબાઈ ગઈ હતી, અને પાછા જવું છે?”

“હા. મારે એક સગો માંદો પડ્યો છે આ તાર આવ્યો છે.” તેણે તે છોકરીને વાતચીત કરતી અટકાવવા માટે તાર વાંચવા આપ્યો અને પોતે સામાન બાંધવા માંડ્યો.

“કિસન કોણ છે?” તે છોકરીની જિજ્ઞાસા સહેલાઈથી સંતોષાય તેમ નહોતી.

“મેં હમણાં કહ્યું ને? મારે સગો છે.” સરોજ ટુકામાં ખતાવતી હતી.

“પણ તે એવો તે કેવો સગો છે કે તે તેની માંદગીમાં તને યાદ કરે છે. તેને ખીલું કોઈ યાદ કરવા જેવું નથી.”

“ના, તે પરણેલો નથી.”

“માટેજ તને આટલી ઉતાવળ છે, નહીં?” તે છોકરીએ ખંધાઈથી કસતાં કહ્યું.

મગેજે તેના તરફ જોયું. છોકરીનું ખધાઈ બરેલું હાથ તે સમજી. તેણે માત્ર પોતાની આખથી કબુલ કર્યું કે તે કિમનને ચક્ષતી હતી

“જા, જા, બહીથી જા” તે છોકરી પોતાની જિજ્ઞાસા સતો પાઈ હોવાથી સકાનુભૂતિ ઘર્મવા લાગી “અને એને મારા વતીથી ખબર પુઝશે પણ પાછી આવશે. ત્યા રહી પડતી નહી.”

“મારું” સરોજે કહ્યું તે સામાન પાંધી રહી હતી

“ગાડીનું તે કહ્યું છે?” તેની મિત્રે તેને પુઝ્યું

“ના, કહુ છું”

“લાવ. હજ કહી આવુ.” તેની મિત્ર હવે મદદ માટે તૈયાર હતી.

“સારું.” કહી સરોજ ખુરશી ઉપર બેઠી પણ તેનાથી બેસાયું નહીં કરી ઉભી થઈ, અને ઝોરડીમા આઠ મારવા લાગી. તેના મનને નીગત નહોતી, તેના હૃદયને ગાતિ નહોતી તેના જીવનું ઠેકાણું નહોતું

તેણે બાગી બહાર જોયું. હજી ગાડી આવી નહોતી કેમ આટલી વાર લાગી? કે પેલી ગાડી લાવવાની વાત કરીને પછી ભુલી ગઈ?

તે પોતાની મિત્રની ઝોરડી આગળ ગઈ

“સાવિત્રી!” તેણે બાગણું ઠોક્યું

“કેમ?” સાવિત્રી બહાર નીકળી

“તે ગાડીનું કહ્યું છે કે નહીં?”

“હા કેમ?”

“હજી આવી નથી ને?”

“તને એ જુટલી અધીગઈ છે જો આ આની!” સાવિત્રીએ કહ્યું. ગાડી આવી હતી

“ઉવકાર.” મગેજે કહ્યું. “અને સાવિત્રી, હું ચારપાંચ દિવસમા

બાપી જઈશ, એમ હું ધારું છું. મારે મોરા કાગળો આવે તો રહેવા દેજો હાં.”

“સારું.” સાવિત્રીએ કહ્યું.

સરોજના ગયા પછી તરત સાવિત્રી, ખીજી ઓરડીમાં ગઈ.

“અન્તઃપૂર્ણા, ભેદ મળ્યો.”

“શાનો?”

“સરોજના મનની અશાંતિનો.”

“શો?”

“તે પ્રેમમાં પડી લાગે છે.”

“કેની સાથે?”

“ક્યાં આમ બન્યું?” ત્રણચાર છોકરીઓ એકઠી થઈ ગઈ હતી, તેમણે પુછ્યું. અવા સમાચાર વર્ષમાં ભાગ્યેજ એકાદ વાર મળતાં હતાં.

“કિસન કરીને કોઈક છે તે ખીયારો માંદો પડ્યો છે, તેનો તાર આવ્યો, એટલે સરોજ ગઈ.” દુકાણમાં બધી વાત સાવિત્રીએ કહી સંભળાવી.

“ક્યાંનો છે?”

“મુંબાઈનો.”

“તેને વિષે ખીજી કેં ખબર છે?”

“ના પણ હું ધારું છું કે અપણને થોડીક ખીજી ખબર મળશે ખરી કારણ કે સરોજે મને કહ્યું છે કે તેના કાગળો આવે, તો રાખી મુકવા. આપણે અપણી હમેશની રીત પ્રમાણે વરાળદેવીની મદદથી તે પત્રોની વાત જાણી શકીશું.”

પણ તે સહાધ્યાયિનીઓની આશાખોટી પડી, ત્રણ દિવસ સુધી કોઈનો કાગળ ન આવ્યો. પણ ચોથે દિવસે એક યુવાન તેને પુછતો આવ્યો. સરોજની ઓરડીને તાળું ભેંટતાં, તે પાછો ફરતો હતો, ઓરડામાં સાવિત્રીએ તેને ભેળ્યો.

“તમારે કોનું કામ છે?”

“સરોજ-”

“સરોજ મુંબાઈ ગઈ છે. એકાદ બે દિવસમા પાછી આવશે.”

“મુંબઈ? મુંબઈ ગા માટે ગઈ છે, તેની તમને કે ખબર છે?”

હુ પણ મુંબઈથીજ આવુ છું.”

સાવિત્રીએ તે યુવાન સામે જોયું સરોજની વાત તેને કહેવી કે નહીં, તેનો ત્રણ પળેક વિચાર કર્યો યુવાન સંગૃહસ્થ વાગનો હતો સરોજ ત્રિપે ખબર આપતા તેનો ખરાબ ઉપયોગ નહીં થાય તેની તેને ખાત્રી થઈ

“તેનો કિસન નામનો એક મિત્ર માલો પડ્યો છે”

“કિસન? તે માલો પડ્યો?”

“હા”

“પણ તે કેમ અને? હુ કિસન પાસેથી તો ગીઘા અહીં આવ્યો અને અહીં જરા પણ રોડાવા વિના હુ સરોજ પાસે આવ્યો. હુ નીકળ્યો ત્યારે તો કિસન તદ્દન સન્ન હતો.” પુરુષવાતા માન્યામા આ વાત ન આવી

“આ એકો તાર.” સાવિત્રી ચોતાની આંકડીમા ગઈ, અને તેણે સંગ્રહી રાખેલો સરોજ પર આવેલો તાર લેઈ આવી, અને પુરુષવાને ખતાવ્યો.

પુરુષવાએ તે વાચ્યો, અને વિચારમા પડ્યો તે તારની તારીખ તો તે જ દિવસે તે ત્યાંથી નીકળ્યો તેજ હતી ચોતાના આવ્યા પછી કિસનને કે થયું કે શું?

તેણે તારનો વખત જોયો પણ તે ખરાબર દેખાયો નહીં, તાર આંકડીસ થા માટે સારે અક્ષરે વખત નહીં લખતી હોય?

“કે નહીં, હુ ફરી આવીશ બે ત્રણ દિવસ રહીને તપાસ કરી જઈશ.” તેણે તાર પાછો આપતા રહ્યું.

“સારું. તમારું નામ શું ?”

“તેને કહેજો કે કિસનનો એક મિત્ર મળવા આવ્યો હતો.”
પુરુષવાએ પોતાનું ઓળખાણ આપ્યું, અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

“અન્નાપૂર્ણા !” સાવિત્રી અન્નપૂર્ણાના ચોરડામાં ગઈ, “બધું
સમાચાર ! છેલ્લી ખખર !” તેણે ન્યુસપેપર વેચતા છોકરાના ચાળા
પાડતાં કહ્યું.

“શી ખખર ?” અન્નપૂર્ણા અને ખીજ બે ત્રણ છોકરીઓ
એકઠી થઈ ગઈ.

“એક સુંદર યુવાન હમણાં સરોજની ખખર પુછતો આવ્યો હતો.
નાની, તિક્કણ આંખો, નમણું નાક, વાળના મોટા ઝુલફાં અને—

“અને—” એક છોકરીથી કહેવાઈ ગયું બધી છોકરીઓએ તેની
સામે જોયું. તે શરમાઈ ગઈ.

“અને કણપ્રીય સ્વર !” સાવિત્રીએ પોતાનું વાક્ય પુરું કર્યું
“પછી ?”

“મેં તેને બધી પરિસ્થિતિ સમજાવી, અને એ ચાલ્યો ગયો. તે
પાછો આવવાનો છે.” તેણે વચ્ચે બોલી ઉઠેલી છોકરી તરફ જોતાં કહ્યું.
બધાં હસી પડ્યાં.

“તેને નામ મોટું માર્યું અને જોન જોનામા પી ૧૩” (૫ ૧૩૫)

સેજને રસ્તામા અનેક તર્કવિર્ક થયા ગિર્ગિશામમા હિન્નને
 હેના મળ્યા પછીના મૌ બનાવો નજર આગળ આવી ગયા.
 હિસન ગિર્ગિશામમાથી ચાલી ગયા પછી તેના વિદવવ થએલા મગજને
 વેદનાઓ ખમવી પડી હતી તે મૌ તીનતર મરૂપે કરી પાછી તેના
 મગજને ખીડના લાગી ને સૌમા મુખ્ય પ્રશ્ન, મુખ્ય વેદના, મુખ્ય
 આતરિક પીડા એ હતી, કે હિસનના માદગીતુ મ હુ પગિશામ આવે તો?

ઉઘ વિનાની રાત્રીઓ અને યાતિ વિનના દિનમ પછી જ્યારે
 તે મુખાઈ પહોચી ત્યારે તેનું ચિન્ત નિઠવ થઈ રહ્યું હતું સહેજ
 અવાજ તેને બમ્બિત કરી ગતો, નાનો બનાવ તેના ઉપર ઉડી
 અસર કરતો તે શુ કરતી હતી તેનું તેને જ્ઞાન નહોતું સીપ્નોટાઈઝ
 થએલો મનુષ્ય આજ્ઞા પ્રમાણે કામ કર્યે જાય છે, પણ તેનું તેને જ્ઞાન
 રહેતું નથી તેમ સગેજ કે કરતી, તે તરત ભુખી જતી હતી.

ભવિષ્યના ભયથી તેની મોટી આંખો ઉંડી ગઈ હતી; તેનો શ્રીક્રોધ ચહેરા વધારે શ્રીક્રોધ થયો હતો; તેના લાંબા વાળ સમા કરવાની તેનામાં ધીરજ નહોતી; વિશ્રાંતિને અભાવે તેના ગાલમાં ખાડા પડી ગયા હતા. તેના હમેશના ગોળ મોંઢાંમાં હાડકાં નીકળ્યાં હતાં. પણ તેને તેની ક્યાં દરકાર હતી? તેની આંખોમાંથી, હાઠમાંથી, હૃદયમાંથી, આખા શરીરમાંથી એકજ ધ્વનિ મોળ નીકળતા હતા: “કિસન, કિસન!”

માધવરાય તેને જોઈને અજબ થઈ ગયા. ‘આ સરોજ? આની પાછળ કિસન ગાંડો થયો હતો? આ છોકરીએજ પત્રો લખ્યા હતા? એ પત્રોનું ઠહાપણ, અનુભવ આ લાગ્યે અરાઠ વર્ષની દેખાતી છોકરીમાં હતું?’

સરોજ પણ તેમને જોઈ ક્લોભ પામી. તેણે માધવરાયની કરડી દેખાતી આંખો, લરાવદાર મુછોથી લરાયેલું મુખ અને કિસનના જેવું સહેજ નમાયું નાક જોઈ ધારી લીધું કે આજ કિસનના પિતા છે કે જો કિસન અને તેની વચ્ચે અંતરાય આણ્યો હતો. એણેજ તેના જીવનની દુઃખીમાં દુઃખી પળો આણવામાં મુખ્ય ભાગ લઈએ હતા. છતાંય તેજ કિસનનો પિતા હતો, તેણેજ કિસનને પાળ્યો પોષ્યો હતો, તેણેજ કિસનની માંદગીનો તાર તેને મોકલ્યો હતો.

ત્યાગ કરી, એ વાનરોળમાં સુમાર્ધ જાય, એ લુપ્તનમાં ટારી જાય તે.
કહી ન ગદાય તુ આ જગતમાં જીવના લાયક નથી તારે માટે
તો સ્વર્ગજ યોગ્ય સ્થળ છે.”

“એને મારાથી તમે કટાણી ગયા છો, કે મને આવી રીતે
મરવાનું કહ્યું છે?”

“ગાડી, મરવાની વાતની મરકરી ન હોય. પ્રભુ એવો આશીર્વાદ
છે, કે આની મરકરી સમજ્યા કર્યા વિના, ગભીરતાથી મંત્રી લઈ,
કોઈકને બોલારી ને પ્રભુમાં હામ્યગતા વણી ઓછી છે.”

“અને મારામાં ય ઓછી છે, એમ તમે તે દિવસે કહેતા હતા
એટલે પ્રભુ પામેજ મને ઠીક જાનશે.”

“હજી તારી મરકરી ગઈ નહીં મારીજ લુપ્ત કે મે એમ.
કહ્યું કે તારામાં હામ્યગતા ઓછી છે.”

થોડી વાર બંને સુષ્પ હતા તેમની રક્ત આખોજ વાત
કરી ગઈ તેમની ગુખી વાતચીત જીભ કરતા આખો વડે વચાઈ
સારી રીતે થઈ ગઈ હતી, એકમેકના વિચારો વચાઈ સારી રીતે
વ્યક્ત થઈ ગઈ હતા તેઓની વાતચીત પણ ગિરિનું ખનું અને
મનવસંભરીની માફક નિગૂં ખની.

“આરામ? આગમ ગાનો?” સગેજ નિયાગમ પડી પાતો યાત્રી કરવાની? તે વાતો કરના કે આરામ લેના આત્રી હતી? તે તો કિમન માટે આત્રી હતી કિમન માટે પાંચે હતો, તેને માટે આત્રી હતી

“સાનો વિચાર કરો છો?” માધનગમે ક્રમન સ્વરે પુછ્યું.

“કિમનના ને કેમ છે?” સગેજે પુછ્યું તે પુછના તેના આખા શરીરને કપારી આવી જાણે કોઈ ખૂબ ભવિષ્યની આગાહી ન થતી હોય?

“તે વિવેજ આપણે પછીથી જાત કરીયું” માધનગમે કહ્યું તેમના સ્વરને દેખણે આત્રતનો લેધ પગાળ્યો હતો

સગેજને ભય લાગ્યો કિમનના ની માત્રી નિયે વાત યાત્રી કરવાની? શું માદગી એવી ભય કર છે, કે તેને તેની પાસે જઈ જની હાનીકાક વધ પડે અનવા યુ તે માદગીનો નિયમ અત આજ્યો હશે? એહ!

કોણ જાણે કેમ તેની આખમા આસુ આવી ગયા જનમ થને મળતા તે જેમ રડી પડી હતી, તેમ ન વના દેના માટે તેણે આખો બધ કડી પડ્યું તેના મોઢામાંથી નમ્દો ન નીકળી ગઈયા કે કિમનની શી વાત કરવાની હે?

પણ માધનગમની નજરે તે આસુ પડ્યા તેમણે ક્રમનમા ક્રમન અનાજે કહ્યું, “ખહેન, તે વાયુ છે તે ખામ છે”

સગેજે આખો ઉઘાડી આખોએ પ્રશ્ન પુછ્યો, ‘મે યુ વાયુ છે?’

“કિસન ગઈ કલેજ મરણુ પામ્યો,” માધવરાયે કહ્યું. પૌતાના જીવતા પુત્રને મરણુ પામેલો કહેવો એવી દૃઢતાવાળા કેટલાક પિતા-માંના માધવરાય એક હતા. નેમને તેમ કહેતા ન આવડે આખો કે ન ખીક લામી, કારણ કે તેમને મન કિસન મરણુ પામેલો હતો, એને સરોજના પ્રેમ પાશમાંથી છોડવી એમને તેને સજીવ કરવો હતો. “એન, રડ ના ! પ્રભુએ જે ધાયું હોય તે કરી શકે છે!” તેમણે સાંત્વન આપતાં કહ્યું.

પણ સરોજની આંખમાં આંસુ ક્યાં હતા? કિસનના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી ઉદભવેલા દુઃખાગ્નિએ તેને ‘સુકવી’ કાઢ્યા હતા. તેની આંખો રણના સૂર્ય સમી પ્રચંડ નિશ્ચળ થઈ ગઈ. તેણે ક્યાં સુધી માધવરાયની સામે જોયાં કર્યું. પગેક માધવરાય પણ ખીલા કે તે વજાવાત સમા સમાચાર સાંભળી એકાએક મરીતો ગઈ નથી.

ધીરેથી સરોજ ઉભી થઈ, અને બારણું તરફ આલવા લાગી. માધવરાય પણ ઉભા થયા: “એન, ક્યાં આલી?”

“હું જઈશ, પાછી.” મહામહેનતે ધુસ્કું રોકતાં તે બોલી.

“આહીં બે ત્રણ દિવસ રહીને જાય તો? શાંતિ વગે પછી જશે.”

સરોજે હોકું ઘુણાવ્યું. કિસનના મૃત્યુ સ્થાનમાં શી રીતે રહી શકાય? શી રીતે શાંતિ મેળવી શકાય?

“ક્યાં જશે, અત્યારે, એન? તું આહીં રહેશે તો અમને શે જરા શાંતી મળશે.”

“સારું” સરોજ પાછી ફરી, અને ખુરશી પર બેઠી તેના હૃદયનો ઉલ્કાપાત તેના મોઢા ઉપર દેખાતો નહોતો મોઢા ઉપર કંઈ દેખાતી હતી, નિર્જીવતા, જડતા.

માધવરાયે નોકરને મોટર માટે કહ્યું, અને સરોજની સામે આવી બેઠા, પણ સરોજને જાતે તેમની વાતચીત કરવાની લીમત આવી નહીં એમને એમ પણ લાગ્યું કે તે નાહકના એક કોમળ હૃદયને ક્યારી રહ્યા છે, અને ધારે તો તે ક્યારાએના હૃદયને ટ્રી પલ્લવનવતું ફરી શકે એમ છે પણ તેમના હૃદયની મારી લાગણીઓ તણી ન ટડી તેમનું સોલીસીટરનું કાન્યુ હયુ એની લાગણી તણો નખત સત્રહી ગઈ તેવું નહોતું.

એટલામા બહાર મોટરનો અનાજ અબો, માધવરાય ઉભા થયા સરોજ પણ ચમકીને ઉભી થઈ, અને માધવરાયની પાછળ આવી માધવરાયે મોટર ઉપડતા કહ્યું “બેન, કે કામગીર હોય તો કહેજે” એજ અવાજ

સરોજને તે સહજાયુ થે નહીં, જ્યારે તે સ્ટેશન ઉપર આવી ત્યારે તેને બહારની દુનીઆનું જ્ઞાન આવ્યું તે મોટરમાથી ઉતરી, સ્ટેશનપર ગઈ કોઈકે તેને કહ્યું કે દૂરને હજી બે કલાક છે, તે વેટીંગ રૂમમા ગઈ, અને ત્યા પડી.

તેણે મગજ શુન્ય બની રહ્યું હતું કે વિચારો આવતા નહોતા, અને આવતા તો તે અસબધ અને કામ વિનાના આવતા.

કોઈકે તેને ગાડી આવતા મુર્છામાથી જગાડી તે ટ્રેવી રીતે ડબ્બામા આવી બેઠી, તેની થે તેને ખબર ન રહી જ્યારે તેનાજ ડબ્બામા બેઠેલી એક વાચાળ સ્ત્રીએ સરોજને બોલી મુગી બીને યોગ્ય પાત્ર ગણી લાખી વાતચીત ચલાવી ત્યારે સરોજને આલ્પબુદ્ધિના

: ૧ :

ક્રિમન પુરવાની ઓરડીમા એઠો હતો આઠ દિવન થયા, એડની એક ઓરડીમા ગ્લો ગ્લો તે કાળી ગયો હતો તેને પુરના ઉપર કોથ ચઢ્યો, તે એ'ગેર ગયો પછી તેના કે પતો નહોતો, તેની પામે પેસા પણ પુટી ગયા હતા, અને પના મેળવવાની કોઈ રીત તેને ખબર ન હતી

રાત પડી ગઈ હતી, છતાં જે તેને પુરગીમાવી ઉડવાનું મન થતું નહોતું ક્યા જતું, કેને ત્યાં જતું, કેને મળના જતું તે નક્કી કર્યા વિના પુરગીમાવી ઉડવું એ મુખર્જી હતી, આવી તેણે પુરશીમા એમી ગહેનાતું જ નક્કી કર્યું.

નીચે મુખર્જી શહેરની દોડનામ હતી, પણ તેને તે દોડધામમા યામેલ થવાનું મન નહોતું એ દોડધામમા બાગ દેતી એનામા શક્તિ પણ નહોતી. નીચેજઈએ એ શું કરે ખીજા કામ ધો

હતો, તેને કેં નહોતો. છેલ્લા ત્રણ દિવસથી તે કોલેજમાં પણ ગયો નહોતો- કારણ કે તેણે નક્કી કરી લીધું હતું કે કોલેજનું શિક્ષણ તેને હવે કેં પણ મદદ કરી શકે એમ નહોતું. જ્યાં સુધી તેના માથા ઉપર બાપ હતા, તેના બાપની પેઢીમાં ભાગીઆ થવાની તક હતી. ત્યાં સુધી કોલેજનું શિક્ષણ તેને કાયદા કારક હતું, પણ ચાર દિવસના સતત વિચાર પછી એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો હતો કે પુરવા આવે કે તરત તેણે કોઈ જગ્યાએ નોકરી લઈ લેવી કે જો તો પુરવાને માથે ન પડે.

પણ પુરવાનો પત્નો નહોતો. તે ક્યારે આવે તે પણ નક્કી નહોતું, તે વંટોળીઆ જોવો હતો. ક્યારે ક્યાં જાય ક્યાં જગ્યાએ અટકે, તે કેં કહેવાય નહીં: તે પોતાની હડકંમાં જાને ઉપાડી જાય તે એ અટકુંજ અચોક્કસ હતું.

પુરવાની ઘડીઆળમાં સાત ટકોરા થયા. તે ઘડીઆળ પુરવાને જોટલુંજ અચોક્કસ હતું. કોઈક વખત તેનામાં અદ્ભુત શક્તિ આવતી અને ચોવીસને બદલે અડતાલીશ કલાક ચાલી જતું; ક્યારેક તે શક્તિના પ્રત્યાઘાત રૂપે તે ચોવીશ કલાકમાં પાંચ કલાકને વેગે ચાલતું. આજે એ સહેજ ધીરે ચાલતું હતું, અટલે કિસને નક્કી કયું કે નવ વાગ્યા હશે.

નીચેની દોડધામ કમી થઈ હતી. તેના મગજમાં વિચારોની દોડધામ એટલી ઓછી થઈ ગઈ હતી કે મગજ ભગભગ શુન્યવત થઈ ગયું હતું.

તે ઉઠ્યો, કપડાં પહેર્યાં, અને ચોરડીમાં નજર નાંખી. તેની સતત મહેનત પછી પણ ચોરડીની અસ્વચ્છતા ગાંઠ નહોતી. કોણ જાણે શી રીતે કોઈ ચીજને તેને ઠેકાણે રહેવું ગમતુંજ નહોતું. તે કેવી રીતે આણધરતી જગ્યાએ જઈ શકે છે, તે એ અગમ્ય હતું.

એ રડી તરફ અમંતોય જાહેર કરતો તે ઓરડી બહાર નીકળ્યો, અને નીચે ઉતર્યો, અને પગ લઈ જાય ત્યાં ચાલવા લાગ્યો થોડાં વખતમાં તે કંટાળી ગયો પુરવાની ઓરડીમાં જોડવી નિરમ્મતા હતી, તેટલી નિરસતા બહાર પણ હતી એક ખીજાની બેપરવાહ બેદરકાર લે ક્રા ચાલ્યા જતા હતા કોઈને પોતાની પામે ચાલનારના દુખની કે સુખની ખબર નહોતી રસ્તાની બે બાજુએ આવી રહેલા મકાનોના સુખદુખ જાણવાની કોઈ દગ્ગર કંતુ નથી, તેમ બે બાજુએ ચાલી રહેલા માણસોના લાલ જાણનાની કોઈને દરકાર નહોતી દરેક પોતાને કામે ચાલ્યો જતો હતો.

જગત ખરેખર વિચિત્ર છે જે ખીજા કોઈની દરકાર કરતો નથી, તે કામધંધાવાળો ગણાય છે, પણ જે કોઈ ખીજાના સુખદુખ પુજા જાનાની હીમત કરે તો તેને કહેવામાં આવે છે કે પારખી વાતની ખયાલ ન કરવી કિસનને આ વિચારે હસવું આવું, કદાચ કોઈ રસ્તે ચાલતો માણસ તેને આવીને તેના સુખદુખની વાત પુછે તો પોતે શું ધારે પોતે શો જવાબ આપે? પોતે તેની જોડે કે વાત પણ કરે કે ખીજાની માફક જવાબ આપે કે પારખી વાતમાં માથું ન મારવું ?

માનનીઓ કહેવા સક્રિય નિયામના અને સ્વાર્થી છે તેનું તેને હમણાંજ જ્ઞાન થયું તેમને ખીજાની દરકાર હતી નથી, અને ખીજાઓ તેમની દરકાર કરે તે ગમતું નથી કેવો વિચિત્ર છતાંય સર્વ સાધારણ કાવડો!

એકાએક તે ઉભો રહ્યો તેનાથી માની ન શકાય કે સામે ઉભો છે તે માણસ પુરવા છે કે ખીજો તેણે ધારીને જોયું, અને તેને નકકી વાગ્યું કે તે પુરવાજ છે તે પાસે ગયો હાર્મોનીયમ વગાડતી એક ઘોડરી પાસે ? બેઠો હતો.

તે હોકરી હાર્મોનીયમ વગાડતી હતી, થોડાં માણસો તેની

આળુઆળુ ઉભા રહી, બિહતસ મરકરી કરતા હતા, પણ પુરવા તે બધા તરફ ધ્યાન આપ્યા વિના હારમોનીઅમ વગાડતી આંગળીઓ તરફ એકીરમે જોયા કરતો હતો. આંગળીઓ જેમ જલદીથી ચાલતી હતી, તેમ તેની આંખો પણ ફરતી હતી.

કિસને તે જોયાં ક્યું નાગ જેમ સુરલીને અવાજે નાચે, હરણ વીગાના ઝણઝણાટ સુધ્ધ અને તેમ પુરવાની આંખો તે છોકરીની આંગળીઓ પાછળ માંડી પતી હતી.

ગાખરે સંગીત પુરું થયું. જોનારાઓ અને સાંભળનારા વિખસઈ ગયા. પણ પુરવા તો બેસીજ રહ્યો હતો કે વધુ સાંભળવાનું મળશે, હજી ફરી મધુર સંગીતનો લાલ મળશે, એવી ઈંતેન્નરી તેના માંડા ઉપર રખાઈ દેખાતી હતી. કિસને તે જોઈ રહ્યો.

પણ પેલી છોકરી પુરવાની ઈંતેન્નરી ન સમજી શકી તેણે હારમોનીઅમની આળુઆળુ વીટાવેલા કમરનો પટો ખનાવી ખભે ભેરવી, ઉગાની તૈયારી કરવા માંડી.

મુજકો ન ભવા! ભુલના કહી કુમાર ન દકા!
મંથ પ્રભુપદ પ્રાય દસી.

“એક ન ગા કે કલનમતાટ નામુ, ઉ ને એવુ, પ્રે એકુ !”
પુરવાએ કહ્યું

પેલી છોકરીએ પુરનાની મને જોડુ, ખરમર આ માણુ
ગાડોજ હોવો જોઈએ, નહીં તો પડેલા ગાનનુ કહે અને પછી તરતજ
વિચિત્ર ભાષામાં ગાનાની ના પાડે:

કિસન આ બન્ને-દયા માગેતા પુરના અને ન સમજી રાની
આ બીખાગણ-જોઈને હમ્મે

પુરનાએ કિમનનુ હસનુ માલજી, તેના તરફ શુભસાથી જોડુ,
પણ કિમનને જોડુ તેનો ગુમે એમગી ગમે “કોણ, કિમન?” તમે
એકદમ ઉમા થઈ, તેની તરફ આપના કહ્યું “કિસન, માટે તેને
ધર્મી વાનો કડોડાની છે પછી હુ જીગ પણ હમણા તો આ જોડીનુ
ગાણું અમળી નક, એકુ સારસ ગાન છે ચાપ, હુ તારી એળ માણુ
કરાવુ!” કિમનનો હાથ પકડી પેલી જોડી પાસે વડ જતા પુરનાએ
કહ્યું

“આ મારો દોસ્તાર છે, કિસન, મારી સાથે ન નક છે એને
પણ મગીરનો સારો ગોખ છે, પણ મારી માફ નથી એ તો બે
ચર વાજીનો વગાડી પણ થાકે છે નથી કિમન?” તે જોડી ફાઈ
મજાલી હથ, તેમ તેની સાથે એળ માળ જગનના પુરનાએ કહ્યું.
કિસને અને તે જોડીએ બાપા બી જોડીને કહ્યું “તુ દરમેજ
અડી આને છે?” જોડીએ કે વિચાર કરુનું કડનાએ ત જોડ
રીને પુણુ

“હા” ગા માટે તેને એ પ્રગત પુણામાં આવે છે, તે ન અમ
જતા તેણે કહ્યું

“તો અમે કાલે આવીશું મારે આ મારા દોસ્તદાર સાથે ઘણી વાતો કરવાની છે. પણ તેથી, એમ ન સમજતી કે તારા સંગીતની અમને દરકાર નથી. તું કાલે જરૂર આવજો !” પુરવાએ કહ્યું. “ચાલ કિસન !”

“પણ એ છોકરીને કેં પૈસા તો આપ !” કિસને યાદ આપી.

“અરે, હા. તે તો ભુલી જ ગયો !” પુરવાએ કહ્યું, અને ખોટામાંથી પૈસા કાઢ્યા. તેમાંથી એક રૂપીયો લઈ, તેણે તે ભીખારણને આપવા માંડ્યો.

તે ભીખારણે આ ગાંડા માણસ તરફ સંશયાત્મક દૃષ્ટિએ જોયું અને પછી સહેજ હસીને કહ્યું “આજે નહીં જઈએ. કાલે !”

“સારું ! સહેજ !” કહી પુરવાએ કિસનને લઈ ચાલવા મંડ્યું.

પેલી ભીખારણે આ માણસ વિષે શું ધારવું, તેનો વિચાર કરતી તેઓ ગયા તે દિશામાં નજર નાંખી રહી,

સર માટે કિસનને માન ઉપજ્યું: આવા કપટભર્યા સંસારમાં એપરવાહીથી રહેવા તૈયાર થય તે યુવતિ માટે માન કોને ન ઉપજે ?

તેઓ બન્ને છુટા પડ્યાં, ત્યારે બંને મોટા મિત્રો બની ચુક્યાં હતાં. કિસન સરને જોટલી ઓળખતો હતો, તેટલું કોઈકજન-કદાચ રણછોડલાલ-ઓળખતું; એ પંદર દિવસે સરને એક આજીવન ભામત્ર આપ્યો હતો.

કિસન જ્યારે મુંબાઈ આવ્યો, ત્યારે દૂર બેંગલોરમાં ભણતી સરને ભુલ્યો નહીં. તેઓનો પત્રવ્યવહાર ચાલુ હતો.

એક વરસ પછી તેઓ ફરી મળ્યાં, ત્યારે એકબીજાનાં મન તેઓ પારખી શક્યાં હતાં, એટલુંજ નહીં, પણ તેઓનાં હૃદય પણ સ્પર્ધાયાં હતાં. પછી તેમને જગતની ક્યાં દરકાર હતી ?

આજે તેમના પ્રથમ મિલનની સંવત્સરી હતી, અને સ્વાભાવિક રીતે કિસનને પહેલાં દિવસ યાદ આવ્યો. તેણે પહેલા દિવસનું યરાણ સરને સંભળાવ્યું હતું, પણ સરનો બચાવ કે તે અનાતિથ્ય દરકારી નહોતી પણ આવા મોટા મેળાવડા યોગ્ય રીતે ગોઠવવાની તની અશક્તિ હતી, તે કિસને કબુલ કર્યો હતો, કારણ કે ગિરિ-શંખલા અને મલયસમીરના પ્રેમ કરતાં તેમનો પ્રેમ વધારે ગાઢ અને વિશ્વાસપૂર્ણ હતો.

“અને આજે?” એ સરના પ્રશ્ને કિસનના ચિત્તપટ ઉપર આખા વર્ષના જુદા જુદા પ્રસંગો, સરના જુદા જુદા પત્રો આવી ગયા.

“આજે, સર! જગતમાં તારા જેવી ભોળી ભાળી બાળા શી રીતે રહી શકતી હશે, તેનો વિચાર જ મને આવ્યા કરે છે. હા, ધરમેશ્વરે તને બુદ્ધિ આપી છે, ને તે જ્ઞાન પણ મેળવ્યું છે. પણ જીવનના વાવંટોળ સહન કરવાને તું સંપૂર્ણતઃ અયોગ્ય છે, હા, તું સુગે મોઢે સહન કરી શકે, પણ ક્યી પગે તે સહનશીલતાનો

“એ ? શા માટે બહાર પાડી દે ?” એમ તેની સાથેના વાતચીતમાં આવી પહોંચી. (પૃ ૬૧૪૦)

“શી વાત છે, પુરવા?” કિમને પુછ્યું

“તે હમણા નથી જ્ઞેનાનો, પડેના ઝોરડી પર ચાન ત્યા જઈ નીરાતે આપણે વાત કરીયું ”

ચોડો વખત ખન્ને જણા સુગા સુગા આવ્યા. લોકોની અંદર જવર એ જી થઈ ગઈ હતી, પરંતુ મુબાઈ ગઠ્ઠરમા દિનસ કે રાતનો એક પણ ક્લાક એવો જતો નથી કે જ્યારે લોકોની અંદર જવર ખીનકુવ બધ પડી જાય

જ્યારે તેઓ પુરવાની ઝોરડી ઉપર આવ્યા ત્યારે આખો માળો ઉઘનો હતો “કિસન, આપણી નીચે આખુ મુબાઈ ઉઘે છે, તને તેના ઉપર દયા નથી આવતી?” કપડા કાઢતા પુરવાએ કહ્યું,

“દયા? મને તો ઉનડી મારા ઉપર દયા આવે છે કે જ્યારે આખુ જગત નિશ્ચાંતિ વે છે, તે વખતે હું જાગુ છું, અને ઉઘી શકનો નથી ”

“કિસન, તારો સ્વભાવજ અસંતોષી છે; પણ જો તું નિષ્પક્ષપાત પણે તારી અને આ ઉંઘતા જગતની તુલના કરે તો તું તેનાથી હજારગણે ચઢીઅ.તો નીકળે. ખરી રીતે તો એ અસંતોષજ બતાવી આપે છે કે તું જગતના મોટા ભાગ કરતાં ઉંચી ક્ષાત્રી ઉપર છે.”

“અસંતોષને લીધે?”

“હા. અસંતોષ કોને હોય? જે પૂર્ણતા પામવા પ્રયત્ન કરે તેને, જેને ઉંચે અને ઉંચે જવા પ્રયત્નો કરવા હોય તેને, જેની મહત્વાકાંક્ષા નાની નાની કુદ્ધક વાતોથી ફળીભૂત ન થતી હોય તેને. જેને ટેકરી પર ચઢ્યા પછી પર્વતના શીખરની ટોચે ચઢવાની હીંમત, ઈચ્છા અને શક્તિ હોય તેને.”

“ત્યારે જેનામાં ઉચ્ચ અને પૂર્ણથવાની હીંમત, શક્તિ, ઈચ્છા, મક્ત્ત્વાકાંક્ષા ન હોય તેઓજ સંતોષ કળવી શકે, એમ તારું કહેવું છે?”

“હા.”

“ત્યારે તો આપણા ક્રાંપ મુનિઓએ સંતોષને પરમસુખનો ભંડાર કહ્યો છે તે અમથો?”

“ના. તેમના કહેવાનો ભાવાર્થ જુદો હતો. તેઓના કહેવાનો આશય એ હતો કે જગતના ઈંદ્રીયજન્ય સુખ તરફ સંતોષ કળવી અને તો તે તરફ બેદરકાર બની, એનાથી ઉંચા અને ગાઢ સુખને માટે તપશ્ચર્યા કરવી, પ્રયત્ન કરવો, આગળ પગલાં ભરવાં.”

“એટલે તું એમ કહેવા માંગે છે, કે સાધુ સંન્યાસી અને જતિ ગોંસાધઓ આપણાથી ય ઉંચા?”

“હા—જે તેઓ ઈંદ્રીયજન્ય સુખો તરફ બેદરકાર હોય, અને ક્યાં તો પોતાની વ્યક્તિગત અથવા જગતની સામુદાયિક પૂર્ણતા માટે પ્રયત્ન કરતા હોય, તો બેલાશક આપણાથી ઉંચા. પરંતુ દશ હજારમાંથી એક માણસ એવો વીરલો નથી હોતો કે જે ઉંચા

આદર્શો ઘડી, તેને માટે મથી રહે ” પુરુષવાએ ગ બીરતાથી કહ્યું તેની આખો જાણે એના કોઈ આદર્શોને જોઈ રહી હોય તેમ મોટી થઈ તેના હાથો, જાણે તેમને મેળના માટે મથી રહ્યા હોય તેમ સળવળ્યા.

“પુરુષવા, આજે તું ઘણો ગ બીર થઈ રહ્યા છે ”

“હા તેના કારણ છે બેગબોર ગયા પછી હું ઘણા શીખ્યો છું, અને તમા અરધા કનાક પર મળેલો છેલ્લો પાઠ મારા મનના દ્વાર ઉઘાડી રહ્યો છે. ”

“શુ શુ શીખ્યો ? ” કિસને મજકરી ભર્યા અવાજે કહ્યું

“તે કહેતા પહેલા મારે તને થોડા પ્રશ્નો પુછના છે, મારા બેબોર ગયા પછી તરત હું માદો પડ્યો હતો ? ”

“માદો ? ના. ”

“અને માદો પડી ઘેર ગયો હતો ? ”

“ના ! ” આશ્ચર્યથી કિસને કહ્યું

“મારી માન્યતા સિધ્ધ થતી જાય છે ”

“માની માન્યતા ? ”

“કે તારા પિતાએ તને કાઠી મુકવાનું પાપ કયું છે, ને તેનાથી સતોપ ન પામતા, સરોજનું ખુન કયું છે. ”

“સરોજનું ખુન ? તું શુ કહે છે ? ”

“હા સરોજ આ જગતમા નથી અને તેમ હોવાનું કારણ કોઈ નહીં, પણ તારા બાપ છે ”

“તું મને શુ કહે છે, તેની હજી સમજ નથી પડતી ”

વહાય છે. મેં એમ પણ માન્યું કે તે યુવાનોના હૃદયને ભાંગતી કોઈ ચંડિકા છે; અને તેણે તેની સાથે એક વર્ષ સુધી હૃદયે હૃદય મીલાવ્યા પછી, અંતરની એકેએક વાત જાણી લીધા પછી.

“કેમ શો વિચાર કરે છે, કિસન ?” પુરુષવાએ કિસનને શાન્ત બોધને કહ્યું. “મારો વિચાર તો કાલે તારે ત્યાં જઈ, તારા પિતાને સખત ધમકાવવાનો છે.”

“શા માટે, પુરુષવા ?” કિસને પુછ્યું. “જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું છે. આવી દુઃખજનક વાતને વધારે લંબાવવામાં શો ફાયદો છે ?” કિસનનું સુખ જ્ઞાન થઈ ગયું હતું, શબ્દોના સ્વરૂપ પર પણ જ્ઞાનતા છવાઈ હતી.

“શા માટે નહીં ?” પુરુષવાએ રોપથી કહ્યું. “એ કાયદો ભલે સરજતા હોય પણ તેમને હૃદયના કાનુનો શીખવવાની જરૂર છે.”

“હશે, પણ તેમાં તારે જવાની શી જરૂર ?”

“હું એમને શીખવીશ, કે જગતનો બધો વ્યવહાર રૂપીઆ, આના, પાઈને હીસાબે નથી ચાલતો, આ જગતમાં બીજો એ હિસાબ ચાલે છે, હૃદયનો લાગણીનો ઉર્મીઓનો, અને એમને એ એ કહી સંભળાવીશ કે આ હૃદયનો હિસાબ એજ જગતને સ્થિર રાખે છે; રૂપીઆ, આના, પાઈનો, હિસાબ એતો બાહ્ય, ચળકતું આવરણ છે. એ આવરણની નીચે માનવી કતબોનું ઉચલ પાથન છે; એ જવનિકા દૂર કર્યા પછીજ દેખી શકાય છે જગતને ઉચ્ચ ભૂમિકા તરફ લઈ જનાર તરવો !”

“પુરુષવા, તું અત્યારે ઉશ્કેરાઈ ગયો છે, જરા શાંત પડ !”

“શા માટે શાત પડુ ૨ માટે શાત નથી પડતું એક માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે, પોતાની મુર્ખાઈને માટે એક ઉત્તમ નાગીશાહતને ભેગ લે, તો તે માણસને તેની સ્નાયુ વતા નગન સ્વરૂપે બતાવતી તે માટે ધર્મ છે, અને તે હુ બાળનીશ, પછી ભને તે માણસ તારો પિતા અને જનક હોય, ભને તે તારો મિત્ર પણ હોય, ભને તે તારો અન્ન દાતા હોય મોકોને સ્નાયુ થવું હોય, તો ભને થાય પણ ખીજના ભોગ લઈને નહી, ખીજને કનકડીને નહી, ખીજની તકો, ખીજનું ભાગ્ય, ખીજની પ્રેરણા, છીનવી નઈને કદિ નહી ”

કિમન સુપ રહ્યો તેને યે લાગતું હતું કે તેના પિતાએ મરોજને આપનાત તરફ પ્રેરેલી હતી, પરંતુ તેનામા પુરના જોડણી અત્ય માટે લલવાની ગતિ નહોતી, થોડી ઘણી આવી હતી, તે યે સંગેજના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળીને શાત પડી ગઈ હતી, તેના ઉપર રાખ છવાઈ ગઈ હતી તેનામા જુસ્સો આવ્યો હતો, પરંતુ તે નરમ પડી ગયો હતો, અને તેને તેની અચર હતી “પુરવા ભને મમે તેમ કહે પરંતુ તે સા મને અહી કહેવાની શી જરૂર ?” કિમને કહ્યું અને પથારીમા સુતો તેનાથી પુરનાની મામે વધુ વખત એસી શકાય તેમ નહોતું તેને પોતાની અહિન સાવતી હતી, અને તેથી યે નડુ, તકદીરે પોતાના તરફ દ્રવ્યે અન્યાય સાવતો હતો પોતાની મુર્ખાઈ સાવતી હતી, પોતાની કતિબહીતા હોવા કાની દેખાતી હતી, પોતાની મરોજ માથેની શરમ ભરેલી વર્તણૂક તેનું નગન સ્વરૂપ બતાવતી હતી તેનાથી તે સા જોયા કરાતું નહોતું તેની આખો એ સા જોઈ જળીમળી ગૂટેલી હતી એઓની જવાબાઓ તેની આખે અવાગ આણતી હતી પુરનાના શરદે ન અધાર વધુ કાળા કર્યા હતા તે સહન ન કરી નહોતો, અને તેથી જ તે પથારીમા સુતો, અને ઉગીઝમા પોતાનું ચોટ મતાડી વડુ પુરવાએ આ જોયું, અને ચમક્યો તેને બાન આવ્યું કે આ કહેનાથી પોતે કિમનનું

તમારા જોવાની આંખે તો હું એવોજ લાગું; કારણ કે જગતમાં ડાહ્યા ગણાતા માણસ પાસે હીસાબ માંગવા જવું એ એક ગાંડપણજ છે. ”

માધવરાય ચુપ રહ્યા. તેમને વિચાર થયો કે નોકરને ખોલાવી, તેમનું આવું અપમાન કરનાર માણસને ઘર બહાર કઢાવવો. પણ પુરુષા એવી દૃઢતાથી એઠો હતો. કે તેમને તે વિચાર અમલમાં મુકવો અશક્ય લાગ્યો. નોકરની આગળ ફેજોતી કરતાં અપમાન તેમની નજરમાં સારું હતું.

“તમને ભાન છે કે તમે સરોજ કુમારી નામની છોકરીને દશ પંદર દિવસ પહેલાં કિસનની માંદગી વિષે ખોટો તાર કર્યો હતો?” પુરુષાએ પોતાનો આરોપ સંભળાવવો શરૂ કર્યો.

માધવરાયને આ સાંભળી આશ્ચર્ય થયું. આ માણસને તે તાર વિષે ક્યાંથી ખબર પડી? સરોજે શું કિસનને કાગળ લખ્યો? પણ તે કેવી રીતે લખે? તેને તો એમજ ખબર હોવી જોઈએ કે કિસન મરણ પામ્યો છે. જ્યારે આ માણસ, કિસનનો મિત્ર, તે તાર વિષે શી રીતે જાણી શક્યો? કે પછી કિસનનો આ મિત્ર અને સરોજ એ બે પણ મિત્ર છે?

“કેમ ચુપ થઈ ગયા? યાદ નથી આવતું? સોલીસીટર થઈને આવી સ્મૃતિ રાખવી, તમને પાલવે?”

“છોકરા, હું શું બોલે છે તેનું તને ભાન નથી. હું કદાચ સરોજ કુમારીને ઝોળખતો એ નથી. અને તેને મેં એવો કેં તાર કર્યો પણ નથી.” માધવરાયે પુરુષાને દમ ભરાવ્યો.

“મારી પાસે તે તાર નથી, નહીં તો હું તમને તમારું જીઠાણું પ્રત્યક્ષ કરી આપત. પણ જવાદો એ તારની વાત એ વાત તમે કબુલ ન કરો તો એ તમારે એક તો કબુલ કરવુંજ પડશે, કે તે છોકરી તમારા એ તારને લીધે, અહીં સીધી કિસનને મળવા આવી, એ વાત તો તમારી સ્મૃતિથી બહાર નથી ને?”

માધવરાયને લાગ્યું કે પુરુવાને ગમે તે રીતે પણ પોતાની વાતની ખંતી ખજર પડી છે. તેમણે પુરુવાને નમસ્કારનાં માટે ખીજી રીત પકડી - “તમે આ ખંડુ કાણે રહ્યો ભાઈ?”

“તમે સેલીમીટર જો એટલે તમને ખબર હોતી જોડ્યે કે અસત્ય કદિ છુપુ રહેતું નથી તમારું અસત્ય પણ તેમજ બહાર આવ્યું છે.”

“એટલે?”

“એટલે કે તમારા અસત્યની વાત મને આ હીનાનો કમી ગઈ છે, તમારા હીનાનખાનાતું આ કીમતી ડગીયર કડી રહ્યું છે, તમારું આ આખું પડી ગયેલું મોટું કડી રહ્યું છે, તમે એ બોલી ભરી નિર્દોષ છોકરીને તમારા જુઠાણાવી આપવાનું કરવાની -ગજ પડી છે.”

“આપનાત?” માધવરાયથી ખોલાઈ જવાયું.

“હા આપનાત! તમારે ત્યાંથી નીચા પછી, તેણે આપનાત કર્યો છે. આપનાતનું પાપ તમને માથે છે ઈશ્વરની પાસે તમારું એ આપનાતનો જવળ આપના પડશે આપનાત જો જે પાપ ગણાતું હશે, તો આપનાત કરવા બદલ સગેજને એ પાપ નથી મદન કરવું પડે, પણ એ આપનાત કરવાની કરજ પાડનાર તમે એ માટે નકર્યાતના ભોગવો.”

કડી પુરુવાએ જે જે બપાઓમા મગેજના આપવાનની ખજારે બપાઈ હતી, તે માધવરાયને આપ્યા.

માધવરાયે તે બપા ઉતુડવટનીથીજ હાથમા લીધા હતા, પણ બ્યાટે તેમણે તે નાચ્યા, બ્યાટે તેમને ખબર પડી કે, મગેજના આપવાન કરવાનું કાગણું ખીજું કે નહીં, પણ કિસનના મગેજના બોટા મૃત્યુ સમાચાર જ હતા, ત્યારે તેમને પોતાની જીન નમજાઈ મગેજને સમજનામા, સગેજના કિસન મારના અલગ કાઢનામા પોતે પોતાની જુદી અને અનુભવનો અપરાધ કર્યો હતો.

તેમણે તે છાંપાં વાંચ્યા અને પુરૂરવાને પાછાં આપ્યાં, ને લજ્જાભર્યાં સુખે નીચે જોઈ રહ્યાં. તેમને જ દગીમાં પહેલીજ વખતે પશ્ચાતાપ થયો હતો પહેલીજ વખતે હૃદયે મગજ પર કાબુ મેળવ્યો હતો, પહેલીજ વખતે લાગણીએ શુદ્ધ બુદ્ધિને આર્દ્ર કરી હતી.

“હવે તમને તમારાં પાપ પ્રત્યક્ષ થયાં?” પુરૂરવાએ કહ્યું.

માધવરાયે કેં જવાબ ન આપ્યો. “તમે જવાબ નથી આપી શકતા, તે જ ખતાવી આપે છે કે મેં મારું કામ બજાવ્યું છે. તમારું આખું જીવન તમે કાઢેલા સરોજના ખુનની યાદમાં જશે, તે જાણી મને સંતોષ થયો છે.” કહી પુરૂરવા ઉભો થયો, અને ચાલી ગયો.

માધવરાય ત્યાં જ બેસી રહ્યા. તેમને પુરૂરવાને પાછો ખોલાવી, કિસનની ખબર પુછવાનું મન થયું, પણ હીંમત ન ચાલી. કારણ કે તેમને હવે તો પોતાની લુલોની પરંપરાઓ ચોખ્ખી સમજાઈ હતી. કિસનને ગિરિગ્રામમાં પહેલો ખોટો તાર કર્યો ત્યારથી તે, સરોજને કિસનના મૃત્યુના ખોટા સમાચાર આપ્યા, ત્યાં સુધી પોતાની મુત્સદ્દી ગિરિનો દુરપયોગ થયેલો જણાયો.

“કેમ શો વિચાર કરો છો?” હર્ષેન આવ્યા. તેમણે પુરૂરવાને જતો જોયો હતો, અને તે કેં કિસનના સમાચાર લાવ્યો હશે એમ આની, તે વહાલસોયી માતા માધવરાય પાસે આવી.

“કશોજ નહી.”

“આ છોકરો શા માટે આવ્યો હતો?”

“અમસ્થોજ. મળવા.”

“કિસનનો હોસ્તદાર છે તે એ?”

“હા.”

“તમે જોને ત્યારે કિસનની ખબર ન પુછી? એ ખીયારો તમને દરકાર નથી?”

ત્યાગ કરી, એ વાવટાળમાં ગુમાઈ જાય, એ તુકાનમાં હારી જાય તે કહી ન ગડાય તુ આ જગતમાં જીવના લાય- નથી તારે માટે તો સ્વર્ગજ્ય થોડું મ્યજ છે !”

“એને મારાથી તમે ક'ણી ગયા છો, કે મને આવી રીતે મરવાતું કહો છો?”

“ગાડી, મરવાની વાતની મરકી ન હોય પ્રભુ એવો આધર્મો છે, કે આરી મરકી સમજ્યા કર્યા વિના, ગભીરતાથી મની લઈ, કોઈકને જોનારી તે પ્રભુમાં હામ્યજતા વણી ઝોલી છે”

“અને મારામાં ય ઝોલી છે, એમ તમે તે દિવસે કહેતા હતા એવે પ્રભુ પામેજ મને કીડ કાપો”

“હજી તારી મરકી ગઈ નહીં મારીજ હુવ કે મે એમ કહ્યું કે તારામાં હામ્યજતા ઝોલી છે”

થોડી વાર બન્ને યુવ ન્હા તેમની ફક્ત આખોળ વાત કરી રહી તેમની મુખી વાતચીત જીભ ફરતા આખો વડે ન'પાડે મારી રીતે વલ થકતી હતી, એકમેકના બિચારે વસારે મારી રીતે વ્યક્ત થઈ શકતા હતા તેઓની વાતચીત પાણુ ગિરિન ખયા અને મનપસંમીની માન્ડ નિરવ ખની.

“એ મજામાં છે. મેં પુરવાને પુણ્ય હવે પડે અહીં પાટ આવવાની તે ના પાડે છે ”

“કેમ ? આ એવું ઘર નથી ? હું એની મા અને તમે એના બાપ નથી ? ક્યા રહે છે ? એને સમજાવી લાવીય ”

“એવું સરનામું આપના તે ના પાડે છે તે જાણે છે કે તું એને મતપણ નરો, તો એને જાણ્યા વગર છુટકો નથી, એટલે એણે સરનામું નોંધ્યું નથી.” નાથવચ્ચે હરમેનને પડાવતા કહ્યું

હરમેન નિરાશ થયા, પણ કિસન મજામાં છે, તે પાત જાણી તેમને કે યાતિ થઈ તે ચાલી ગયા.

કિસનને આ ઘરમાં આવવા દેવાની કે તેનો આટલો અભ્યાસ જ્યાં પછી તેની સાથે એક ઘરમાં ગ્લી ચક્રાની તેમનામાં હીંમત નહોતી, એવા વિચારમાં માધવરૂપ દિલીન થઈ ગયા

“કિંમત, હું જાઉં છું ” પુરુષાએ કહ્યું સાજે સાતેક વાગ્યા હતા તે વખતે હમેશા પુરુષા નહાવા બેસતો, અને કલાકેક સુધી નહાઈ નહાનાના ઓગડામા ખરાડા પાડી, તે બહાર નીકળતો, અને જમવાની તૈયારી કરતો, અને આખરે રાતના દરેકવાગે તે બહાર નીકળતો.

પણ આજે એને વહેલો બહાર નીકળતો જોઈ, કિસન અજામખ થયો, “ક્યા જામ છે?”

“એપોઈન્ટમેન્ટ છે.”

“કોની સાથે? માગ પરમ પૂજ્ય પિતાજી સાથે?” કિસને હસતા પુછ્યું સવારે થયેલી વાત પુરુષાએ મારીમેલીને કિસનને કહી હતી, અને બન્ને જણાએ માધવરાય વિષે થણી ચર્ચા કરી હતી.

“ના, ખીજની સાથે.”

“કેં ખાનગી છે?”

“હા, એવુંજ.” આંખ મીચકાવતાં પુરૂરવાએ કહ્યું. કિસનની કુતુહલવૃત્તિ જાગી.

“એવું કોણ છે? કોઈ છોકરી?”

“હા.”

કિસન વિચારમાં પડ્યો, પુરૂરવા કોઈ છોકરીને એપોઈન્ટમેન્ટ આપી મળવા જાય, તે પુરૂરવાના જીવનમાં અદ્ભુત પ્રસંગ ગણાય પુરૂરવાના કહેવા પ્રમાણે સ્ત્રીઓ એ જાતની હોઈ શકે. એક દીંગલીની માફક રમાડવાની, અને બીજી દેવી ગણીને પૂજવાની; અને બન્નેમાં સમયનો નાહક વ્યય થતો હોવાથી પુરૂરવાને માટે કોઈ જાત પોતાને માફક આવે તેવી નહોતી.

અલબત્ત તે ત્રીજી જાતની સ્ત્રીમાં માનતો—શક્તિ રૂપ સ્ત્રી; જે સ્ત્રી પાસેથી કોઈ પણ નિર્બળ પુરૂષ પણ શક્તિ મેળવી શકે. પણ એના માનવા પ્રમાણે એવી સ્ત્રીઓ ઘણીજ ઓછી હોવાથી, તે તે સ્ત્રીઓથી દૂર જ રહેતો.

આવી શક્તિ આપી શકે એવી કયી સ્ત્રી પુરૂરવાને મળી તે જાણવાને કિસન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્કંઠ થયો.

“શક્તિદા?”

“હા. કિસન! મને તે છોકરી ગઈ કાલેજ મળી. કાણ, તું સમજ્યો? નહીં? યાદ છે, ગઈ કાલે રાતે હું તને મળ્યો, ત્યારે પેલી બીખારીની છોકરી ગાયન ગાઈ રહી હતી? તે રાતે હું રાયચુરથી આવ્યો, ત્યારે તું ઘેર નહોતો, એટલે હુંય આમાન મૂકી ફરવા નીકળ્યો, અને અકસ્માત તે છોકરીને મળ્યો. તે છોકરીને જોતાંજ મને લાગ્યું કે જેવી છોકરીને હું શોધતો હતો, તે છોકરીને હું મળી શક્યો છું. જેને મળતાં, કે જેની સાથે વાત કરતાં, જેનું સંગીત માંજળતાં,

કે જેની વાત કરતા તમારામાં ગંજિત આવતી જાય, તેની તે ઠાકરી છે હું મચેજને જેની ધારતો હતો, તેની”

કિસન હમ્મે ‘પુરુષા, તારી ભુન થતી હોય, એમ મને લાગે છે એ ખીખરીની છોડીના તુ વડે છે, એની ચાંદન હોય એમ મારા મનમાં આવતું નથી”

“કિસન, તારી માનવ પરીક્ષા કરવાની ચક્તિ હજી ખીલી નથી આવેલું ન વળાડતો, પણ તમે એ દિશામાં ધાતુ રીખવાનું બંધી છે, ચાન, હું જાઉં છું” હી પુરુષા ગયો

કિસન પુરુષીમાં પડી રહ્યો તેનું જગત તદ્દન અધકારમય હતી ત્યારે હતું સંગેજની સાથેથી કુટા પડ્યા પછી સંચારણ થઈ થયો હતો, વચ્ચે વચ્ચે ચીજીઓના ચમકાવ આપ્યા આગાઓની કુપળો કુટી પણ નિગથા આવે કરમાવા અને હવે મોં આગાઓ તુટી ગઈ હતી સંગેજ કોઈક સ્વર્ગમાં કિસનના મગજનો અધકાર જોતી દો? પ્રનાથમાં નસના જનને અવનગમાં સગડતા માપનોની રક્ષક હશે, લેમને જોઈ થકાતા હશે?

‘પરમ દિવસે હું આગામાં દત્તો, મારા મનમાં મચેજને મળવાના, તેની જોડે ફી પ્રેમાવાપ કરવાના, તેના દાથને દાથમાં લઈ, જીવન પથમાં આવતા ખાખેચીઆ કુલી જવાના હું સ્વપ્ના રચી રહ્યો હતો, આજે, હું એમ્બોજ એના એમ ખાખેચીઆમાં હુખી રહ્યો છું, આખું સ્મીટ કાદવુંથી ખરડાઈ ગયું છે, પા નયમી રહ્યા છે, બહાર નીજી થકાતું નથી, બહાર જાદવામાં કોઈ મદદ પણ કરતું નથી હશે, ને હશે હું ચાલી જાઉં છું, હાથ ટેકવાને પણ કે મળતું નથી, ચાલ્યો, ચાલ્યો” કિસન ચમક્યો તે જાગતો હતો, છતાં યે સ્વપ્ન જોઈ રહ્યો હતો “મા” મગજ ફેટવું નિર્બળ થઈ ગયું છે કોણ જાણે એ ગોવી જાદવાની, જો કોણેકો હકેવ

વાની પણ શક્તિ ક્યાં છે? આરામ, વિશ્રામ, આરામ. પણ આરામ ક્યાં લેવો? ઉઝળતા તડકામાં, કાંટાના ખીછાના ઉપર, સળગતા દેવદા ઉપર?

“પણ આ શા માટે સહન કરવું? ‘હું’ કેવોક છું કે મને કોઈ રીતે ચે શાંતિ મળતી નથી. પુરૂરવા ખરેખર નસીબદાર છે. તેને મેં ક્યારેય દુઃખી જોયો નથી. શું તેને હૃદય નથી? તેનામાં લાગણી નથી, ? સ્નેહ નથી, પ્રેમ નથી? તેના તંતુ કદીયે ઝણઝણાટ મેળવતા નથી? શું તે પત્થર છે?”

“ના. ના. તે પત્થર તો નથી. તેનામાં હૃદય છે, ઊર્મિ છે, લાગણી છે, પણ છતાંય તે દુઃખી થતો નથી. કશુંય લેને દુઃખી કરી શકતું નથી. કારણ? કારણ, મને તો સમજતું નથી. પણ તે શોધી કાઢવું જોઈએ, એ ખરું કહે છે મારામાં સામાને સમજવાની, તેની વિચાર-સરહદો ઓળખવાની તેના આચારવિચાર મનમાં ઉતારવાની શક્તિ નથી. એ મળશે? ક્યારે, કેવી રીતે મળશે? એ મેળવવાની જરૂર પણ છે? ક્યાં બધા માણસોમાં તે શક્તિ છે? અને તે છતાંય મારાથી એ સુખી છે. ઓ સુખ ઓ સુખ !” તે આરામ ખુરશીમાંજ સુઈ રહ્યા. ઘણી ઘણી વખતે માણસને નિશ્ચેતન અરીણભરી શાંતિ આપે છે,

: ૫ :

પુરના આગલા દિવસની જગ્યાએ પહોંચ્યો, ત્યાં તેને બીજા-
પુરેણને ગોધતા વાગ ન લાગી તેને મધુર કંઠ અને લેના
હામોની અમના મૂર થોડોના મોઝ ટેળાને આકર્ષી રહ્યા હતા. આગલે
ફિવલે મોડી ગતે જે સ્થળ નિર્જન જણાતું હતું, ત્યાં અત્યારે
માનવમે ની જામી હતી એ માનવમેલની તે કંઠની અને સુરમીના વટની
કદર કરી શકતી હતી તે વાત સહેજાઈથી સમજાઈ શકતી હતી દરેક
માણસ તે ગાયનમાં તલ્લીન થઈ ગયા હતા. દરેક માણસના હૃદયના
તણ તે સુના આલેલને હવ મચી રહ્યા હતા તે, તેમના મોઢા
ઉપરથી દેખાઈ રહ્યું હતું.

‘આ છોકરીમાં ખરેખર અજૂત શક્તિ છે એના સુરમાં
સામાને આકર્ષવાનું બળ છે, તેના કરતાં જે વધુ બળ તેનામાં છે,
એમ દેખાઈ આવે છે. શી તેની આખો ! શા તેના હોઠ ! એ આખો !

અને હોઠ વાતાવરણમાં આવા સંગીતના સુર ફેલાવવાને છે, એ તેદન યોગ્ય છે.’

તેણે ફરી ટોળાં તરફ દૃષ્ટિ કરી. ને તેમના ઉપર અદેખાઈ આવી. તે ઉતાવળ કરીને તે હાર્મોનીઅમ વગાડનારી સ્ત્રીને મળવા આવ્યો. ત્યારે લોકાનું ટોળું તેના અનુરોધ કરી રહ્યું હતું. તેઓ ક્યારે જશે તેય કહી શકાતું નહોતું. ત્યાં સુધી શું કરવું? તેને સંગીત નહોતું સાંભળવું, તે સંગીત પ્રકટાવનાર શક્તિને મળવું હતું. ત્યાં સુધી શું કરવું?

તેણે ટહેલવા માંડ્યું. લગભગ અડધોએક કલાક તેણે ટહેલ્યા ક્યું પણ લોકોની ભીડ હજી લગભગ તેવીને તેવીજ હતી. એક પાનવાળાની દુકાન પરની નાની ઘડીઆળમાં નવ વાગ્યા હતા. શું આ લોકોને ધરખાર નથી? ખેરી છોકરાં નથી, કે આને સાંભળવાને ઉભા રહ્યા છે? કે આ સૌ તેના જેવાજ એકલવાયા છે? તેની માફક જ પોતાની નખખાઈ ટાળવા, અશક્તિ દૂર કરવા આ સ્ત્રીશક્તિ પાસે આવ્યા છે?

તેણે એક મ્યુનીસીપાલીટીનું અગ્રગતું કાનસ જોયું, અને તેને વખત ગાળવા માટે એક વિચાર સૂઝ્યો. તે ત્યાં ગયો અને છુટપાથ ઉપર બેઠો. આજીઆજી આવતા માણસોએ તેની સામે તીવ્ર દૃષ્ટિઓ ફેંકી; સારા કપડાં પહેરનાર માણસને છુટપાથ ઉપર બેસવાનો હક્ક નથી, તે છતાંય બેસનાર આ માણસને તેમની આંખોએ તિરસ્કાર્યો, પણ પુરુષ આવી તિરસ્કાર ભરી આંખોથી ટેવાઈ ગયેલો હતો. તેને લોકોનો તિરસ્કાર હસવા જેવો લાગતો. તે તેમના તિરસ્કારને તિરસ્કારતો, તેમના તિરસ્કાર તરફ બેઠરકારી ખતાવી તેમને ઉશ્કેરતો, ગાંડા કહેતો, અને પછી તેમની દયાભરી સ્થિતિ જોઈને હસતો.

તેણે પોતાના ખીસ્સામાંથી હમેશાં રહેતી સ્કેચબુક કહી અને સ્મૃતિની સહાયથી હાર્મોનીઅમ પર ગાતી છોકરીની છબી દોરવા

માંડી તેનો હાથ ડહીઝ ઝપાટામા ચાલતો તો કોઈ વખત નાનો શો ફેરનાર ડરતી વખતે ધીરેથી ચાલતો, કદિ રેપાઓ પાતળી અને મ્ખંટ પડતી, તો કદિક તે અગ્ગની કે અમ્ખંટ પડતી

તેનું મન એટલું બધું પગેવાઈ ગયું કે તેને ખબર ન રહી, કે જોમ જે ઊંડરીની ઝમી તે ચીતરી ગ્હા દતો, તેની કળાથી મુગ્ધ થઈ લોકોનું ટેણું તેની આણુખાણું એડડુ થયું હતું, તેની રીતે, તેની આણુમાણુ પણ એક એકા થયા હતા પડેના આવો વિચિત્ર માણસ શું કરી રહ્યો હશે તે જોનાની એકને ડગામા થઈ તે જોને તે વિચ્છેદ પામ્યા તે ઉભો રહ્યો

તેને ઉભો રહ્યો જોને ખીલે એ- ચાનનાગે વનાર ડગાસિત થયો રજેને ખીલે કે બાણી બાય, અને પોતે ગ્હી બાય, એ ખીલે તે વે આવ્યો અને ઉભો ગ્હા પડી તો લોકો જનડી એકા થયા. ખયાય શાત થઈ, તે કોનું, કેવું, ચિત્ર ચીતરે છે, તે જોઈ ગ્હા

આખરે ચિત્ર લગલગ પુર થયું એકાદ લેનાગે બડબડીએ હતો તે બોલી ડ્યો, “આતો પેલી હામોનીચમ વગાડનારીતુ ચિત્ર છો”

આ અનાજે પુરવાને બગ્ગત કર્યો તેણે ઉચું ગેયું લોકોને જોઈ તે વિચારમા પડ્યો. આમને આણુમાણુ વીટવાઈ નળ્યા નિવાય કે ધગોજ નથી તેણે સ્કેચપુ- ખીચ્છમા મુની અને ઉભો થયોને લોકોના ટેણાને ખાણું ખનેતા જે જગ્યાએ હામોનીચમ વગાડતી છોડી દતી, તે તરફ તે ગયો

તે હજી ત્યાજ બેઠી હતી પરંતુ જવાની તૈયારી કરીને બેઠી હતી પુરવાને આનતો જોઈ, તેના માથા ઉપર આજખાણું જોઈ, તે મહેજ દમી,

પુરૂરવા પાસે ગયો. “હું ધારતી હતી કે તમે વહેલા આવશો?”

“હા. હું વહેલો જ આવ્યો હતો, પરંતુ તારી આબુખાબુ એટલી બીડ હતી કે મારાથી અંદર ન અવાયું.”

“ઘડકા માસીને આવવું હતું ને?”

“હશે. જવાદે એ વાત તારું નામ શું? મારે તારું ઘણું કામ છે.”

“મારું કામ છે? તમારા જેવાં શ્રીમંતને મારું શું કામ પડ્યું?”

ગઈ કાલની બીક જતી રહી હતી. આજે તે છોકરી હુમ્મી વાત કરી રહી હતી.

‘મારે તારું ચિત્ર ચીતરવું છે. મોડું, સરસ તું મારે ત્યાં આવશે કે હું તારે ત્યાં આવું?’

“તમે ચીતરો છો?” છોકરી અન્યબીમાં જોઈ રહી. તેણે ફોટોગ્રાફરો જોયા હતા. ચીતારો જોયા નહોતા. તે આંખો ફાડી તેને જોઈ રહી.

‘હા જો.’ તેણે ખીસ્સામાંથી સ્કેચ બુક કાઢી, અને ચીતરેલું ચિત્ર બતાવ્યું.

“એ શું છે?” અંધારામાં તે કે જે જોઈ શકી નહીં.

“નથી દેખાતું?” પુરૂરવા સહેજ હીલગીર થયો. “ચાલ ત્યાં પેલા કાનસ પાસે” તેણે કહ્યું અને તે તરફ ચાલવા માંડ્યું. પેલી છોકરી પણ તેની પાછળ ગઈ. તેનો ભય જતો રહ્યો હતો, તે પાછો આવ્યો. તે કોઈ ચિત્રકારના સંબંધમાં આવી નહોતી, અને ચિત્રકાર સાધારણ મનુષ્ય કરતાં જુદી જાતનો માણસ હોય છે, એવું તેનું માનવું હતું, આથી, તેનો અત્મવિશ્વાસ સહેજ ઓછો થયો હતો.

અભિપ્રાય ખાસ પુછાતો. તેમની વ્યવહાર કુશળતા એક
કે તેઓ નહીં નહીં તોયે પચીશેક સગીરોના દૂસરી ક
પોતાના ધંધામાં તે એટલા કાર્યકુશળ હતા કે વૃદ્ધવયની
હોવાં છતાં કાયદાકાનૂનની ખરીકી તે જેટલી સમજી શકતા
તેમના ધંધામાં ઘણા થોડા જાણ કરી શકતા અમીરો
ઉપર પુરેપુરો ઇતખાર હતા. અને તેમને ખાતર એટલું દેખ
જેઠએ કે તેમણે અપ્રમાણિકતાને પોતાના ધંધામાં માથું ન
હીધી નહોતી.

તેમની નિર્બળતા ફક્ત એકજ હતી, અને તે તેમ
પુત્રોઃ એ પુત્રોને મહાન બનાવવા, તેમની કીર્તિએ પોતાની
વધે એવા યશઃશાળી બનાવવા તે તેમની મોટી મરજ
હતી. તેમને યોગ્ય શિક્ષણ આપી, પોતાની લાગવમશી
પોતાના ધંધામાં કે બીજા ધંધામાં જોડાવી, પોતાના પિત્રએ
મુક્યા હતા, તેનાથી સારી સ્થિતિમાં તેમને મુકવા એ
વૃદ્ધવયની ઇચ્છા હતી.

જાનસ આગળ જઈ પુરવા ઉમેરુયો છેવી છોટી પાડગ
અવી “અરે, હુ કેવો મગથી પુ?” પુરવાએ કહ્યું તેણે તે છોટ
રીને ખમેથી હામેની નમ ઉનાયુ” અને પોતે પુરવા ઉંચા જતા બીને
ભાગ ઉચક્યા દેવા બદલ પોતાના થએલ દોન નાટે લના યાવનાનો
ભાવ તેના મોઢા ઉપર અબે

“ના” એમા શુ ? હુ તો ને ઉચકવાની દેવડ ગઈ હુ ”

“હુએ, છતાયે દેવ તો થયોજ છે હુ અભે” તેને તેણે ચિત્ર
તાબુ.

છોટીએ તે ચિત્ર તરત આગળ પુ “આ તો હુ” તમે ક્યે
વખતે ચીતયુ ? ”

“જ્યારે તુ ગાતી હતી ત્યારે ”

“પણ તમે તો કોઠા જા ને કે તે વખતે લોકોને બીડમા તમે
આવ્યા પણ નહોતા ” તે છોટીએ પુરવાનો સમ્મિત પુછ્યું
એ ચ્યો એક માણસ એકજ વખતે ન હોઈ શકે એ મિત્રાતની
તેને અબર આગતી હતી

“તને લોકોને ચીતવુ લોકોએ, એવું કે નહી માન મગ
જમા તાડ ચિત્ર હતુ, ને ચિત્ર મે આગળ ઉપર ચીતયુ ” પુર-
વાએ કહ્યું

તે છોટી પુરવા મામે લોડ નહી તેણે તેના તરફ માનથી
લેવા માણ્યું પગબર જેને થડ થઈ કે તે જીવ મેલે છે, પણ
તેની સામે એક વખતે લેવાથી તેની થડ ચાલી ગઈ આવો માનસ
કોઈને છેતરે નહી

“તમે કાઠને પણ હાજર રાખ્યા વિના ચીતરી શકો છો ?”

“હા. પણ તે છેક આખેહુખ ન થાય. હવે આ જો, તારા હોઠ જરા જડા થઈ ગયા. ને તારા હોઠ છે પાતળા.” તે છોકરીએ અજાણતા પોતાના હાથથી હોઠની પાતળાઈ જોવા માંડી.

પુર્રવાએ પાછા ડુટપથ ઉપર બેસી, પેલી છોકરીની છબીને સુધારવા માંડી છોકરી તેને જોઈને વિચારમાં પડી ગઈ. તેના મનમાં બીજા માણસની માફક વિચાર આવ્યો કે આવા સારા માણસથી પણ ડુટપાથ ઉપર બેસી શકાય ?

“મારી સામે સેજ જોતો.” છોકરીએ પુર્રવાની સામે જોયું.
“જરા ડાબી બાજુએ ડોકું ફેરવ...ના, એટલું બધું નહીં...હાં, બસ...એમ જોયો કર !” તેણે ચપચપ ચીતરવા માંડ્યું.

છોકરી તે તરફ જોઈને થાકી ગઈ. એક તરફ ઉંચું ધર હતું, અને તેમાં આંખને ગમે એવું કંઈ નહોતું. એક સરખી બારીઓનાં ચોકઠાંમાંથી એક સરખું અજવાળું આવ્યા કરતું હતું. “હું તો થાકી ગઈ.” તેણે સહેજ ગુસ્સાથી કહ્યું.

“એક પણ જોયાં કર.” તેણે તેના ગુસ્સા તરફ ધ્યાન આપ્યા વિના કહ્યું. તેની આંગળીઓ ચપચપ ગાલમાં જ કરતી હતી. “બસ !” તેણે ઉલ્લાસથી કહ્યું “જો.”

તેણે ઉલ્કાથી નીચા વળીને ચિત્ર તરફ જોયું. “કેવું સરસ !” તેનાથી કહેવાઈ જવાયું.

“તું ખુશ થઈ ?” પુર્રવાએ કહ્યું, ને જાણે તેનાં જવાબ ઉપર આખી સંવિદનો આધાર રાખ્યો હોય તેમ તેણે તેના તરફ જોયું.

હોઝરીએ ડોક હવાયું “આનુ-૪, મારે તાઝ ખીતુ ચિત્ર ચીતરુ છે પણ મોટુ અને રંગીત, તુ મને ચીતરુ દે?”

“મોટુ અને રંગીત તમે ગાયુ કો ડો?”

હા’ પુરના હમ્મે તે ડોકી કેટલી નિર્ભય અને બાગડ બેવી હતી? તેનાથી મનાતુ પણ નહેતુ કે તેનુ ચિત્ર ચીતરુનાની કોઈ તસ્વી ને “એકુ હુ ચીનક તો તને ક રાખો છે?”

“ના” તે ગુગ થઈ ગઈ તેની આખો મસ્તીથી નાયવા માઠી તેણે પોતના શરીર તરફ મગર્ જોયુ તેનુ ગરીબ કંડુક હતુ કે ચીતરુ એને ચીતરુનાની ધજા રંગે છે

“ત્યારે આલ, તારે ઘેરા”

“અતરિજ ચીતરુ?”

“ના, પણ હુ તાર વર નહી વહુ એટલે કાનથી હુ ચીન રનાતુ મર કમી મર ”

“પણ માર ર તો એકુ નવુ ક, મને તદા મ્યન જેનુ ”

“તો પછી તુ મારે ર આનન?”

તે ડોકીએ ઘોરોડ મિશન કરી જતું કે ન જાયુ તે નાનો મુતો સસાન નહેતો પુરમા વિશ્વ મન ગખના તે તેને ગરીબાઈએ અને જીતે ગોખાયુ હતુ તેણે જાની અ ખે પુરવા તરફ જોયુ તે મણમ વિશ્વામયાની થય એના નોતો, એયુ તેને બાગ્યુ છતાય-
“હુ મરી મેનને પુત્રી બેઈન, ગયારે હુ તમાર ર નેમ લઈશ, અને જો મારી માલ પાડો, તો મે કહેના તે વખતે હુ નાનીશ”

“સરૂં. તેમ તો તેમં ચાલ.”

પુરુરવાએ તે છોકરીની આનાકાની હોવા છતાં હાર્મોનીઅમ ઉચકી લીધું, અને બંને જણ પુરુરવાના ઘર તરફ ચાલવા લાગ્યા.

કેટલાક કામ વિનાના ચર્ચા બેઠ રહ્યા હતા, તેમણે વિચિત્ર અવાજો કાઢ્યા. તે શા માટે કાઢ્યા, તે સમજ્યાં સીવાય તે બેય તો પુરુરવાના ઘર તરફનો રસ્તો, કાપવા માંડશે.

: ૬ :

“આ મ્હેથી આવતો !” પુરવાએ પોતાની ઝોડી આગળ
આવતા પેથી ડોડીને કહ્યું

“કમ ?”

“મારી જોડે મારો એક મિત્ર છે, તે ઉધી ગયો જાય છે !”

“આ તમારી ઝોડી ?” છોકરીએ પુછ્યું તેના અવાજમા

નિરાશા હતી, તેણે તો ગાજા અદ્ધુન માગુમના વર વિશે કં
શુનોજ વિચાર પા'યો હતો

“હા.”

“તમે અહીં ગયા છો ?” તે છોકરીએ મ્હેથી પુછ્યું

“ના, હું ગુડુ છું તે જગ્યા તો રહી નિશાળ છે !” પુર નાએ

મગ્નકથી કહ્યું

“ત્યારે તે જગ્યાએ ચાલે તે !” એ ડોડીને મ્હે આશા આપી

“ત્યાંથી તો અપણે આવ્યા !”

“હશે. હવે ખુમ ના પાડતો. મને ઉંઘ આવે છે!”

“આખો દિવસને રાત ઉઘ્યાજ કરે છે, તે કેં ધંધો છે કે નહીં?” પુરવાએ મશકટમાં કિસનનો પગ ખેંચ્યો. કિસન એકદમ એટો થયો. “હા, પુરવા, હું તને તે પુછવાનું ભુલી ગયો. મારે શા ધંધો કરવો? હું તને પુછવાનો હતો, પણ પછી તારી આ છોકરીની વાતમાં હું તે તદ્દન વિસરી ગયો.”

“ધંધો શાનો કરવાનો?” પુરવાને ગપ ન પડી.

“ધંધો નહીં તો નોકરી, મારે કમાવું તો જીવંતજ ને! મારાથી

તારે ત્યાં આમ કેમ રહેવાય?”

“કેમ ન રહેવાય? તારે રહેવું હોય ત્યાં સુધી તું રહી શકે છે!”

“છતાં મને ખરાબ લાગે છે!”

“તો ધંધો શોધી કાઢજે. પણ મને એવી વાતો કરીને પગ નહીં તને ખપ્પર છે ને કે પૈસા જોવી ચીજથી હું દૂરજ રહું છું.”

“હા, હા.” કિસન હસ્યો પુરવા ચોતાના સારાં સારાં ચીત્રો નહીં જોવી કિંમતે આપી દેતો, ત્યારે તે તેની સાથે બઢતો હતો તે તેને શ્રદ્ધા આવ્યું.

“હું કાલે કોટમાં જઈશ, અને કોઈને કોઈ નોકરી શોધી કાઢીશ.”

“તે તું જાણે ને તારી વાત જાણે. હવે બધું રહેવા દે. તારી વાતોથી તો મને પણ ઉંઘ આવવા માંડી. પૈસા પૈસા, પૈસા! કોટનો ઉંઘ આણે તેવો વિષય છે!”

પુરવાએ ચોતાની ટોપી કાઢી, એક ખુણામાં લગાડેલા ખીલા તરફ ફેંકી. તે ત્યાં ન લગગી, પણ નીચે પડી, પણ પુરવા તેવી વાત પર લક્ષ્ય આપતોજ નહીં. તેણે કોટ કાઢી તે ખુરશી સાથે ભેરવ્યો અને ખાટલા ઉપર ઓઢવાનું બાજુ કરી સુઈ ગયો.

“કેવો વિચિત્ર!” કિસન સડેજ અદેખાઈથી બબડ્યો. તે પુરવા જોવા થવાનું મન હતું, પણ તેવા થવાની, જગતથી બેદરકાર બનવાની તેનામાં હિંમત નહોતી.

: ૭ :

પૃથ્વિ દિવસમા કિમનના છબનમા ઘણા દેગાર થઈ ગયો. કોને જાણે છોડી નોકરી લેવાના વિચાર માટે જો કે પુરવા વિષય હતો જતા પે, પુરવાએ કિસનને નોકરી અપાવવાને માટે વહી મહેનત કરી પરંતુ પુરવાના મિત્રો અને આજખીતાઓ એવા નહોતા કે જે પુરવાને કે પુરવાના કોઈ મિત્રને એવી મદદ કરી શકે પણ કિમનનું નશીય માત્ર હજુ તેને એક પાગમી ગૃહસ્થને ત્યાં તેના ઓડરને લાવવાનાને અને તેમની જોડે હરવા કરવા માટે ગમવાના આગ્યો.

કિસનને લાવવાનો જરાયે અનુભવ નહોતો આગ શિક્ષકમા ઓરી જોઈએ તેટલી ધીગજ પણ તેનામા નહોતી, પરંતુ તે અડા એજુએટ હતો, તેની રીતભાન આગી હતી, અને તેનું મોઢું દેખાવડું હતું, આ વજુ મુજોએ તે પાગમી ગૃહસ્થ ઉપર ઘણી આગી અમર કરી, નોકરીએ રાખવા ઉપરાંત તે ગૃહસ્થે બહોલ કરી કે કિસને

કોલેજનો બાકી રહેલો સમય પુરો કરવો અને ગમે તેમ કરી ગ્રેજ્યુએટ થવું.

“હીકરા, આ દહાડામાં તો એવી એકાદ ડીગ્રી હોય તો ઠીક પડે. અસલના દહાડા ગયો. જોની, હું નવસારીમાં ચાર ચોપડી શીખેલો, પછી મુંબઈ આવ્યો, અને સારે નસીએ ચાર પૈસા કમાયો; પણ હવે એ દિવસો ગયા. હવે તો તમે ટ્રાઈ પણ જગ્યાએ જાઓ, તો કહે કે ક્યાં સુધી ભણ્યા છો, ફટલી ડીગ્રીઆ મેળવી છે, વીઝાયત જઈ આવ્યા છો, કે નહીં. માટે, હીકરા, ભણુ. બપોરે ફક્ત મેં નીશાળે જાય, ત્યારે, હીકરા, તું પણ કોલેજમાં જઈ આવ. સમજ્યોની!” નસરવાનજી શેઠે કિસનને શીખામણ આપી.

નસરવાનજી શેઠ જુના જમાનાના માણસ હતા. ઓછું ભણેલા, સાધારણ કુટુંબમાંથી આવેલા અને અપ્રમાણિકતાનો છાંટો નહી, આથી તેમના શરૂઆતના જીવનમાં તેમણે ઘણી અગવડ ભોગવેલી, દુનીયાના ખુણે ખુણે ફરી તેમણે અમુલ્ય અનુભવ મેળવેલો, અનેક જાતના માણસોનાં સંબંધમાં આવી, તેમણે પોતાનાં જીવનને આદર્શરૂપ બનાવવામાં મહેનત કરેલી. “આ છોકરાંઓ સોળ સોળ વર્ષના થાય એટલે હું તેમને ત્રણ વર્ષ સુધી એક પૈ પણ આપ્યા વિના રખડવા દેવાનો છું. વીસ વર્ષે એમને ખજાર પડવી જોઈએ કે પૈસા એ શું ચીજ છે, પૈસાની શક્તિ શી છે, પૈસા કેવી રીતે માણસને ઉચે તેમજ નીચે લઈ જવાનું બળ ધરાવે છે. માટે હીકરા, તું એમને ભણાવે ત્યારે આ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખજે. તે લક્ષ્યાધિપતિના છોકરાં છે માટે તેમને લાડ લગવવાના વિચાર ન કરતો. તેમને રાખત રીતે ભણાવજે, તેમની પાસે સારી પેઠે લેસન લેવડાવજે. તેમની પાસે સારી સરી ચોપડીઓ વંચાવજે, કારણ કે ચોપડીઓ તો સારા માણસોના અનુભવોનાં ખજાના છે. સમજ્યોની. હીકરા?” નસરવાનજીએ કિસનને આમણુ આપ્યું. “નાહ જ હવે સમજ

માડી હતી માધવરાજના કેટલાક મિત્રો તો એના એટલા વજન
કે તા કે કદીક કદીક તેને નાના વલીઅમ પીગની ઉપમા આપતા.

આવન પછે પણ દિનમે દિનમે પોતાની મહત્વાકાંક્ષા સમજી
યતી લાગી કિમન બી એ ના છે તા ક્યામમા ઉચો નમિદ
મેળવતો આવ્યો, તે વાત જ્ઞેતા દેમતી જાની ગજ ગજ કુષ્ટાતી
કિસનને બી એ પામ ક્યા પછી ત તજ તેઓ પોતાની રક્ષિત
લેવાના કે, એ પોજના તેમજો ઘણાને હી રતી ઘણાએ કુચ્છે
કિમનની આવી મારી સ્થિતિની ઈર્ષા કરતા.

કિમનનું કોનેજમા છેલ્લું વર્ષ હોવાથી તેનું લગ્ન થઈ તે
પામ થાય તે પ્રસંગે થાય તો માઝ એની માધવરાજની ઈજા હતી
તેણે થતમા કન્યાઓની મોટા પછુ કરના માડી હતી પણ તેમને
મન પસંદ થોજ્ય કન્યા દોઝની હતી કે જોથી પોતાની પુત્ર લગ્નની
મહત્વાકાંક્ષા પૂર્ણ કરના તે પુત્રનું પગ સહાયભુત થાય

“ પેલી રુમિત્રાનું વેળનાળ થઈ ગયું ” એક નિવસે સોચે
વાળુ ક્યા પછી બિદા હતા, તે વખતે કિસનની મતા તરફે-
હરખેને હતું

“ એમ ? ” માધવરાજે હાથમની મેટમથી માથું હલું
કરતા કહ્યું

“ ત્યારે એમ નહીં તો કેમ ? ન્યાતમથી એક પછી એ-
છોકરી વેગાઈ જાય છે, પણ તમને તેના વિચાર આવતોજ નથી ? ”

“ તને એમ નાજે છે કે મને એ વાતનો વિચાર આવતોજ નથી ? ”

“ ત્યારે બીજું શું ? તમને જ્યારે જ્ઞેના જઈએ ત્યારે તમને
એક જોડી કાળી પડે, તો બીજોતો બાપ દેનાળીઓ હોય તે ને, જે
ત્રીજી એ જી ભાણેલી લાગે એમને એમ કિમન કુસારો ની જોઈ*
હરખેને પોતાના હૃદયની વરાળ કાઢી

“કેમ માસ્તર, સોહવાઈ ગયું કે?” નસરવાતજીને દરેકને ‘દીકરા’ કહી સંબોધવાની ટેવ પડી હતી, પણ કિસનની આવૃત્તિમાં તેમણે પોતાનું સંબોધન ફેરવ્યું હતું, જો કે કદિક કદિક અસલ નામ પણ આવી જતું હતું.

“હાજી.” કિસને નમ્રતાથી કહ્યું.

“ફરી તે મેરી કેમ છે? ભણે છે કેરે છે કે મજા કર્યા કેરે છે?”

“જી, ભણે છે ને.”

“જો જો, માસ્તર, એ બરાબર ભણુશે નહીં તો બધું તમારે માથે આવશે, હોં.”

કિસન મનમાં હસ્યો. નસરવાતજી પોતેજ એ છોકરાંઓનાં શીક્ષણમાં ઈંટલું ધ્યાન આપવા હતા કે તેમને ભણાવવાને માસ્તર ન હોય તો પણ તેઓ સારી રીતે ભણી શકે એમ હતા. એને કોઈકવાર લાગતું કે તે નકામો પગાર લે છે.

“અને માસ્તર, તમારી પરીક્ષા પણ ધ્યાનમાં રાખજો હોં!”

“સારું.”

“જલ્દી જલ્દી પાસ થઈ જાઓ તો અમને પેંડા ખાવાનાથી મળે! ચાલો, વાંચો, નહીં તો પંછી તમે કહોશો કે નસરવાતજીએ મને ભણવામાં ખલેજ પહોંચાડી!” કહી નસરવાતજી કિસનની ચોરડીમાંથી ચાલી ગયા.

‘કેવો અજબ માણસ છે! આટલા પૈસા હોવા છતાં તેનામાં નથી તુમાખ કે નથી ઘમંડ. બધાંની જોડે હરેફરે છે, હસે બોલે છે, અને તે છતાંયે દરેક જણ તેનું માન રાખે છે. પુરૂરવાને એમની સાથે ઓળખાણ કરાવવું જોઈએ. બંને જણને ઠીક ફાવશે. બંને જણા વાતોડીયા છે, બંનેએ દુનીયા જોઈ છે. બંને ધુની છે, ને વળી એમને ચિત્રાનો પણ શોખ છે!’

‘પુરવા કયા હશે? તેને યે થેલુ લાગ્યુ છે તો ! બીખારણુનુ ચિત્ર ચીતરે છે ! અને એ બીખારણુના વખાણુ પણ ફટલા કરે છે ! તે કોઈ પ્રદગ્નિમા મુકશે, અને કોઈક પુછશે કે તે ચિત્રમા પ્રતિક કાણુ હતુ, ત્યારે એ શો જવાબ દેશે ? પણ એ તો સીધા ને સટ જવાબ આપશે કે તે એક બીખારણુ હતી ! અને પછી એ વાતની લોકમા ખખર પડશે, ત્યારે તેઓ પુરવા ઉપર ફટલા હસશે ! પણ પુરુવાને એવા કથાયતી દરકાર નથી, એટલુ સાર છે બીજે કેઈ કૌમળ આમડીને માણુત હોય તો એવો તિરસ્કાર થતા આપઘાત કરી મરી જાય ! પણ પુરવાને તો કે થતુજ નથી કોઈની વાતો, કે કોઈની માન્યતા, કોઈના અભિપ્રાયો કે કોઈના અનુભવ તેના ઉપર અસર કરતા નથી તે તો ખસ એમજ માને છે કે દરેકે દરેક વસ્તુનો તે પહેલો અનુભવ કરીને પછીજ તે વસ્તુની વાસ્તવિકતા નક્કી કરે !

‘ખરેખર તેનામા અહકાર વણે છે, પણ તે અહકાર કોણુ જાણે કેમ ખુચતો નથી આપણને લાગતુ નથી કે તે અહકારમા બોલે છે કે મશ્કરીમા તે વિલક્ષણુ છે !’

: ૮ :

પુરવાનું ચિત્ર ધીરેધીરે ચીતગતુ હતું. પહેલે દિવસે જ્યારે ગભરાતી ગભરાતી સ ! પુરવાને ત્યાં આવી ત્યારે પુરવા જનપાત્ર તૈયાર કરીને બેઠો હતો. મદાને તેણે એક ખુશી ઉપર બેસવાનું કહ્યું.

“અડેવીને ન બેસતી, સદેજ દ્વાર, બમ, એમજ એમને એમ બેસી શકાશે ને ?”

સાથે ડોકા વતી હા પાડી “હવે આ લાકડી જમણા હાથમાં પકડ, બમ, એમજ હોશિઆર છોડરી છે તું હવે એ લાકડીને પથ હલાવતી નહીં જાણે તું તદ્દન લાકડાની હોય તેમ બેસી રહેજે. હમણાથી નહીં હું ચીતરવા માત્ર પછી હમણા તું ગમે તેમ બેસશે તો આવશે.”

પુરુરવાએ પગ તરફ દૃષ્ટિ કરી. “પગ સહેજ ફેરવવા પડશે. જમણો પગ જરા આગળ લાવ. એટલો બધો નહીં, જરા પાછળ લે; અરે ઘણો પાછળ લઈ લીધો. બસ, એટલો. ઘુંટણ પરથી લુગડા જરા નીચે પગ ઉપર જવા દે, કે નેથી પગની ઘુંટી ન દેખાય. પહાની દેખાય તો કેં વાંધો નહીં.”

“અરે પણ તે આજે આવું કેમ પહેયું” છે?” પુરુરવાની દૃષ્ટિ પહેલવહેલી વખતજ સદાના લુગડાં ઉપર ગઈ. સદાએ ચમકીને પુરુરવા તરફ જોયું. “કેમ ! કેવું છે ?”

“હાર્મોનીઅમ વગાડતી હતી, ત્યારે હું આવું લુગડું પહેરતી નહોતી !”

સદાએ શરમથી નીચું જોયું, થોડો વખત તેનાથી જોલી ન શકાયું. કયી રીતે સમજાવવું તેનો ઉકેલ તેનાથી સહેલાઈથી ન થયો. “હું હાર્મોનીઅમ વગાડું છું ત્યારે મારે એવાં કપડાં પહેરવા જરૂરનાં છે. કારણ કે હું આજે પહેરીને આવી છું, એવાં કપડાં પહેરીને ત્યાં જાઉં તો હું બીજારણ જોવી કઠી ન દેખાઉં”

“એટલે સાંભળનારાઓની સહાનુભૂતિ વધારે તીવ્ર બનાવવા ખાતર હું મેલાં ગંદા કપડાં પહેરે છે!” પુરુરવાએ પ્રશ્નથી કહ્યું.

“હા.” સદાએ સાદાઈથી કહ્યું.

અસલ હતુ એને ન ગયુ કે એણે મદના સ્વભાવ વિષે ભુલ કરી હતી

સાએ કહે જોડુ, તેની આખના તેજમા ફડા પ્રનમ નહોતો, અદર અગારનો તાપ પણ હતો પુરવાની આખો એ આખો સાથે મળી, પુરવાએ આખો બન કરી સામી આખેનો તાપ એનાથી ન ખમયો, અને જો સામે તેને ખાત્રી થઈ કે મદના સ્વભાવ વિષે એણે ભુલ કરી નહોતી “તમે ગરીબ રહ્યા છો? ગરીબાઈ ધી ઝીજ છે, તેની તમને ખબર છે? ભુખે કેમ પડી રહેવું, તે તમે જાણ્યું છે? એકદમ પૈ મળતા તમારી આખો હાથેથી થઈ છે? મુઠી ચણાકુરમુરા માટે તમારો જીવ કદિ તણાયો છે?” એક પછી એક પ્રશ્ન સદનાં મોઢામાંથી નીકળતા ગયા, પુરવા પામે તે સમ્પદગર પાછા વાળવાનો ઉપાય નહોતો મદની આખો સાથે આખો મીનાવવાનું જોર નહોતું. તે કે જોડયો નહી

“જોડુ લાગ્યું તમને? મને ગમે તેમ જોલના દેવાની મૂરી એને ટેવ પડવા લાગી છે, એટલે મારાથી જોલાઈ જવાયું!” સદાએ જમા વાચતા સ્વરે કહ્યું

“ના સદા મને જાતુ જોડુ લાગે? તાર કહેવું ખરૂં હતું. પણ મારે તને એવો કહેવું જોઈએ કે તું તે સડેજ મેના, મહેજ રહેલા કપડામા જોવી નુ દર લાગે છે, તેની આના કપડામા નથી વાગતી. સ્વચ્છતામા નાત્યું હોય છે એની વાત મોદયજ્ઞા ટીકી ગયા છે, તે જ”

“કાણુ જાણે મને એની બાળતની ખબર ખબર નથી” સદાએ કહ્યું, તેનો સડેજ સ્વર સાબળી ફાઈને લાગે નહી કે એજ હોડમાંથી થોડા વખત પહેલા એનાથી ઉતરેજ સ્વર નીકળ્યો હતો

“આલ, હવે આપણે ચીતરવા માડીએ આજે હું ફક્ત રેખાઓ જ ચીતરવાનો છું, એવું વાંધા નહી આવે પણ કાનથી તું તાર

જોતો, અને સુધાન્તી ઘટે તો સુધાન્તો ફરી જોતો, ફરી ચીતન્તો

તેને જ્ઞાન ન હતું કે મત જીતતી છે કે મરેલી તે જીવી ગયો
કે તે સુધાર્થની એક ચાલના ચોથા માળની એ- એન્ટીડીમા છે
સદાના શરીરની રેખાઓ અને તેના હાથમાના ચાકોની ચીંતાય આખા
જગતનું તેને જ્ઞાન ન રહ્યું, તો સત્ સમયનું જ્ઞાન ગ્યાવી રહે?

આજ પરીભા કુધી તેણે ચીનચાં કુડી સાચે ચે તે કદાચ ન
અટકત પણ જ્યારે ખાગીમાથી ચૂર્ણના તડકાનું એક સાસું સદાના
શરીર પર પડ્યું, સારે તેને જગત મદ આપ્યું તે ચમક્યો તેને
યાદ આપ્યું કે તે મનુષ્ય છે, મર્યાદે મનુષ્ય છે, અને મન્ને જાણા
કનાકોથી એકજ વ્યતના જનમયમા નિમગ્ન છે “મદ થાકી ગઈ?”
તેણે સ્નેહથી પુછ્યું “થાકી ગઈ હોય તો તારૂં શરીર હનાનજે
તું ખરેખરી થાકી ગઈ હશે ”

“ના” મદ્યો હતું, અને તે જતાયે જ્ઞમાને દડ છોકી દઈ
પગ લામા ડ્યા, અને ખુશીને અટ્ટીને ખેડી “ખડ થકી ગઈ? હુ
તો જીવી જ ગયેયો તારે કં ખાવું છે? ચા પીએ?”

“ના” હુ હશે માત્ર પેર જર્જન!”

“ને કપડા મદલીને પાછી હાર્મોનીઅમ વગાડના જાગે?” પુરૂ
રપાએ દમતા હતું

“હાસ્તો કે શુટકો છે?” સદાએ પણ હમતા હતું “કાલે
આજને વખતે ન આવું?”

“હા” તરૂં ચિત્ત જોયું?”

“હા” સદાએ સહેજ નિગાચાથી કહ્યું

“કેમ, ન અમ્યુ?” પુરૂવાએ કહ્યું ખડ કહેવું કે નહી, તે
વિષે મનમા સહેજ આનાકાની ડ્યા પછી સદાએ કહ્યું, “ના,”

“પણ હજી તો આ સ્કેચ છે, અને તેયે પુરેપુરો નહીં. કાલે તે પુરેપુરો સ્કેચ થઈ જશે. પછી અંદર રંગ પુરાશે.”

સદાએ કપડાંને સહેજ ઠીકઠાક કર્યા, અને નીચે ગઈ. પુરવા ઉપરના છળમાંથી તેને જતી જોઈ, વિચારી રહ્યો. “ખરેખર અજબ છોકરી છે. આપણા ઉચ્ચ લોકોના સમાજમાં આવી છોકરી કદીએ ન મળી શકે. તેનામાં સ્ત્રીનું ચાંચલ્ય છે છતાંય બાળકની નિર્દોષતા, અને યુવાનની ઉત્રતા છે, સમય આને અડક્યા વિના ચાલ્યો જાય તો કેવું સાફ ! અવીને અવી તે રહે તો જગત તેને હાથે જીભાવાને માટે તલપાપડ થશે. પણ ત્યારે અને એમ થશે તો કદાચ સમય તેને અડકશે, તેના ઉપર ખરાબ અસર કરશે, તેને દિવસમાં વર્ષોના અનુભવ આપશે, અને તે ઈવની માફક વ્યવહાર કુશળ અને સંસારસાંવધાન થશે.” તે અંદર આગ્યો, અને ચિત્રપટ તરફ જોઈ બેસ્યો, “અને ત્યારે તેની શક્તિની કીંમત શુન્ય થઈ રહેશે.”

“કિસન જોવો ન્યાતમાં વર ક્યાં છે !” મંદ સ્મિત કરતાં માધવરાયે એક પોઇન્ટ કાઢ્યું.

“તેની હું ક્યાં ના પાડું છું !” વરતી માએ જવાબ આપ્યો. “પણ તેથી કિસનને શું ! તેનું વેશવાળ તો હજી થયુંજ નહીં ને ?”

“હું તેની તપાસમાં છું !” માધવરાય બેટ્યા.

“શાની તપાસ ?”

“કન્યાની.”

“જોવી તમે તપાસ ! હું કેટલા નિવસથી કહું છું કે મારી બેનની લગ્નની કંચન છેતો. પણ તમને તે પસંદ આવતી નથી.”

“પણ—”

“ક્યાંથી આવે? તમે પડ્યા લક્ષાધિપતિ અને મારી બેનનો એક કીચારો કારકુન એટલે તમને એવા વેવાઈની શરમ આવે-
શો !” હર બેને માધવરાયના મોઢામાં નાર્યા.

“તેથી હું ક્યાં ના પાડું છું ?”

“ત્યારે? છે એ ફટલી શાણી ! જરા શામળી છે, પણ આપણે
કિસન ક્યાં ગોરો ગમર છે? ને એવી ઘરરખુ છે !”

“વાર ત્યારે, આપણે કિસનને પુછી નકકી કરી લઈશું.”
માધવરાયે બડાનું કાઢ્યું.

“એમાં વળી કિસનને શું પુછવાનું? એ ખીચારો બાળક આમાં
શું સમજે શું?”

“ખેરી એને પરાણવાની છે કે કોઈ ખીજતે?” માધવરાયને આ
પોઇન્ટ સારું લાગ્યું ને એમની દલીલો તેના ઉપરજ કેંદ્રસ્થ થઈ.

“પણ ધારો કે એને ન ગમી તો?”

“તો તેનું વેશવાળ એ છોકરી સાથે નહીં થાય.” માધવરાયે
સુકદો આ બોલો

“કેમ પુરવા, તાઝે ચિત્ર હજી પુરૂ થયું નથી” કિમને
જોડીમા દાખન થતા પુરૂયું, હજી તો તદ્દન રંગના
ધાખા જેવું જ છે ।”

“હા ! માનાગામીઓ કહે છે કે મનુષ્યને આજના મનુષ્ય
જેવો થતા કંગોડો વપ્ લગ્યા, ત્યારે હું એવીજ મનુષ્ય જાતિમાથી
એવી પ્રતિકૃતિ એક મહેનામા પુરી જતી તો આખી માનવજાતિને
અપમાન લાગે, એ તો જેમ મોડું થાય તેમ સાત ।” ખાટલામા
પડી રહીનેજ પુરૂવાએ જવાબ આપ્યો “તું અત્યારે ક્યાથી ચઢી
આવ્યો ? મારે જરા ઉવનું હતું ।”

“અત્યારે ઉઘવાનું ।”

“માટે માટે પ્રભુએ કયું જરવાને માટે મમય નિર્માણ કર્યો
નથી, તેની તને ખબર છે ? મારી મા કહેતી હતી કે હું માત મહીને

જન્મ્યો હતો, અને ત્યારથીજ હું અનીમિત રહ્યો છું. મારા માખાપ હું દશ મહીનાનો થયો ત્યાં સુધી ચાલતાં શીખવવાનો પ્રયત્ન કરતાં હતાં, પણ હું એ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી ચાલતાં શીખ્યોજ નહીં. લણુવા ગણુવામાં પણ તેમજ ! હું ફક્ત નીયમિત છું મારી અનીય-મિતતામાં ! એસ ચહા પીવી છે? ચહા પીવી હોય તો તારે જાતે કરી લેવી પડશે; મારામાં ઉઠવાની શક્તિ નથી.”

“કેમ એકદમ અશક્ત આવી ? સવારના ચાલવા તો માંડ્યું નથી ?”

“ના, ના, એવી કુટેવ મને પડે એમ લાગતું નથી. મને તો રાત્રે ચાલવાનું મળે તો ઘણું છે. ગીતામાં લખ્યું છે ને, જ્યારે આખી દુનીઆની રાત હોય ત્યારે જ જાગે, તે યોગી કહેવાય તેમ હું એ એક યોગી છું.”

“એમજ લાગે છે; ને અત્યારે એ યોગી એના વિરામાસન પર સુતેલા છે, અને જગત તરફ ઉંઘતી આંખે જોઈ રહ્યા છે, અને વિચારે છે કે ક્યારે આખું જગત ઉંઘી જાય કે એ જાગવા માંડે !”

“કિસન, તું જોલતાં શીખ્યો લાગે છે. કોણે શીખવ્યું ? નસરવાનજી શેઠ કે અની મહોરદારે ? એ ડોસા ડોસી કેમ છે ? મારે એમને મળવું છે. તારા કહેવા પ્રમાણે તો શેઠ મોઝીઝના અવતાર છે. જોઈએ તો ખરા કે વીસમી સદીના મોઝીઝ કેવાં છે.”

“મારે તને એક દિવસ લઈજ જવો છે. મને એ વિચાર આવ્યો હતો પણ મને એક ખીક લાગે છે.”

“શી ?”

“કે કદાચ તે તારા હોસ્તદાર થઈ જાય.”

“તો હું તારો એ શેઠ થઈ જાઉં, નહીં ?”

“ના, ના, તે ખીક નહીં પણ જો તે તારા હોસ્તદાર થઈ જાય, તો તે ખગસો છોડીને તારી માફક ફાઈ ચોથા માળની ઓરડીમાં રહેવાનો વિચાર કરે, અને મારે ઘરખાર વગરના થઈ જવું પડે.”

“તારે તે વિષે ગભરાવું નહીં. હું એનો દોસ્તદાર થઈશ, તે હું તેની માફક બગનામા રહેનાનો વિચાર, ડરીંગ, અને તારા જેવાને રહેવા બોલાવીશ અરે, તેની આથે મને હીડ યાદ આવ્યું રણુજોડવાલ આવ્યા છે અને તે તને મળવા માગે છે.”

“રણુજોડવાલ ?” કિમનને એડદમ તે નામ યાદ ન આવ્યું, પણ તે થોડી પણ માટે જ જ્યારે તે નામ બગાવર ખ્યાલમાં આવ્યું, ત્યારે તે નામ સાથે મકળાથી બધી વાતો યે યાદ આવી ગિરિગ્રામ સરોજ, માધવરાય, પ્રેમવિનિમયનું એક વપ, પ્રણય પાનના બે મહીના, મુખ, સતોષ, શાંતિ, વિશ્રાંતિ, આનંદ વિનામની ભોગવેલી ગુલાબી પળો, અમે તેનો કાળો અંતે પ્રણય..પ્રણયક્રનદ. પછી પ્રણયમધિ નહીં, પણ પ્રણયધ્વજ દુ ખાન્ત પ્રણયકથા—જે ભુલી જનાનો તેણે છેદના દોઢ મહીનાથી પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે ગાઢ વ્યથા તેના તીવ્રતમ સ્વરૂપમાં બહાર ની-ખી આવી ધુમાડાથી આચ્છાદિત કરેલો અગ્નિ તેની નાગની જીભ જેવી વિષમયી જનાબાઓ સહીન બલુકા નીકળ્યો, અને તેના ચિત્તને દગ્ગાડી રહ્યો. રણુજોડવાલના નામે તેના ઉપર જેમ તેમ ઢાંઢેલી ચાદર ઉરાડી મુકી, અને સરોજના મૃત્યુનું કાંઈય તેના નગ્ન સ્વરૂપમાં ઉભું રહ્યું.

પુરરવાને ય કિમનના દુ ખની આથ લાગી ગિરિગ્રામથી આવ્યા પછી જ્યારે પહેલી જખતે કિમન તેને ત્યા આવ્યો હતો ત્યારે એણે સરોજથી—એટલે કે કોઈ પણ જીથી—દૂર રહેવા શીખામણ આપેલી તે વાત યાદ આવી ત્યારે કિમન કેવો ઉદાસ થતો યુનાન હતો! આજે તે અનુખની વૃદ્ધ જેવો ખની ગયો હતો. ત્યારે તેના જીનમાં આશા હતી, આજે જીનમાં ખાતર તે જીનતો હતો. ‘ખીયારો કિમન!’ તેને કિમનની દયા આવી

કિમને ગળે બાંહેલું હીબકું દૂર કરવા ખુ ખાગે ખાધો, અને સહેજ સ્વસ્થ થઈને કહ્યું “પુરરવા, મારાથી એને કેની રીતે મળાય ? ચેતાની યુનીની માફક તે સરોજને પળતા હતા, એને વિષે લોકો

વાતો કરતા ત્યારે તે હસીને સરોજને હીંમત આપતા. જીવનના અનુભવોનું જ્ઞાન આપી, તેને તેનું વ્યક્તિત્વ ખીલવવા માટે શીક્ષણ આપતા. તેના મૃત્યુ પછી, એને મળવા જેટલી મારામાં હીંમત જ નથી રહી. ”

“પણ તારે એને મળવું જોઈએ. કદાચ એ તારી જોડે સરોજ વિષે જ વાત કરવા ઇચ્છતા હોય તો ?”

“ જો એવું હોય તો મારામાં તેની પાસે જવાની જરાયે હીંમત નથી. એને યે લાગ્યું હશે કે સરોજના આપઘાતનું મુખ્ય કારણ મારા પિતાનું વર્તન હતું. તેમનો પુત્ર થઈ, હું રણછોડલાલ પાસે ક્યે માંડે જાઉં. ! ”

“તું તેમની પાસે માધવરાયના પુત્ર તરીકે જતો નથી, કિસન તરીકે જાય છે, સરોજના પ્રણયી તરીકે તે તને ખોલાવે છે. તારે જવું જ જોઈએ. ”

“તું મારી સાથે આવશે ?” કિસને પુર્રવાને વિનંતિ કરતાં કહ્યું “મારાથી એકલા તો નહીં જ જવાય ! ”

“ના, તારે એકલા જ જવું જોઈએ. ધાર કે સરોજ વિષે રણછોડલાલ ને તમારી સાથે કેં વાત કરવી હોય, તો તે મારા દેખતાં તો નહીં જ કરી શકાય. અને વળી હું તો એમને મળી ચુક્યો છું, એટલે મારે ફરી જવાની જરૂર નથી ”

“સાર ત્યારે” નાતવાન અવાજે કિસને કહ્યું,

“એમ. ડોસા જેવો શાનો થઈ જાય છે ? ચાલ, તારે અહીં પીવીજ હોય તો હું બનાવી આપું. ”

“ના, મહેનત કરવાની કેં જરૂર નથી. હું જાઉં છું. નીચેથી પી લઈશ. ”

“ત્યારે તું ક્યારે રણછોડલાલને મળશે ?

“હું કાલે સાંજે જઈને મળીશ. મને સરનામું આપ. ”

પુર્રવાએ તેને સરનામું આપ્યું, અને કિસન ગયો.

:૧૦:

શુભેશ્વર આનાનુક્રમ એક ગદ્યને આ કૃતિમાં દર્શાવે છે અને
 તેમાંથી દરેક વાક્ય એ બીજા કિસ્સાને તેમને ત્યાં બધેજે જગ્યાએ
 નક્કી કરે છે. કિમનને આ મીનતની બીજી જગ્યા હતી તેમથી
 શુભેશ્વરને નીચેની મોટી બનાવી થયે છે પ્રત્યે તેને સમજવો
 હતો. પોતાના પિતાના કમંડી કામિયાદી નીચે કુલવતી તે તેને
 મન નોગી મુજબ હતી.

તે આનાનુક્રમ જગ્યા થતી બધી નીચે થો, તેવામાં જ પોતાને
 આ જો, અને તેને એક કામગીરી આપે છે તો આ લક્ષ્ય નવે
 જગ્યાએ લગભગ સમજાવે છે, તે બધુવને કિસ્સા થઈ, તેણે ને
 કમળ નગરના કોણે, અને નીચે વખતે આ નામ લેણ તે કામગીરી
 જગ્યાનાર તેનો ભાગ્ય હતો.

“ચીરંજીવી ભાઈ કિસન,

તું મઝામાં હશે. અમે સૌ મઝામાં છીએ.

ખીજી, પૂ. બાએ લખાવ્યું છે કે તું કેટલા દિવસથી તેમને મળવા નથી એવો તૈથી તારે માટે ફીકર થાય છે મને હજી હમણાંજ ખબર મળી કે તું નસરવાનજ શેઠને ત્યાં માસ્તર તરીકે રહ્યો છે, અને એ વાત મેં બાને કહી. એટલે તેમણે મને આ પત્ર લખવાને કહ્યું છે.

આપણું પાતું સાડું ઘર હોવા છતાં, અને તને ઘરમાં કે પણ અડચણ ન હોવા છતાં તું આપણે ઘેર રહેતો નથી, એ સાડું દેખાતું નથી કેટલાક તો મોંઢે ચઢીને કહે છે કે તું અમારી સાથે લઢ્યો છે, આવી જાતના હડહડતાં જીઠાણાં ફેલાતાં અટકાવવાને માટે તું ફરી આપણે ત્યાં રહેવા માંડે તો ધણું.

વળી અમે સાંભળ્યું છે કે તે કાલેજ છોડી દીધી છે અમારા આનવા મુજબ તેં એ સાડું કામ કયું નથી. આ દહાડામાં તો જે ભણે તેનાજ નામ અને કામ થાય છે, માટે અહીં સર્વની ઇચ્છા છે કે તારે ફરી કોલેજમાં દાખલ થવું વળી તે કોલેજ છોડી, તૈથી ઉપર જણાવેલા જીઠાણાંને ટેકો મળે છે.

બાએ ખાસ ફરીને લખાવ્યું છે કે તારે તેમને મળી જવું. તેમણે એ પણ લખાવ્યું છે કે તેમણે તારા લગ્ન માટે એક ઘણીજ સારી છોકરી શોધી કાઢી છે, અને તે તેના ઉપર એટલાં પ્રેમ છે કે તે ઇચ્છે છે કે તું પણ એ છોકરીને જીએ તો તે ચોક્કસ માનશે કે તે કુટડી છોકરીને જોતાંજ તું તેને પરણવાને તૈયાર થઈ જશે માટે તારે ખાસ બાને મળી જવું.

આ ઉપરાંત તું તારાં કપડાં જોડે મારાં બે ઘોઢીયાં પણ લઈ ગયો છે, તે તું, જેમ બને તેમ જલદી પાછાં મોકલી આપજો તારી સ્વાર્થબુદ્ધિથી મને કેટલી અડચણ વેઠવી પડે છે, એનો તને ખીલકુંલ ખ્યાલ આવી શકે એમ નથી.

લી. બળદેવના આશીર્વાદ.

કાગળ વાગી, કિમ્મતને તેની ગા ઉપર દયા આપી તે ખીચા રીતે તેના રૂપિયાએ ડહો પાણ નહી હોય કે ગા કાગળથી! કિસન ઘર છોડીને ચાલી ગયો હશે તેને ખખર પાણ નહી હોય કે પુત્રવંશને માટે તે આટલી બધી તલપાપક છે, પાણ તેને કારણેજ કિસને ઘર છોડ્યું હતું તેને ખ્યાન ક્યાથી આવે કે તેનો કિમ્મત તેણે મોઢી મોઢી ટાઈ જુટડી છોકરી જોવાને પણ તૈયાર નહોતો તો પછી પરણવાની તો વાતજ શી? અને બળદેવ-ભોળો, ભલો, મુગ્ધ, છતાં જે માવાભર્યો તે પણ અધાગમાજ હોવો જોઈએ તેને જે કોણ કહે કે કિમ્મત હવે એના ધરમા—એના જાહેજ નાશીભર્યા, પ્રતિગિત ધરમા—કરીને પગ મુકવાનો નથી? એને કોણ કહે કે તેને તેના માત પિતા તરફથી મળતા પ્રેમ, વહાવ, માનમા મોટો લાગ પડાવનાર નાનો બાઈ કરીથી તેમ કર્યા આવનાર નથી?

કિસન ટ્રનમા બેઠો ત્યારે જે તેની વિચારમાળા ચાલતી હતી કાગળે તેને રણુઢોડવાવ વિષે વિચ્છિન્ન કાગળુ એની ભક્તી, ભોલી, ભાવભરી માતાનું મોઢું તેની નજર આગળ તરખર્યાં ડ્યું ગમે તેની તેણે તે મા હતી તેનામા કપટ નહોતું, છળ નહોતો, દભ નહોતો તેમજ હોપીઆરી, જે ચચળ શુદ્ધિ કે ઉડી કલ્પના પણ નહોતી છતાંયે તેનું માતાનું હલ્ય પોતાના ઢોડગ વિના મુગ્ધ હોવું જોઈએ, તે તેને જોના તંબી રત્નુ પ્રેમ જોઈએ પ્રેમથી હૃદયેના તે પુત્રની પુત્રવંશના આશા રાખે તેમા શી નવાઈ?

સાંતાનુષ્ઠ આપ્યું અને તે ઉતર્યો રણુઢોડવાવનો બચ્ચો મોવતા તેને ઘણી નાર ન લાગી તે બચ્ચો દુરથી શીતલી ગ જોવો મોઢો અને હિપચી ગોળ લાગતો હતો, પાણ પામે આવતા, તે આભામ દૂર થતો તે વિચાળ હતો, અને તેની આતુખાત્મનો બગીચો તેના પ્રમાણમા

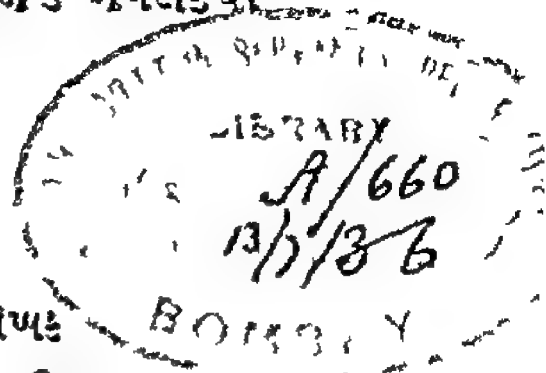
હતો. કિસનને તે ખગીચો અને ખંગલો નેધને પુરવાની ઓરડીનો વિચાર આવ્યો. તે ઓરડીનું સ્વાતંત્ર્ય અને ધુન આ મોટા ખંગલામાં હશે? તે ઓરડીની સંકુચિત જગામાં પ્રસરેલી કલાનો થોડો યશ્ન તેનાથી અનેક ગણી મોટી આ જગામાં હશે?

પ્રશ્નનો જવાબ તેને તરતજ મળ્યો. ખંગલાના ઉપરના માળમાંથી હીલરૂખાનો મધુર સ્વર આવતો હતો. ‘કલાનો થોડો અંશ તો છે!’ કિસનને કબુલ કરવું પડ્યું, કારણ કે સૂરનો સંયોજક કલામય સંગીત પ્રસરાવી રહ્યો હતો. તે સંગીતથી ઘણો દૂર રહ્યો હતો. તેના માતપિતા તો સંગીતવિહીન હતા. એટલુંજ નહીં પણ સંગીત તરફ એકદર હતા. આથી સંગીત એ શી ચીજ છે, તેની કોલેજમાં આવ્યા પછી તેને ખબર પડી. પણ ત્યાં થે, કોઈ સંગીત કારની મૈત્રીને અભાવે તે થોડું ઘણુંજ સમજી શકતો. વધારે સમજવાની કે પોતે ગાઈ શકવાની એનામાં હજી શક્તિ નહોતી આવી. તેને પોતાના જ્ઞાનનો ગર્વ હતો, છતાંયે—અને તેથી જ્યારે સ્વાઈ સંગીત સાંભળતો ત્યારે તેના કાન ફફડી ઉઠતા. મૃગની માફક સંગીતનાં સૂર સાંભળવા તે કશાની દરકાર ન કરતો, પણ તેને એવા સૂર સાંભળવાના પ્રસંગ ઘણા ઓછા મળ્યા હતા. તે જલસાઓમાં જતો, પરંતુ ઘણી વખતે શાસ્ત્રીય સંગીતની અજ્ઞાનતાને લીધે અને ગાનારાના કંઠના અભાવે, તે લાંબો વખત એસી શકતો નહીં; અને આથી તેને સંગીતનું જ્ઞાન મળવાનો એક માર્ગ ખંધ થઈ ગયો હતો.

તેની ઈચ્છા એકાદ વાદ્ય શીખવાની પણ હતી. પણ કોઈ પણ વાદ્ય શીખવાને માટે તે વાદ્ય પોતાની પાસે હોવું નેધએ, અને તે ખરીદવાને માટે જેસા નેધએ, એટલે માધવરાય પાસે જવું પડે. માધવરાય સંગીતને અક્કલ વગરનાઓનો ધંધો સમજતા, એકારોનું

સમતાં પંખી

ગ્રાં સામાજિક નવલકથા

અનંતકુમાર વીણ, બી. એ

આવૃત્તિ ૧ લી

સને ૧૯૩૩

પ્રત ૬૦૦૦

સમત રૂપીયા સાક્ષાત્કૃત પંખી

પ્રકાશક

“જો ઘડી મોજ” ગ્રાંથાલય

૭૪, આલ્ફ કસ્ટમ હાઉસ રોડ, કોટ,

મુબઈ.

“મને તો હજી સમજ નથી પડતી કે વેશ્યાળ કપામા દિન-
નને શુ પુજાનુ આ તે કે એના કપડાવતા છે કે તેને પુજીને
વેચાતા વેચાતા હોય?”

“તને જાણકાવના જમાનાની ખબર નથી મારે કે વેશ્યાળ
કયુ? અને દિનનને ન ગમી તો?”

‘દિનનને કમ ની ગમે’ મને ગમે તે મા! દિનનને ન
ગમે એવું કહાડ દિવસ બને નહીં ”

“એ તને નહીં સમજ પર” કહી મધનગાયે મેટરમા માફ
ચાલ્યું હરફાળ બેનને તાગ્યું કે આજે એમની બેનની ભત્રીજી કવનની
સીફારમ વગારે નહીં કહી ગમય અથી તેમણે જે માન પડ્યું.

કમ માનતા, રખડેલોના હપનાગઉન મનનુ પરિણાન ગણતા,
અથી તેમની પામે કોઈ વાદના પેમા માગના નવુ એ હામ
કિસનને શુળી પર ચઢવા કરના કરતા પણ દુષ્કર હતુ આથી મગીત
શીખવાનો ખીન્ને માર્ગ પણ બધ થયો.

આ હતાયે તેના કાન કામજ કં કે ચૂરીનુ વાદન ગીત પીઠાની
ચડતા, અને પીઠાન્યા પછી ત્યાજ રહેના હો પડતા આ વખતે
પણ એમનું બનુ દીનરૂપનો અપુકાર તેના કાન ઉપર એવા
આદોજનો અથડાવતો ઉપના માળની જે બાગી આગળથી સુર આનતા
હતા, તેના તરફ નીટમાડી, તે ઉભો રહ્યો તે વિચારી ગયો કે તે
કોઈ અણુઓળખીતાના બાગમા ઉભો ગઈ આભરો છે તે ભુલી
ગયો કે કોઈક અણુણ્યાનુ મગીત જનામાના અને વગાડનારની
જણ વગર આભળવુ, તે શિયાચારની જિંદગી છે તે તો બારી
આગળ એખીનજરે તેજી દીનરૂપાના સુર પીતેજ રહ્યો.

પણ એક તીણી ચીસની સાથે એ સગીત બધ ગયું, અને અનાજ
આજો “એહ, મીના! મે તને ફેટલી વખત હતું કે જ્યારે હું
વગાડતી હોઈ ત્યારે તારે ઓરડીમા ન આવવુ?” કિસન વિચારમા
પડ્યો તે અવાજ કોઈ સ્ત્રીનો હતો, તે નિમચય વાત હતી પણ
કોઈના આવનાથી તે સ્ત્રીના સગીતમા ખતેન પડોયે એ વાત એને
વિચિત્ર લાગી એની તે કોણ સ્ત્રી હશે કે જે એવી નાનકડી વાત
ઉપર દેશિત થાય?

“જા, ઓરડામાથી અતરઘડી બહાર જા” તે તીણા અવાજે હતું.

“પણ બાઈ-” કોઈક સ્ત્રીનો સડેજ બડો, થોધમે, ટાકુલીબરો
અવાજ કિસને આભળ્યો.

“મામે બેલે છે? માગ મગીતને ખતેન પડોયાડીને હવે મામે
બેલે છે? મામે બાઈનજ હોવુ પડે હું જોઈ હું કે તારો દડ
કેમ નથી થયો?” પડેલા અવાજે હતું.

કિસન થોડીવાર ત્યાં ઉભો રહ્યો; પણ ન તો સંગીતનો સુર આવ્યો કે ન તો કોઈ અવાજ આવ્યો, એટલે તેણે મુખદ્વારા આગળ જઈને ઘંટડી દાખી.

“કાનું કામ છે?” એક નોકરે આવી તેને પુછ્યું.

“રણછોડલાલ છે?”

“હા આવો બસો. હું હમણાં તેમને કહું છું. તમારું નામ શું?”

“કિસનલાલ!” તે નોકર ગયો, અને કિસન એકલો બેઠો. તેનું મન હવે ઘણું બગ્ગ થયું. તેણે ત્યાંથી નાસી જવાનો પણ વિચાર કર્યો, પણ પગ ઉપડ્યા નહીં. હવે જ્યારે રણછોડલાલને તે થોડીક પણ પછી જોવાનો હતો; ત્યારે તેના હૃદયમાં ઉલ્કાપાત મચી રહ્યો. તેનું હૃદય અંકુશ વિનાનું થઈ અતીયમિત વેગે ધબકવા માડ્યું. દૂર થએલી બગ્ગતા ફરી આવી: એમને મોહું કેમ બતાવય ?

આથી જ્યારે રણછોડલાલ તે ચોરડામાં આવ્યા ત્યારે એનું મન બગ્ગતાથી એટલું શુન્ય થઈ ગયું હતું કે કેટલીક વાર સુધી તો, તે આવ્યા છે, તેની તેને ખબર પણ ન પડી. જ્યારે રણછોડલાલે કહ્યું “કેમ કિસન, કેમ છે?” ત્યારે એણે ચમકીને તેમના તરફ જોયું.

“સારું છે!” તેણે પોતાની ગમરામણ ન દેખાડવાનો પ્રયત્ન કરતાં ટુંકો જવાબ આપ્યો.

થોડો વખત સુધી બન્ને જણાં ચુપ બેસી રહ્યા. બન્ને બાળાને જોડતી, એકલા કરતી વિમૂર્તિ અદૃશ્ય હોવાથી, તેઓને જોલવાનું સુઝ્યું નહીં. ત્યાર પછી ઘણા પ્રયત્ન પછી કિસને પુછ્યું, “તમે કેમ છો?”

“મઝામાં” રણજોલાલે પણ ટુંકો જવાબ આપ્યો ફરી તે ચોરડામાં શાન્તિ છવાઈ રહી. થોડીવારે રણજોલાલે હંચુ જોયું. કિસન તીચું મોહું ફરી, જમીન ઉપર પાથરેલી બનબની કરચલીઓ શોધતો

હોય એમ તેમને લાગ્યું હોય જોઈએ, ઘાગણ કે તેમણે પણ નીચે
જેય તેજ પળે કિસને હેયુ જોયુ, પણ રણછોડનાવને ચોતાના તરફ
ન જોતા જોઈને તે સુખ રહ્યા જ ને જણા ગોઠભર્યા મનનાળા હોનાથી
ક્યા સુધી તેઓ આમને આમ બેસી રહેત, પણ તે ગમગીન વાતાવરણમા
વિલેપ પડ્યો.

અદારેક વર્ષની એક યુવતી ખુબ પાડતી, તે આગમમા
દાખલ થઈ, ને પુછ્યુ “ રણછોડનાવ કાઢા, તમે અહીં કેમ બેસા છો?
હુ તમને આખા જ ગામા ગોધી વળી”

તેણે વાજ્ય પુઝ કર્યું ન કયુ એનામા તેણે કિસનને જોયો, અને
શ્રીસુખ લાલાગ તેના મોઢા ઉપર આની કિસને પણ તેજ
વખતે તેના સામે જોયુ તે યુવતિએ યાનનમા હમણાજ પ્રવેશ કર્યો
હો, તે દેખાઈ આવતુ હતુ દુનીઆદરીની જ જળથી, સુઝન મહેતુ
કુમાગભયુ ‘ મોહુ, લજ્જનની રૂઝનણી’ ભાતથી ખીલી નીડળ્યુ હતુ
અને હોહની રતાગ સાથે હરીજઈ કરતુ હતુ અર્ધદળેલા પોપચા-
વાળી હ પેડી આખો ખીજાઈ શ્રીમા વિરામ અચનત પણ આયુવતિમા
તે નિર્દોષ મસ્તી ખતાવતી હતી કપાળમા કુટ્યોક ભાગ અને કાન
દાઢતા તેના વાળ અમાવાસ્યાની ગતીના તારકમ જળની મા-ક ચમકતા
હતા, અને તે આકાશગ ગાની માફક તેના ગળા આગળથી આગળના
ભાગમા વળી, રૂમર સુનીના લાગને તેજરેખા અપર્ષતા હતા આખુ
ગણુ દેખાય એની દેશનતુ ખ્યાહિજ અને અવ્યવસ્થિત માડી, તેની
આધુનિકતા ખતાવતી હતી તેણે કિસનને જોઈ સાડી ઠીક કરી, હેડો
માયે ઓઢ્યો, અને પાછા જના માગ્યુ, પણ રણછોડનાવે હમીને
કહ્યુ, “એતુ તે શુ કામ હતુ કે આખો જ ગામા શોવનાની તકલીફ
જાનવી પડી”

તે ઉભી રહી, અને કિસનને જોઈને તે ગભીરતા ધાગણ કરી
હતી તે જોતેજોતામા જતી ગઈ, અને લાડમા કહ્યુ “તમે આજે

મને સીનેમા બતાવવાના હતા ને? તે ભુલી ગયા?”

“ના. પણ —” રણછોડલાલે કહ્યું.

“તમને જો જવું હોયતે! હું પણ જાઉં !” કિસને વિક્વેથી કહ્યું.

“ના. તમે શું કામ જાઓ? મોહિની! તું એમને ઓળખે છે? એમનું નામ કિસનલાલ!” રણછોડલાલે કહ્યું.

“કોણ, સરોજબેન—” મોહિનીએ કહેવા માંડ્યું, પણ એકદમ જીભ કરડી અટકી ગઈ. તેની બટક ખોલી જીભે જે દુઃખદ વાત બે પુરુષોને ચુપ કરી રહી હતી, તે કહી નાંખી; તે અટકી ગઈ પણ છતાંયે તેને લાગ્યું કે તેણે જો શબ્દો ઉચ્ચારવા જોઈતા નહોતા, કારણ કે બંનેના મોં પડી ગયા હતા.

“મોહિની, તું એમની સાથે વાત કર. હું કપડાં પહેરીને આવું છું.” રણછોડલાલે પોતાની આંખમાં આંસુને સંતાડવા મોઢું ફેરવી દેતાં કહ્યું.

“તો તમે સીતાને ખુબ પડતા જાણે કે તે કિસનલાલ મારે ચહા લાવે !” મોહિનીએ મહેમાનગીરી કરવા માંડી.

“પણ મેં હમણાંજ ચહા—” કિસને કહેવા માંડ્યું, પણ તેને વચ્ચેથીજ અટકાવી મોહિનીએ કહ્યું, “દરેક કહે છે કે તે હમણાંજ ચહા પીને આવ્યો છે, પણ દરેક જણ જુઠું બોલે છે, એ હું ચોક્કસ માનું છું. તમે સીતાને કહેજો હો !” છેલ્લુ વાક્ય તેણે ઓરડાની બહાર નીકળી ગયેલા રણછોડલાલને ખુબ મારતાં કહ્યું.

કિસનનું રડતું હૃદય આ હજી હમણાંજ યૌવન સીમા ઉપર પહોંચેલી છોકરીને જોઈસહેજ હસ્યું. “મને રણછોડલાલ કાકા કહેતા હતા, કે તમે તેમને મળવા આવવાના હતા. મારે જે તમને મળવું હતું.”

“મને મળવું હતું ? કેમ ?” કિસને વિસ્મય પામતાં પૂછ્યું.

“વળી કોઈ દિવસ જહીશ. આજે તો તમે મળ્યા એટલે ઘણું થયું ને પાછું તે કારણ કહેતા વણી વાર લાગે, અને મથુછોડનાવ કાકા હમણા કપડા પહેરીને આવશે એટલે હું નીગતેજ કટીશ” કિસ્મત તેના જવાબમાં કે કહેના જતો હતો, ત્યાં તો મોહિની ઉભી થઈ, અને બારણા આગળ ગઈ ને બુમ પાડી, “સીતા ! સીતા ! ઓ સીતા !”

દૂરથી અનાજ આવ્યો, “આવી, બાઈ !” મોહિનીએ ફરી બુમ પાડી, “અહીં આવવાની જરૂર નથી તને રણઝોડના નેઠે ચાલવું કલ્લું કે નહીં ?”

દૂરથી ફરી સીતાનો અનાજ આવ્યો, “હમણા બાવી બાઈ !”

“જલ્દી કર !” મોહિનીએ ફરીથી બુમ પાડી, અને જવામની આશા રાખ્યા વિના કિસ્મતની મામેની ખુરશી ઉપર આવી બેઠી “હું થાની વાત કરતી હતી ? હું તો તેણે ભુલી ગઈ,”

કિસ્મતને લાગ્યું કે વાર્તાના પમા તેણે પણ ભાગ લેવો જોઈએ, આથી તેણે કલ્લું “તમે સરસ ગાઓ છો, નહીં ?”

“તમને કોણે કલ્લું ?” મોહિનીએ ઉત્સુકતાથી કલ્લું નેના વખાણથી તેની આખો ચમકી ઉઠી તે સ્ત્રી હતી અને યુવાન વયની હતી એટલે તાત્કાલિક સાબળવી તેને આભવિક રીતે પ્રિય હતી

“મેં સાબળ્યું -”

“ત્યારે ? ક્યા ? ફાવેજના ગેધગી મા ?” મોહિનીની ઉત્સુકતા મજબૂત થઈ જતી હતી.

“ના, ના” કિસ્મતે આ યુવતિને પોતાના સંગીતની પ્રથમ સાબળવાને તત્પર થયેલી જોઈને, સહેજે જોભ થયો.

“ત્યારે ક્યા ?” તેના હમેશા અનુદાનેના રહેતા પોપચા આખા ઉધડ્યા.

“અહીંજ હું આવ્યો ત્યારે. પણ મારે કમનશીએ મારાથી ઘણો વખત સાંભળી શકાયું નહીં.”

“તમને સંગીતનો શોખ છે?” મોહિનીએ પુછ્યું. તેને વખાણ ગમતાં હતાં એ વાત તે છુપી રાખવાનો કદીય પ્રયત્ન કરતી નહોતી, અને જો કદાચ તેની કપાનો જાણકાર મળે તો કે ને કે પુછી પુછી જીવ કાઢતી, ત્યારે જ પતી.

“હા, સહેજસાજ!”

“તમને કયું વાજાંત્ર ગમે છે? મને તો દીલરૂખા ગમે છે. સારંગી ગમે છે, પણ મને કદાચ તે લેવા દેતું નથી.”

“સારંગી મનેય ગમે છે. પણ ખરું પુછાવો તો સંગીત વગાડનારાને દરેક વાજાંત્ર ઉપર કયું હોય છતાંય તે એકાદ વાજાંત્ર પ્રત્યે વધારે પ્રેમ રાખે એ સ્વાભાવિક છે, નહીં?”

“હા.”

“સીતા, તને ચહા કરતાં કેટલી વાર લાગે છે?” નોકરડી ચહા કરીને લાવી, એટલે તેની સામે મોહિની તરફ.

“પણ બાઈ—”

“સામે ન બોલ. જા.” સીત એ ચહાની કથરોટ ટેબલ પર મુકી અને ચાલી ગઈ. મોહિનીએ એક પ્યાલો કિસનને આપ્યો અને એક પોતે લીધો.

“હજી રણછોડલાલ કાકા કેમ નહીં આવ્યા? હમેંશા તો એમને કપડાં પહેરતાં વાર નથી લાગતી.” પોતાના હાથ ઉપર પહેરેલી નાની ઘડીચળ તરફ જોતાં મોહિનીએ કહ્યું, પણ એટલામાં તો તે આવ્યા. “તમારું આયુષ્ય બહુ લાંબુ છે. હું હમણાંજ કહેતી હતી કે તમે હજી કેમ આવ્યા નહીં!”

“કેમ એટલી બધી શી ઉતાવળ છે? ઘેર મેમાન આવ્યા છે નહીં! તું, તારી મેમાનગીરીમાં ચુકે એ મેં આજે જોયું!” રણછોડલાલે ટકોરથી કહ્યું.

“માગી મેમાનગીરી ગઈ કરી? હું પણ જાણું” કિમને કહ્યું

“પણ ચંદ્ર નો પીઓ,” રાગુડોડનામે તું ‘મેમાન સૂરે ગી વાત કરતી હતી? તારી નરી પાળેલી મેનની, કે તારા કે બચના ગેરગીગની? કે પછી મનાથી અત્યાગ સુનીમા ની નાન કી કી કારી છે?”

“ગણુડોડનાન કાકા, તમો તો મને ચીડના નિવય ખીજુ કે ગમતુ જ નથી કોઈક બરાબરુ આજુ હેય, ત્યારે પણ તમે તો એની વાતો કર્યા કરો છો આ વખતે તમે આવ્યા ત્યારે ન ક્યા મેનાની કે ગેરગીગની વાત કરી છે? તમે વાતો બનાવી રહેો છો ને વગી મને ચીડાવો છે.” મહેન લાચી અને જોગ્ય ગેલી મેનીનીએ કહ્યું

“એમ ચીડનાઈ શું બળ્યો તારી મને બે વડી આવી નાનો ન કકે તો વગડોડનાડ બની જાઉ નહી કિમન ન”” અત્યાર સુની આ બે જણની વાતો અચી સાબળતા કિમનને ગાગુડોડનામે વાતમા ભેળવ્યો

“ના, ના, તમો કોણુ ઈરજ કર?” કિમને બાવડાઈથી કહ્યું ગાગુડોડનાનની કિમર લગભગ પચોમેકની હેના કતા તે ચુદ્ધ રીર ગખી શક્યા હતા, તે કતા તેમના પાન તો બગભગ મેદ ચડ ગયા હતા, મોઢા ઉપર કચ્ચીઓ પગના માડી હતી, તેમના દયા ગરીમા અજેજ છુડ પાળુ આવી હતી પરંતુ પોતાના બળને સહનશકિત માટે તમો કોઈ જુનાન નેટ્યો નાઈ હતો આથી કિમનનુ કહેતુ ઘણુખડ મારુ હતુ

“તે તમે ઈરજ હોતો માગ લેસી જુડા કોડી તર ગી મને મીનમામા કહી અવેર અમે આજકાલની કાકીઓ એની માયતમા ખામ ધ્યાન આપીએ છીએ”

“તમે બનને મને ઘરો મ માસીન પાડા છે તો હુ, મારો મુદો છોડી દેના લેય? હા.”

આ બધો વખત મોહિની હાથની ધડીઆળ તરફ જોયા કરતી હતી, તે કિસનની નજરે પડતાં, તે ઉભો થયો, અને કહ્યું, “તમને સીનેમામાં જવાનું મોડું થતું હશે. હું જાઉં છું.”

“પણ એક શરતે કે તમારે અહીં ફરી આવવું પડશે!” મોહિનીએ ફરીથી એક વખત ધડીઆળમાં જોતાં કહ્યું.

“મારે જે તમારી સાથે વાત કરવી છે.” ગંભીર થતાં રણછોડલાલે કહ્યું. ફરી કિસનની અને રણછોડલાલની આંખો મળી, બન્ને જે નીચે જોયું. મોહિનીએ આ જોયું, પણ તેને તેમાં કે સમજ ન પડી.

“સારું.” તદ્દન અસ્પષ્ટ સ્વરે કિસને કહ્યું.

“પણ ચોક્કસ, હા!” મોહિનીએ ચાલવા માંડતા કહ્યું.

“બનાવટી અગ્રહ ના કર.” રણછોડલાલનું ગંભીર સ્વરૂપ દૂર થયું અને મશકટ સ્વરૂપ બહાર આવ્યું. “ખરેખર ઇચ્છતી હોય, તો તારે એમને સીનેમામાં આવવાનું કહેવું જોઈએ.”

“હા, શા માટે નહીં?—” મોહિનીએ તરત કિસનને નિમંત્રણ આપ્યું પણ કિસને વચ્ચેજ કહ્યું. “ના, ના, મારે જીલ્લો ફરવા જવું છે. હું કેટલા દિવસથી ગયો નથી.”

“ત્યારે ફરી આવવાનું ને જીલ્લો.” બંગલા બહાર છૂટાં પડતાં મોહિનીએ કિસનને ફરી યાદ આપી.

“સારું સાહેબજી.” કહી કિસને જીલ્લો રસ્તો લીધો.

: ૧૧ :

કિમને લુહુ જવાનું એ તારણે નકળી ક્યું હતું એકતો એ
 સુદર મ્યળ તરુ, તેને ખાસ પત્રપાત હતો, અને ખીલુ
 કારણ એ કે તેને એકાતમા જઈ છેલ્લા વોડાક દિવસોમા થઈ ગએના
 પ્રમગોની વાત સાગરને કહી આશ્વાસન મેળવવું હતું

સમુદ્ર અજ્ઞ વસ્તુ છે તે જ્યોત્સ્નાને ચલાતો હોય જતા, એની નિકટ
 જતા ઈચ્છા ધરાવતો હોવા છતા, તેનામા એટલી અડગતા છે, કે તેનાથી
 તે દૂર રહી શકે છે જ્યોત્સ્ના એના ઉપર પોતાના મુખ ગીતળ અને મુઠ્ઠા
 કરેરવે છે, પણ સમુદ્ર તેનો તિરસ્કાર કર્યા વિના પોતાનું મ્યળ
 દેવી ગએ છે, હા, કદિકદિ પ્રણયના દગ્ગાગે તેના વિશાળ હોલોમા
 ધુધવાટ આવે નીકળે છે, પણ તેનું સાતન ત્યા યુગ થય છે

પરંતુ જ્યોત્સ્ના જતા તે નિષ્કળ પ્રણયીની મારફ હતાથ થઈ
 જાય છે જ્યોત્સ્નાને પોતાની ન કરી લેવા અજ્ઞ પશ્ચાન્નાપ કરે છે
 પણ જ્યોત્સ્નાને તેની ક્યા સ્ફુર છે તે તો જાય છે દૂરને દૂર

આ બધો વખત મોહિની હાથની ઘડીઆળ તરફ જોયા કરતી હતી, તે કિસનની નજરે પડતાં, તે ઉભો થયો, અને કહ્યું, “તમને સીનેમામાં જવાનું મોડું થતું હશે. હું જાઉં છું.”

“પણ એક શરતે કે તમારે અહીં ફરી આવવું પડશે!” મોહિનીએ ફરીથી એક વખત ઘડીઆળમાં જોતાં કહ્યું.

“મારે એ તમારી સાથે વાત કરવી છે.” ગંભીર થતાં રણછોડલાલે કહ્યું. ફરી કિસનની અને રણછોડલાલની આંખો મળી. બન્ને એ નીચે જોવાનું. મોહિનીએ આ જોવાનું, પણ તેને તેમાં કે સમજ ન પડી.

“સારું.” તદ્દન અસ્પષ્ટ સ્વરે કિસને કહ્યું.

“પણ ચોકકસ, હો!” મોહિનીએ ચાલવા માંડતા કહ્યું.

“બનાવટી અગ્રહ ના કર.” રણછોડલાલનું ગંભીર સ્વરૂપ દૂર થયું અને મશરૂં સ્વરૂપ બહાર આવ્યું. “ખરેખરું ઇચ્છતી હોય, તો તારે એમને સીનેમામાં આવવાનું કહેવું જોઈએ.”

“હા, શા માટે નહીં?—” મોહિનીએ તરત કિસનને નિમંત્રણ આપ્યું પણ કિસને વચ્ચેજ કહ્યું. “ના, ના, મારે જુલુ ફરવા જવું છે. હું કેટલા દિવસથી ગયો નથી.”

“ત્યારે ફરી આવવાનું ને ભુલતાં.” બંગલા બહાર છૂટાં પડતાં મોહિનીએ કિસનને ફરી યાદ આપી.

“સારું સાહેબજી.” કહી કિસને જુલુનો રસ્તો લીધો.

માના સુખનોથી જોયો આહવાદ મેળવતો તેજોજ તેણે મહુડના સુખનોથી મેળવ્યો.

વર્ષો પછી, પશુ કિસનની અને સાગ ની દોસ્તી કાયમ રહી મોટા થયા પછી કિસન મિત્રો સાથે માગતીરે જવા આવતો, અને ધણી વખતે માગરના આત્મનાદ આણતો, મિત્રોના વાર્તાવાપ તરફ ધ્યાન આપતા, માગતીરે પહોંચ્યા સુધી મિત્રો જોતા, 'શાનો વિચાર કે છે ? કેઈ છોકરી યાદ આવી ? એકદમ આવો સુનસુન કેમ થઈ ગયા ? અમારી વાતોમા કમ નથી પડતો ? કોઈ અમચીના રસના ચટકા યાદ અવે છે ?' ત્યારે કિસન એકદમ અમડીને તેમના તરફ જોતો, અને પોતાનું બે યાનપાણુ તેમને સમજાવવાની અશક્તિ બતાવતો, બધા તેની આવી સ્થિતિ જોઈને હસી પડતા, કિસન જોખીવો પડી જતો, અને એમના તરફ વધારે ગુસ્સે થતો અને તેમ, તેમ તેઓ તેને વધારે ચીડવતા.

આમ કિસન માગરનું હાર્દ સમજતો થયો, અને આજે સાંજે તેણે જીલ્લેને કિનારે માગરને મળવાનું નક્કી કર્યું હતું તે જીલ્લ ઉપર આવ્યો, ત્યારે તે આજો કિનારો લગભગ નિર્જન હતો કિનારાની ઉ હી ઉ હી રેતીમા ગમવા આવતા બાળકો, મધ્યાની લલી સાથે હરીજાઈ માડના આવતી મુઠ્ઠી અને તેમના સહચારીઓ હજી ત્યા આવ્યા નહોતા કિસન દૂર ગયેના માગરની પાળે પાળે આવના માડનું તેના પ્રગને તેણે બીજવા દીધા એટલા નાના નાના મોળવ્યોને તેણે પોતાના પગની આલુબાલુ વીટવાવા દીધા તેના શીશુને પોતાના પગની આલુબાલુ સતાકુકરી રમના દીધા મે તો તેના બાળમિત્રના બાળકો હતા ને !

તે આગળને આગળ ચાલ્યો હું મિતિજ એનું ધ્યેય હોય તેમ તે આગળને આગળ ચાલ્યો એક બાણુ સાગર અને બીજા બાણુએ તાડના ઝાડા તેની આવને સાથે આવતા હતા ધીરેધીરે મનુષ્યની

પ્રાણી, પોતાની પાસે આવીને દુઃખ રડનાર પાસે સાગર પોતાંતું દુઃખ રહે છે, અને એમાંથી આશ્વાસન મેળવી જ્યોત્સ્ન ના પુનર્મીલન ની વાટ જુએ છે.

કિસનને સગર સાથે નાનપણથી દોસ્તી હતી. રાતના ઘરમાં દરેક જણ સુઈ જાય, સારે નાનો કિસન પોતાના ખગલાની અગાથી ઉપર આવતો, અને પાસે ખડકા ઉપર દુઃખી, માથું કુટતાં સાગર તરફ દયાભરી દૃષ્ટિએ જોતો. કદિક તેનું રૂદન ખુણામાં એસી આંસુ રેડતી વિધવાના જેવું હોય, કદિક સારસીના વિયોગે ચીત્કારતા સારસના જેવું હોય, કદિક ગુમ થઈ ગએલી પાર્વતિની પાછળ ભમતા શંકર જેવું ભયંકર અને ધુધવાટ ભયું હોય. તેનું રૂદન સાંભળીને કિસનને દિવસમાં પોતે કુટલી વખત રડ્યો હતો, તે યાદ આવતું, અને તે સાથે હૃદયેન સ્નેહથી તેને સમજાવતાં, પઠાવતા, પંપાળતા તેણે યાદ આવતું, અને વિચાર આવતો કે સાગરની મા ક્યાં હશે? ક્યારેક તેને લાગતું કે સાગરને તેની મા જડતી નહીં હોવાથી, પોતે જેવે તેવે વખતે રડતો હતો. તેમ તે પણ રડતો હશે, અને તેવે વખતે કિનારે જઈ સાગરને પઠાવવાનું, માથે હાથ ફેરવવાનું મન થતું.

તેને સમુદ્રની જરાય ખીક નહોતી, એક વખતે માધવરાયને તેમના ધંધામાંથી સહેજ દુરસદ મળી, અને અજાણ્યે તેમને સૂચના કરી, કે આખા કુટુંબને પાલવા લઈ જઈ હોડીમાં બેસવું. હોડીમાં બેસતાં બળદેવે રોકકળ કરવા માંડી, પણ દશેક વર્ષના કિસનને તો પોતાના ગાદમિત્રને મળવા માટે પાણીમાં હાથ નાંખવાનું મન થતું, ખીજે એવે એક પ્રસંગે તેઓ સૌ ચોપાટી ગયા. એક મોટું મોઝું આવતાં, બધા આઘા ખસી ગયા, પણ કિસનને એમ લાગ્યું કે તેને તેનો મિત્ર ભેટવા આવે છે. તે ત્યાનો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. તેનાં કપડાં પલળી ગયાં, અને હૃદયેને, રખેને બાળક મોજા સાથે ઘસડાઈ જાય, એ ખીકે ચીસ પાડી, પણ કિસન તો પોતાની

જોઈ કિસને પુછ્યું. “હા. ” કહી તે જોમ તેમ કરતી ઉભી થઈ, પણ આગલું પગલું ભરતાં જ ફરી તેનો પગ દુખ્યો. તેણે પાસેના ઝાડ ઉપર હાથ ટેક્યો.

“તમારે ક્યાં જવું છે? થોડો વખત વિશ્રાંતિ લઈને પછી જાઓ તો?” કિસને સુચવ્યું.

“મારાં કપડાં મેં ત્યાં રાખ્યાં છે. તમે જો જરા હાથનો ટેકો આપો, તો હું ત્યાં સુધી પહોંચી શકીશ. ” પોતાના બીનાં કપડાં તરફ જોતાં ચાચનાભાવે તે યુવતિએ કહ્યું. કિસને હાથનો ટેકો આપ્યો, અને જ્યાં તેના કપડાં હતાં ત્યાં સુધી તેને લઈ ગયો; “હું કપડાં બદલી લઉં. ” થોડીવારે લજ્જાથી તે યુવતિએ કહ્યું. કિસનને પોતાના ઉપર શરમ આવી. પોતે બોલા જવો ત્યાં કેમ ઉભો રહ્યો? તે એકદમ ત્યાંથી પાછો ફર્યો, “હું બોલાવું ત્યારે આવજો!” તેણે પાછળથી તે યુવતિની ખુશ સાંભળી.

તે દૂર ગયો, અને બેઠો. તેનું મન વ્યાકુળ થઈ ગયું હતું. બપોરથીજ તે વ્યાકુળ હતું અને આ નવા પ્રસંગથી તે વધારે વ્યાકુળ થયું હતું. તેણે પોતાના મનને સ્થિર કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે તેમ ન કરી શક્યો. “હવે આવો!” તેણે મધુર અવાજ પાછળથી સાંભળ્યો, અને અસ્થિર મનને સ્થિર કરવાનું કામ ભુલી, તે સ્વર જ્યાંથી આવ્યો ત્યાં તે ગયો, અને આભો બન્યો. જે યુવતિને તેણે સુંદર ગણી હતી, તે ફક્ત સુંદર નહોતી, પરંતુ ખુબસુરત હતી. તેની શ્યામલ ચામડીને શોભી રહે એવું ટીપકીવાળું કાળુ લુગડું અને લેજ રંગની ચોળી, તેને તારાઓથી પ્રકાશિત એવી સુંદર રાત્રીની રાણી બનાવી રહ્યાં હતાં. સૌંદર્ય પીતો તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો.

૧૨

કિમનને માટે નરી પગિમ્મિતિ સુઝાણ બઝેલી હતી તે યુવ
 દિની પપુ તેજ સ્વિતિ હતી જ તે યુવાન હતા, મન્ને
 એકબીજાને ઓળખતા નહોતા, આત્મુગાલુ કોઈ ઓળખાણ કરાવી
 મંડે તેડુ નહોતું જતાય વિચિત્ર મલેગોને લીધે તે યુવતિને અબ્બ
 ઇયા યુવાનને ખબે હાથ ટેમ્બીને ચાલવુ પડતુ એ વ્રથ વખતે તેણે
 હાથનો ટેકા આપ્યા વિના આનસનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ ખીચ્છળ પળે
 વેદનાથી તેને ફરીથી કિસનના ખભાનો આગ્રય લેતો પડ્યો, કિમન
 તે યુવતિની આ સુઝાણથી અબ્બાણે નહોતો, જતાય તેની પોતાની
 સુઝાણ એટલી હતી કે તે યુવતિની દયા ખાવાનો પણ તેને વિચર
 ન આવ્યો અનપત્ન આ સુઝાણથી મન્ને જાણામા વાતો કરવાની
 સાધનતા તો નહોતી.

“ના, પણ જે સ્થળે હું પડી ગઈ, તે મારૂં અને મારી બેનનું પ્રિય સ્થળ છે. જરૂર કે મુખમાં ખીણ તરવા જવાનું કોઈ સ્થળ નથી અને ઘણી વખત ત્યાં તરવા આવીએ છીએ. ગઈ જાણે અમે આવવાનું નક્કી કર્યું, પણ આજે ખસારે બેને કહ્યું કે તેનાથી નહીં આવી શકાય પણ મને આવવાનું એટલું બધું મન થયું હતું કે હું એકથી આવી પણ હું દરીયામાં પડી ન પડી, ત્યાં તો મને લાગ્યું કે કોઈક ત્યાં છે, એટલે હું ગભરાઈને બહાર નીકળી પણ મારા લુગડા જ્યાં પડ્યા હતા ત્યાં આવ્યું ત્યાં પહેલા તો મને એક પથરની ઠેંગ વાગી, અને હું પડી ગઈ જે તમે ન આવ્યા હોત, તો કોણ જાણે મારૂં શું થયે થાત ને તેથીજ મને લાગ્યા કરે છે કે મારે લીધે તમને નાહકની અડચણ વેઠવી પડે છે.”

“નાહકની શાની? ખરી રીતે તો તમારા પડી જવાનું મૂળ કારણ હું જ છું. મનેજ જોઈને તમે પાણીમાંથી બહાર નીકળ્યા એટલે મને લાગ્યા કરે છે કે મારે લીધે તમને નાહકની અડચણ વેઠવી પડે છે.” કહી કિસન હસ્યો. તે યુવતિ પહેલા શરમાઈ ગઈ, અત્યાર સુધી તેને ખબર નહોતી કે જે બલા લાગતા યુવકની જોડે વગર ઓળખાણે ખેડી હતી, તેણે તેને અધનઅસ્થિતિમાં પાણી સાથે રમતી જોઈ હતી.

“તમારું નામ તો મેં પુછ્યુંજ નહીં” કિસને કહ્યું.

“મારું નામ સદા ને તમારું?”

“કિસનવાલ.”

“આપણે જઈશું?”

“હા” બન્ને ઉભા થયા. “હું ધારૂં છું કે મારાથી એમને એમ ચાલી શકારો.” સદાએ પ્રયત્ન કરતા કહ્યું. આટલા વખતના આરામ પછી તેના પગની ઝળ ઉતરી ગઈ હતી. “તમે કયા જાઓ છો?”

તેઓ ધીરેધીરે ચાલતાં ચાલતાં જીહુના મુખ્ય ભાગ તરફ આબ્યા ત્યારે તેમની મુંઝવણ અસહ્ય થઈ પડી. સાંજ પડી ગઈ હોવાથી ફરવા આવનારાના ટોળાં વળ્યાં હતાં, અને કેટલાકો તેમના તરફ દીકી દીકીને જોતા હતા. કોઈ યુવાનને ખભે હાથ મુકી કોઈ યુવતિ જતી જોઈ, કૂટલાકાને તે અછકલું લાગ્યું. કોઈક બે દીપલી છોકરાઓ એ તેમનાથી સંભળાય તેવી રીતે કહ્યું, “પેલા રોમીઓ જીલીઅટ ચાહ્યા !” કેટલાક લોકો તે સાંભળીને હસ્યા. કિસનને અને તે યુવતિને ભોંયમાં પેસી જવાનું મન થયું.

કિસને હીંમત એકઠી કરીને કહ્યું, “તમને થાક લાગ્યો હોય તો આપણે થોડીવાર બેસીએ, પછી જઈએ !” તેની સુચનાની મતલબ સ્પષ્ટ હતી કે અંધારું થયા પછી જ તેઓ આમ જાય તો કોઈ જાઈ શકે નહીં, પણ તે સીધી રીતે તેનાથી કહી શકાયું નહીં પણ તે યુવતિ તેની સુચના સમજી. “સારું” અને બંને જણાં લોકોના મુખ્ય ટોળાથી સહેજ દૂર જઈ બેઠાં.

પણ આપત્તિઓની માફક મુંઝવણ એકલી નથી આવતી; સામગ્રીજ આવે છે. તેઓ લોકોની કુતુહલ ભરી નજરથી ખસ્યા, એથી એક મુંઝવણ ટળી; પણ કલાક સુધી બેસી રહી, ફરીઆનાં મોજાં ચુપચાપ જોયાં કરવાં એ પણ એક મુંઝવણજ હતી. આખરે એ મુંઝવણમાંથી કુમે ફરી છુટવાનો તે યુવતિ બોલી, “તમને મોડું થતું હોય તો તમે જાઓ.”

“ના, મને કેં મોડું થતું નથી.” કિસને ટુંકાજ ઉત્તર આપ્યો.

“મારે લીધે તમને નકામું બેસવું પડે છે. હું ચાલું નહોવા ન આવી હોત તો ઠીક થાત. મને પહેલેથી લાગતું હતું કે ચાલું કેં થશે.”

“કેં અપશુકન થયાં ?”

બહેન છે? લાગતી તો નથી ત્યારે એણે જે વાંચ્ય કહ્યું તે હું હું સમજ્યો? કે પછી-તે ચે એવીજ કાંઈ હોય, અને આવી નિર્દોષતા ખતાવવી એ તેનું રોજનું કામ થઈ પડ્યું હોય, એાહ, આ નિર્મળ દેખાતા મોઢા પાછળ, નિર્દોષ દેખાતી આંખોની ખીતર, અમત્યોની માળા રચતું મગજ હશે?”

“પણ-ના, તે વેશ્યા થી રીતે હોય? તેની ખોલવાની રીત, તેનું વર્તન, તેનું ગરીર, તેના લુગડા તેની કે ચીજ એમ નથી કોતી કે તે વેશ્યા હોય! ત્યારે-તે શું વિષમ વાતાવરણમાં ઉછરતી સદગુણી યુવતિ હશે? કાલ્પના ઉગેલું ક્રમણ હશે? નવલકથાઓમાં એવું બને છે સાચી વાતોમાં એવું કદીય બની શકે?”

“તમે શુકન અપશુકનમાં માનો છો?” સત્તાએ કિન્નરની વિચારમાળા તોડતા કહ્યું

“કેમ?”

“હું તેમાં આજ સુધી ચોક્કસ રીતે માનતી નહોતી, પણ આજથી તો મારી ખાની થઈ છે કે તે ખોટા વહેમોજ છે” તેણે ભાર દઈ કહ્યું કિસનથી મિત્ર ન અટકાવી શકાયું શું પોતાની સાથેના મીત્રનને લીધે આ અપશુકનને વહેમ માનતી થઈ ગઈ છે?

“કેમ હમણે આવે છે?” સત્તાએ એકદમ પુછ્યું કિસન પણ નાર ડહાઈ ગયો આવા સીધા પ્રશ્નની નેણે અગા રાખી નહોતી. “હું ખરેખર જ કહું છું” સત્તાએ ગંભીરતાથી ઉમેર્યું “હું આજે ઘરમાંથી નીકળી ત્યારે મારી કાખી આખ ફરકતી હતી, ઘર ઉતરતા છીંક આવી અને રસ્તા ઉપર આવી એટલે તરતજ બીલાડી આડી ગઈ, મને તે વખતે ખીંક તો લાગી, ફારણ કે હું પહેલીજ વખતે એકલી દરવા જતી હતી પણ આજનોજ દિવસ હું હુટી હોવાથી મેં માફ મન કરેજુ નહીં પરિણામે મને તમારા જેવા સદગૃહસ્થ

“મુંબાઈ. તમેય સાંજ જાઓ છોને?” કિસને પુછ્યું.

“હા.” બંને જણાં ટેકસીમાં બેસી સ્ટેશન ઉપર ગયાં.
 “ક્યાં, ગ્રાંટરોડ જશોને?” કિસને ટીકીટ માટે પૈસા કાઢતાં કહ્યું.
 “હા, પણ મારી પાસે ટીકીટ છે. મેં રીટર્ન ટીકીટ લીધી હતી.”
 કિસને પોતાને માટે ટીકીટ લીધી.

ટ્રેનમાં ફરી તેઓ ચુપ થઈ ગયાં ‘કેવું વિચિત્ર નામ’ કિસન વિચાર કરી રહ્યા ‘સદા! શાશ્વત! કેવું સ્પષ્ટ, સુંદર, છતાંય વિચિત્ર નામ! અને કેવો વિચિત્ર મેલાપ! મેં કદિ પણ વિચાર કર્યો નહોતો કે મુંબાઈમાં રહેતી કોઈ સ્ત્રી ખરેખરે દરીઆમાં તરવા છેક જુહુ સુધી એકલી આવતી હશે. આ રીતે તરવા પાછળ તે જુટલી ગાંડી હશે.

“તમને તરવાનો ઘણો શોખ લાગે છે.” કિસને કહ્યું.

“હા. નાનપણમાં અમે અમારા બાપુ સાથે ગામડામાં રહેતા હતા, ત્યાં અમે રોજ તરવા જતા મુંબાઈ આવ્યા પછી દરીઆના વધારે પાણી જોઈ, તરવાનો શોખ વધતો ગયો; પણ ક્યાં સુધી અમારાથી તરવા જઈ શકાયું નહીં. એક વખતે હું, મારી બેન, અને તે જેથી સાથે રહેછે, તે એમ ત્રણે જણુ જુહુ આપે! દિવસ ગાળવા આવ્યા, ત્યારે આજવાળી જગ્યા અમે જોઈ. ત્યાર પછી, ઘણી વખત અમે ત્રણે જણાં ત્યાં તરવા આવતા. મારી બેનને પેલા માણસ સાથે લઢાઈ થઈ, તોયે અમે બે જણુતો આહીં આવ્યાજ કરતાં. આજેજ હું એકલી આવી પહેલાં કોઈ દિવસ મને એકલાં આવવાનો પ્રસંગ પડ્યો નહોતો.”

કોઈ પણ જાતની ખનાવટી શબ્દ રચના વાપર્યા વિના, સ્વાભાવિક રીતે બોલી જતી આ યુવતિના શબ્દો સાંભળી કિસન વિચારમાં પડ્યો “આ યુવતિ કોણ છે? તેની બેન કોઈની સાથે રહે છે-એટલે? થું તે વેશ્યા છે? એટલે આ છોકરી કોઈક વેશ્યાની

મારું જ મન એણું દુષિત છે કે મને એવા વિચારો આવે છે । સરને
માટે પણ મેં એમજ ધાર્યું હતું ને । અને તે ખીચારી મારે ખાતર
મરી ગઈ । મારું મન તદ્દન ખીસ્કોલી જોવા છે જરા જરામા કુદા
કરે છે નાની સરખી જામત પણ એને સમજાવી શકે છે સર ખરે-
ખર કહેતી હતી હું તદ્દન પાણકજ છું જગતમા રહેવાને નાલાયક
હું માણસની પરીક્ષા મારાથી થઈ શકતી નથી સગેજને મેં યુવા
નેને છટકામા સપડાવતી રાક્ષસી માની, આ યુવતિને મેં વેચ્યા માની
પણ એમા તો એતોજ વાક હતો, એણે જો એમ કહ્યું ન હોત કે
તેની બેન કાઈક સાથે રહે છે, તો હું આના વિચાર ન કરત.”

“બસ, ઉભી રાખ !” સગાએ ગાડીનાજાને કહ્યું અને ગાડીમાથી
ઉતરી “ઉપજાગ તમારો કિમ્મતવાળા ! કાઈ દિનમા વખત મળે તો
આવજો અમે ત્રીજો માળે ગ્રીએ છીએ ખારી ઉપર બાવ પડેલા
છે, એ તેની નીચાની !”

“તમારાથી ત્રીજો માળે જનારો ? હું ઉપર ચૂંચી મુઠવા આવું ?”

“ના, ના,-તમને વણી તકલી- આપી હશે તો વધારે આપી
શકાયજ નહીં, અને હવે મને દુખવું પણ નથી,” કહી સગા વિજ
ખીની મા-ક તે ઘરમા ચાલી ગઈ.

કિસન પણ ગાડીમાથી ઉતરી ગયો, અને ગાડીનાજાને પૈસા
ચુકવી આપ્યા તેણે તે ઘર ખગખગ જોવા અને મદાના વિચાર
કરતો કરતો, તે નમસ્વાનજી ગેના નેપીઅનગરી ગ્રાહના ખગમા
તરફ ધીરેધીરે ચાલવા લાગ્યો.

સાથે ઝોળખાણ થઈ!” સદાના મોઢામાંથી વાક્યો નીકળતાં જતાં હતાં, તેમતેમ કિસનના મનની સ્થિતિ પણ ફરતી જતી હતી. તેની શંકા વધતી ગઈ “ભારી સાથના મીલનને તે સારી વાત ગણે છે-હું ધારું છું કે તે એમ માને છે કે હું શ્રીમંત છું-એથીજ મને સદ્ગૃહસ્થ કહે છે-ખરેખર તે વેશ્યાજ હોવી જોઈએ પણ તેણે કહ્યું કે તે આજનો દિવસજ છુટી છે-તારે શું તે કોઈ નોકરી કરે છે?”

“તમને આજનો દિવસ છુટી હતી? તમે કોઈ ઠેકાણે નોકરી કરો છો?” કિસને તેની વધતી જતી શંકા સમાવવા માટે તેને પુછ્યું. સદા જવાબ આપે ત્યાર પહેલાં ગ્રાંટરોડ આવ્યું, ને સદા ઉભી થઈ કિસનને લાગ્યું કે તેણે સ્ટેશન આવવાનું બહાનું કાઢી વાત ઉડાવી કાઢી તેને સહેજ ખોટું લાગ્યું.

સ્ટેશન બહાર આવતાં. કિસને નક્કી કરી નાંખ્યું કે સદા સાથે વધારે વ્યવહાર રાખવો ઉચિત નથી, પણ તેણે કહેવાને ખાતર કહ્યું. “તમારાથી એકલાં જવાશે? તમે કહોતો હું તમારા ઘર સુધી તમને મુકી જઈ !” તેણે ધાયું હતું કે જો કે આનાકાની કરે, તો પીડામાંથી તે છૂટી જશે, પણ સદાએ તેના તરફ જોયું તેની આંખોમાં એક વિપળ કિસને પહેલાં જોયો હતો તેવો ભય અને અવિશ્વાસ દેખાયો, પણ ખીજીજ વિપળે તે દૂર જતો રહ્યો અને સદાએ કહ્યું. “તમને મોડું ન થતું હોય તો. જો મોડું થતું હોય તો તમને વધારે તકલીફ આપવાની શી જરૂર?”

“નારેના, એમાં શી તકલીફ !” કિસને ન છુટકે કહ્યું. પોતાની સભ્યતામાં પોતેજ ફસાઈ પડ્યો હતો.

કિસન અને સદા એક વીક્ટોરીયામાં બેઠા. સદાએ તેને સેન્ડહર્સ્ટ રોડ ઉપર લેવા કહ્યું. કિસન ચમક્યો. ‘સેન્ડહર્સ્ટ’ રોડ ઉપર? ત્યાં તો સારાં કુટુંબો રહેછે. તો મેં મુરખની માફક ખોટાજ વિચાર કર્યા ને ! ખરેખર

: ૧૩ :

તદિવસે પુરવા આજો દિવસ ઘરમાજ પડી રહ્યો સદા
 આપવાની નહોતી, અને ઘરની બહાર તેને આકર્ષી શકે એવું
 ન હોવાથી, તેણે દિવસનો મોટો ભાગ તો ઉઘનામાજ કાઢ્યો બપોરે
 તે સદાના લગભગ પુરા થયેલા ચિત્રને સમારવા બેઠો પણ તેનું
 ચિત્ર ચોટયું નહીં થોડીક ચહા ખીધા પછી તેનું મન કેકાણે આવશે,
 એમ વિચાર કરી તેણે ચહા કરીને પીધી, પરંતુ તેનું ચિત્ર હજી
 અસ્થિરજ રહ્યું હતું પીછી વતી સદાનું મોઢું સમારવા જતો તો તેનો
 હાથ અટકી જતો કારણ કે મન આગળ સદાનું મોઢું રમ્યા કરતું
 હતું તે તેના વાળ ઉપર છાયા અને તેજ પુરવા જતો લોખંડે તેને
 તો સદાનું આખું મોઢું જ દેખાતું તોફાની, હમતું, મસ્તી કરતું
 આખરે તે કંટાળ્યો તેણે પીછી નીચે નાખી, અને આરમ
 પુરશી ઉપર જઈને બેઠો, સા, હવે આવ-હવે મારા મનને તારે

ભાન ન હોય મારામાં સરા નરસાનું ભાન જોઈએ તેનાથી વધારે છે અને તેથીજ હું ઘેનો બન્યો છું-ચોક્કા મને ઘેનો માને છે, એ સારા નરસાના ભાનને લીધે આજે હું મરી નજરે મારો રહ્યો છું. જગતની નજરે નરસો બન્યો છું

“તારાથી એમ નથી માની શકાતું? તું ઘણી જીદદી ને હડીલી લાગે છે તો સાબળ મારી જીનકથા તને એમા રસ પડે કે ન પડે, પણ એજુ તો ચોક્કસ ઘરો કે તારી આખોમાથી આ દયા નીકળે છે તે બધ ઘરો-કારણ કે મારે દયા જોઈતી નથી દયા ઉપર જીનના માટે દયાવાનના ભક્ત ઘઈ રહેવું પડે, દયાળુ કર જુમય માણસોની ભક્તિ કરવી જોઈએ, તેમના સ્તુતિમ્ત્રોતો રચવા પડે, તેમને આપણુ સન્માન આપી દેવું પડે, અને તેના બદલામા તમને મળે દયાના થોડા ટીપા તેવો ધધો કરતા પુરવા શીખ્યો નથી તેણે પોતાના સ્નાત્ર્ય માટે સમણ સમર્પી દીધું છે-હવે તે દયા માટે પોતાનું સ્નાત્ર્ય ખોશે ?

‘તારે મારી જીનકથની સુણવી છે? શા માટે? ત્રીસહજ કુણહલતા? સહાનુભુતિ? ના, તેને માટે મારે તે સાબળાવવી નથી તારે સાબળવી હોય તો સાબળ, પણ એક ગરતે તારે ફરીથી આની રીતે મને ઘેનો ન કરવાનો, ફરીથી આજની માફક મને ન ખજવાનો, છે કયુન ?

‘ત્યારે સાબળ! એક બાળક હતો, આદર્શોથી ભરપુર, આદર્શ મય જીનન મનારવાને તલસતો અનેક રંગી કલ્પનાઓ તેના મગ્ગમા આપી, જીનને શતરંગથી રંગી નાખના ઉકેરતી તેના હૃદયમા ભિન્નિઓ અને લાગણીઓના જુથ ફરી વળતા, અને જીન નમા તેમના તંતુ તંતુ વણી નાંખવાને સમજાવતા એવો હતો એ બાળક, આશાભર્યા અને ભાવના ભર્યા.

પળવવું હોય તેટલું પળવ. “તે બળડ્યો. આજે જીવનમાં પહેલીજ વખતે એવું બન્યું હતું કે તે પોતાનું ધાયું” કરી શક્યો નહોતો. પહેલીજ વખતે પોતાની બહારના બળે તેને પરાજીત કર્યો હતો. પહેલીજ વખતે તેને હાર કબુલ કરવી પડી હતી, અને તેથી તે ઘણો કચવાયો હતો.” સદાની શક્તિનો અમલ પહેલા મારા ઉપરજ ચાલ્યો ! પહેલો હુંજ તેના બળનો ભોગ બન્યો ! મનેજ તેણે ઘેલો બનાવ્યો—

“અરે, હું શું વિચારી રહ્યો છું. ? શું મને સદાએ ઘેલો કર્યો ? મને—મને !” તેને સદાનું મોઢું ડોકું ધુણાવી હાં પાડતું દેખાયું. ‘સદા, તું મારી મરકરી કરે છે. તું મને ઘેલો શી રીતે કરી શકે ? જે માણસની નસેનસમાં, રંગેરંગમાં લોહી સાથે ઘેલછાનો અર્ક વહી રહ્યો હોય તેને કોઈ પણ વધારે ઘેલો શી રીતે કરી શકે ? તને હસવું આવે છે, સદા ? શા માટે ? તું માનતી નથી કે મારામાં ફક્ત ઘેલછાજ છે ?

‘હા, પણ તને મારા જીવનનો ક્યાંથી ખ્યાલ હોય ? તું ક્યાંથી માની શકે કે પુરૂવાને પોતાની ધૂન અને ઘેલછા કેળવવા પડ્યાં હતાં ? તું ક્યાંથી જાણી શકે કે પુરૂવાનું જીવન એક પછી એક હાર ખમીને એવું બળવાન બન્યું છે, કે તેને તારા આવ્યાં પહેલાં ક્યુંજ સ્પર્શી શકાતું નહોતું ?

‘તું કેમ ગંભીર બની ગઈ ? તને મારા ઉપર દયા આવે છે ?

“શા માટે ? મારે દયા નથી જોઈતી. મારાથી જો દયા ઉપર જીવી શકાતું હોત તો આજે હું અહીં ન હોત, કોઈ બંગલામાં લક્ષાધિપતિ થઈ હજારો નોકર ચાકરોને હુકમ કરતો હોત.

‘તારાથી માની નથી શકાતું ? તું મને ગાંડો સમજે છે ? હું ગાંડો નથી, ઘેલો હૃદય પણ ગાંડો નથી, ગાંડામાં સારા નરસાનું

ભાન ન હોય મોગમા સરા નરસાનું જાન જોઈએ તેનાથી વધારે
 છે અને તેથીજ હુ ઘેનો બન્યો છું-વેળા મને ઘેનો માને છે, એ
 સાગ નગ્નાના ભાનને લીધે આજે હુ મરી નગરે માગે ગહો છુ.
 જગતની નગરે નરસો બન્યો છુ

“તાંગથી એમ નથી મળી ગકાહુ? તુ વણી ઝઘી ને હરીલી
 લાગે છે તો સાલળ મારી ઝનનકયા તને એમા રસ પડે કે ન
 પડે, પણ એટલુ તો ચોક્કમ ધરો કે તારી આખોમાથી આ દયા
 નીકળે છે તે બધ ધરો-કારણ કે મારે દયા જોઈતી નથી દયા
 ઉપર જીવના માટે દયાવાનના બજન થઈ ગયેવુ પડે, દયાળુ કે
 દુઃખ માણસોની ભક્તિ કયવી જોઈએ, તેમના સ્તુતિઓતો ગયવા
 પડે, તેમને આપણુ સ્વસ્ત આપી દેવુ પડે, અને તેના બદલામા
 તમને મળે દયાના થોડા રીપા તેવો ધધો રગ્તા પુરવા શીખ્યો
 નથી તેણે પોતાના સ્વાતંત્ર્ય માટે સરળ મમપી દીધુ છે-હવે
 તે દયા માટે પોતાનુ સ્વાતંત્ર્ય ખોરો?”

‘તારે મારી જીવનકચની સુણવી છે? શા માટે? શ્રીસહજ
 કુલહવતાઃ સહાનુભુતિઃ ના, તેને માટે મારે ને માલખાવવી નથી
 તારે માલખવી હોય તો સાલળ, પણ એક ગરતે તારે ફરીથી
 અરી રીતે મને ઘેનો ન કરવાનો, ફરીથી આજની માનક મને ન
 પગવડાનો, છે કયુવ?’

‘ત્યારે સાલળ! એમ બાળક હતો, આદરોથી ભરપુર, આર્થિક
 મય જીવન મનાવવાને તત્પરતો અનેક રંગી રૂપતાઓ તેના મન-
 જમા આવી, જીવનને સતરંગથી રંગી નાખતા ઉજરેલી તેના
 હૃદયમા ઊર્મિઓ અને લાગણીઓના બુથ ફરી વળતા, અને જીવ
 નમા તેમના તંતુ તંતુ વણી નાખવાને સમજાવના એવો હતો એ
 બાળક, આશાલયી અને ભાવના ભરેલો.

‘પણ જેમ જીવતાં જગત જોડે તે તાદાત્મ્ય સાધી શકતો નહીં, તેમ જડ જગતને તેને નવી સૃષ્ટિ બનાવી એક બીજાથી સ્વતંત્ર છતાંય ડાળો પ્રચરાવી ભેટતા વૃક્ષો, એકલા અટુલા છતાં અડગ અને દુર્ધર્મ પર્વતો, તેજસ્વી, પ્રતાપવંતો છતાંય પ્રકાશ આપતો સૂર્ય, અનીલહરીઓમાં સ્વછંદે વિહરતાં પુષ્પો! અને ભમતા પંખીઓ, ચીત્રકારોને અવનવા રંગો દેખાડી વિન્દુલ બનાવતી સંધ્યા સમય અને રૂપેરી રસે જગને નવડાવતી જ્યોત્સ્ના; ઘોંઘાટ કરી ગભરાવી, પછી અદૃહાશ્ય કરતો સાગર અને સૌને ગંભીર તાથી ભેતું વિશાળ વ્યોમ— આ સૌએ તેના આત્મને જાગ્રત કર્યો તેનાં નેત્રો ઉઘડ્યાં તેણે નવાં દ્રશ્યો જોયાં, નવા સ્વરો સાંભળ્યા નવી ઉર્મિઓ અનુભવી. તે કુદરતનો બાળક બની રહ્યો, અને તેમ છતાંજ તેણે નવો પ્રેમ જોયો, નવું સહજીવન જોયું નવી સ્વતંત્રતા, જોઈ. તેનો બહાએલો દૃષ્ટિ ફાળુ આ સૌ સુખથી અને સતોષથી ગ્રહી રહ્યો!

‘ત્યાર પછી તે ઘણું આજડયો, ઘણું ભમ્યો, પણ તે અથડા-મણમાં, તે ભ્રમણામાં દુઃખ નહોતું. આત્મસંતોષ હતો. તેમાં શક્તિના વ્યયનો ભય નહોતો પણ આત્મશક્તિના આવિર્ભાવને જોવાનો આનંદ હતો. યુયુત્સુને ચુધ્ધ જોઈએ, જીત નહીં.

‘તે અનેક લોકોના પરિચયમાં આગો; કેટલાકાએ તેના ઉપર ઉપકારો કર્યા. કેટલાકોએ અપકારો કર્યા, કેટલાકાએ કેં ન કર્યું છતાં દરેકે તેને કેં ને કેં શીખવ્યું. કેટલાકોએ તેને એકત્રવાચો જાણી સહાય આપી. કેટલાકોએ તેને સ્વાર્થી ગણી હડધુત કર્યો, કેટલાકાએ તેને મુરખ સમજી તેની સામે પણ ન જોયું; પણ તે તો પળેપળ શીક્ષણ મેળવતો હતો દરેકે દરેક અનુભવ તેનો રસ્તો સીધો અને અકંટક કરતો હતો.

‘તું કેમ હસે છે? તારી આંખો કેમ ભુર્રાપથી બંધ થાય છે? તારે હવે શું જાણવું છે? જોહ, એ યુવાનના પ્રણય

મ ખધો? હાસ્તો તમારે શ્રીઓને ખીજું જાણવાનું શું હોય?
ખીજી કથી ખખર તગને આકર્ષે?

‘સાર, સાબળ તે વાત પણ ગમભરી છે કેટલાકો તેને દુ ખ
ભરી માને છે, કેટલાકો તેને ગમકાવ્ય ગણે છે તુ તેને કેની ગણુને
તે તુ જાણે પણ તને રમ તો જરૂર પડશે

‘તે બાળક હતો, ત્યાગથી તેના પ્રણય સખ ધો. યરૂ થયા
હસતુ આવે છે? ભાવનામય બાળને આથે રમતી દરેક બાળકીમા
કે અવનવુ દેખાતુ અને તે અવનવુ શુ છે, તે ગોધનાને તેની
પાછળ ભમતો. પણ જેમ જેમ તે મોટો થયો, તેમ પોતાની ઉમ
રની બાળકીઓ આથે હરવુ કરવુ મુશ્કેલ થઈ પડ્યુ. તેમની સાથે
રમાય, નહીં તેમની જોડે વાત પણ ન કરાય, તેમની સાથે ધન્યાધમ્બી
પણ ન કરી શકાય

‘તે આવા ખધોથી ચીડાતો, પણ ચીડ કોના પર કાઢે?
પોતાને આમ કરતા અટકાવનાર પર? પણ તેઓ તો તેના શીરઘન
વડીતો હતા, પૂજ્ય હતા, તેડુ ભલુ ઇચ્છનારા હતા તેમના ઉપર
ચીડ કાઢે? ન, તે તો અશક્ય હતુ? ત્યારે તેને આકર્ષનાર બાળ
કીઓ ઉપર કાઢે? ના, ના, તેમને મોજ વાગતા તેડુ હૃદય
તડપી ઉડતુ, તેમને મજેજ દુ ખ થતા હૃદય ધમકતુ અટકી જતુ
તેમના ઉપર ચીડ કેમ કાઢી શકાય? તે તો પૂજ્યોના પણ પૂજ્ય,
પ્રીયોમાય પ્રીયનમ અખરે તે ચીડ પોતાના ઉપર કાઢતો,

‘ધીરે ધીરે તે કટાણ્યો, તેનો દીમાગ વાર વાર ખગડી જતા
લાગ્યો, આત્મસંસ્કૃતિ જીવિએ બળનો ઉઠાવ્યો. તેડુ વિડમતુ હૃદય
ખીડાઈ ગયુ પોતાના ઉપર વાર વાર ચીડ અટાવનારનુ મુજ કાગણુ
છોકરીઓજ હોનાથી તેણે તેમના તરફ તિરસ્કાર કેળવવા માડ્યો
જેને દેની ગણુનો તેમને કુ ગદામી માનવાનો પ્રયત્ન કરવા માડ્યો

‘પણ યુવાનીમા પ્રવેગતા જ તે નો આવી ગયેલી ‘લાગણીઓએ
બેવડાબળથી તેના ઉપર હલ્લો કર્યો તે એક સુદર સુસિક્ષિત યુવતીના

‘પણ જેમ જીવતાં જગત જોડે તે તાદાત્મ્ય સાધી શકતો નહીં, તેમ જડ જગતને તેને નવી સૃષ્ટિ બનાવીએક ખીજથી સ્વતંત્ર છતાંય ડાળો પ્રપ્રરાવી ભેટતા વૃક્ષો, એકલા અટુલા છતાં અડગ અને દુર્ધર્ષ પર્વતો, તેજસ્વી, પ્રતાપવંતો છતાંય પ્રકાશ આપતો સૂર્ય, અનીલલહરી આમાં સ્વછંદે વિહરતાં પુષ્પો! અને ભમતા પંખીઓ, ચીત્રકારોને અવનવા રંગો દેખાડી વિબુલ બનાવતી સંધ્યા સમય અને રૂપેરી રસે જગતે નવડાવતી જયોત્સ્ના; ઘાંઘાટ કરી ગભરાવી, પછી અદૃહાસ્ય કરતો સાગર અને સૌને ગંભીર તાથી ભેતું વિશાળ વ્યોમ— આ સૌએ તેના આત્મને જગત કયેા તેનાં નેત્રો ઉઘડ્યાં તેણે નવાં દ્રશ્યો જોયાં, નવા સ્વરો સાંભળ્યા નવી ઉર્મિઓ અનુભવી. તે કુદરતનો બાળક બની રહ્યો, અને તેમ છતાંજ તેણે નવો પ્રેમ જોયો, નવું સહજીવન જોયું નવી સ્વતંત્રતા, જોઈ. તેનો બહવાએલો દૃષ્ટિ ફાણ આ સૌ સુખથી અને સતોષથી ગ્રાહી રહ્યો.

‘ત્યાર પછી તે ઘણું આજ્ઞાયો, ઘણું ભર્યો, પણ તે અથડા-મણુમાં, તે ભ્રમણુમાં દુઃખ નહોતું. આત્મસંતોષ હતો. તેમાં શક્તિના વ્યયનો ભય નહોતો પણ આત્મશક્તિના આવિર્ભાવને જોવાનો આનંદ હતો. યુયુત્સુને યુધ્ધ જોઈએ, જીત નહીં.

‘તે અનેક લોકોના પરિચયમાં આગો; કેટલાકાએ તેના ઉપર ઉપકારો કર્યા. કેટલાકોએ અપકારો કર્યા, કેટલાકાએ કે ન કર્યું છતાં દરેકે તેને કે ન કે શીખવ્યું. કેટલાકોએ તેને એકત્રવાયો જાણી સહાય આપી. કેટલાકોએ તેને સ્વાર્થી ગૂંચી હડધુત કર્યો, કેટલાકાએ તેને મુરખ સમજી તેની સામે પણ ન જોયું; પણ તે તો પળેપળ શીક્ષણ મેળવતો હતો દરેકે દરેક અનુભવ તેનો રસ્તો સીધો અને અકંટક કરતો હતો.

‘તું કેમ હસે છે? તારી આંખો કેમ લુચ્ચાઈથી ખંધ થાય છે? તારે હવે શું જાણવું છે? ઓહ, એ યુવાનના પ્રણય

કિસન અને સરોજ ઘણાં સાથે ફરે છે એ વાત જનકરાયે પણ સાંભળી. તે ઘરની બહાર ન નીકળી શકતા હોવાથી તેમને જે જે વાતો પોતાની ઉમરના મિત્રો કહેતા, તેજ સાંભળીને તેમને નિશ્ચય બાંધવાનો રહેતો.

ગિરિગ્રામની વૃદ્ધ વસ્તીનો અભિપ્રાય સરોજની વિરુદ્ધ હોય એ સ્વાભવિક હતું કાંઈ પણ છોકરી કાંઈ પણ વિધુર કે જે એને સગો ન હોય તેને ત્યાં રહે એ પહેલેજ મુદ્દો સરોજની સામે હતો. અત્યંત એ વૃદ્ધ વસ્તી પણ કબુલ કરતી કે રણછોડલાલ નિસ્વાર્થી, શુદ્ધ અને પવિત્ર છે, એનામાં ઇળકપટ નથી; પણ તેથી તેમનો સરોજ વિષે અભિપ્રાય એથી પણ ખરાબ થતો. તેઓ માનતા કે આવા સિંધા રસ્તાના માણસને ફસાવવાના હેતુથી જ દર છ મહીને સરોજ રણછોડલાલને ત્યાં રહેવા આવે છે.

વળી સીઝનમાં એકલા થતા ગામના બધા જુવાનીઆનું ટોળું સરોજની આજુબાજુ ભમરાની માફક ફરી વળતું, તેથી જે તેઓનો અભિપ્રાય તેના તરફ ખરાબ થતો, કારણ કે આ જુવાનીઆઓ કાંઈ પણ રીતે એ વૃદ્ધોનાં જ સગાં હતાં, અને તેઓના માન્યતા પ્રમાણે તેઓ સરોજ જેવી છોકરીની જાળમાં ફસાયા હતા.

જનકરાય આગળ ઘણી વખતે વાત નીકળતી. તેમનો કાંઈક કહેતો, “ એ છોકરીમા એવું છે શું? નથી રૂપ-નાક કેવું ચીણું છે ! ને આંખતે તદ્દન બાધાના જેવી છે.” “ ને નથી રંગ ! ” બીજો કહેતો. “ તદ્દન શીકડી. આવી સરસ જગ્યામાં રહે છે, તોયે મેં ઉપર લાકડી આવતી નથી. કોણ બાળે શાયે રોગોથી ભરેલી હશે ! ”

“ જરા ભણેલી છે, પણ તેને શું કરવાનું ? પણ આજ મનના જુવાનીઆ તો કાંઈ જરા હસીને વાત કરે કે તરત “ મેં તેને જાણ્યું.”

સંબંધો? હાસતો તમારે સ્ત્રીઓને ખીજી જાણવાનું શું હોય? ખીજી કપી ખખર તમને આકર્ષે?

‘સાફ, સાબળ તે વાત પણ રમભગી છે કેટલાકો તેને દુખ ભરી માને છે, કેટલાકો તેને રસકાવ્ય ગણે છે તુ તેને કેરી ગણુરો તે તુ જાણે પણ તને રસ તો જરૂર પડશે

‘તે બાળક હતો, ત્યારથી તેના પ્રણય સખ મો યર થયા હસવું આવે છે? બાવનામય બાળકને સાથે રમતી દગ્ગે બાળકીમા કે અવનવુ દેખાતુ અને તે અવનવુ શુ છે, તે સોધવાને તેની પાછળ ભ્રમતો પણ જેમ જેમ તે મોટો થયો, તેમ પોતાની ઉમરની બાળકીઓ સાથે હરવુ ફરવુ મુગ્ધલ યદ્ધ પડ્યું તેમની સાથે રમાય, નહીં તેમની જોડે વાત પણ ન કરાય, તેમની સાથે ધખ્ખાધખ્ખી પણ ન કરી શકાય.

‘તે આના બંધનોથી ચીંટાતો, પણ ચીંટ કાના પર કાંદે? પોતાને આમ કરતા અટકાવનાર પર? પણ વેચો તો તેના શીંગડા વડીતો હતા, પૂજ્ય હતા, તેનું ભલું ઇચ્છનારા હતા તેમના ઉપર ચીંટ કાંદે? ના, તે તો અગત્ય હતું? ત્યારે તેને આકર્ષનાર બાળકીઓ ઉપર કાંદે? ના, ના, તેમને સહેજ વાગતા તેનું હૃદય તડપી ઉઠતું, તેમને સહેજ દુખ થતા હૃદય ધમકતું અટકી જતું તેમના ઉપર ચીંટ કેમ કાઢી ગજાય? તે તો પૂજ્યોના પણ પૂજ્ય, પ્રીયોમાય પ્રીયતમ અખરે તે ચીંટ પોતાના ઉપર કાઢતો,

‘ધીરે ધીરે તે ડાળ્યો, તેનો દીમાગ વાર વાર ખગડી જવા લાગ્યો, આત્મસરક્ષક વૃત્તિએ બળવો ઉઠાવ્યો તેનું વિડસતુ હૃદય ખીડાઈ ગયું પોતાના ઉપર વાર વાર ચીંટ અટકાવનારનું મુળ કાઠું છોડીઓજ હોવાથી તેણે તેમના તરફ તિરસ્કાર કેળવવા માડ્યો જને દેરી ગણતો તેમને કો રાક્ષસી માનનાનો પ્રયત્ન કરવા માડ્યો

‘પણ યુવાનીમા પ્રવેગતા જ તે મા ચાલી ગયેલી ‘ભાગ્યુઓએ બેવડામળથી તેના ઉપર હનો કયો તે એક સુદર સુશિક્ષિત યુવતીના

સહવાસમાં આવ્યો. તેના પ્રેમમાં ગાંઠો બન્યો. આખું જગત વીસરી જઈ, તેને પૂજવા લાગ્યો. પ્રેમની ગાયત્રીઓ ગાતાં, યૌવનને અને પ્રેમને અંજલીઓ આપવા માંડી.

‘એક વર્ષ સુધી તેણે જગતમાં એકજ જ્યોતિ, એકજ પ્રકાશ એકજ તેજ, એકજ રોશની, એકજ ચીરાગ જોયો. ખાટીતું સૈનિષ્રાણુ, ચેતનહીન હતું. યુવતિને જોતાં તેની આંખોમાં નુર આવતું, તેને જોતાં તેના હૃદયમાં ધબકાર આવતો, નાડીઓમાં વેગ આવતો તેના જતાં તેવું જીવન રાહુગ્રહિત ચંદ્ર જેવું થઈ રહેતું.

‘પરંતુ પ્રણય સમજનાર યુવકને લગ્નની જોખમ-રીઓનું જ્ઞાન નહોતું, તે સંભાળવાને શક્તિ પણ નહોતી, આથી તે યુવતીના વડીલોએ તેને તે યુવતીના સહવાસ અને સહયોગ માટે અનિચ્છનીય ગણ્યો. તે યુવતીના કાઈક ખીજાજ જોડે લગ્ન થયાં

‘માનવીઓના કુર નીયમ-સામે ખંડ ઉઠાવવાનું આ મુખ્ય કારણ હતું, ઘેલછામાં શરૂ થયેલા એ યુધ્ધનું પરિણામ તે યુવક માટે બેદરકારી લાગ્યું. મંથન કાળ પુરો થતાં તે યુવક રંગબેરંગી સાડીઓ પહેરી એક ખીજાના યૌવનની સ્પર્શ કરતી યુવતિઓ તરફ બે પરવાહીથી જોઈ રહ્યો સ્ત્રીત્વ કે યૌવન તેને સ્પર્શ શકતું નહીં. લઢીલઢી પત્થર થયેલા હૃદયને કાઈ કુમાશ આપી શકતું નહીં. સુકાઈ ગયેલા વૃક્ષને કાઈ પલ્લવવાંતુ કરી શકતું નહીં. કારણ કે તેણે જ્યાં સુધી જગતઉપર જીવ મેળવી નહોતી, ત્યાં સુધી યુધ્ધ તેનો સહયર હતો, વિલાસ નહીં. જ્યાં સુધી તે સૌને સ્વાતંત્ર્ય આપી ન શકે ત્યાં સુધી તેને પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય ભોગવવાનો હકક શો હતો? ક્યાં સુધી રહ્યો તે એકલવાયો, અને અટુલો, પ્રેમદીહીન અને લાગણી હીન.

અશક્તિ, ધાતુની દરેક નબળાઈ, પરમો,
ગેરેન્ડીથી સારાં કરવામાં આવશે.

દવાથી આરામ.

થયા પછી

દવાની કીંમત લેવામાં આવશે.

વિગત માટે કૃપા મળે પત્ર વહેવાર કરવો નહીં
સવારે ૯ થી ૧૨ સાંજના ૪ થી ૮
રવીવારે બપોરે બધું રહેશે

ડોક્ટર :-

સન્યાસી દવાખાનુ (રજીસ્ટર્ડ) પ્લેહાઉસ, ફોર્ડલેન્ડ રોડ,
બોમ્બે થીએટરની સામે, મુબઈ ના ૪

શાખા :-

કાલ્યાણેવી રોડ, જુની હુસુમાન ગલીની સામે,
રામદાસ ઝવેરબાઈનો માળો ૧ માળે, મુબઈ ન ૨

બચાવો અને બળવાન બનાવનારી.

લાવનગરી બાળાગોળી.

અડીશુ વગગતી સમુદ્રમથન છાપ ૧૦૦) ગોળીની બાટલી
તેની ચાર બાટલીની કીમત રૂ ૧) પોસ્ટેજ ચાર આના

નરોત્તમ ઔષધાલય,

સી. પી. ટેન્ક રોડ, ૧૭૦, મુ'બઈ ૪.

વગર ઈજાએ વાળ કાઢવાનો

બાદશાહી સાબુ

વાપરો. રૂપ કરતાં વધારે વરસોથી આ સાબુ પ્રખ્યાતી પામેલો છે. ચાંદી બળતી નથી. કાળી પડતી નથી. વાપરનારાઓ પૃથ્વી સંતોષ પામ્યા છે. હજારો પ્રશંસાપત્ર મળેલા છે. એક વખત વાપરી ખાત્રી કરો. ફ્રેન્સી ટીનની ડબીમાં ૩ ગોટીના ૧ બાકસનો રૂ. ૧-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ જુદું ડબીનો રૂ. ૪) પોસ્ટ ખર્ચ માફ. ❀

દરેક ઠેકાણે વેચાય છે, નકલી હલકા માલથી સંભાળજો.

એકલા બનાવનાર:

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું. મુંબઈ નં. ૨.

અનુભવ સિદ્ધ અને આમાદ દવાઓ.

આનંદ સાથે ઇચ્છા મુજબ સંતતી નિયમન.

બાર વર્ષની અજમાયશ પછી કોઈ પણ જાનના જો મમની નિમિત્ત, આનંદ અને ઇચ્છા મુજબ સંતતિ નિયમન નારી યુના સંતતિ પ્રતિબંધક ગુટિકા અથવા બર્થકોન્ટ્રોલ દસ અમોએ સમાજ સમક્ષ મુકી છે. વિગત માટે લખો:-કોમ્પાની ૩૦ ની બાટલી ૧ ના રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું સિંહુ સમાન શક્તિ આપનાર-બાદશાહી ગુટિકા.

આબુ ગિરનારે વિગેરે પહાડોની પ્રલવશાળી બુદ્ધિથી બન વેત આ ગુટિકા એકજ દિવસમાં પુરૂષમાં બમણી શક્તિ પ્રેરે છે. વીર્યનું પાતળાપણું તથા વિષય સેવનમાં શરૂઆતમાંજ રાંધીત થઈ જવું વિગેરે નબળાઈઓને તત્કાળ દુર કરે છે. બીજી દવાઓ માફક સમાગમ પછી સુસ્તી કે કમજોરી થતી નથી ને ખામ ચમત્કાર છે. બન્ને પક્ષને આનંદ આપનાર અદ્ભુત અને અપૂર્વ ગુટિકા છે. કિંમત ગોળી ૨૦ ની બાટલી ૧ ના રૂ. ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું. સમ્પલ ગોળી આઠ આના.

ધી યુના કેમીકલ વર્કસ.

નવા દરવાજા રોડ, કાળુપુર. ૧. અમદાવાદ.

:૧૪:

“તપશ્વયા” વિના છગત નથી, મજ નથી, નુખ નથી તે
એકનો અડુલા, તપ આટી રહ્યો. સમાજ આ
એમ્ને હાથે નહુ, એ નાની મુની વાત નહોતી. વણી વખતે ઘા
લાગતા, ને કોઈ મડુયર માટે તપસતો, અને તે ન મગતા ઘણી
વખતે તે નામીપાત્ર થતો યા માટે ભાવનાઓ માટે, અદ્યોર્થ માટે
છનવુ ? યા માટે સમાજના ચીવાઓમા ચાલી, પગિમિત નુખ ન
મેળવવુ ? યા માટે એ ચીનાઓ તોડવા, તેને પડોળા કરવા તેને
અવનિયત કરવા તેણે મહેનત કરવી ?

“અચોક” દટાળી તે ચોરોક વખત પડી ગયેતો જ્યારે ખીનઓ
ડાના ફેડકાના જેવા સુખથી મતે.૫ માની ખેસી ગયેતા હોય, ત્યારે
તમો વધારે નુખ, વધારે આનંદ આપનાની તેણે એલાએ યા માટે
મહેનત કરી ?

“પણ તે મહેનત ન કરે તો જીવનમાં રહ્યું શું? નાના ખાખોચીઆની આંખાંખાં સોનેરી કીનાર હોય, તેને કાંઠે રંગબેરંગી ફુલ હોય, તેના ઉપર શીતળ લહેરીઓ આવ્યાં કરતી હોય છતાંય એવા નાના સરખા ખાખોચીઆંમાં શી રીતે જીવાય? શી રીતે આપુ જીવન પસાર કરી શકાય?”

“સ્થળકાળની સીમા ઝોળંગવી, ને પોતાની માફક ખીજાએને પણ તેમ કરવાને શીખવાડવું તે તેનું જીવન કામ” થઈ રહ્યું.

“પણ સોફ્ટીસને પણ એક દિવસમાં શીખ્યો મળ્યા નહોતા. જીવનમાં ટાપટીપ વાળા, ચેતનવિહીન સૌન્દર્ય ઉપરાંત આત્માવાળું સૌન્દર્ય પણ છે, જે શીખવતાં તેને દશબાર સહચરો અને શીખ્યો મળ્યા, પણ આખો દેશ શત્રુ થયો—અને તે દેશ પણ એવો કે જેમાં મનુષ્ય ગણાતો મોટો ભાગ સૌન્દર્યને સમજનારો હતો. છતાંય સોફ્ટીસને ઝેર પીવું પડ્યું, કારણ કે કલાને સમજી શકવાની બડાશ મારતા તે દેશના રહેવાસીઓને કલાનું ઉંડું સ્વરૂપ સમજાવવાની સોફ્ટીસે ઘૂંટતા કરી.

“તે યુવાનની તેનાથીય કફોડી સ્થિતિ થઈ. સોફ્ટીસની માફક ઘૂંટતા સમજી શકનાર પણ ઘણા થોડા હતા. રેંટની ડોળની માફક ઉંચેથી નીચે અને નીચેથી ઉંચે જવા બાવવામાં આપું જીવન ગાળનારા લોકોને જ્યાં સુધી તે યુવાન અડચણકર્તા ન થઈ પડે ત્યાં સુધી તેની દરકાર નહોતી. તેઓ તો એને મૂરખ, ધુની, ગાંડો અકકલ વગરનો, સંસાર વ્યવહાર ન સમજનારો કહી, તેમને રસ્તે ચાલ્યા જતાં.

“તેને એ સહચરો મળતા. તેના જીવનનો ધ્યેય સમજી, તેની માફક બંડખોર થવાનું નકકી કરતાં. પણ ખાખોચીઆંની સોનેરી કીનાર, રંગબેરંગી ફુલો અને શીતળ લહેરીનું સુખ છોડી આંખાંખાં જગ્યાએ નવા પ્રદેશોની શોધવાની હાડમારી મેળવવાની તેઓ

હીમત ધારી શકતા નહીં કેટલાકો અરધે આવતાં, પણ પછી ધૈર્ય જોઈ બેસતા. રણમાં લલુકતા તાપમાં સળગ્યા પછી ન દનવનમાં પટોચવાની આત્માને બદલે તેઓને છાયો અપી રહેતું માથા ઉપરનું એક ઝાડ તેઓ પ્રસન્ન કરતા. તેઓ સતોષી હતા, તે યુવાનની માર્ક અસતોષી, મહત્વાકાંક્ષી, આદર્શવાન નહોતા.

“આથી સહચર વિનાનું એકલવાયુ જીવન જીવતા તે કદાચતો કદિકે કોઈકને મળતા તેનામાં હીમત આવતી તેને લાગતું કે એ નવીન સહચર તેની સાથે રહીને યુદ્ધમાં ઝડુમરો.

“સાલજી સાલજીને કદાચી ગઈ? ના? તું ખરેખર ઘણીજ વિચિત્ર છે, હા, તારૂં ધારતું ખરૂં છે. તું વિચિત્ર છે, તેથીજ મને તારા તરફ આકર્ષણ થયું છે તેથી મને ખીડ લાગી હતી કે હું તારી પાછળ ગાડો થયો હતો પણ હવે-હવે નથી.

“ખોટું લાગ્યું? તું ય પખાણોની લાલચુ છે? ખીજી સ્ત્રીઓની માર્ક તને ચે તારી પ્રગથા સાલજીવી ગમે છે? નહીં ને?

“શાખશ, શાખશ!” પુરૂરવા ખડખડાટ હત્યો, એણે પોતાનું હારથ સાલજી, અને તુટી ગયેલા સ્વપ્નની માર્ક સદાનું મોટું અદરથ થયું તે ઉંઝાથી જાગી ઉઠ્યો.

‘શું હું બકતો હતો? કે મને સ્વપ્ન અવગુ હતું? સદા! સદા! મને તો જાણે એમજ લાગતું હતું કે હું સદાને મારી જીવન-કથની કહી રહ્યો છું ખરેખર મદાએ મને ગાડો કર્યો છે! પણ સદા, સદા રહેરો, હમેશા સદા રહેશે કે મોવનની માર્ક તેયે કાણુબ ગુરતાના લેથ લગાવશે? -

‘જાને ખબર! આયત્યના આકર્ષક તત્ત્વવાળી સદા, એનાજ આયત્યની ભોગથા ખીજી સ્ત્રીઓના જેવી સાદી, સરળ, આકર્ષણ વિનાની, સામારણ સ્ત્રી થઈ રહેશે?

‘જાને ખબર!’

બહોળા વપરાશથી વિખ્યાત

થએલી અમારી

પ્રદર વિનાશક

સ્ત્રીઓના દરેક રોગ દુર કરે છે.

રજીસ્ટર્ડ નં. ૩૧૦

આ દવા સર્વ પ્રકારના પ્રદરો [નખ-
ખાઈનું જવું] અનિયમિત રુતુશ્રાવ,
રકતપ્રદર, કસુવાવડ, છોડ, હિસ્ટીરીઆ,
પેડુના દુખાવો, છાતીમાં દાહ, જીર્ણવર,
હાથપગની બળતરા, ગર્ભાશયના તમામ
જીના હઠીલાં દરદો મટાડી ગર્ભાશયને
સુધારી શરીરને શક્તિ આપે છે, અને ગર્ભ
ધારણ કરવા યોગ્ય બનાવે છે. બોક્સ ૧ ની
કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૭-૦ (૧૮
દિવસની દવા)

‘સીરોમ ચિકિત્સા’નું પુસ્તક મફત મંગાવો.

મેનજર--પ્રદર વિનાશક ઓફિસ

(૧૨૬) ખંભાત Cambay (જી. ખેડા)

: ૧૫ :

કિસને આખી રાત પથારીમાં તરફડીઆ માર્યા કર્યા નેણે
ઉઘવાના પ્રયત્નો કર્યા પણ સહેજ ઉઘ આવતા જ તે જાગી

ઉઠતો

તેના જીવનમાં બે નહીં ત્રીજો અહુત અને અચાનક મૃતિ આવી
હતી. બંને જુની હતી, છતાં બંને જુદી જુદી રીતે આકર્ષક હતી મોહિની
મોહક હતી તેનામાં શ્રીમતાર્થનો ઠમ્મો અને રૂપાળ હતો, છતાં
વર્તનમાં બાલિગતા હતી સદામાં મનની સરલતા દેખાતી હતી,
છતાં વર્તનમાં ઠરેજપણુ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું બંને જાણે એક
બીજાના પૂરક હતા.

મોહિની અને સદા બંને રૂપાળ હતા મોહિનીનું શરીર
કોઈને પણ અસર કરે, દરેકની વાસના ઉતેજિત કરે, દરેકનું મન
વિગ્ન કરે એવું હતું તેની ઉગતી જીવાની, ખીનતા ધુળની માફક
ચરેખાણુ એના પગગ પ્રસારી રહી હતી એના યૌવનમાં ખીલતા કુસુમના
રંગ અને સોરભના કુવારા ધુટી રહ્યા હતા. તેનું અગ અગ, તેનું

હવન ચલન, તેના શબ્દો, વાક્યો, ગતિ, છટા, સૌ કળીમાંથી પુટ્યા-જતા પ્રુત્તો વિકાસ સૂચવી રહ્યા હતા.

સદાનું ૩૫ જુદું છતાં એટલુંજ મોહક હતું. તેને જોતાં જુદીજ અસર થતી. મનુષ્યની વાસના ઉત્તેજિત ન કરે છતાંય તેને આકર્ષે એવું તેનું શરીર હતું. તેની નિર્મળ આંખોમાં શાંતિનું તેજ દેખાતું હતું માન અને આદર ઉત્પન્ન કરે એવું તેનું વર્તન અનુભવ અને ડહાપણ બનાવે તેવા તેના શબ્દો, શાંત છતાંય આંતરિક શક્તિના તણખા ખતાવતું તેનું વ્યક્તિત્વ મનુષ્ય ઉપર જુદીજ અસર કરતું—નિર્બળને તે ગભરાવતું, તેની નિર્બળતા અને નાનપ સમજાવતું; બળવાનને સ્પર્ધાની ઈચ્છા કરાવતું. છતાંય તેથી નિર્બળને પોતાની નિર્બળતાની શરમ ન લાગતી, પણ બળવાન થવા ઇચ્છા થતી. બળવાનને સ્પર્ધાની ઇચ્છા થતી, પણ તેને હરાવવાનું મન ન થતું, તેની પાસે હાર ખાવાની ઇચ્છા થતી.

તે બન્નેની કિંમત ઉપર એટલી તો છાપ પડી હતી કે તેમનું, તેમના સ્વભાવનું પૃથ્થકકરણ કરવું, તે તેને માટે અશક્ય હતું, એટલુંજ નહીં પણ તેમને વિસરી જવાનું—પણ સહેલું નહોતું. આખી રાત મોહિની, સરોજ, સદા તેનાં મોંઢા આગળ આવતાં, તેની સામે જોતાં, તેની મશકરી કરતાં, તેના ચાળા પાડતાં, તેની દયા ખાતાં, તેની તરફ સડાગુણિત ખતાવતાં, તેને ખીપરાવતાં.

કિસનની આખી રાત તેવી ગઈ. સવારે તે ઉઠ્યો ત્યારે તેની આંખોમાંથી સુસ્તી ગઈ નહોતી.

“કાંય માસ્તર, હજી તમારી સવાર નથી પડી?” નસરવાનજી શેઠે નાસ્તા વખતે કિસનને બગસું ખાતાં જોયો, અને એમના ટીખળી અવાજે કહ્યું.

કિસનને નસરવાનજીના ટીખળથી પોતાનું ભાન થયું. તેનું મોંહું પડી ગયું. નસરવાનજીએ તે જોયું. તે હસ્યા, “માસ્તર, તેમાં

“ને જનકબાઈ, તમને તો ખત્રાગતી ખખર નથી, પણ તમને ખખર નહા હોય કે તમારો કિસ્મત એની આવેજ હ મેશા દેખ દે. જરા એને બે શબ્દો કહો નો માડ ”

“ને મગેજ આવે એવું પણ નામ નકામું ખગડે છે.”

“એ છોકરીની લત છેજ એની એને જાડ કહેલો.”

જનકબાઈ આવી વાતો વણી માબળી હતી એમણે પેલે મગેજને જોઈ નોતી, હતા પણ જ્યારે કિસ્મતનો પુટલો જોઈ ગયો હતો ત્યારે મારવાર કરી તેણેજ સાંભળે કર્યા હતા, એ પણ તે ભુરી ગડ્યા નહોતા એણે કિસ્મતને વણી વખત જુદું જુદું કે મગેજને પોતાને ત્યાં લઈ આવે કે જોયી તે પોતાના પ્રિય ભણીજની મારવાર કરનારનું મુખ જુએ પણ હજુ સુધી તે પ્રસંગ બંધો નહોતો.

પરંતુ પોતાને ખદરની ફનીઆમા શુ શુ મને છે, તેથી એ જી ખમર છે, તે વાત તે પુરેપુરી મમજતા હતા, આથી પોતાની ઉપાસનાં લાગણી મીનાય મગેજ માટે સ્વીત કરી ગઈ એની મોઢ વસ્તુ નહોતી બધી તેમણે કિસ્મતને તે વિષે કહેતાનું નહીં ક્યું.

આજે તેમના મિત્રને એક વાર વધુ, તેથી લાગણી વિવશ જ્યારે કિસ્મત નોતરને તેને ત્યાં રૂડી પાછો કર્યા ત્યારે જનકબાઈ પેલેના હૃદયમા ગદમચન અનુભવી રહ્યા હતા તેમણે કિસ્મતમા કાંઈ પણ દિવસ કે વાડ જોયો નહોતો, અને તેથી કારણપણ પ્રમરની મલાહ આપવાને અમય પણ તેમને મળ્યો નહોતો આજે તેમણે કિસ્મતને સરોજ વિ કહેવાનું નહીં ક્યું હોનાયી, એ પ્રમગ જે હજુ કારણ સીતે કે ઉપાયે ટંજી જાય તો સારું એમ તે ઇચ્છતા હતા.

કયી ગીતે એ નાત ગડ કરવી તેના વિના જનકબાઈ કરી રહ્યા હતા, એટલામા કમળ ખદની સમય વએના કિસ્મતે પુરુષુ.

“કાકા, તમે જ્ઞાતિમાદાર લગ્ન થય એમા વાધો જુઓ છો.”

ગભરાઓ છો શાના ? તમગ જેવા કોયેજના બાથુના મોડી રાત સુધી નહી વાચે તો પરી ધ્યેકદ્વીક કપનીને જોટ નહી જાય !”

કિમને નિરાત થઈ નસરવાનજી રોડની તેને કદિક ખીક લાગતી તેમના ઉડા અનુભવને ધિ, માણુમોના મન વિચારે વાચવાની તેમનામા ગકિન આવી હતી પણ અત્યારે તેમને જોટા પડેનાજેઈ, તેને જ્ઞાતિ થઈ રાત્રે ઉંડા ન આવનાનું કારણ અભ્યાસ ગણાવાથી કિમનમા માથુ ઉંચુ-કરવાની હીમત આવી

“માસ્તર, પરીક્ષા ક્યારે આવશે ?”

“દોઢ મહીનો રહેા”

“ત્યારે નો વાચે ક્લી, મેરી, હો માસ્તર વગર થોડા દિવસ ચનાવવું પડશે સમજ્યાને ?”

“હા” ક્લીએ કહ્યું

“પણ અમારી પરીક્ષા આવીને !” લાડખ મેરીએ કહ્યું.

“પરીક્ષા આવી તેથી શુ થયું ? તમારાથી તમારૂ લેસન ન કરાય ? માસ્તરની પરીક્ષા આવી, તો જે તે કોઈની પામે શિખવા બેસે છે ? માસ્તરના જેવા થતા શીખેા”

“નહી, હું એમને શીખતી રાકીશ, એમની જોડે હું કનાક બેસું તોયે એમને તો ધણુ શીખતી રાકું એમનામા જાલદી સમજી વેવાની શક્તિ ઘણી મારી ખીલી છે !” કિસને કહ્યું

“માસ્તર, તેમના દેખતા તેમના વખાણુ ન કરે નહી તો એ બે જણા એવા છે, કે તમારાજ માથા ઉપર ચઢી બેસશે” ક્લી તે હસ્તા.

કિમનને આ ટૂંક પુરૂષ માટે ધણુ માન હતું, અને દિવસે દિવસે તે વધતું જતું હતું ઘણી વખતે તેને જ્યારે પોતાનો વિચાર આવતો, પોતે બોગવી રહેના કબ્જ માટે દુખ થતું, ત્યારે તેને આ પારસી નજર સામે આવતો આ માણુએ ગરીબાઈથી ગરૂ થતા

જીવનને ઉંચે આણતાં-આણતાં સ્વતંત્ર વાનપ્રસ્થ સુધી ચઢાવ્યું છે. તેને ય લઢવું પડ્યું હશે, કેં કે, જતું કરવું પડ્યું હશે, ફટલીય આશાઓ છોડી દેવી પડી હશે, નિરાશાએ તેને ઘેર્યો હશે, પ્રલોભનેએ લલચાવ્યો હશે; છતાંય તે સૌ ઝાળંગીને તેણે આજે પોતાને માટે સુખ અને સ્વતંત્રતા એકઠાં કર્યા છે; તેના ધ્યેયને તે પહોંચી શક્યા છે, આ ઉમરે પણ મઝા માંણી રહ્યા છે.

તેને તરત પુરૂરવા યાદ આવ્યો. પુરૂરવાના જીવનની તેને ઘણી ખખર નહોતી, છતાંય તેને જોટલી ખખર હતી, તેટલા ઉપરથી તે પુરૂરવાની હીંમતને ધન્યવાદ આપતો. એક જણે એને કહ્યું હતું, કે પુરૂરવા પણ એક વખત કોઈ શ્રીમંત માતપિતાના પુત્ર હતો પણ કેં કારણથી તે તેમને સૌને છોડી, તેના ચોથા માળની ઓરડીમાં રહ્યા છે.

શું કારણ હશે? તેની માફક કોઈ સ્ત્રી? ના, પુરૂરવા કોઈ સ્ત્રીને માટે કોઈ પણ જોખમદારી વહોરી લે એવો નહોતો. જને એ રમકડાં ગણતો, કે ગુલામો ગણતો, તેને માટે તે ક્ષાઈ દિવસે પણ ક્ષાઈની સાથે લઢે એવો નહોતો.

ત્યારે? પણ તે એવો ધુની હતો કે તેનો અણબાણ્યો ભુતકાળ કે છુપાઈ રહેલું લવિષ્ય કલ્પનાથી ઉપજવી કાઢવું એ મુખાઈ ભરેલું કામ હતું.

“માસ્તર, શાના વિચારમાં પડી ગયા? ફલીને મેરીની પરીક્ષાના વિચારો કે તમારી પરીક્ષાના?”

કિસને ફલી ને મેરી સામે જોયું. બીચારાં નિર્દોષ બાળકા ! તેઓ સુખી હતાં, તેમનો પિતા એવો હતો, કે દરેકનું માનસ સમજી શકતો, અને તે પ્રમાણે તેમની સાથે વર્તતો. એટલી વાત તો ચોક્કસ હતી કે આ બે જણાને પોતાની કે પુરૂરવાની માફક પિતાની સાથે મતભેદ પડવાનો વખત નહીં આવે.

“આજો દિવસ પરીક્ષાના વિચારે ડર્યા કર્યો, તો ગાલ વાળ
જશે હો ! ”

“ નહીં છ, તેના વિચાર નથી કરતે પણ માટે તમને એક
વાત પુછી છે ’

“ તે ગરમગરમો હો ગાના? કહી દોને, આમ નથી નહીં
માફક ગરમાયા ગના કરો હો ? ”

“ નહીં, એની ગરમાવાની વાત નથી, માટે એક મિત્ર છે,
તેને ખબરી શકેગો ? ”

‘ હમ, એને તે કંઈ જાણ્યો છે ? કે કાંઈ પીપ્ત નથી માટે
મુડીરાળો ભાગીઓ જોઈએ છે ? ” નશરવાનજીમે મુનથી કહ્યું

“ નાહ, પણ— ’

“ જા આજેને વાતી તમારો દોસ્ત હશે તો કોઈ દિવસ તમ
લાગશે ! ” નમ વાનજીએ કહ્યું

??? પ્રભુને રીઝવવાનો રસ્તો ???

જ્યારે આપણાં બચ્ચાંના હાથમાં માત્ર એક પંતાસુ
મુકવાથી આપણે ખુશી થઈએ છીએ ત્યારે
માળાપ વિનાના અનાથ નિર્દોષ હસતાં
ભુલકાંઓ

જે અનાથો હોય પ્રભુનાંજ

બાળકો છે;

તેમના બાળાશિષ મેળવવાથી તે
નહિ રીઝ ?

જરૂર રીઝશે; તો દયા લાવી તેમના
પ્રાણ બચાવો.

પ્રભુ પ્રિત્યર્થે કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી રૂપે
કુદરત પ્રેરે તે આપો.

૩. ૧૭ ને તેથી વધુ દાન આપનારનાં નામ
વાર્ષિક રિપોર્ટમાં છપાય છે. રિપોર્ટ મફત.

લખો:-

મંત્રી, હિંદુ અનાથાશ્રમ-નડિયાદ
(ગુજરાત.)

: ૧૬ :

કિ કિસનમા એક દુર્ગુણ હતો એમ પુરવા માનતો હતો કિસન
કાઠને પણ મળતો અને એ મનુષ્યમા જો કોઈ ખાસ અસર
કરે એવો શુષ્ક તેની નજરે પડે, તો કિસન તેની પુજા કરે ઘણી વખતે
કિસન પુરસ્કાના વખાણ કરતો, ત્યારે પુરસ્કા તેના ઉપર શુસ્સે થતો

“કિસન, તારામા કે અસ્મિતા છે કે નહીં ? તુ મારા
વખાણ થા માટે કરે છે ? હું એમ નથી કહેવા માગતો કે મને
મારા વખાણ સાબળવા ગમતાં નથી, પણ જો કાંઈ વખાણ કરે તેને
વિષે મારો અભિપ્રાય તો ઘણોજ ખરાબ થઈ જાય છે ”

“ ગા માટે ? ”

“ એટલા માટે કે તે તેના વખાણથી પ્રસન્ન થકી જતી રહે
અને તે પ્રશ્ન કરવા લાયક શુષ્ક પોતાનામા નથી તે પણ સાથે
કહી દે છે. ”

“પણ તેમાં જોડું થું છે? તારામાં જોડું સારું છે તેનાં હું વખાણ કરું તેમાં ખરાબ થું? સચી વાત કહેવી, એ પણ ખરાબ કેવું?”

“તું સમજ્યો નહીં. મારામાં અમુક વસ્તુ હોવાથી તું મારાં વખાણ કરે. શા માટે? પહેલાં તો તારા પોતાનામાં એ વસ્તુ હોવી જોઈએ નહીં—નહીં તો તું મારાં વખાણ કરવાને બદલે તારાંજ વખાણ કરે. ખીજું, મારામાં તું તે ગુણ ક્યાં તો વધારે પડતો અને અપવાદ રૂપ જુએ છે, અથવાતો ખીજના કરતાં વધારે જુએ છે. આથી ખીજના વખાણ કરતા, ખીજના ગુણપુજક થવા જતાં, તું અન્યમય થઈ જાય છે, ને પેત ને ભુલી જાય છે!”

“હજી મને સમજ નથી પડતી કે એમાં જોડું થું છે!” કિસને જલ્દથી કહ્યું.

“અરે રામ! તારામાં પરમેશ્વરે ભુસુંજ ભયુ” લાગે છે!” કંટાળતા પુરસ્વાએ કહ્યું.

“અને તારામાં એ બળી જતાં રહેલી રાખોડી ભરી છે!” કિસને કહ્યું. “એક તો તુ જોડાં સિદ્ધાંતો અને અવળી માન્યતાઓ ખાંધે છે, અને ખીજની આગળ તે સિદ્ધ કરી શકતો નથી, ત્યારે કંટાળી જઈ ગુસ્સે થઈ જાય છે!”

“ત્યારે ખીજુ શું કરું? જોમાણસ ગુણપુજક હોય—સામા માણસના ગુણો જોઈ તેના પુજરી બની રહે ત્યારે મને એ માણસમાં આત્મ લાઘવાભાસ સીવાય ખીજું કેં નજરે પડતું નથી. દેવની પુજા કરનાર પુજરી જેમ દેવની ઓથે જીવે છે, દેવના ગુણકીર્તન ગાઈ ખાય પીએ છે, તેમ આ માણસ પણ તેવોજ થાય છે.”

“મારા ગળામાં એ વાત ઉતરતી નથી!” કિસને ભાર દઈને કહ્યું.

“નશીબ તારા ત્યારે! તું રહેજે આખી જીંદગી ગુણપુજક અને આખરે પસ્તાજે!”

આમ કિસન ગુણપુર્ણક જ રહ્યો. પુનરવાની એ પ્રત્યે બેદરકારી, ગાડી ધુન, શક્તિનું અહોનિશ ધ્યાન, બળવો અને બહુ મત એ કિસનને હંમેશા આકર્ષતું. ચોતાનામા તે નહોતું તેથી તેને દીલગીરી થી પણ તેથી પુરવા ઉપર અદેખાઈ આવતી નહીં. ગુણપુર્ણક હોવાથી તેનામા તેજોદેવ આવતો નહીં.

તે પુરવાને આદર્શ માનતો તેના જેના થનાના વિચારો કરતો પણ તે મને તેને તે પણ ખ્યાલ રહેતો કે પુરવા જેવા તેનાથી થઈ શકાશે નહીં. “ખરેખર પુરવા તું અદ્ભુત છે” તે કદિક કહેતો.

“એ કહેવાની કે જરૂર? તારે મારા જેવા થવું હોય તું મેં થા ફાણુ તને ના ખાઉં?”

“પણ થઈ શકાતું નથી ને! મારાથી બેદરકાર નથી થઈ શકાતું. દરેક જણ મને આકર્ષી શકે છે”

“હું પણ તેજ કહું છું ખાચ લાખ લોહચુબકની વચ્ચે પડેલા લોખંડના કુકડા જેવો તું છે, અને આથી તારું વ્યક્તિત્વ નષ્ટ થઈ જાય છે.”

“પણ તે ટેવ જાય શી રીતે?”

“સોફોના વખાણ કરવા કરતા લોકોને ગાળો દેતા ધીખ તેમની સારી બાબતો જોવાને બદલે ખગખ બાબતો જો. તેમના મદ્યુષો ને બદલે અવશુષો જો તેમની શક્તિ તરફ લક્ષ આપવાને બદલે તેમની નિર્બળતા પર ધ્યાન આપ દુકામા, તું આત્મગૌરવ વધાર તું બીજાઓથી ઘણો સારો છે, એમ નકદી કરી, તે દષ્ટિઘોણથી બીજાઓને જો”

“પણ તેમ કરવાથી તો આપણે પક્ષપાતી, અને અન્યાયી થઈ જઈએ”

“એમાં તું એવી વાત કરે છે કે જાણે તારા નિષ્પક્ષપાતી અને ન્યાયી સ્વભાવથીજ પૃથ્વી ઢકી રહી છે!”

આવી રીતે જેમ જેમ કિસન પુરવા સાથે વધારે વાતો કરતો, તેમ તેમ પુરવા અને તેના વિચારો ૧ ઉચ્છંખલતા માટે વધારે ને વધારે માન ઉત્પન્ન થતું ગયું. નસરવાનજી શેઠની જોડે તેનું આજખાણ કરાવવાનું મુખ્ય કારણ પણ એજ હતું. નસરવાનજીએ પોતાના આદર્શો સિદ્ધ કર્યા હતા પુરવામાં પોતાના આદર્શો સિદ્ધ કરવા માટે સંપૂર્ણ આત્મશ્રદ્ધા હતી.

આથી નસરવાનજીની જોડે સવારે વાત કર્યા પછી, બપોરે કોલેજ પુરી થતાંજ તે પુરવાને ત્યાં ગયો. પુરવા તેની ઓરડીમાં હશે કે નહીં, તેનો વિચાર કરતોતો ધીરે ધીરે એક પછી એક દાદર ચઢ્યો. આગલા દિવસના બનાવો પુરવાને કહેવા કે નહીં તેની ઘડભાંગ કરતાં તે ચાર દાદર ચઢી રહ્યો.

પણ ઓરડીમાં પેસતાં જ તેણે આઘાત અનુભવ્યો. પુરવા નાના સ્ટુલ ઉપર બેસી, મોટા કેનવાસ ઉપર ચીત્ર ચીતરી રહ્યો હતો. જેટલી ઝડપથી તેના વિચારો ચાલતા, તેટલીજ ઝડપથી તેની પીંછી ચાલતી હતી.

અને પાસે, ખીજા સ્ટુલ ઉપર બેઠેલી હતી-સદા. આગલે દિવસે જેના સાથે તેનો પરિચય થયો હતો, તે સ્ત્રીને આજે પુરવાની ઓરડીમાં જોઈ, પળવાર તેનું હૃદય ધબકતું અટકી ગયું. તે જ સ્ત્રી પરંતુ તેના કરતાં ઉંમરમાં નાની, તેજ યુવતિ પરંતુ અગલા દિવસ કરતાં જુદાં કપડાં: તેને મળેલી યુવતિ બાવીશોક વર્ષની લાગતી તેનાં કપડાં સ્વચ્છ અને ઠરેલ લાગતાં: આ છોકરી સત્તર વર્ષની લાગતી, અને કપડાં મેલાં અને ફાટેલાં હતાં. તેને જોઈને તેને એકજ પ્રશ્ન થયો. ગઈ કાલની યુવતિ અને આ છોકરી એકજ છે? કે બંનેના પહેરાનું મળતાંપણું બાદ કરતાં બંનેને કે સંબંધ નથી?

પણ તેના એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તરત મળ્યો તે છોકરીએ પણ તેની સામે જોયું, અને જોતાની વાર તેના ગાલ ઉપર લોહી ચઢી આવ્યું, હાથમાનો દડ પડી ગયો, આખોમા એવખાણુ દર્શાવતું અનેરું તેજ આવ્યું.

“સદા, દડ કેમ પડી ગયો?” પુરૂરવાની પીઠ ખામણા તરફ જોવાથી, તેને કિમ્મત દેખાઈ શક્યો નહીં સદાએ નીચે પડેલા દડ કરી હાથમા લીધો, પણ તેની આખો તો કિમ્મતની આખો માથે ચોટેલીજ રહી

કિસન કે જોવી ન શક્યો. સદાને પુરૂરવાની ઓરડીમા જોતા તેના મનમા અનેક વિચારો આવ્યા આ સદા! આ પુરૂરવા કહેતો હતો તે બીખારણુ! આ છોકરીતુ ચિત્ર તે ચીતરી રહ્યો છે અને આજ છોકરી મને કંઈ મળી હતી? આ છોકરીને પગે કાલે વાગ્યું હતું? આજ છોકરી બીક અને ભયથી મને જોતા પાણીમાથી નાસી ગઈ હતી? અને આ જ છોકરીએ તેના હૃદયપણા અને - હૃદય-પરજીથી પેતાના ઉપર અસર કરી હતી?

સદાની આખે કે દેખાતું નહોતું તે તો કિસનનો આજો સમજી બેતા તરફ લયથી જ જોઈ રહી હતી “સા.!” સહેજ ગુસ્સે થઈ પુરૂરવાએ કહ્યું, “તારા મોઢાના ભાવ આવા કેમ રાખ્યા છે? સહેજ એછા તીવ્ર કર! અમ તો તું જાણથી બીચી હોય તેમ લાગે છે!”

મદાએ આ આલાળતા પુરૂરવા સામે જોયું અને ફરી કિમ્મત માંમે જોયું, અને ખોટું હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો તે જોઈને પુરૂરવાએ પણ સંગ જે તરફ જોતી હતી તે તરફ જોયું. “કેમ કિમ્મત! તું અધારે કપાથી?” પુરૂરવાએ ઉભા થતા કહ્યું “અહર આવને! આ છોકરી મદા, માગ નના ચિત્રની પ્રતિક અને આ મારો દોરત કિસન-એક દોરત.”

કિસન આગળ આવ્યો, અને ખાટલા ઉપર બેઠો. “સદા, આજે આપણે ઘણું કામ કયું. નહીં?” સદાએ હોકું ધુણાવ્યું. “ત્યારે હવે આ કિસન આવ્યો છે. તેના માનમાં રળ પાળીયું, તારે જવું હોય તો જા.”

સદાએ કિસનની સામે જોયું, અને એક ખુણામાં એનાં કપડાં પડ્યાં હતાં, તે લીધાં અને અંદરની ઓરડીમાં ગઈ. સદાની દૃષ્ટિએ શું સૂચવ્યું હશે, તે ન સમજતાં કિસન તેના તરફ આઘાની માફક જોઈ રહ્યો. “કિસન, હવે હું તને થોડી ચહા પીવડાવું. હું ગઈ કાલે એવી ફાંકડી ચહા લઈ આવ્યો છું.”

“હંમેશાં તું કહે છે કે તું ફાંકડી ચહા લઈ આવ્યો છે, પણ જ્યારે હું પીઉં છું, ત્યારે મને તો કેં ફરક દેખાતો નથી.”

“ખરાબર: જોમ તું માણસનો સ્વભાવ ઓળખી શકતો નથી તેમ ચહાનો સ્વાભાવ પણ ઓળખી શકતો નથી. તેમ કરવને વિષય સાથે તદાત્મ્ય સાધવું જોઈએ. ચહા પીતાં ચહામય થઈ જતાં, ચહાનો સ્વાદ એકદમ સમજાશે. માણસને મળતાં, માણસની સાથે વાત કરતાં, તેના દૃષ્ટિબીંદુથી જોતાં માણસના સ્વભાવની તરત ખબર પડશે. સદા, તું ચહા પીશેને?” સદા કપડાં બદલી બહાર આવી, તેને પુર્રવાએ પુછ્યું.

“હા.” સદાએ કહ્યું, અને પુર્રવા ચહા કરવા અંદરના ઓરડામાં ગયો. કિસન અને સદા તે ઓરડામાં એકલાં પડ્યાં. મને ખબર નહીં કે તમે પુર્રવાભાઈના મિત્ર હશો.”

“અને મને ખબર નહીં કે એક સાંજે મેં જોએલી ભીખારેણુ અને તમે એક હશો! હું આવ્યો ત્યારે તમને જોઈને હું વિચારમાં પડી ગયો. પોશાક સ્વરૂપમાં કેટલો ફેરફાર કરી નાંખે છે!”

“ઓહ!” ચીડાએલા પુર્રવાનો અવાજ આવ્યો. સ્ટવમાંથી ઘાસલેટ વધારે નીકળી જવાથી ભડકો થયો હતો, એમ તે ઓરડીના પ્રકાશથી દેખાતું હતું.

“પુરના સરસ માણસ છે, નહીં !” કિસનની આખમાં માન ચળકેતું હતું.

“અને કેવો વિચિત્ર છે !” કિમને વખાણ આગળ ચલાવ્યા.
“એનામાં નથી અભિમાન કે નથી તુરાઈ એના કામમાં કોઈ ન આવે તો એ કેઈના કામમાં વચ્ચે આવે એવો નથી.”

“તમે બે જણા બેસી ન રહેતા. જરા વાત કરજો છો.” સ્ટવના અવાજ સાથે બેંગાઈને પુરવાનો અનાજ આગેા બન્ને જણા હસ્યા. “તેમને ખમર નથી કે અપણે બે જણા લગભગ ચાર કોનાં સાથે હ.” બન્ને જણા ફરી હસ્યા; તે વખતેજ પુરના બહાર આવ્યો. “તમે બન્ને જણ વાત કરો છો ને? તો બસ હું દેજ જોવા આવ્યો હતો. ચાલો, મુગા ખમર જેના બેસી ના રહેતા હું હમણાં ચલા જીવાળ્યો.” કહી તે પાઠો અદર મગો, અને સદા બને કિસન પાઠો એના પગા “તમરા બેન ગુસ્સે થા હતા?” કિસને વાત કાઢી.

“ના, મેં એમને કંઈ કહ્યું નથી તેમનું મન ફેરવે નહોતું, કંઈ કહે” એક શબ્દ વગરે પડે તો કહેનાઈ મગો હેય તેમ સ. અટકી, અને સુષ વધ મળે. કિમને આ સાબળીને તેની સામે જોયું, પણ તેનાવી અડધું નહેતું નાખ્યું પુર કરવાનું કહી મગાયું નહીં. બે દિવસની ઓળખાણે તેને તે હક આપ્યો નહોતો.

જ્યાં સુધી પુરના ચલા જીને આવ્યો નહીં ત્યાં સુધી તેમની ચુપકાતી પડેલી. “કેમ, કંઈ વાત નહોતા કરતા ને?” જણાવે હોય બન્ને જણ મુગામત જેવા છે તો. સદા ચલા મી તુ મહુ થાઈ મઈ છે, તે હું જાણ છું.”

“કિમન, અત્યારે બપોરે વેળાએ કેમ આવ્યો? નમસ્વાનંત મેં રંગ તો નથી આપીને?”

“ના ઉલટો હું તને તેડવા આપ્યો છું. નસરવાનજીને મેં તારી વાત કહી હતી, અને તે તને મળવા તૈયાર છે.”

“કિસન, તું ખરેખર ગાંડો છે. અમને બેને એકઠા કરીને તું શું કરવા માંગે છે? મને તો તારા કહેવાથી ખીક લાગે છે.”

“શાની?”

“અમે બે લઢી પડીએ તેની.”

“ના, ના. તેમ કદિ નહીં જને.”

“સારું ત્યારે. કેમ, સદા ચાલી?” સદા ચહા પી ઉભી થઈ, એટલે પુરવાએ પુછ્યું.

“હા.”

“હવે અ.પણે એકાદ અઠવાડીઆમાં ચીત્ર પુરું કરી નાંખીશું, હોં!” પુરવાએ ગર્વથી ચીત્ર તરફ જોતાં કહ્યું. સદાએ પણ તે તરફ જોયું, અને પોતાનું પ્રતિબીંબ—અને તે યે સુંદરમાં સુંદર ઉતરેલું—જોઈને દરેક સ્ત્રીને પોતાના શરીર માટે અભિમાન જાગે દાના મોંઠા ઉપર પણ જણાયું. આભારની નજરથી પુરવા જોઈ તે એકદમ ચાલી ગઈ.

કિસનને તે જોઈ અદેખાઈ આવી. ‘સરસ છોકરી છે, નહીં?’ રવાએ કહ્યું.

“હા.” કિસને ખારણાં તરફ જોઈ કહ્યું.

:૧૭:

સાંજે બન્ને જણ નમસ્વાનજીને ત્યાં ગયા નમસ્વાનજીએ પુરૂરનાને આવકાર આપ્યો, અને હીવાનખાનામા બેસાડ્યો.

“માસ્તર તમારી બહુ વાત કરતા હતા,” તેમણે શરૂઆત કરી.

“અને મને એ તમારી પણ ઘણી વાત કરતો હતો.”

“કે ગાળો તો નહોતા દેતાને?” કહી નમસ્વાનજી ખડખડાટ હસ્યા. “હા, ભાઈ, આ દિવસોમા તો જે ન થાય તે ઓછું.”

“કેમ આ દિવસો કેવા છે?” પુરૂરવાએ કહ્યું

“ખીલું, તો યુ, પણ આ દિવસમા કોઈનું કાંઈ કહેવાય નહીં. આપણે કાંઈને મદદ કરીએ, તો તે આપણો ઉપદર તો ન માને પણ ઉઠી આપણી સામે મોરચા મારે.”

“હા, આ દિવસોમા લોકોની કૃતજ્ઞતા ઘણી ઓછી થઈ છે.”

કોંગ્રેસની પણ મદદ વગર લેર બેઠાં
ફોટોગ્રાફી શીખવાનું ગુજરાતી પુસ્તક

ફો ટો ગ્રા ફી

કિંમત રૂ. ૨. પોસ્ટેજ બુક બીજી આવૃત્તિ

કર્તા: જનાર્દન યશવંત દીધે.

ફોટો આર્ટિસ્ટો અને સાહિત્યમંદોના ઉત્તમ અભિપ્રાય
સરકારી પ્રેમવણી ખતાએ નાયગ્રેગી અને હનામ માટે મળુ ફોટો
દરેક જાણીતા પુસ્તકે નર અને ફોટો કીર્તિને આપી મળશે,

અથવા જગ્યા અમદાવાદ ફોટો કીપો

ગાંધીગેડ અમદાવાદ.

આ પના કુંદુંબના
રોગ્ય રક્ષણ માટે

કરોડીન

એરડેલ તેલમાથી બનાવેલી
ચાલુ છે

એજ સર્વોત્તમ છે.

મુખ્ય ડિસ્ટ્રીબ્યુટના એજન્ટ-ચીપનનાન વાડીનાબની કુ -
પ્રી-સેસ રૂ. ૧. મુખ્ય ન. ૨

-આખરે કાવ્યા-

સાચ મોતી, સોનું, ચાંદી, કસ્તુરી, અંખર તથા ઉત્તમ પ્રકારની
પહાડી જડીબુટ્ટીઓની બનાવેલી-શક્તિપ્રદ ખાસ અનુભવસિધ્ધ
"ઓજસ"

સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષો-દરેક માટે-ધાતુવિકાર, અશક્તિ, સુગંધી, સર્વ પ્રકારની
નબળાઈ તથા દમ, શ્વાસ, પાંડુરોગ, ક્ષય, સંગ્રહણી તથા આંતરડાના દરદો
માટે ઉત્તમ અને આખાદ દવા છે. ઉત્તમ પ્રતિના ઘણા સરદીકીકટો મળેલાં છે.
કીંમત ગોળી ૩૨ ની બાટલી ૧ ના રૂ ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ બુદ્.

તમામ જાતના હરસ માટે અનુભવસિધ્ધ ઉપાય,

હરસોનગા

ખુની, બાદી તમામ જાતના હરસને ફક્ત ચોપડવાથી જ મટાડે છે. લોહી પડતું
હોય કે કળતર કે કુખાવો થતો હોય તમામ દરદને તરતજ અંધ કરે છે.
દવા ખાવાની જરૂર પડતી નથી. એક બાટલીના રૂ. ૧-૦-૦ પો. બુદ્.

ભરમો, રસો, માત્રાઓ, ચુર્ણો, આસવો મ ગાવો. હીમ્તીરીઆ, સંગ્રહણી, દમ,
ક્ષય, પાંડુ, પ્રમેહ, પ્રદર વિગેરે તમામ હઠીલા અને ભયંકર રોગ માટે દવા મળશે.

મળો યા લખો:—

શ્રી નવજીવન ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ, લીમીટેડ
ગાંધીરોડ, અમદાવાદ

શ્રી આંખખાઈ (શક્તિ) ઔષધાલય

શરીરનું સુખ શક્તિમાં જ છે, તે જવાથી કાન્તિ શૌર્ય-ધૈર્ય
વિગેરે હણાય છે; માટે અમારી ખાસ અમુલ્ય માત્રાઓ તથા
હીમાલયની ઉત્તમ જડીબુટ્ટીઓમાંથી બનાવેલી

શક્તિ સુધા ટોનિક પીલ્સ

(૨૦૨૮૬)

વાપરો.

તેના સેવનથી ધાતુક્ષય, વિચ્છ્રાવ, મગજની નબળાઈ, નસોની
કમજોરી. તેમજ ધાતુના સર્વ રોગો નાશ પામે છે. કોઈપણ
જાતના પ હેજ નથી. કીંમત ગોળી ૪૦ ની ડબીના રૂ. ૫
દરેક રોગોના ખાસ અનુભવી

વૈદ્યશાસ્ત્રી અમૃતલાલ કે. રાવલ.

કલુપુર. ટંકશાળ

અમદાવાદ નં ૧

{ ભુલેશ્વર, કેથેડ્રલ સ્ટ્રીટ, શ્રીરંગીના

દેવળ પાસે, મુંબઈ નં. ૨

“કેમ તારે જવું નથી?” સેનાપતિએ ખંધાઈથી હસતાં કહ્યું. “મારી સાથે રહેવું છે? એક રાત.”

થોડી પળ તે સ્ત્રીએ હૃદયમાં તુમુલ્લ યુદ્ધ અતુલભવ્યું. “હું રહું તો તું તેને ચહીસલામત છોડી દેશે?” તેણે ઉત્સુકતાથી પુછ્યું.

“હા, હા, હા, [ઓખરે ઠોકણે આવી ખરી?” હસતાં હસતાં તેણે કહ્યું. “સારું” ધાયું તારું કર. મારા સાથીદારો અને સાંપાશે કે તરત હું તેને ચહીસલામત છોડી દઈશ.”

“ચોક્કસ? સોગંદ ખા.”

“મારી શુસ્વીરતાના સોગંદ.” તેણે કહ્યું અને એક સૈનિકને બોલાવી તેને બીજા ઓરડામાં મોકલાવી આપી.

આ વખતે દશ મીનીટ માટે સીનેમા વિરામ માટે ખંધ થયો. અજવાળું ચતાં કિસને આબુખાબુ જોયું. પાસેની જ પુરશી ઉપર સદા એડી હતી. તેણે પણ તેજ પળે, તેની સામે જોયું.

“તમે ?”

“કોણ, સદા?”

ખન્ને જણ બોલી ઉઠ્યાં. “આપણે હમેશાં અચાનક જ મળીએ છીએ નહીં?” કિસને કહ્યું. કોણ જાણે કેમ તેનાથી સદા જોડે છુટથી બોલી શકાયું.

“હા, તદ્દન અણધારી જગ્યાએ, અને અણધારી રીતે.”

“હું એક વખત તમારી બેનને ત્યાં આવ્યો હતો, પણ તેમણે તો ઘર છોડી દીધું હતું.” સદા કે પણ કહે, ત્યાર પહેલાં કિસને પોતાનો ખયાલ કર્યો. સદાના મોંઢા ઉપર એક પળ માટે કાળું વાદળું ઝાંઝૂં અને ચાલી ગયું; “હા, તે મુંબઈમાં નથી.”

“ત્યારે તમે ક્યાં રહો છો?”

“ત્યાંથી થોડેકંઈ દૂર, હું એકલી રહું છું!”

[illegible]

“ဝဲ ဟိုဝဲ ခိုဝဲ ပဲ”

የድህረ ምረቃው ሲሆን

ነኚህ ዘገባዊ ጥያቄ ለፌዴራል ፖሊስ ሲቀረጹ ሲሆን፣

“እኔ እኛ ይ ሆኖ ክፍሉ ክከላይ ይሆን
ይሄ ይከከላል ማክሳምባቱ ይሄ ይሆን ይሆን ይሆን”

ବିଚିତ୍ର ଲାଞ୍ଜିଆଡ଼େ “ ଶୁଣି ଶୁଣି ”

‘ନିଜର ପ୍ରାଣୀମତ୍ତେ ତୁମେ “ଓ ତୁମେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ”

12513 12102

[illegible]

ክብር ያለው ምክር ቤት ምክር ቤት

፲ኛ ደረ ጳጳሳዊ ደረ ሆክሳዊ ስራዎች ጽሁፍ ይህ ሆኖ
 ሄደው ይሄ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ
 ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ
 ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ
 ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ
 ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ
 ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ
 ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ ደረ ሆክሳዊ ጽሁፍ ይህ

ਮੇਰੇ ਪੁਰੇ ਮਨ ਦੇ ਗਾਥੇ ਹੁਣਿ ਮੇਰੇ

“ከገቢዎቼ ለገደባቸው ሆኖ ለገደባቸው ሆኖ ለገደባቸው
ከገቢዎቼ ለገደባቸው ሆኖ ለገደባቸው ሆኖ ለገደባቸው

“ 1945 ”

[illegible]

“በክብር ሆኖ ተክሎ ለገባው ይህ ይህ ነፃ”

થોડા વખતમાં તે આવી. “આ ડાક્ટર હું કહું છું તે માનતો નથી. એને તું કહેશે કે આજે તું મારી સાથે રહેવાની છે?”

“આ કહે છે તે ખોટી વાત છે ને?” આતુરતાથી ડાક્ટરે કહ્યું તેનું આખું ભવિષ્ય તે સ્ત્રીના શબ્દો ઉપર લટકી રહ્યું હતું.

“ના હું અહીં રહેવાની છું.” નિચેઈ પુતળું જેમ બોલતું હોય તેમ તે બોલી

ડાક્ટર અચાક થઈ ગયો. તેને અચાક થઈ ગયેલા જોઈ, ખડખડાટ હસતા સેનાપતિ અને ઘોળી પુણી જેવી થઈ ગયેલી તે સ્ત્રી તરફ જોયું. તેના હૃદયમાં ઉલ્કાપાત થઈ ગયો. છુટતાંની વાર જ સ્ત્રીને મંગરારને ઉત્સાહથી દ્રનમાં ગયો, તે સ્ત્રી તેને મોંઢે પોતાનો પાપકાર્યનો ખચાવ પણ કરતી નથી?

તે સ્ત્રી કેમ કહી શકે કે તે પ્રેમને ખાતર, તેની આંખોના પ્રકાશ ખાતર તે પોતાના પ્રેમને જ ગુમાવી રહી હતી, હમેશને માટે ગુમાવી રહી હતી! તે તેને કેમ કહી શકે કે વેશ્યાના જીવન-માંથી નીકળવાનો નિશ્ચય કર્યા પછી તે પ્રેમીને ખાતર જ પાછી ધકેલાઈ હતી!

તે સ્ત્રીના હૃદયમાં થતા કોલાહલનો આવિર્ભાવ તેના મુખ ઉપર જોતાં, કિસનની આંખમાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યાં. તેજ પળે તેણે સદાનું ડુસકું સાંભળ્યું. અજાણતાં તેનો હાથ સદાના હાથ સાંથે અથડાયો. તેણે સદાના હાથને પંપાળ્યો.

પટચિત્ર આગળ ચાલતું હતું. ડાક્ટર લથડતે પગે બહાર નીકળ્યો. તે સ્ત્રી વિપે ટીકા કરનાર પેલા માણસો તદ્દન સાચા હતા. વેશ્યાને શુદ્ધ પ્રેમની ક્યાં દરકાર હોય છે! તેમને હૃદય ક્યાં જોઈએ છે! તેમને તો ધન જોઈએ છે, વિલાસ જોઈએ છે:

સદાએ ફરી ડુસકું ખાધું. તેણે કિસનનો હાથ ભેરથી જકડ્યો. કિસનને ખીક લાગી કે સદાને આંકડી થઈ આવી કે શું! પણ

તેમ નહોતું તે જાનમા હતી એ ॥ નાનમ્મ રમાયી, તેની આખોના આસુ લુ ઝતી હતી

કિમને પટચિત તરફ જોયું તે ઘણું આગળ વધી ગયું હતું તે સ્ત્રી નેડતી હતી તે મેનાપતિના ઘરમાથી નીકળી દૂર તરફ ગઈ દૂર ઉપ રાની તેજગી હતી તે તેની અદર ચઢી બેસી. ડાક્ટર ત્યા જ બે ઠો હતો તેણે તેના તરફ બેઠગીથી જોયું બીજાએ તેના તરફ મુજબતાથી નેનખાતી કરી

તે શુસ્મે થઈ, પોતાના ડમ્પાઈમેન્ટમા ગઈ અને ઉશીકા પર માથું નાખી ગઈ તે શું કરી શકે? તે ડાક્ટરને, હમ સમજાવી શકે કે તે તેને ચહીય છે, અને તેના પ્રેમને ખાતરજ તેણે મેનાપતિની માગણી કબુલ કરી હતી? તેણે—એવે વેશ્યાનું કોણ કહ્યું માને? તેનો ગળદ કોણ કબુલ કરી શકે?

કિસનની આખમા ફરી આસુ આગ્યા કેવું દયા ઉપજાવે એવું જીવન! એવા જીવનમા હૃદયના તનમનાયોને દાખી દેવા પડે, લાગણીઓને દૂર કરવી પડે, ડામિંગો હોયજ નહી, એવો દોગ કરવોપડે!

પટચિત આગળ ચાલ્યું એવે પાદરી તે દૂરમા હતો તે ડાક્ટરની સાથે લડ્યો, અને સાખીત કરી આપ્યું કે તે સ્ત્રી ડાક્ટર ધારતો હતી તેવી ખરાબ ન હોતી તે સીં પાસે ગયો, અને એની પામેથી બધી વાત કદાવી, અને ડાક્ટરને કહી—ડાક્ટરને તે માનવાની કુજ પારી

ઝોહા! મુખી અતો પટચિત પુર થયું અજવાળું થયું. કિમને સ. તરફ જોયું તેની આખો રદનથી સડેજ લાલ થઈ હતી

કિમને તેની આખો મામે જુએ છે એમ સદાને લાગતા તેણે કિમને ક્યું “તમે ક્યા જાઓ છો?” કિમને પુછ્યું

“આસ ક્યા નહી” “સાએ કહ્યું”

“તો આપણે કોઈ જગ્યાએ કરવા જઈએ, હવે સારા પાચજ

વાળ્યા છે.” કિસને સૂચવ્યું.

સદાને તે સૂચના ગમી. બન્ને જણા પાલવા પર જઈ, છેડા ઉપરની એક બેંચ પર બેઠા.

“પટચિત્ર કેવું લાગ્યું?” કિસને પુછ્યું.

“સરસ. સાઈ થયું કે હું આવી.”

“મને તો બે લાભ થયા. સાઈ પટચિત્ર જોવાનું મળ્યું અને તમે મળ્યાં. મને લાગ્યાં કરતું હતું કે તમે ક્યા ગુમ થઈ ગયા હશે?”

સદાએ કિસન તરફ થોડો વખત ધારી ધારીને જોયું “કિસનલાલ, હું ખરેખર ગુમ થઈ ગઈ હતી, અથવા તો મારે ગુમ થઈ જવું પડ્યું હતું. એક માણસ મને પજવતો હતો.” સદાએ કિસન સામે જોયું. કિસન તેની સામેજ જોતો હતો. તે સ્ત્રીની નિમજ અને વિશુદ્ધ આંખો તેને આકર્ષી રહી હતી.

સદાએ તેને આખી વાત કહી તે પોતાના મન ઉપરનો ભાર ખાલી કરવા ઇચ્છતી હતી, તે કિસને જોયું, અને તેણે આખી વાત સાંભળી.

સદા અને તેની મોટી બેન કાઠીઆવાડના એક ગામડામાં તેમના પિતા સાથે રહેતા હતાં. તેમનો પિતા સાધારણ વર્ગનો હોવા છતાં તેમને સાઈ શિક્ષણ આપી શક્યો હતો. તેની મોટી બેન વિધવા હોવાથી આખું ઘર તેને પજવતું હતું, આથી તે કંટાળી ગઈ હતી. તેને ગામડાંમાં નહોતું રહેવું. તેને જીવન જોવું હતું. તે બંને બહેનો દરરોજ રાતે સ્વપ્નાં ઘડતી. છાપાઓમાં આવતા પ્રદેશો જોવાની તેમની આશાઓ તીવ્ર થતી ગઈ.

પણ માતાપિતાને એવી ઘેલછા ભરી વાતો શી રીતે કહી શકાય? બે છોકરીઓની આવી ઇચ્છા ક્યો અર્ધશિક્ષિત પિતા પુરી કરે? તે બંને તે સારી રીતે સમજતાં હતાં.

બન્નેએ પરદેશની હાકરીઓના વચ્ચે અને હીમતને લગતી ચોપડીઓ વાંચી હતી તેમના સાહેબો વાંચી, તેઓના હૃદય ધમક્યા હતા.

એક દિનસે તેમની માએ મોટી બેનને દણી ગાળો લીધી તે રાત્રે બન્ને બેનોએ નક્કી કર્યું બીજા વિમે પરોડીઆમા બન્ને મુખાર્ધ આવના નીકળ્યા

મોટી બેનમા અજબ હીમત હતી મુખાર્ધની વિચિત્રતાઓ સમજી તેમથી રમતો કાઢવો તે એને મન સહેલી વાત હતી તેણેજ સદને બીજારણના કપડા પહેરી હાર્મોનીઅમ વગાડવાનું સુચવ્યું હતું મોટી બેને નીશાળમા લણાવવા જના માડ્યું

તેની બેનને એનામા એક પુરૂષ માથે મિનતા થઈ તેમણે તેની સાથે રહેવા માડ્યું નિશાળમા કાઢકે વાત ઉગાડી કે તેની બેનની આત્યવકત સારી નથી, તેની બે ! સનાવાળા માથે લઢી નિશાળના વખત પછી ગમે તે કરના છૂટી છે, તે સમજાવનાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે નકામો ગયો તેને રજા અપનામા અવી

તેજ સમયે, સદને એક માણસે પજનવા માડ્યું પહેલાં તો તે તેની પાછળ પાછળ ચલના કરતો તે જ્યાં જતી, ત્યાં તેજ જતો પછી તે આજો દિવસ તેના ચરની બારી આગળ ઉભો રહતો એક વખતે તે જતી હતી, ત્યાં તેની પામે આવ્યો, અને તેનો હાથ પકડના યત્ન કર્યો તે નાસી ટુટી વેર આની પેટની ભેનને કહ્યું,

તેની બેને નર બનવા નક્કી કર્યું, બીજાણુ બનવાનું પણ પણ બંધ કરવું પડ્યું પણ સારે નશીમે તે નખતે તે પુરુશને ત્યાં કામ કરતી હોવાથી પેમા સળધી-તેને તગી નહોતી

પણ તે કામ પુરૂ થયા પછી મહીનો એક તેને અચણ પડી પણ હવે તેને એક હોસ્પિટાલમા નર્સની જગ્યા મળી હતી, એટલે

નીરાંત હતી. તેને તેમાં મઝા નહોતી પડતી છતાં તે ફરી બીજાશણ બની ગાવાનું મળે તેવી તકની વાટ જોતી હતી.

કિસનને આખા વાત સાંભળતાં ઘણું આશ્ચર્ય થયું. એક વાત તો તેને ઘણીજ વિચિત્ર લાગી. પુરૂરવાએ પોતાના પિતાનું ઘર છોડ્યું, પોતે પોતાના મિત્રનું ઘર છોડ્યું, અને આંટલી નાની દેખાતી છોકરીએ પણ પોતાના પિતાનું ઘર છોડ્યું ! શું પિતાઓ અને તેમનાં સંતાનો વચ્ચે ન બનવાનો આ કાળ છે ?

“ખરેખર, તમે બે જણાં અદ્ભુત છો !” કિસને કહ્યું. પોતાના કરતાં એ આ બે બેનોમાં વધારે હીંમત હતી, તે વાત તેણે કમુલ કરી. “સદા, પુરૂરવા કહેતો હતો, તે વાત ખરી છે.”

“તે શું કહેના હતા ?”

“કે તારામાં અદ્ભુત હીંમત અને ધૈર્ય છે. એણે તને અનેક લક્ષ્ણોની વચ્ચે હાર્મોનીયમ વગાડતી જોઈ ત્યારેજ તેણે આમ કહ્યું. તેનામાં મનુષ્યનો સ્વભાવ પારખવાની શક્તિ અજબ છે !” કિસને પુરૂરવાનાં વખાણ કરતાં કહ્યું.

“આપણે જઈશું ? મારે આજે રાતના કામ કરવાનું છે” સદાએ કંટાળતાં કહ્યું.

“ફરી ક્યારે મળશો ? હું તો હમણાં તદ્દન નવરોજ છું. આખો દિવસ એવો કંટાળો આવે છે !” કિસને આળસ મરડતાં કહ્યું,

“એક કામ કરીએ. મને કાલે રજા છે. આપણે બે જણાં કોઈ જગ્યાએ જઈએ, પીકનીક કરીશું.” સદાએ ઉત્સાહમાં આવતાં કહ્યું.

“હા. સરસ !”

“કાલે બપોરે જઈએ !”

અને જ ને જલ્દી ઉડ્યા ગાડીમાં બેઠા પછી, સદા ક્યાં મુઠ્ઠી
કે જોલી નહીં, સીનેમાંએ સગાના મગજને પેલુ કંઈ નાખ્યું હતું.
વેળાઓને મગના આયેક સ્નેહ જતા, બદનામાં અમાજ તેમની પામેથી
કેરી અખત કિમન વે છે, તેનો વિચાર કરતા નેને કમ-મા આગ્યા

“કમ શુ થયું ?” કિમને અચિત પુછ્યું મદાના મુઠ્ઠી હૃદયની
પ્રતીતિ તેને સીનેમાંમાં થઈ હતી, એટલે તેની ચિતા આભાનિડ હતી.

“કે નહીં.”

“ત્યાં કમ-મા કમ આગ્યા ?”

“હું વિચાર કરતી હતી મીનેમોનો. ખીચારીને કેટલું સહન
કરવું પડ્યું ! જો પેનો પાટી ન હોત તો તેનું આખું જીવન લાગ-
ણીઓને દયાની રાખનાના વ્યર્થ પ્રયત્નોમાંજ જતન.”

“પેશામાં હૃદય દોષ એ અપવાદ કેવળ માનવામાં આવ્યું છે.”
કિમને કહ્યું

“આજ પુરોની, સીઓની, અમાજની ભુવ થાય છે.
માદવ એ સીઓને મળેલી જાગૃતિન બક્ષીશ છે દરેક મીને હૃદય
હોય છે અને તેથી નવનીતથી નરમ હતાય, વચ્ચે નાનું તાપ
જેવું જણાય હોય છે એક સીને, હૃદય દોષ છે-અને પુરો કરતા
વધારે લાગણીનો, વધારે પ્રેમભર્યું હોય છે. હા, તે હૃદયને જીવન
મહેલું નથી, પણ ને હૃદય જેને મળે છે, તેને તદ્દન મરત મળે છે,
જેને નથી મળતું, તેને પેમા ખગચવાથી પણ નથી મળતું ” તે
જોતતી એકદમ અટકી ગઈ, અને કિમ ! આમે તેજી જેવું કિસન
તેનું કહેવું એ-ચિતે સામજીનો હતો તે જોઈ, તેણે કહ્યું, “મને લાગ્યું
કે હું ઘેના જેવી બગડ્યા કદ કુ, અને તમે માગી મરતી કરતા
દરો, એટલે હું જોતતી અટકી ગઈ”

કિમને મનમાં આવો રેશ્કર ઘણી વખતે જોયો હતો. વાત

કરતાં કરતાં તે ઉશ્કેરાઈ જતી, અને પછી એકદમ અટકી જતી.
 “મશ્કરી શા માટે કરે ? તોયે મને એક વિચાર તો આવે છે. આવી
 હોત તમારા વિચારોમાં અને વર્તનમાં ફેરફાર શા માટે છે ? તમારી
 જોડે વાત કરતાં કાઠનેય લાગે કે તમે કશાકથી ખીએ છો, ગભરાઓ
 છો. તેવું કારણ ?”

“ફરી ક્યારેક કહીશ. મારી હોસ્પીટલ આવી.” કહી સદા
 ઉતરી ગઈ.

“કાલે ક્યાં મળશો ?” કિસને ખુબ પાડી. સદા પાછી આવી.
 “હા, તે તો હું ભુલીજ ગઈ ! ક્યાં મળીશું ? તમને મારું ઘર તો
 ખબર નથી.”

“અહીં આવું ?” કિસને સુચવ્યું.

“ના, ના, હું અહીં ત્યાં સુધી નહીં હોઉં. હા, એક કામ
 કરીએ. તમે પુર્રવાલાઈને ત્યાં આવશો ? હું ત્યાં હાજર.”

“પુર્રવા પાછો આવ્યો ?” કિસને આતુરતાથી પુછ્યું.

“નાં, પણ એ મને એમની ઓરડીની કુચી આપી ગયા છે.”

કિસનના હૃદયે એક ધબકારો ગુમાવ્યો. પુર્રવા ઉપર તેને
 પૂજવાર અદેખાઈ આવી. પણ પુર્રવાનો પૂજક તેને ફરી પુછી રહ્યો.

“સારું.” કિસને કહ્યું, અને સદા જલ્દીથી હોસ્પીટલમાં
 આવી ગઈ.

: ૩ :

૨ સ્તે જતા ઓસરી ગએલી અદેખાઈએ કિસનના હૃદયમા ફરીથી પુર આણ્યા, પુરવા સદાને પોતાની ઓરડીની કુચી થા માટે આપી જાય સદાનુ એક મિત્ર ચીતરાયું તે માટે પુરવાની નજરમા સદા મારા કળા વધી ગઈ ના, પુરવા એવી ખોટી કીમત તો ન કરે પણ તેમે આખરે પુરુષ છે ને ! સદા જેવી સ્વરૂપવાન અને તેના જેવા સ્વતંત્ર વિચારની છાકરી માટે કોઈ કે પણ કરવા તૈયાર થાય. પણ પુરવાને તેમ કહ્યાનો શો હક્ક ? તેણે તો અમાજનુ પુનરુત્થાપન કરવાના પ્રયત્ન લીધા છે, તેમ ન થાય ત્યા સુધી તેણે ભોગવિનાસો વળ્યું ગણ્યા છે, ત્યારે

પણ વિશ્વામિત્ર જેવા તપ ઉપરથી લપસી પડ્યા, તો પુરવા કેમ નહીં ? અને સદા—પુરવા જેવા પુરુષને મેળવવાને મેનકાથી વધુ વિવાસોની લાજચ ખતાવે કેમ ન ખતાવે ? તે આજે જ કહેતી હતી કે તેની બેન તેના કોઈ મિત્ર સાથે રહેતી હતી. એવા શિબિર

વાતાવરણમાં રહેતી સદાના નીતિ નીયમો પણ શા માટે શિથિલ ન બને?

“પણ નીતિ અનીતિ એમને શી? બંને જણાં તેમાં માનતા નથી. પુરૂવા નીતિના ખોટા ખ્યાલોને તોડી પાડવા તલપાપડ થઈ રહ્યો છે; સદા—બીખારણનું જીવન પણ ગાળી ચુકેલી, હમણાં નક્કીના ધંધો કરતી સદા, પોતાને આવા નીયમોથી પર માને છે.

‘અને શા માટે નહીં? બંને યોગ્ય છે. બંને સમજી છે, બંને જો એક બીજાને આહતા હોય તો ખરેખર આદર્શ યુગલ બની શકે. પુરૂવા જાણીતો ચિત્રકાર છે; સદા સંગીત કુશળ છે.....’

બીજા દિવસે વખતસર તે પુરૂવાને ત્યાં ગયો ત્યારે સદા ત્યાં આવી ગઈ હતી; તે ખારણામાં પેઠો ત્યારે સદા પોતાના ચિત્ર તરફ જોતી હતી. કિસન આવ્યો એટલે તે શરમાઈ, અને ચિત્રને ઢાંકી દીધું.

“તમારા ચિત્રને જોતાં હતાં?” કિસને મળકમળકાવ્યું.

“હા, કેમ ન જોઈએ?”

“ના, જુઓને; પણ બહુ ન જોતા. નહીતો તેની શિક્ષા ખમવી પડશે!”

“શાની શિક્ષા?”

“એક ગ્રીક વાર્તા છે. એક રૂપવાન યુવક હતો. જંગલમાં ઉછરેલો, અને જંગલમાં ભટકેલો. એક દિવસે તે એક તળાવને કાંઠે આવ્યો, પાણી પીવા જતાં તેણે માથું નીચું કર્યું, ત્યાં તેણે તેનું મુખ જોયું. એવું સ્વરૂપવાન મુખ તેણે દ્રાઈતું જોયું નહોતું.”

“હા, મને એ વાત ખબર છે. પુરૂવા ભાઈએ કહી હતી. પછી તે પાણી પીવાનું ભુલી ગયો, અને રાત દિવસ સૌ ભુલી તેનું મોઢું જ

જેવા કરતો ને આખરે તે મરી મયો, અને તેનું શરીર એક કુલમા ફેરવાઈ ગયું, એ-તને?" સદાએ આખી વાત કહી નાખી.

“હા.” કિસને કહ્યું, પણ તે કહેવામાં ઉત્સાહ નહોતો. પુરૂરવાએ સદાને બધીજ વાતો કહી નાખી હોય, તેમ તેને લાગ્યું, અને તેને ફરી તેના ઉપર અદેખાઈ આવી, ખરેખર સદા તેને ચાહતી હોતી જોઈએ અને તેણે કયું ન કયું જે પુરૂરવા જોવો પુરૂર કોઈ પણ સ્ત્રીને ચાહવા યોગ્ય છે.

“આપણે ક્યા જઈશું?” સદાએ પુછ્યું.

“તમે કહો ત્યાં.” કિસને કહ્યું, એને હવે લાગતું હતું કે તેના આવ્યો હોત તો સારું.

“મને એક સરસ જગ્યાની ખબર છે” સદાએ કહ્યું, સદા ઉત્સાહથી એની પુતકિત હતી, કે કિસનને ખીજ લાગી કે તેનો ઉત્સાહ તોડી નાખશે તેણે ઉત્સાહનો ડાળ કરતા કહ્યું, “બુલ્બુ આગળ?”

“ના, એથીયે મારી જગ્યા છે તમે તે જોઈને જક થઈ જશો.”

“એમ? ત્યારે તો વાલુ આર?”

બન્ને જણ નીકળ્યા, પણ કિસનની મજા રહી નહોતી, રસ્તે વાત કરતા, ફરી એકવાર પુરૂરવાનું નામ આવ્યું ત્યારે તો કિસન લર્મભગ લાન પાળી થઈ ગયો. પણ શિષ્ટતા ખાતર તેણે સદા ઉપર શેષ ન કાઢ્યો. પણ તેનું મન તો ચાળુચાલી રહ્યું.

સદાએ જે સ્થળ શોધી કાઢ્યું હતું તે ખરેખર રમણીય હતું. મુળઈની આબુખાબુ આવી સરસ જગ્યા છે, એને, ઘોઘાટમાં વસતા મુળઈગરાઓને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન આવે. વટાદાર વૃદ્ધોના ભુથોનો છાયો, એક નાના ચરખા ટેકરા ઉપર પડી રહ્યો હતો તેના ઉપર બને જણ ગયા ખગ ઉનાળામાં ત્યાં તાપ નહોતો. તેને ખદલે હડી લંદરીઓ આવતી હતી.

કિસન પોતાની અદેખાઈ ભુલી ગયો. આ સ્થળનો પ્રભાવજ

એવો હતો કે કોઈના પણ મનની અશાંતિ થોડા વખત માટે તો ફર કરી નાંખે.

“ઘણીજ સરસ જગ્યા છે!” કિસને કહ્યું.

“એમને!” સદાએ કહ્યું: તે તો ખુશ ખુશ થઈ હતી.

“હવે આપણે શું કરીશું?” તેણે જમીન ઉપર લેટતાં કહ્યું.

“તમે ઉંઘી જાઓ. હું સાંભળ રાખીશ.” હસતાં હસતાં કિસને કહ્યું.

“આવી જગ્યાએ આંખો મીંચી પડી રહેવું એ આ જગ્યાનું અપમાન કરવા બરાબર છે.” તેનું મોંહું આનંદથી હસી હસી રહ્યું હતું. તેની આંખો જાણે આખી સૃષ્ટિ પોતાનામાં સમાવી દેવાને વિશાળ થઈ હતી.

“અને તે છતાંય તમે પડી રહ્યા છો?” કિસને કહ્યું.

સદા એકદમ ખેંચી થઈ. “થયું? હું ખેંચી થઈ.”

“છતાંય હજી પડી તો રહ્યાંજ છોને!”

આ સાંભળતાં સદા ઉભી થઈ. “હવે તો નાચવાનું પાડી છે.” તેણે જોરથી ફર ખાધા, અને ધબ્બ લઈને પડી.

કિસન સફળો ઉઠ્યો, અને સદા પાસે ગયો સદા સફેદ પુણી જેવી થઈ ગઈ હતી. “સદા શું થયું?”

સદાએ ધીરેથી આંખો ઉઘાડી, અને હસી. “કેં નહીં, ચક્કર આવ્યાં, અને પડી.”

“ત્યારે ફર ખાધા શા માટે?”

“ફર ખાવા માટે, આ જગ્યામાં હું તેમ ન કરું તો મુંબઈમાં મને કોઈ કરવા દેવાનું હતું?” તેણે ખેંચાં થતાં કહ્યું, પણ તેને ફરી ચક્કર આવ્યા અને પડવા જેવી થઈ રહી. કિસને તેની કમર પાછળ હાથ મુકી તરત પકડી લીધી, અને ધીરેથી જમીન પર સુવાડી, હાથ લઈ લીધો.

1700 1000 1000

(02 B) " 1000 1000 1000 1000 1000

સદાએ તે હાથ પોતાના હાથમા લીધા અને પોતાના માથા ઉપર મુક્યો કિસન ચમક્યો માથા ઉપર મુકેલો હાથ પપ્પ મુજ્યો.

સદાએ તેના તરફ જોયુ, અને જિમન ક્યુ તેની હમેશા શાંતિ દેખાડતી આખોમા મસ્તી આવી હતી. તેના અર્ધા બીડેલા હોડ પ્રેમ ઉચ્ચારી રહ્યા હતા.

કિસને માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યા કર્યો સદા જાણે સ્વર્ગનું સુખ મહાલી રહી હોય તેમ અર્ધી આખો મીચી પડી રહી કિસનનું હૈયું ધડકતું હતું તેનો હાથ પત્રનતજ ચાલતો લોહીની તારિત ગતિથી તેનું મગજ બહાર મારી ગયું હતું તેણે સદાનું માથું બે હાથે ઉચકી પોતાના જોળામા મુક્યું

સદાએ આખો પુરી ઉઘાડી, અને કાણુભ કિસન તરફ જોઈ ફરી બધ કરી લીધી, અને કિસનના હાથો ઉપર પોતાનો હાથ મુકી દાખ્યો તેના હોડમાથી સુખનો એક નીચાસ નાખ્યો

કિસનનું હૈયું હાથ ન રહ્યું તેણે તે પોતાની ખાથમા લીધી, અને તેના આઠ ઉપર ઉન્માદ ભયુ સુખન બીડું

જાડની છાયા તેમના ઉન્માદભર્યા વર્તન તરફ કમાશીનતા ઘખતી, તેમને ઢાકી રહી

ગાજરનું

હાઈજેસ્ટીવ ટીંકચર.

(પાયકાક)

આ એક સ્વદેશી અમૃત છે જે પેટ અને આંતરડાંને બળવાન બનાવીને આખા શરીરમાં નવું જીવન બક્ષે છે. તે લોહીમાં વધારો કરે છે તેમજ મગજને પુષ્ટ બનાવે છે. સામાન્ય નબળાઈ અને અશક્ત માટે તે દરેક રીતે માફક આવે તેવું મીક્ષચર છે અને સંગ્રહણી, પાંડુ રોગ, અનિદ્રા, મગજનો થાક વિગેરેમાં તે ઉત્તમ કામ આપે છે. ફક્ત એક જ અજમાયશ તમને તેની ખાતરી આપશે. કીંમત એક બાટલી ૪ ઔંસના રૂ. ૧-૮-૦

” પ્રો. ગાજર ” ૧૬ ” ૩-૪-૦
 આયોનીક કામ સી.
 ગીરગામ, મુંબઈ.

તમારા માટે બે સાચી ચીજો.

કાશ્મીરી લોટસહની.

આ સાચી ચીજ જ્યાં ત્યાં મળતી નથી. અમોએ તે મહા-મહેનતે મેળવી રાખી છે કે જે વાપરતાં જીંદગી સુધી આંખો નિરોગી અને તેજસ્વી રહે છે. માત્રીયા સુધ્ધાં ગાળી કાઢે છે. કામ ૧-૨-૪ અને ૮ ની બાટલીના અતુકમે રૂ. ૩-૫-૬ અને ૧૬. પોસ્ટેજ જુદું.

ડો. કોઠારીની.

જીવનશક્તિ. રજીસ્ટર્ડ, ન મટતા દરદો મટાડી તંદુરસ્તી ટકાવી રાખનાર આ નવા-ઈ જેવી અસર કરનાર ચીજ છે; કારણ કે તે જીવન તત્વોને સીધું પોષણ આપે છે; જ્યારે જીવન તત્વોની નબળાઈ વિના કાંઈ દરદ થતું નથી. ૩૨ ડોઝની બાટલીના રૂ. ૧૦ પોસ્ટેજ જુદું.

જીવનશક્તિ કેમિકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ.

કોટડા, (વાયા ભુજ) કચ્છ. ઇન્ડીયા.

:૪:

થો યોડી મીનીટમાં જાણે તેમનું નવજનન થયું હોય, ન્વાસ લેતાયે ફરી શીખ્યા હોય નવાજ જગતમાં જન્મ્યા હોય તેમ તેમને લાગ્યું એક બીજાના હાથોમાં હાથ ગળી, એક બીજાના ખભા સાથે ખભા અડાડી, માથા સાથે માથા ઢાળી તેઓ ડાકા સુધી પેચી ગયા.

ખન્તે જણાએ સાથે સુખ અને નિરાતનો નિશ્વાસ નાખ્યો, તે નિશ્વાસ સાબળતા ખન્તે ચમકી ઉઠ્યા, નિમાદનિદ્રા પુરી થતા, તેઓ ફરી માનન બની રહ્યા સન ઉભી થઈ, અને ચોતાના, કપડા ઢીક કર્યા, કિમન ન સમજાય, ગડે એવી વિચિત્ર લાગણી અનુભવી રહ્યા.

ફરીથી એક નિશ્વાસ, નાખતા સદાએ કહ્યું, “કેટલો તાપ પડે છે હું ધારતી હતી, તેટલી આ જગ્યા, હડી નથી”, તેણે, થોડું દુઃખ આવેલા નિજન કરાયા તરફ આંખો ફેરવી તેના પાણીની ઠંડક

તેને આકર્ષી; તે તરફ તે ચાલવા લાગી.

“સદા, તું ક્યાં ચાલી?” કિસને જુમ પાડી. કોણ જાણે શી રીતે તેના મોઢામાં એકવચન આવી ગયું.

“આ ઝરણાંમાં જરા હાથ મોં ઘાવા.” તેણે ફરી જોતાં કહ્યું.

કિસન ત્યાંજ પડી રહ્યો તેણે ક્યું હતું તેનું તેના મનમાં ધીરે ધીરે જ્ઞાન થવા લાગ્યું. ‘સદાને હું મેટલી વખત મળ્યો? પાંચ છ વખત: અને તેટલા વખતમાં આવી નિકટતા સંભવે!’ તેનું મન માનતું નહોતું. તેને હજી ખાત્રી થઈ ન હોતી કે સદાને તેણે હૃદય સાથે ચાંપી છે, તેના હોઠને, ગાલને, આંખોને વાળોને ચુમ્યાં છે.

રોમે રોમને સદાના શરીરનો સ્પર્શ સ્મરણમાં હતો. હજી તેઓ તેને સ્પર્શે વિકસિત થવા વ્યાકુલ હતા. સદાની આંગળીઓ સાથે અંકળાએલી તેની આંગળીઓ તે સંબંધ અનુભવવા આતુર હતી. તેના હાથો તે મુલાયમ શરીરને આંલીંગવા, જકડવા તલપી રહ્યા હતા.

“ઝરણાંમાં હાથ મોં ઘાવા ગઈ છે. તે યે ઝરણાં જેવીજ છે. ઘડીકમાં શાંત, મધુર અવાજ કરતી, રણકતી ઠણકતી; ઘડીકમાં વેગવતિ, ઉલ્લસિત, નૃત્ય કરતી, ચલતીના ઠેકા સાથે વહેતી: કદિ તેનો રવ વાંસળી જેવો શુદ્ધ, કદિક સારંગી જેવો તીવ્ર, કદિક કલેરીઓનેટ જેવો ઘેરો: પળેપળ જુદો વેગ, જુદો ધ્વનિ, જુદી ક્રિયા: શું પુરવા આને શક્તિનું સ્વરૂપ કહેતો હશે?

“પુરવા! એ નામ મને હમણાં ક્યાંથી યાદ આવ્યું. પુરવા! એ ક્યાં હશે? એ સદાને ચાહતો હશે? સદા એને ચાહતી હશે? અને જો તેમ હોય તો મારું સ્થાન ક્યાં? શું હું એને જુદાં પાડતો હઈશ?

“સદાને મારે પહેલી તકે પુછવું જોઈએ. પુરવાની પ્રિયતમાના ચરણ સીવાય હું ક્યાંય સ્પર્શ ન કરી શકું.

“અને તે છતાંય સદા વિના કેમ રહેવાય? સદા વિના, સદાના સાહચર્ય વિના, તેની ગેરહાજરીમા કેમ જીવાય?” થોડા ક્યાકમા સદા એના જીવનનો, શરીરનો, આત્માનો એક ઉપયોગી ભાગ થઈ ગઈ હતી, તેનો તેને હમણાં જ ખ્યાલ આવ્યો.

“સદા! સદા!” તેનું નામ બોલવાનું સુખ અનુભવવાને માટે તે બોલ્યો.

સદા જ્યારે ઝગણા પાસે આવી, ત્યારે તેનું આખું શરીર ધ્રુજતું હતું. નવી લાગણીઓ, અણુજાણી, ગભરાવી નાંખતી ઊર્મિઓ તેના શરીરના લોહીને જીલ્દો જ વેગ આપતી હતી તેની નાડીઓ જીલ્દો જ રીતે ક્રક્રતી હતી તેના અવયવોમા નવું જ લેમ આવ્યું હતું તેના હાથ પગની આગળીઓ કોઈ મકાતાડવ માટે સજાવળતી હતી.

તેણે ધાયું હતું તેનાથી ઉંડું પાણી હતું તેણે પગ મુક્યો, અને તે છેક ધુટણ સુધી પાણીમા પેસી ગયો તેણે જલદીથી તે લઈ લીધો, અને બીજી છીછરી જગ્યા શોધવા માડી. થોડે દુર જતાં જ તેને એવી જગ્યા મળી.

તે પાણીમા પગ મુકના જતી હતી, ત્યાં થઈ ત્યાં પાણી આયના કરતાંયે વધારે સ્વચ્છ હતું. લગભગ પાણીમા મુઝાએના પગનું પ્રતિબિંબ તેમા તેને સ્વચ્છ દેખાયું તેને નામી-મમની-ગ્રીક યુવાનની વાર્તા યાદ આવી. થોડાં જ ગરીર નવા અનુભવો અનુભવી રહ્યું હતું, તે જોવાની તેને કુતુહલતા થઈ. તેણે આજુબાજુ જોયું, કંઈ હતું નહીં, ફક્ત એક પીસ્ટોલી એક ઝડ ઉપર ચડઉતર કર્યા કરતી હતી.

જમીન ઉપર સુઈ જઈ, તેણે તકતા જેવા પાણીમા પોતાનું મોઢું જોયું, અને એક આઘાત અનુભવ્યો, તેના માથાના વાળ વીખરાએના હતા તેનું મોઢું સુઈ ગયું હતું, તેના ગાલ ફુલી ગયા હતા, તેણે

પોતાનું માથું એંચી લીધું, અને મોઢા ઉપર હાથ ફેરવ્યો. તેને તો મોઢામાં કેં ફેરફાર ન લાગ્યો.

પોતાને ઠગવા માટે તેને પાણી ઉપર ગુસ્સો ચઢ્યો. પાસે પડેલાં એક પથ્થર લઈ તેણે પાણીમાં નાંખ્યો. પણ તે પાણીમાં પડવાને બદલે ત્યાં એકઠા થએલા કાદવમાં પડ્યો, અને તે કાદવના ધાંટાએ પાણીને ડહોળી નાંખ્યું, એટલુંજ નહીં, પણ તેના શરીર ઉપર પણ ખાસ્સા ડાઘા પાડ્યા. તેણે આંખુઆંખુ જોયું, અને તે જાણીને સંતોષ પામી કે તેની મુખાંધ પર હસનાર કોઈ નહોતું. તે પોતેજ પોતાની મુખાંધ પર હસી.

તેલેથી એ ગુસ્સાનું પરિણામ પુરું થતું નહોતું. તેના શરીર પર અને લુગડાં પર પડેલા ડાઘા હજી તેમને તેમજ હતા. ઝરણાનું ઠંડુ અને સ્વચ્છ પાણી તેને સ્નાન માટે ક્યારનું આકર્ષી રહ્યું હતું પણ હવે તો તેને તેમ ક્યાં વિના છુટકોજ નહોતો.

થોડે દૂર ઝાડી હતી ત્યાં આગળ એ ઝરણું પણ સહેજ ઉંડુ હોય એમ તેને લાગ્યું. તે ત્યાં ગઈ અને કાન માંડ્યા. બધું શાંત હતું. પક્ષીઓ પણ પોતાના માળામાં નહોતાં. તેણે ત્યાં પોતાનાં કપડાં કાઢ્યાં, અને પોતાના નગ્ન શરીર તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી. કાદવથી ખરડાએલી પહોળી, સફેદ પગ, ગોરા ઘુંટણ, આરસ જેવી જાંઘ પાતળી કમર, ધવલગિરિના શિખર સમા શુભ્ર, ચળકતાં ઘટાં નાનાં સ્તનઃ કોઈ પણ સ્ત્રીને ગર્વીષ્ઠ બનાવે તેવું તે શરીર હતું. ગર્વથી તેણે આંખુ આંખુ જોયું. તેના ગર્વને કે તેના ગર્વ આપે એવા શરીરને જોનાર કોઈ નહોતું.

તે ઝરણામાં ઉતરી. ગળા સુધી પાણી મેળવવા તેને લગભગ અઘે જવું પડ્યું. ઘૂંટી સુધી પગ કાદવમાં ઘેસી ગયા હતા. કોઈ પણ ઉદ્ધાપત અનુભવ્યાં વિના રહેલી નાની માછલીઓને આ નવી આકૃત જોઈને ગભરાટ છુટ્યો અને આમતેમ નાસવા લાગી.

પણ સદાને ક્યાં દરકાર હતી? કેટલાય દિવસે તેને આમ છુટથી નહોતાનું અણું હોવાથી તે સઘળું વિસરી ગઈ. પોતાના નરમ શરીરને દાબી દાબી, મસળી મસળી, તેણે પોતાનો થાક ઉતારવા માંડ્યો.

૫:

૧૬ સત્તને વિચારમાને નિચારમા ઝોકુ આવી ગયુ તે ઉઠ્યો,
 ત્યાગેય આના ડિન્હો ઝડોના હાથમાને પળેપળે લામાને લાખા
 ખનાવી રવ્ય હતા તે નિગતે ઉ થો હતો, નેથી તેને થોડીક જાણ
 તો એ અથળ અપરિચિત લાગ્યુ, પાણુ ધોરધોરે તેને મગણુ યાદ
 આનુ તેણે આનુઆનુ મગગી ડગતી સદા જોનાની આશા મખી,
 પણ તે ન દેખાઈ

તેને યોધવા તે ઝગણુ તરડ ગયો “મદા! સના!” તેણે
 ને-થી મુમ પાડી
 દૂથી તેને નાનો અનાજ સળળાયો “તુ નડાઉ હુ, અદી
 ના આવતા”

“જલ્દી કર, નળી તો મોડુ થઈ જશે” તેણે મદાના જો
 તર થી અગ આગે હતો તે તરડ આગે તાણતા ઉઠ્યુ થાતે ન તેડુ
 જોઈએ, તે અમર્યા જતાય તેની આખો દૂની જતામા ધરીરની

સફેદ રેખાઓ વ્યર્થ શોધી રહી.

થોડીવારે તેને તે ઘટામાંથી સદા આવતી દેખાઈ-જનણે વન-રાજમાંથી ઉદભવ પામતી વનદેવી-ફક્ત તેના શરીર પર ન હતાં વલકન, કે કુસુમોનો શૃંગાર.

“કેટલું નહાઈ ! લગભગ બેએક કલાક થયા હશે.” ઠપકો આપતાં કિસને કહ્યું.

“મને તો ધ્યાન ન રહ્યું. પણ પાણી ઘણું ઠંડું હતું.” તેણે ધુજતાં કહ્યું,

“ઠાઠ દુર કરવાનો એક રસ્તો છે, તારે થોડું દોડવું જોઈએ!” કિસને સુચવ્યું.

“હા. એ ઘણું સરસ !” સદાએ કહ્યું, અને જ્યાં સુધી સદા થકીને બેસી ન ગઈ ત્યાં સુધી બંન્ને જણાં દોડ્યાં. કિસને તેને ઉભી કરી. તેના શરીરની ઉજ્જ્વલતાએ તેના શરીરમાં રોમાંચ આણ્યાં.

પાછાં જતાં ટ્રેનમાં સદા ઉંઘી ગઈ. ઉંઘમાં કિસનના ખભા ઉપર તેનું માથું ધીરેધીરે આવ્યું. તેના સ્પર્શે કિસનની બેચેની વધવા લાગી. તેણે સદા સામે જોયું. સદાના મોંદા ઉપર જુદાજુદા ભાવો આવતા જતા જોઈને કિસનનું લોહી નૃત્ય કરતું વહેવા લાગ્યું. તેના મગજમાં હથોડા પડતા હોય તેમ તેને લાગ્યું.

તે આખા ખાલી ડબ્બામાં તે એકલો બેસી રહ્યો. ઘડીકમાં તે સદા તરફ જોતો, ઘડીકમાં બારી બહારના દેખાવમાં રસ લેવાનો પ્રયત્ન કરતો. તે છતાંય એક જાતની બેચેની તો તેનામાં વધતીજ ગઈ. તેનું માથું વધારેને વધારે દુખતું ગયું, તેનું ચિત્ત વધારેને વધારે શુન્ય થતું ગયું. તેને લાગ્યું કે આખો દિવસ તડકામાં ફરવાથી તેમ થયું હશે.

ઉતરવાનું સ્ટેશન આવતાં તેણે સદાને કસાડી અને સદાને!

લગ્ન કરીયું, અને જો તમે પણ હજુ ન્યાતના કુશળાઓમા માનતા હો, તો અમે બી. એ થઈશું ત્યાં સુધી ચોખીશું, અને પછી પરણશું ” દિસને પોતાની ચોળના કહી સભળાવી.

“ એ છોકરી કાણ છે ? તેને ઓળખુ છું ? ”

“ હા તમને યાદ છે ? ગયે વર્ષે ” હું એક જણને ત્યાં મંગીતની મીઠજમમા ગયો હતો, અને ત્યાં પડી ગયો હતો ? જોને ત્યાં ગયો હતો તે છોકરી—”

“ મરોજ ને ? ”

“ હા ”

“ તે છોકરી વિશે કશી વાતો થાય છે, તેની તને ખબર છે ? ” હૃદયના એકએક તલુઓને તોડતા તોડતા જન-ગાયે પ્રશ્ન પુછ્યો, અને પછી તમને થયું કે તે પ્રશ્ન ન જ પુછ્યો. ભાત તો ઠીક થત કિમને થોડીક પણ શાન્તિ અનુભવી પછી જરાબ આપ્યો “ હા ”

“ ત્યાં ? ” મદસા આ પ્રશ્ન જનકગાયના મોઢામાવી નીડળી ગયો. દિસનનો જોલ અને વ્યાકુળતાની વરાળ ખલાર નીડળી, “ ઠાકા, તમે આ શા પ્રશ્નો પુછો છો ? તમને મારી સમજ ઉપર વિશ્વાસ નથી ? તમે ધાગો છો, એની જો તે છોકરી હોત તો તમે માનો છો કે નહિ હોયો આજ્ઞાન ? ”

“ મીન અનુભવી લોકો કશી વખત પીતળને મેનુ કરે છે ” પોતામા આના ટાંગ મડ્યો હી ગયા જોડની કૂત્રા છે, તેનું બાન વતી જનકગાયને દુખ થયું

“ વાત કન, તમે અનુભવી જો, તમે એને મળજો, તમે એને પ્રશ્નો પુછજો, તેની ઉપદેશાવટ તપાસ કરજો, તેની કસોટી કરજો, અને પછી તમને એ પીતળ નહીં પણ મોનુ લાગે તો ? તો પછી તમે અમારી પાંખે ઉભા રહેજો ? અમને સહાય આપજો ? ” હૃસ્તુતાથી દિસને પુછ્યું

આગ્રહ હોવા છતાં પોતાની તળીએત નરમ છે એમ કહી જતા રહેવા માટે બહાતુ કાઢ્યું

“તમે મારે ઘેર ચાલો હું એવી સરમ ચા ફગીને પીવડાવીશ કે તમારી તળીએત સાગી થઈ જશે” મદાએ આગ્રહ કરતાં કહ્યું “ના, ના. ઉલટી રાતની ઠંડીથી મારી તળીએત બગડશે,” કિસને વ્યાજનક મરે કહ્યું

“પણ હું નર્મ છું. દરનીની સુશ્રુષા હું જેવી સારી રીતે કરી શકું, તેવું ખીણુ માર્છ નહીં કરી શકું”

હા, ના, કયો તે સદાને ત્યાં ગયો, સદાનુરૂપ એક ગલીમા જે ત્રણ દાદર ચંપ્યા પછી આવ્યું, ઓરડો સાધારણ મોટો હતો, અદર ગોઠવેલું ફનીચર એક સ્ત્રીની કપાનું દિગ્દર્શન કરાવતું હતું અદર ટાંગેલા કેટલાક ચિત્રો અનેક કથળેલી એડા કપા હોય એમ દેખાતું હતું

કિસને મોક્ષ પર એસાડી, મદા અદર માર્છ અદરના ઓરડામા તે કપડા બાંધતી હતી, તીન બેચેનીથી તીવ્રતા અનુભવી ગઈ. કિસનના કાનોથી સબળાતો હતો. સાથે સાથે કેડ તે ગાયનની લીટી ગાતી હતી તેમ સબળાતું હતું.

તેની આંખોમાં લીલાં ચક્કરો દેખાતાં હતાં. તેનાં કાનોમાં તોફાની મહાસાગરનો ધુધવાટ ફેલાવા માંડ્યો હતો. તેનું માથું તોફાનનાં વમળમાં પડેલી નાવની માફક ધુંમતું હતું.

યુગો વહી ગયાં પછી તેને સદા ચલા લઈ આવેલી દેખાઈ: “ચલા પીશો, એટલે તમને ઠીક લાગશે.”

કિસને ઘુજતાં હાથે ચલા લીધી, અને પીવા માંડી. “તમે શો વિચાર કરો છો તે હું જાણું છું.”

કિસનનું મન જરા શાંત થયું હતું. લીલાં ચક્કરો આંખ આગળથી જતાં રહ્યાં હતાં. કાનોમાંનો ધુધવાટ દૂર થયો હતો. “શો વિચાર કરું છું?”

“તે તમને કહેવાની શી જરૂર?” સદાએ આંખો નચાવતાં કહ્યું.

“પણ મનેજ ખબર નથી કે હું શો વિચાર કરું છું.”

“તે હું સારી રીતે સમજું છું.”

કિસન જે હોઠમાંથી એ શબ્દો નીકળ્યા હતા, તે તરફ જોઈ રહ્યો. એજ રાતા, ભરેલા હોઠોને તેણે ખપોરે ચુમ્યા હતા.

તે ઉભો થયો. તેને તે હોઠો લોહચુંબક માફક ખેંચતા હતા, છતાં તેણે કહ્યું, “હું હવે જઈશ!”

“ક્રમ-ઉતાવળ છે?” વીજળીની રેશની સદાની વિશાળ આંખોમાં અંજળ રીતે ચમકતી હતી. તે પાસે આવી, અને કિસનની પાસે ઉભી રહી.

આકર્ષણ અસહ્ય થતું હતું. કિસનને લાગ્યું કે કોઈ તેની ગળથી દાખતું હતું. “હા, ઉતાવળ તો ખરીજ ને!” તેણે એવા ખોખરા અવાજે કહ્યું કે તેનેજ પોતાના અવાજ સાટે આશ્ચર્ય થયું.

“ઉતાવળ શાની?” આંખો ચમકાવતાં સદાએ કહ્યું, તેણે ખારણાં

આગળ જઈ, કિસનને જતા અટકાવ્યો. પછી બારણા બંધ કરી, કિસનનો હાથ પકડી, મોઢા આગળ વાળી ગઈ “અડી બેમો !” હાથ ખેંચી તેણે કિસનને પોતાની પામે મોઢા ઉપર બેમાડ્યો, અને તેની ટોપી તેને માથેથી ઉતારી બાણુ ઉપર મુકી.

કિસનનું હૃદય હચોડા મારતું હતું તેનું શરીર એક સાથે ગરમી અને શીત અનુભવતું હતું તેનો શ્વાસ જનઘીથી ચાલતો હતો જાણે જીવનના બધા શ્વાસો જાણે એકદમ ખતમ થઈ જવાની ઉતાવળમાં હોય તેમ.

તેની આંખો કશા તરફ જોઈ શકતી નહીં. બધી ચિત્તિના પ્રમાણ, કદ, અને આકાર વિચિત્ર દેખાતા તેને હાથે પગે એકાદી ચઢી હતી જીવ પગ કાઢા પડ્યા હતા બોલવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં હોઠમાંથી કંઈ અનાજ નીકળતો નહોતો, ફક્ત હોઠ હલ્યા.

તેણે દ્રષ્ટિ ચિથર કરી, સદા તરફ જોયું “મદા સ્વર્ગના સ્વપ્નો જોતી હોય તેમ આંખો બંધ કરી પડી હતી શું તેને કુખ નહીં, મજા કરતી હતી? ઉછરે દરવાની, ખીલાડી તેના લોહીના સ્વાદ ચાખતી હતી?”

જાણે મદાના યુવનો તરંગો હોય, તેમ તેણે સદાને પોતાની પામે ખેંચી, એટલા ઝડપથી તેની આંખો, ગાલો, હોઠ, ગળે, બાલો બેમા ઉપર બેસાડીયા.

સ્વર્ગનું સ્વપ્ન નહીં, પણ સ્વર્ગજ અનુભવતી હોય તેમ ખુશીથી સદા તેના હાથમાં પકડી મૂકી નજીક પુરો ચડ્યો ત્યાર પછી શું થયું તેનું કિસનને જ્ઞાન ન રહ્યું.

નીચે ગયીમા ફાળ લવકારતું હતું,

તુમહીને દઈ દીધા હય તુમહી દવા દેના.

સાયન્ટીફીક સંતતિ નિયમન.

સંતતિ નિયમનનો ખપ પડે ત્યારે પ્રખ્યાત અફળ ગાળીઓના વાપરને, જે કુદરતી ઉપાયે ગર્ભ અટકાવે છે. વનસ્પતીની બનેલી નીર્દોષ અફળ દવાના રૂકત સાત દિવસના સેવનથી જીંદગીમાં પછી સુવાવડના આવતી નથી; પછી ગર્ભજ રહેતો નથી.

છતાં કોઈ ખાનુને એ ચાર વર્ષ પછી ફરી સંતતિની ઇચ્છા થાય તો મારી બીજી દવા ખાવાથી ફરી સંતતિ થઈ શકે છે. એટલાજ માટે અફળ સાયન્ટીફીક સંતતિ નિયમન તરીકે ઓળખાય છે.

દવા મારી અનુભવેલી છે, એટલુંજ નહિ ડોક્ટરો મેડીકલ આશીસરો, વૈદ્ય-હકીમો પણ તેનો ઉપયોગ કરે છે. માસીક ચાલુ શરીર નીરોગી રહે છે. કિં. રૂ. ૭૫ પરદેશ શી. ૧૫. મળવાનું એકજ ઠેકાણું:-

શ્રીમતી કુસુમ મહેતા.
નસીરાબાદ કેમ્પ. (રજપુતાના)

માત્ર રાજવંશીઓ અને પૈસાદાર લોકો માટે

બાદશાહી યાકુતી.

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે. પુરુષાતન કાયમ રાખે છે. આ રાજવંશી યાકુતી વીચ વીકારના તમાગ વ્યાધી મટાડે છે અને વીચ ઘટ્ટ બનાવી ખર્ચ પુરુષાતન આપે છે. ખરી મરદાઈ આપનાર અને નબળા માણસને પણ જીવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે. આ દવા વાપરવામાં કોઈ પણ જાતની પરેજી નહીં રહેતી. ૪૦ ગાળીની ડબી એકતા રૂપિયા દશ.

ડોક્ટર કાલીદાસ મોતીરામ. રાજકોટ-કાઠિયાવાડ મુંબઈમાં દવા મળવાનું ઠેકાણું:-

મેસર્સ કેમ્પ એન્ડ કો. લીમીટેડ.

: ૬ :

બીજા દિવસે કિસનની આખો ઉવડી ત્યારે અને નવાઈ
માઝ કોઈના અપરિચિત ઓરડામાં તે સુતો હતો. તે
બેઠો થયો, અને તેની પામેજ તેણે સદને સુતેલી જોઈ.

ઉઘા ઉઘે ત્યાર પહેલાના અણવિક્રમ્યા કમળની ડળીની માફક
તે સુતો હતો વીખરાએના બાળની કેટલીક લટા તેના કપાળ અને
આખ પર આવી, તુરે નજરની મહાળ રાખતી હોય એમ લાગતું.

એ ડળીને સુખનની ગરમીથી વિકસાવવાની ઇચ્છા અટકાવી,
તેણે નળ શોધી કાઢ્યો, અને હાથ મો ધોયા, સામે આયતો લટકતો.
હતો, તેમાં તેનું મો જોયું, તેને સહેજસાજ જાન હતું કે રાતે
તેને તાવ આવ્યો હતો. અને તેણે આશા રાખી હતી કે તેનું મોહુ નિ
સ્તેજ યઈ ગયું હશે પણ આયનાએ જુદીજ ગવાહી આપી,
તેના મોહા ઉપર "તદન વિચિત્ર!" તે બબડ્યો, અને બહારના
ઓરડામાં આવ્યો.

સદા હજી ઉંઘતી હતી. ફરીથી એ શાંત સરીતાને જગાડવાની તેને લાલચ થઈ આવી. તે ધીરે પગલે તેની પાસે ગયો, અને કપાળ અને આંખ પરની લટો ખાજી પર ખસેડી, નીચો વળી તેના હોઠને ચુમેવા ગયો.

તેજ પળે, સદાએ આંખ ઉઘાડી કિસન ચમક્યો. અને પાછો જવા જતો હતો, પણ સદાના હાથો તેને ગળે વીંટળાઈ વળ્યા, એટલે કિસનની સાથે સદા પણ ઉંચકાઈ. પણ તેના નાજીક હાથમાં પોતાનું વજન સહી શકવાનું બળ ન હોવાથી, તે નીચે પડી. “કેવા મસ્તી ખોર છો !” કહી સદા પોતાનું માથું પંખાળતી ઉભી થઈ.

“તમે સવારે શું પીઓ છો ?” સદાએ પુછ્યું.

“ગમે તે !” કિસને કહ્યું.

“મારું લોહી ?”

“ઉહુંક. તે સીવાય કેં પણ.”

ગાતી ગાતી સદા અંદર ગઈ. કિસનને પણ ચેપ લાગ્યો. તે જુ તેજ રાગ બખડવા લાગ્યો. જીવન તેજ હતું, પ્રકાશ હતું. ની જીંદગીમાં નવી રોશની, નવું નુર પ્રવેશ્યું હોય એમ એને લાગ્યું.

તે પ્રભાત પછી, સંધ્યા કદિયે આવશે ? તે તેજ પછી અંધકાર આવશે ? કે એક વખત સૃષ્ટિનો ક્રમ બદલાશે ? કુદરતનો નિયમ એક માનવીના સુખ માટે ફરશે ? કુદરતને એ તેની ખબર નહીં હોય.

:૭:

ઘેર આંનના મુંડી આપે ગમે દિવનતુ લેયું નેચતુ લેનું
નાના બાળકને ચક્રોળમા બેન પડી ધગતી ગોળ કગતી
યાગે ઠતાયે તેમ પીડા ન થાય-પણ મઝા આવે તેમ દિવનને પાડ
એકાએક પોનાના હજનમા નવી મઝા આવેલી તાગતી હવી એ
મી-મઝા હતી, એમા થી નસીનના હતી, તેની એને ખમર નડોતી,
હાથ તેની અમર તે ખમર સમ-તો હતો

ઘેર આપ્યો, યાગે નેડરે તેને એક કાગળ આપ્યો તેના
અંગે તેને માટે નવા હતા, “માણુ બાલે ગોણુ હશે” કહેના તેણે
કામળ કોણો, “આપ્યો” આમયનો એક હરનાર તેના મોઢામાથી
તીકળી ગયો.

તે કાગળ મોઢીનીને હતો તેનો જન્મ દિવસ નોવાયી તે
સાગે દિવનને લખવા બોગવ્યો હતો, અને કોઈ પણ મનુષ્ય એ
પ્રમગે હાન્ડી આપવાનો આગ્રહ કર્યો હતો.

તેને તે વખતે ઘણીએ ઇચ્છા થઈ કે જો લેનામાં પુરવા
 બેઠલું જ્ઞાન અને ઉચ્છૃંખલતા હોત તો મંગલદાસને આટલું અધું
 ખોલવા ન દેતાં વચ્ચેજ કહી દેત કે “મંગલદાસ શેઠ, હવે તમે
 વેપાર કરવો બાણુ પર મુકી, પકવાન્નજાસ ઉપર એ ચાર ગ્રંથો
 લખો.” પણ તેનામાં એ સખ્તે વ્યક્ત કરવાની ખિંમત નહોતી. તેને
 ફરી પોતાની નિર્જીવતા ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો.

જમી રહ્યા પછી મંગલદાસ પોતાને કામ છે, એમ કહી ચાલ્યા
 ગયા. કિસન અને મોહિની દિવાનખાનામાં ફરી પાછા એકલા પડ્યા.

“અરે, હું તમારે માટે આંજો ભેટ લાવ્યો છું, તે તો ભુલીજ
 ગયો” કિસનને વાત કરતા એકાએક યાદ આવ્યું. ઉત્કંઠાથી મોહિનીની
 આંખો ચમકી ઉઠી. કિસને પોતાના ગળવામાંથી નાનીશી ડબ્બી કાઢી,
 અને ઉઘાડી. અંદર સ્વસ્તિક જડેલી સોનાની સાડીત્તી પીન હતી.
 તેણે તે મોહિની આગળ ધરી.

મોહિનીની ઉત્કંઠા દુર થઈ, અને કોઈ વિચિત્ર તરેહનો અણુગમે
 મોહિનીના મોઢા ઉપર કિસનને દેખાયો. “શું મેં આ ચીજ પસંદ કરવામાં
 ભુલ કરી?” એવો વિચાર કિસનને આવ્યો, પણ તેણે મોહિનીના મોઢા
 ઉપરથી તે અણુગમે જતો રહેતાં જોયો અને તેને સંતોષ થયો.

“સરસ છે.” મોહિનીએ કહ્યું, અને પાસેની ટીપઈ ઉપર તે
 ડબ્બી મુકી. કિસનને ફરી લાગ્યું કે તેણે આ ભેટ લાવવામાં ભુલ
 કરી હતી, તેણે શું લાવવું જોઈતું હતું? જાણ નાણે, જગતમાં તેને
 હજુ ધણું શીખવાતું બાકી હતું.

શી વાત કરવી તે તેને સ્પષ્ટ નહીં. એકાએક તે સાડીત્તી પીન
 ઉપર લગાડેલો સ્વસ્તિક જોતાં તેને એક વિચાર મુકી આવ્યો.
 “તમને ખબર છે, મોહિની એન, કે આપણાં દિલમાં સ્વસ્તિક એ
 શાંતિનું ચિહ્ન મનાય છે?” તેણે કહ્યું. મોહિનીને તે વાતમાં

સ્વં પડ્યો છે, તે જોઈ તેને વચગે (ત્યાં આગ્યો) - તે જર્મનીમાં એજ સ્થિતિએ એના એક પક્ષગુ ચિંતન છે, કે જે પાત્ર એક હૃદય સ્વતંત્ર માને છે, એટલું જ નહીં પણ જો સ્વતંત્ર " પાત્ર એ સ્વતંત્ર માને તો તે પ્રજાને હૃદયગતતા બધી વડે પણ તે સ્વતંત્ર માનતી કરવી એમ એ પક્ષ માને છે "

"એ ક્યો પક્ષ? હમણાં છાપાએ મા હું જર્મનીની પુણ્ય વિષે વાચુ છું તો ખરી, પણ મને કે સમજ નથી પડતી "

"એ બધી વાતો સમજવના તે નજી રખત નાગરો, પણ એક વાત તો તમારે જાણવી જ જોઈ જર્મની એ એક એવો દેશ છે કે જ્યાં હૃદયગતતા બધીબધી કદિ પણ અસ્પર્શ થયાં નથી આથી ત્યાં આગળના પક્ષોની મુખ્ય માન્યતાઓ બીજા દેશોની માફક તેમની ઔર્થિક વળણ ઉપર બધાએવી હોતી નથી, પણ રાજકીય અને ધાર્મિક વળણ ઉપર બધાએવી હોય છે અને નાઝી પણ એ એક એવો પક્ષ છે, કે જે એમ માને છે કે જર્મનીમાં તેમની રાજા જામે તો જર્મની જર્મનોને બીજા મહાયુદ્ધ માટે જોન જોતામાં તૈયાર કરી દે. જગતમાં સામાન્ય સ્થાપનાની હાલે એ પક્ષની મહત્વમક્ષા છે. લશ્કરી હતો મેળવરી, અને બીજા ગણેત્રને લશ્કરી બળથી નમાવના એ તેનું મુખ્ય ધ્યેય છે ' કિમને સમજવના હવે "

"અને એ ધ્યેય તેઓ મેળવી શકશે ?"

"તદ્વન અગત્ય સામ્રાજ્યો સ્થાપનાના દિવસો નહીં ગયા છે. હવે તો દુનિયાના નાનામાં નાના દેશને આત્મચૂલ્લેખે કે-અને ઉપરાત જગતમાં એક એવી ચળવળ થઈ પેસાગે કરી ગઈ છે કે જે સામ્રાજ્યનાદનો અત્યંત ઝડપે છે તે ચળવળ એક ધર્મ જેવી છે જેમ નવરેશના એક પુરુષના મુનાકો તેના મૃત્યુ પછી બસો વર્ષમાં દુનિયામાં સાર્વભૌમ ધર્મ પ્રસરાયો, તેમ હાલમાંકર્સ"

તેને તે વખતે ઘણીએ ઇચ્છા થઈ કે જો તેનામાં પુરવા જેટલું જ્ઞાન અને ઉચ્છૃંખલતા હોત તો મંગલદાસને આટલું અધું બોલવા ન દેતાં વચ્ચેજ કહી દેત કે “મંગલદાસ શેઠ, હવે તમે વેપાર કરવો બાબુ પર સુકી, પકવાન્નશાસ્ત્ર ઉપર એ ચાર ગ્રંથો લખો.” પણ તેનામાં એ સખ્તો વ્યક્ત કરવાની ખિંમત નહોતી. તેને ફરી પોતાની નિર્બળતા ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો.

જમી રહ્યા પછી મંગલદાસ પોતાને કામ છે, એમ કહી ચાલ્યા ગયા. કિસને અને મોહિની દિવાનખાનામાં ફરી પાછા એકલા પડ્યા.

“અરે, હું તમારે માટે આંજો ભેટ લાવ્યો છું, તે તો ભુલીજ ગયો” કિસનને વાત કરતા એકાએક યાદ આવ્યું. ઉત્કંઠાથી મોહિનીની આંખો ચમકી ઉઠી. કિસને પોતાના ગળવામાંથી નાનીશી ડબ્બી કાઢી, અને ઉઘાડી. અંદર સ્વસ્તિક જડેલી સોનાની સાડીટ્ટી પીન હતી. તેણે તે મોહિની આગળ ધરી.

મોહિનીની ઉત્કંઠા દુર થઈ, અને કોઈ વિચિત્ર તરેહનો અણગમો મોહિનીના મોઢા ઉપર કિસનને દેખાયો. “શું મેં આ ચીજ પસંદ કરવામાં ભુલ કરી?” એવો વિચાર કિસનને આવ્યો, પણ તેણે મોહિનીના મોઢા ઉપરથી તે અણગમો જતો રહેતાં જોયો અને તેને સંતોષ થયો.

“સરસ છે.” મોહિનીએ કહ્યું, અને પાસેની ટીપઈ ઉપર તે ડબ્બી સુકી. કિસનને ફરી લાગ્યું કે તેણે આ ભેટ લાવવામાં ભુલ કરી હતી. તેણે શું લાવવું જોઈતું હતું? જાણ નાણે, જગતમાં તેને હજુ ઘણું શીખવાનું બાકી હતું.

શી વાત કરવી તે તેને સૂઝી નહીં. એકાએક તે સાડીની પીન ઉપર લગાડેલો સ્વસ્તિક જોતાં તેને એક વિચાર સુઝી આવ્યો. “તમને ખબર છે, મોહિની ખેન, કે આપણાં હિંદમાં સ્વસ્તિક એ શાંતિનું ચિહ્ન મનાય છે?” તેણે કહ્યું. મોહિનીને તે વાતમાં

“... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991

“... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991

“... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991

“... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991
... 1991 1991 1991

“એ ક્યો પક્ષ ? હમણા જાણએ મા હું જર્મનીની પુત્રી
વિશે વાચુ છું તો ખરી, પણ મને કે મન નથી પડતી”

“એ બધી વાતો સમજવના તે જાણે નજત ના । પણ, ૧૭
વાત તો તમારે જાણવી- જોઈએ જર્મની એ એક એક દેશ છે કે
જ્યા હાથિયારોના ખણખણાટ કદિ પણ અસ્થ થયાજ નથી આથી
ત્યા આગળના પત્રોની મુખ્ય મા વાતોએ ખીજા દેશોની ન- તેમની
આર્થિક વળણ ઉપર બધાએની ધિતી નથી, પણ જર્મનીય અને
ધાર્મિક વળણ ઉપર બધાએથી હાય છે, અને નાજી પા એ એક
એવો પક્ષ છે, કે જે એમ માને છે કે જર્મનીમા તેમની સના જામે
તો જર્મની જર્મનોને ખીજા મહાયુદ્ધ માટે જોત જોતામા તૈયારકરી દે.
જગતમા સામાજ્ય સ્થાપનાની હાથે એ પક્ષની મહત્વનતા છે.
લશ્કરી શક્તિ મેળવવી, અને ખીજા ગોદોના લશ્કરી બળથી નભાવવા
એ તેનું મુખ્ય હેતુ છે” કિમને સમજવના હશે

“અને એ હેતુ તેઓ મેળવી શકે?”

“તદન અગત્ય સામ્રાજ્યો સ્થાપનાના દિવસો પહોં ગયા છે.
હવે તો દુનીઆના નાનામા નાના દેશને આત અજ્ઞોતો કે-અને
ઉપરાત જગતમા એક એવી ચળવળ પગ પેસાને કરી ગી છે કે
જે સામ્રાજ્યવાદનો અત હરે છે તે ચળવળ એક ધર્મ જેવી છે
જેમ નમરેયના એક પુત્રના સુનાકથે તેના મૃત્યુ પછી
ખસો વર્ષમા દુનીઆમા માર્શલોમ ધર્મ પ્રસરાવ્યો, તેમ હાલ માકર્મ

ના સુવાક્યો તેનાથી ય ઓછા વખતમાં એના જોવાનું પણ ઓછું
કલ્પનાશીલ અને વધારે બન એવો ધર્મ પ્રસારશે.”

“સામ્યવાદ?”

“હા સામ્યવાદ પણ એ એક એવો ધર્મ છે કે જે ધર્મમાં ઇશ્વર
નથી, સારું જગત તેનો ઇશ્વર છે. એમાં પણ મોક્ષનો આગળ પાતાળ છે -
જન્મ પરંપરામાંથી મોક્ષ નહીં, પણ જગતના સીતમોમાંથી, કામ
ક્રોધ, મેહમદ, મત્સરના પાશમાંથી. તેનાંય આશા છે, પણ સ્વર્ગની
નહીં, પણ આ જગતમાં જીવતાં જીવત કામ કરી, જગતનો
વિકાસ સાધવાની, માનવજાતિને પૂર્ણત્વ તરફ લઈ જવાની પણ એ
ધર્મ પાળવો ઘણો કઠણ છે. એ ધર્મમાં માનનારે પોતાનું સર્વસ્વ,
પૈસા, ટકા, સગાંબહેનાં, તજ દેવું જોઈએ.”

“એમાં નવું શું? એ તો આપણા ધર્મમાં પણ લાગ્યું છે,
અને કેટલાય યોગીઓ તેમ કરતા આવ્યા છે?”

“હા, એ યોગીઓ તેમ કરતા આવ્યા છેખરા, પણ તેઓ શા
માટે તેમ કરતા હતા? પોતાની મુક્તિ સાધવા, પોતે ઇશ્વરનો સાક્ષા-
ત્કાર કરે તેટલા મટે-પણ આ ધર્મમાં તો પોતાપણું પહેલું નિષ્ઠ
કરવું જોઈએ, -એટલે કે તે પોતાપણું આખી માનવજાતિ સાથે આત
પ્રાત થઈ જાય. વ્યક્તિત્વ એવું ખીલવવું જોઈએ કે તે વ્યક્તિત્વ
જગતનો એક સુસંબંધ અપરિહાર્ય ભાગ થઈ રહે.”

“અને એ ધર્મ કેટલા લોકો પાળે છે?” મંગલદાસે તેજ
વખતે દીવાનખ નામાં પ્રવેશતાં કહ્યું.

કિસને ચમકીને તેમના તરફ જોયું તેને લાગ્યું કે તે ત્યાંસુધી
કોઈ વિચિત્ર નિદ્રામાં મોહિનીને ભાપણ આપતો હતો, પણ મંગલ
દાસના આગમને તેને તે ઉંઘમાંથી જગાડ્યો હતો.

“કાલે?”

“હા.” કિસને કહ્યું અને મંગલદાસ તથા મોહિનીને વંદન કરી તે ચાલી ગયો.

“છોકરો સારો છે, પણ આજ કાલના વાતાવરણે એને બગાડી મુક્યો છે.” જાણે પોતાનેજ કહેતા હોય તેમ મંગલદાસ બોલ્યા.

“એમણે મને આ ભેટ આપી,” મોહિનીએ કિસનની ભેટ મંગલદાસને બતાવતાં કહ્યું.

“મરસ છે, હું ધારું છું કે કીમતી પણ છે.” મંગલદાસે પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો.

“પણ એને હું શું કરું? મારી પાસે અહીં પીનો છે. દરેક જન્મ દિવસે બધા સાડીની પીનોજ આપે છે. હવે તો એવી રીસ ચઢે છે કે જન્મ દિવસનું આમંત્રણ આપતાં દરેકને કહેવું કે કોઈએ ભેટ તરીકે કે વસ્તુ લાવવી નહીં.” મોહિનીએ સહેજ ચિડાઈને કહ્યું.

“ચાલ; હવે-જન્મદિવસને દિવસે ચિડાઈએ નહીં અને એને ક્યાંથી ખબર હોય કે તારી પામે અદ્રાવીશ પીનો છે? મનેયે ખબર નહોતી.”

“પણ વિચાર તો કરવો જોઈએ, જરા કલ્પના તો વાપરવી જોઈએ, જરા નવીનતા તો બતાવવી જોઈએ. આના કરતાં મને ચાર ગુલાબનાં ટ્રુલ આપ્યાં હોત તો મને આનંદ થાત.” પિતાની લાડથી મોહિનીએ કહ્યું.

“એમ કહેને કે તારો સ્વભાવજ અસંતોષી છે,” મંગલદાસે કહ્યું.

પુરુષાનો મહારાષ્ટ્રનો પ્રનામ એ- વિગિન કાગળે અન હાનક
થયો હતો પુરુષાને જ ન લે કોઈ ખીત માન્ય હાન
તો તે પાતાને અને ખીતઓને જ મી સ્થિતિમા મુની, બધાને દુખી
કરત

પુરુષા મુખધથી નિરૂપ્યો ત્યારે ત્રિણના મોટા ભાગ ૧૧ ટી નાઓ
જોવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો 'મ યયુગના એ અવરોધો' જોવાથી
આપણને એ યુગતુ બાન થય છે કે જ્યારે મનુષ્યની મનુષ્ય તરીકે
કદીય કિમત વતી નહીં તે કયા તે યાનમાનો એક, નાનમાનો એક
કે પ્રજામાનો એક ગણાતો તે જ ન મોટા વતુનતુ મી, હવે તેતુ
અકિતગત તોલ કે નિરૂપ્ય મદિ કરવામા આતુ નથી

“હા, કદાચ તે રાજ વાય કે ગણતરી પટમાં વય પણ
ત્યારે તે વતુનતુ નાતુ મી, ગરી મોટ માંડ માંડ, રણ કવી

કુમુદિની હતા, અને તેમની પાછળ માલતી અને પુરવા ચાલતાં હતાં. ડોળીવાળાઓ જલ્દી ચાલતા હોવાથી ડોળી અને તેની પાછળ આવનાર બે જાણુ વચ્ચેનું અંતર વધતું ગયું.

પુરવા અને માલતી કુમુદિનીની વાત કરતા હતા. “તમે જે વિચિત્ર છો, ભાઈ. આટલી ઉમરે તે કુમુદિનીને લણવા મોકલાય ?”

“શા માટે નહીં ? આ ઉમરે એની બુદ્ધિનો વિકાસ થવાની શરૂઆત થાય છે: તેજ વખતે તે વિકાસ યોગ્ય દિશા તરફ વાળવાની જરૂર છે. તમારે-માતાએ-તો આ વાત સમજવી જોઈએ, જાણવી જોઈએ.”

“તમને શિક્ષણ શાસ્ત્રનો જે અનુભવ લાગે છે !” માલતીએ હસતાં કહ્યું, “સારૂ થયું કે તમે પરણ્યા નથી !”

“પરણ્યો હોત તો ?”

“તો તમારી ખેરી તમારા મગજમાંથી બધી ધુત કાઢી નાંખતે !”

“એટલે તમારું કહેવું એમ છે કે ખેરાંઓ એટલાં મુખાં હોય છે ?”

“ના; એટલુંજ કે તમે પરણવાને લાયક નથી-તમારો સ્વભાવજ એવો છે.” માલતીએ કહ્યું.

“કેવો સ્વભાવ ?”

“વિચિત્ર, ન સમજાય એવો. ગમે તેમ પણ કોઈ સ્ત્રીને તો તમારી સાથે પરણવું નજ ગમે.”

“શા માટે ?”

“કારણકે તેને તમારી ખીક લાગ્યા કરે: ક્યારે વખતે તેણે કરેલી ભૂલ ઉપર તમે મોટું ભાષણ આપશો, તેની ખીક તે અડધી મરી જાય.”

“એટલે હું ભાષણખોર છું, -એમ સીધી ગાળજ દોને !”

“તે ડોણ જાણે, પપ્પુ જો કુમુદિનીને તમાગા હાથ નીચે એ બપુવા મુઠે તો મને કુમુદિનીની થે દયા આવે એ બિચારીને ધમકાવી ધમકાવીને તમે એનો છવ ટાંકી નાખો.”

“ના, હું એટલો દયાલીન નથી અને ખાસ કરીને કુમુદિનીના ઉપર ગુસ્સે વધુ એનો મને અત્યંત નાગે છે મને તો કેટલીક વખતે લાગે છે કે એને હું બચાવી નાની થકું,” પુરુષાએ ખીન્નતાથી કહ્યું.

ચોટો વખત બન્ને ગુપ્ત ચાલ્યા પુરુષાને આવેનો નવો વિચાર પસંદતો હતો. માનતી વિષે ભુજના જતા તે તેની કુમુદિનીના હાથમા પડ્યો હતો એક પ્રેમ દૂર કરતા ખીન્ને પ્રેમ હૃદયે વશગ્યે હતો.

“તમે રાઈની સાથે પ્રેમમા નથી પડ્યા ?” એકએક માનતીએ પુછ્યું. પુરુષા ચમક્યો અચારે એ વિનય ઉપર કે પપ્પુ જોના તે નૈવર નહોતો.

“કેમ એ પ્રશ્ન પુછવો પડ્યો ?” તેણે વાત ઉડાવતા કહ્યું.

“એટલા મારે કે જો તમે પ્રેમમા પડ્યા હોત તો તમે તમારી આ બધી ધુન વિસરી જઈ મીવા મીચા, તે ઝેડીને પરણી, તમે ખાઈ પીને મોજ કરતા હોત.”

“તમે ગણત્રીમા એક વાત નથી લીંચી”

“શી ?”

“કે હું જે ઝેડીના પ્રેમમા પડ્યો હોઉં તે ઝેડી મને ન ચડાતી હોય.”

માનતી આ સાંભળી, કબી રહી, અને તેણે પુરુષા સામે જોયું.
“ખરેખર પુરુષાબાઈ, તમે એ દયામાથી પસાર થયા છો ?”

પુરુષાએ ગો જનમ આપવો તેનો ચોટાક વિચાર કર્યો.
“ના, છેક એવી નહી, પણ લગભગ એવી”

“એટલે ?”

“હું જે ઝેડીને ચડતો હતો, તેને પરણી ન ગયો.”

“પણ તે છોકરી તમને ચઢાતી હતી?” માલતીએ સચિતં પુછ્યું.

“સીતું હૃદય ઢાળુ બણી શકે?” કડવાશથી પુરૂરવાએ કહ્યું. તેને ન ગમતો વિષય ચર્ચાતો હોવાથી તેની કડવાશ વધતી જતી હતી.

“તમે તેને તે વિષે પુછ્યું” એ નહીં?”

“પુછેલું શા કામનું !”

“કેમ ?”

“એ જો મને ચઢાતી હોત તો મને જરૂર પરણત, અથવા તો ખીબની સાથે તેના લગ્ન થયાં તે વખત જરૂર તેની વિરૂદ્ધ થાત.”

“અને તેણે એમ કે નહીં કયું?”

“મને ખબર નથી.” પુરૂરવાએ લગભગ તોછડાઈથી કહ્યું.

“પુરૂરવાભાઈ, ગુસ્સે ન થાઓ.” મૃદુતાથી માલતીએ કહ્યું.

“આ બધા પ્રશ્નો પુછીને મારે તમને દુઃખી કરવા જોઈતા નહોતા. પણ તેમાં વાંક તમારો જ છે.”

“મારો?” સહેજ ગુસ્સાથી પુરૂરવાએ કહ્યું. જે સીતે એક વખતે આખા હૃદયમાં ભરી મુકી હતી, જેની છપ્પી તેણે પોતાના રક્તના આણુએ આણુમાં વહેવડાવી હતી, તે સી તેને ભુલી જઈ, ખીબની સાથે પરણી જઈ, તેનેજ ટટલાવે? તેનું વર્તન તેના મનમાં ક્રોધ ઉપજાવી રહ્યું હતું.

“હા. નકામા ક્રોધે ના ભરાઓ. મેં તમને આ પ્રશ્નો નકામા જ પુછ્યા હતા. તમે જો તમારું નામ બદલ્યું ન હોત, તો આવા સંગ્રાહ પુછી તમારા મનને ન પીડત. પણ જોદું નામ ધારણ કરી તમે મને છેતરવા ગયા, તેનું મેં આમ વેર લીધું.” માલતીએ નરમાશથી કહ્યું.

“એટલે હું કોણ છું તે તું જાણતી હતી?”

“હા. પહેલે દિવસે તમને મળતાં જ મને શંકા અર્થ. પણ તમારું નામ જુદું જોઈ મને મારી શંકા જોટી લાગી. પણ તે આંજ સુધીમાં મેં નક્કી કર્યું કે મારી શંકા સાચી હતી.”

“ત્યારે મને કહ્યું ગા માટે નહીં ?”

“તમે મને શા માટે ન કહ્યું ? પુરવાબાઈ—હુ કારુ હુ કે હુ”
તમને તેજ નામે બોલાવીશ—તમે અગણતા તમાગ ગ્રેધનો ઉમરે
કાઢ્યો, પણ હુ તેને વાચક નથી. હુ તમને ઓળખતી નથી, એવું
હમણા તમે માનતા હતા, ત્યારે તમે કહ્યું કે ‘ત્રીનુ હલ્ય કોણ નાલે’
પણ તે છતાં યે જમારે આપણે છુટા પડ્યા ત્યારે તમે ગણતા
હતા કે હુ તમને ચલાઉં છું.”

પુરવા એ ત્રીને સાબળી રહ્યા તેના હુ યનુ શુભ અને નવું
જીવન શરૂ થયું હતું

“છતાંય હુ પગણી ત્યારે તમને અરેખાઈ આવી હતી તમે
કહેશો કે હુ તમને ચઢાતી હતી, ત્યારે બીજાને શા માટે પરણી?
તેના બે કારણો છે એક તો મારા પિતાની શીખરણી અને અનાદ
અને બીજું મને તમારી ખીક લાગતી હતી”

“મારી ખીક ?” પુરવાએ આશ્ચર્યથી પુછ્યું

“હા પણ હુ તમને એટલી ચઢાતી હતી કે હુ તે વિષે
તમને કહી ગઈ નહોતી પણ તમારી ખીક તો હતીજ એટલી બધી
ખીક હતી કે રાત્રીએ ને રાત્રીએ વિચાર કર્યો હતો કે તમારી
સાથેનું માત્ર પરિણિત જીવન કેટલું જશે! આથી જ્યારે પિતાજીએ
મારા લગ્ન બીજે કરવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે મને એક ગતની
નિગત વળી !”

“પણ મારી ખીક શા માટે?”

“બે કારણે એક તો એ કે તમાગ વિચારો સાથે હડવાની
મારામા શક્તિ નહોતી, એટલી મજિત આને એવી યકષતા
પણ નહોતી બીજું તમે ત્યારેય આજના જેવા અસ્થિર હતા
મનુષ્ય જાતિ બે પ્રકારના વહેવાઈ છે એક પ્રકારને ધરમા રહેવું
ગમે છે, બીજાને બહાર લમવું ગમે છે આપણે બે જુદા જુદા
પ્રકારના છીએ”

“તે વખતે હું આવો ક્યાં હતો?”

“તેની તમને શી રીતે ખબર પડે?”

“હા, સાચું. તે વખતે હું એટલો ધમંડો હતો, કે આત્મ પૃથક્કરણ માટે મને વખત પણ નહોતો મળતો”. ધીરે ધીરે તેના મર્ગજમાં પ્રકાશ આવવા માંડ્યો. માલતી કહેતી હતી તે દ્રષ્ટિ કાણથી તેણે કદિયે વિચાર કર્યો નહોતો, અને પરિણામે માલતીને તેણે વારંવાર અન્યાય કર્યો હતો. “આ બધું કહેવા માટે મારે તપાસે ઉપકાર માનવો જોઈએ નહીં તો—”

“ભાઈ, એમાં ઉપકાર માનવાની કેં જરૂર નથી, બન્ધુ તે ખતી ગયું. પ્રભુએ નિમ્ન્યું હોય તે થાય!”

“પ્રભુનું.....!” તિરસ્કારથી પુરૂરવાએ કહ્યું.

“હું ભુલી ગઈ! પ્રભુનું નામ મારે તમારી હાજરીમાં ન દેવું જોઈએ!” માલતીએ કહ્યું. “હવે તમે જલદી ચાલો, નહીં તો એ ને કુમુદિની ગભરાઈ ઉઠ્યાં હશે!” માલતીએ ઝડપથી ચાલતા કહ્યું.

પુરૂરવાએ પણ તેની ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. તેના મર્ગજના વિચારો પણ એટલાજ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યા. “સમાજના બંધનો વિચિત્ર છે! જેને તે બંધનો લાગે છે, તેને તે પીડે છે, તે વેદના આપે છે. બીજાને તે બંધન નથી લાગતાં. તે તેનાથી એટલા ટેવાઈ ગએલા હોય છે કે તેને એ પીડા કે વેદના જરાય અસર નથી કરતાં. શું સાચું? વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય કે સમાજ બંધન? વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યમાં માનનારો હું માલતીને જોઈ પ્રેમબિહવલા થયો, સમાજ બંધનથી ટેવાયેલી માલતીને કેં ન થયું. તે મારાથી વેધારે મનોનિગ્રહ બાંધવી શકી. સરવાળે હું હાર્યો અને એ જીતી.

“ખરેખર જેનામાં આત્મસંયમ ન હોય, મન ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ ન હોય, તેને માટે વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય નથી, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય તેને સ્વચ્છંદ અને અધઃપતન તરફ લઈ જશે.”

દિયા એક જાનકે દુરખનકે દિલ, જાં નજરે દિલખર કી;
યે હય આપની કહાની, કિસા કોતહ, જિન્દગીભરકી.

31,154

ગ્રંથ સ્વામીત્વના સર્વાધિકાર લેખકને સ્વાધીન છે.

આ પુસ્તક મુંબઈમાં ૭૪, ચોલ્ડ કસ્ટમ
હાઉસ રોડ પર આવેલા 'એ ઘડી મોન'
પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં હરજી લવજી દામાણીએ
છાપ્યું અને ત્યાંથીજ પ્રગટ કર્યું.

: ૪ :

યુવાની માપુસને દિલ્લાળી બનાવે છે યુવાનીમા આજમ દુર
લાગે છે યુવાન હમેશા કાર્યમગ્ન હાય છે

૧૮૫૯ને આગેથી જોતા યુવાનીના પ્રણામગ કામો નહીં
દુરેલા લાગે છે, વખત નહીં બગડેલા લાગે છે આગે કાળવ્યય
દુરેલા લાગે છે, પણ યુવાનને યુવાનીમા તે એકેએક કાર્ય કામનું
અને મોજ આપતું લાગે છે તેને તે પછે નહીંમુ દાનચત્રન વિના
જેમી રહેતું પડે, તે પછી યુમાનેલી લાગે છે, નિઃપર્યાળી
ગીતે બગાડેલી લાગે છે

કિમ્મત અને સરેજ બને આની યુવાનીમા હતા તેમને
ભવિષ્યની શીકા નહોતી ભવિષ્યની કાળી જીવનિકા ખમડી તેને
દેલે પાર જોવાની જરૂર નહોતી, સમય પણ નહોતો તેઓને
માત્ર મર્તમાન બચ હતો

:૧૧:

સ દાને ફરી ન મળવાનું નક્કી કર્યા પછી કિસન વાર વાર મંગળદાસને ત્યાં જતો કોઈક વખત મંગળદાસ ત્યાં હોતા, તો કોઈક વખતે મોહિની એકનીજ હોતી. મંગળદાસ તેને છોટા 'કોમ્યુનીસ્ટ' કહી તેની મદદ કરતા, અને કિસનને જાતજાતના પ્રમાણે આપી સિધ્ધ કરી આપતા, કે સામ્રવાદ એ ઘેલછા છે, કિસન સામા પ્રમાણે આપતો પણ તે નિષ્કળ જતો તે ઘેર આવીને તેને લગતી ચોપડીઓ વાચતો પરંતુ તેનાથી મળતા પ્રમાણે તેનાથી વાપરી શકાતા નહીં

પણ જ્યારે મંગળદાસ ન હોય, ત્યારે કિસનને વધારે ગમતું મોહિની પણ આ સમજી શકતી, અને ઘણી વખતે ત કિસનને વાગ્યુ-દમા અણધારી મદદ કરતી એટલું જ નહીં, પણ સમજાવી પટાવીને પોતાના પિતાને ક્યાંક મોકલી દેતી પછી કિસનની ડબ્બ છુટતી, તે આખા જગતની વાત કહી શકે.

ઘણી વખત તે આ કોબનો વિચાર કરતો મોહિની સાથે વાત કરી શકતો, તેટલી છુટ તેનાથી મંગળદાસ સાથે શા માટે નથી ભોગવાતી, તેના કારણો શોધવા મથતો, પણ તેને ખરાબર સમજ પડતી નહીં.

આથી એક દિવસે એને ત્યાં પુરવા આવ્યો ત્યારે તે ઘણો ખુશ થયો.

“કમ, કિસન, શી ખબર છે ?” તેણે સૌકા ઉપર નીરાંતે એસતાં કહ્યું.

“ખબર ? કેં ખબર નહીં.”

“આટલા દિવસ અહીં રહી શું કયું ? તું જે વિચિત્ર છે તો. કોઈ જગ્યાએ ફરી આવ્યો હોત તો ?” પુરવાએ ઠપકો આપ્યો.

“તું ગયો તે વખતે તો હું તને યાદ પણ નહીં આવ્યો, અને હવે શીલસુરી લગાવે છો.”

“મારી જોડે તને નહીં ફાવત. મને રખડવાની ટેવ છે, તને તો સોજજી રહેવાનું જોઈએ.”

“તારી જોડે આવ્યો હોત તો હું તારી માફક રહેવાનું શીખત.”

“હવે જવા દે એ લઢવાડ હવે હું એમ પુછું કે નસરવાનજી શેઠ આ બંગલામાં ચઢા તૈયાર કરવાની વસ્તુઓ બહાર રાખી ગયા છે કે નાળાકુંમાં રાખી ગયા છે ?”

“મારા ઉપર એમનો એટલો બધો અવિશ્વાસ નથી હું હમણાં ચહાને માટે કહી આવું.” કહી કિસન ગયો.

“પુરવા! મને એક માણસ એવો મળ્યો છે જે સામ્યવાદના બધા સિદ્ધાંતો સહેલાઈથી તોડી શકે છે. મારાથી એને જવાબ પણ આપી શકતો નથી.” કિસને ચઢા પીતાં પુરવાને કહ્યું.

“ત્યારે તારું એ વિષયનું વાંચન શા કામનું ? હું તો ધારતો હતો કે તું આટલા દિવસમાં મારાથીય વધારે કટ્ટર કોમ્યુનીસ્ટ થયો હશે.”

“તાં ધરતુ એક વખત તો જોડું પડ્યું હું કદી કોમ્યુનીસ્ટ થનાને બદલે ઉલ્ટી વધારે જોખમદારી લઈ જેલા છું”

“એટલે પરણ્યો તો નથી ને?”

“ના ના, એટલી બધી જોખમદારી નહીં,”

“ત્યારે?”

“મરોન તેની બધી મીઠકત મને આપી ગઈ છે”

“મરોન કોણ? જરૂરે હા, હું તો જીવી જ ગયો હા, હા, મરોન મરોન” પુરસ્વાને યાદ આવ્યું. અને તેના મોઢા ઉપર આઠી દિવ-ગીરીની છાયા આવી ગઈ

“કિસન, હું તને જે કાણે મળવા આવ્યો, તે તો હું જીવી જ ગયો” પુરસ્વાએ પાત બદનતા કહ્યું ‘સદા ક્યા રહે છે, તે તને ખબર છે? અનખત હું જાણુ છું કે તને એ બાબતની લાગ્યેજ ખબર હશે પણ ખીજા જેની પાસે મારે તે પુછવું? હું એને રૂમની કુચી આપી ગયો હતો, પણ હવે હું એવું સરનામું જીવી ગયો છું. હમણા તો હું મારા એક નવા મિત્રને ત્યાં તિર્યો છું”

“મને સદાનું સરનામું ખબર છે” જાણે પોતે કાંઈ ચુંદો કમુલ કરતો હોય તે રીતે કિસને કહ્યું

“હું ખબર છે? તો તે વાલુ સર મને તો એવી ખીક લાગતી હતી! જો હું ધરતુ તાણુ તોડવા જાઉં, તો મારા દીદાર એ પડેલીઓ મને ચોક્કસ પાસે જ મોપી દે” નિગતનો નિવાસ નાખતા પુરસ્વાએ કહ્યું

“તને ચોક્કસની ખીક લાગે?”

“ખીજે કોઈ વખતે તો એટલી બધી ખીક ન લાગત, પણ મારે એ ઝોરડીમાયી ચિન કાઢવું છે, તેને જેમ કરાવવું છે, અને તેને પ્રદર્શનમાં મુકવું છે એ સ્થિતિમાં વર રાડનાના આરોપસર હું કેદમાં રી રીતે જઈ શકું?” પુરસ્વાએ હસતા કહ્યું. ત્યારે!

“હું સાથે ન આવું તો ન ચાલે ?” કિસને સહેજ આનાકાનીથી કહ્યું.

“પણ સાથે આવવામાં શો વાંધો છે ?”

“મારે સહેજ કામ છે, અને તે અત્યારેજ કરવું જોઈએ.”

“હું? તો તું તે કરી લે, પછી આપણે જઈશું.”

“ના, ના, મને તે કરવાને ઘણો વખત લાગશે, અને પછી મારે એક જણને મળવા જવું છે, અને તેની જોડે એક બીજા માણસને ત્યાં જવું છે, એટલે, હું ધારું છું કે તુંજ શોધી કાઢે તો ઠીક પડશે.” સહેજ ગભરાટથી કિસને કહ્યું.

પુરૂરવાએ કિસન સામે સહેજ આશ્ચર્યથી તાકીને જોયું. કિસન આવો ગભરાટ શા માટે બતાવે છે, તેની એને સમજ ન પડી. તેણે કહ્યું; “જાણ, ત્યારે હુંજ જઈશ.”

કિસને સરનાંમું આપ્યું, ઘરની નીશાની બતાવી, ને હોસ્પીટલનું નામ આપ્યું. પુરૂરવા તે લઈને ગયો, ત્યારે કિસનને નિરાંત થઈ.

:૧૨:

પુરુરવાને સદાનુ ઘર ચોધી હાડતા ધણો સમય ન લાગ્યો,
પુમદાએ પોતેજ પારણ ઉવાડ્યુ

“કોણ પુરુરવા ભાઈ ?” સદાએ અચ્ચાથી કહ્યું

“હુ આવ્યો તેમા ગભરાઈ ચાલી ગઈ ?”

“ના, ગભરાઈ શા માટે ? પણ તમે અહીં ?”

“હુ તાર સરનામુ ભુલી ગયો, એટલે તને કુચી માટે કાગળ
ન લખી શક્યો, એટલે હુ અહીં આવ્યો.”

“પણ તમને મારૂ સરનામુ ત્યારે, ક્યાથી પાદ આવ્યુ ?”

“કિસને આપ્યુ,” પુરુરવાએ કહ્યું અને તરત જ જાનનો
જોભ અને ગભરાટ તેણે કિસનના મોઢા ઉપર જોયો હસો, તે એણે
સદાના મોઢા ઉપર જોયો પુરુરવાની આગળ લાગણીઓ સતાડવા

સદા તેની સામે આંખો ફાટીને જોઈ રહી. પુરવા પણ સ્થિર જોતી રહ્યો.

સદા અશક્ત હતી. માનસિક વ્યગ્રતાએ તેને વધારે અશક્ત અને અસ્થિર બનાવી. તેની શક્તિ વધારે વખત ન રહી શકી. તે ફસડાઈ પડી. પુરવા તેની પાસે ગયો. “સદા! તું માંદી છે. ખાટલા પર સુઈ જા.”

સદાએ ઉંચું જોયું. તેની આંખમાં દયાની યાચના હતી, સહા-તુલ્યતાની માંગણી હતી. “તમે હજી ગયા નથી?” તેણે આખરે પુછ્યું.

“તું સુઈ જા. પછી હું જઈશ.”

“નહીં, હવે મને કેં નથી.”

“હું એ માનતો નથી, સદા તારી સાથેના આટલા સહવાસ પછી મારાથી તને આમ મુકી ન જવાય.” તેણે કહ્યું.

“પુરવાભાઈ!” તેણે સ્મિત કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું. “તમે ઘણા ભલા છો.”

“મારે વખાણ નથી સાંભળવા. તારાથી ઉઠી શકાય છે કે નહીં? નહીં તો હું તને ઉંચકી ને ખાટલા પર સુવાડું.”

સદા ઉભી થઈ. “હું તમને તમારી કુંચી આપું.” તેણે ટેબલનું ખાનું ઉઘાડતાં કહ્યું. “લો.”

પુરવાએ તે લીધી, ‘પછી તું કાલે આવશે કે નહીં?’

સદા ફરી વિચારમાં પડી. તેની આંખમાં કોઈ નવા વિચારનું તેજ ચમક્યું, “હા; આવીશ.”

“તું અહીં રહેશે? હું સવારે નવેક વાગે આવીશ.”

“સારું.”

પુરવા ગયો. સદાએ કપડાંનું નાનું કપાટ ઉઘાડી કપડા ફાટી તેનાં જલદી જલદી પોટલાં કરવાં માડ્યાં.

:૧૩:

પુરવાના ગયા પછી કિમન વણી મુઝાણુમા પડ્યો તેને
લાગ્યું કે તે મલના નામથી નાહક ગભરાતો હતો મને
તે એક રીતે ચક્ષતો હતો તેના તરફ તેના કેળામ સદ્યુણો માટે
માન હતું, છતાંયે તેની દુઃસ્વદના-નીતિ અનીતિમા ભેદ ન ગણતી
એવી તેની માન્યતાઓ-ના, ના, સીને તો મ્વત ત્ર મગુ ન બોલે

‘મલમા જે એટલું ન હોત તો’-કિમને વિચાર્યું, ‘ખરેખર તે
અદ્યુત શ્રી થઈ ગયું પણ આપુ અચ્ચિપણુ, ઉગ્રાહનાપણુ, તેને
ન ગોબે, આજે તે માગી સાથે આમ રતો કલય પુરવા સાથે
પણ તે તેમ વતણી હશે, હશે કે ઇક શીતેજ હો ના, ના, તેમ
દરવામા સમાજની સ્થિતિ શી?—પણ તે અને પુરવા તો સમાજને
ઉચ્છેદનાને, તેના સડી ગયેના મુળીએ મુળીઆને ખેચી કાઢનાને,

તેની અરીણ જોવી અસર દૂર કરવાને કટિબદ્ધ થયા છે.-પણ આ રીતે કરી શકશે ?

‘એના કરતાં મોહિની-તે જીવીજ છે. તેના વિચારો સુંદર છે, તેનો વિકાસ થતા, બરાબર સ્થિર થતાં, તે સન્માન્ય થઈ રહેશે. તેના પિતાના વિચારોએ પણ તેને ઠીક પોષણ આપ્યું છે.’

નોકરે બહારથી બારણું ઠોક્યું, અને થોડી વારે અંદર આવ્યો. “કુમ ?”

નોકરે તેને કાગળ આપ્યો એ કિસને ઉઘાડીને વાંચ્યો; બીજે ક્ષિપ્રે નસરવાનજી શેઠ ગિરિઆમથી આવવાના હતા, અને નોકરને તેનો આરડો સાંકસુક રાખવાનું કહેવાનું એમણે કિસનને લખ્યું હતું.

કિસને તે પ્રમાણે નોકરને આજ્ઞા આપી. અને ફરી વિચારમાં પડ્યો તેની મુંઝવણ ફરી શરૂ થઈ ‘મોહિનીની આજી બાજીનું વાતાવરણ કેટલું મારૂં છે ! ખરેખર, મારે તેને વિષે વિચાર ન કરવા જોઈએ-તેનું રૂપ યૌવન, શબ્દ, સ્વર બધાનાં આંદોલનો એનો વિચાર કરતાંજ આજીબાજી વીંટાઈ વળે છે, મગજને ગાંડું કરી દે છે, ચિત્તને નાશમાં ઘેરી દે છે. ચારે બાજી ‘મોહિની, મોહિની,’ સીવાય કે નજરે પડતું નથી.....

ચારે બાજી ભુરાં નીનાં વતુજો ર્થ્યા કરતાં-હતાં- તળાવમાં કાંકરો નાંખતાં જેમ વતુજો થાય છે તેમ. એ મોટાં થતાં જતાં વતુજોમાં બીજા કેન્દ્ર પરથી નીકળેલાં વતુજો આવ્યાં, અથડાયાં, અને તેમાંથી ત્રીજાંજ વતુજો ચાલ્યાં. પહેલા ધીરો, પ્રછી વધારે મોટો ધુધવાટ શરૂ થયો, વતુજો ચાલ્યાં જતાં, ધુધવાટ વધતો જતો હતો.

ધીરધીરે એ ધુધવાટ તાલબદ્ધ થયો, અને એમાંથી મધુર

સગીત આવવા માડ્યુ-ધ્રુવવાટ બધ યગો, વતુજો પણ બંધ થયા
અને મોહિતી સાર ગી વગાડતી હતી પણ તેનો ધોધાક કે વિચિત્ર
હતો-મુમતમાન શ્રી જોયો પણ તેજ નિમાલગી, ઉમેડી આખો, તેજ
અમૃત રસભર્યા વાલ હોલો, અને તેજ મુખપમ હાથો હાથો = તા
હતા, અને મારગીમાથી કાપ નિત્ય સગીત કરતુ હતુ -

મોહિતી અદ્ય થઈ ગઈ-સગીત હતુ ગી ગીતે આવતુ હતુ
મોહિતીને બધે ત્યા થમા હતી, તેની જગાવાના તેજ આજે આવતુ
પ્રવરતા, તેની મૌરભ બધી ટિચાઓને મુસામિન કરતી હતી ત્યા
લાઓ જાણે એક બીજાની તોડે ઉચે હડવાની યત્ન કરતી તોય
તેમ ઉચે જતી, કરી હોડા શ્રમ લેતી, આગળ ધવતી, બીડને
પાછળ પાડતી, કદિ પાછળ પડતી જાય દી ન્ત દગની નરી પ્રગતિ
એવેજ જ ના

ત્યા એક પતંગીયુ આગ્યુ-માહમિડ અને તરંગી, નવડ
અને અભિમાની જગાવાની પ્રગતિને મેડના તે ધન્યુ-પમ ત્યા
લાએ તેને ઝપટયુ. મંદુર સગીતમા પતંગીજનો બળવતો નવમુદ્ર
આજો ફરી જગાવા દિના લાગી, કરી તેજ મંદુર સાગીનુ
સગીત થઈ વયુ .

ના, સારગીતુ સગીત નોતુ-કલ્પ રતો જગાવાનો કલ્પ ૧૮,
અખા જગતને બગળી જગતી આજા ૧૧ 'વનત' ૧૧ ૧૨ ૧૩-
૧૧, મહોન્મત વટકોના અભિમાનને નડ કરનાર, તેને શ્રમિતો
રમદોળનાર જાણે બીજા કામનાત, ખડોન મુજી, ડિ નિમિત્ત
કરી આગળ ધમતો જાણે જગતના કલ કાદી નામે એક ૧૮૧૧,
મગજને બહાર કરી નાખે એનો કામો ના-નવનો તો હતા-
બીજાવાની પગકાપ્ટામે પડાવતો નવો રતો.

ચીચીચરી ગારતાં પક્ષીઓ ગભરાઈ ધરતી પર પડતાં, પથુઓ મદાપ્રયયથી જીને ગાંડા હાથીની માફક દોડતાં દતાં, મહાજૂઓ ધડાધડ નીચે પડતા દતા, મકાનો, મદાપ્રાસાદો, વાટિકાઓ, સૌ જમીનદોસ્ત થતાં દતાં, કિન્નત ગિરિ શીખરો અવનત થઈ, ભેગડો ઉપર જાણે આપઘાત કરતા દોડ્ય તેમ પડતા દતા, સીતારાઓ એક ખીજની સાથે અયડાઈ ભયાનક અવાજ કરતા—એ અથડાતાની સાથે, એ કડાકાની સાથે આંખો આંધળી કરી નાંખે એવી વીજળીઓ થતી.

આખી સૃષ્ટિનો વિનાશ, લય, અંત, અને અંધકાર.....

કિસન જાગી ઉઠ્યોઃ ફટકે વખતે તેને આવું ભયંકર, વિલક્ષણ, વિચિત્ર સ્વપ્નું આવ્યું હતું.!

:૧૪:

સાંજે તે મોહિનીને ત્યાં ગયો. મોહિની જાણે તેની વાદ જોતી બેસી રહી હોય, તેમ બાગમાળ બેઠી હતી.

“તમે કેટલા મોડા આવ્યા?” મોહિનીએ કિસનને દેખતાજ પુછ્યું.

“કેમ? હું તો ધારતો હતો કે હું ઘણું વહેલો આવ્યો છું.”

“ના, રે ના, હું તો ધારતી હતી કે આજે આપણે ઝાઝા સીનેમામાં જઈશું.”

“તેના કરતાં જુદું પર જઈએ તો તે એક સીનેમાજ છે ને?” કિસને મોહિનીની પાસે જખ્યા લેતા કહ્યું.

“જુદું ના, ના, ત્યાં તો બહુ બીડ હોય છે! અને આ ગરમીના દિવસમાં તો ત્યાં લોકોના થોડા થોડા એકઠા થાય છે.” મોહિનીએ અણગમો દેખાડતા કહ્યું.

તમને જો ચાલવાની હીમત હોય અને જો ખસંદ પડે તો હું

તમને એવી એકાંત જગ્યા પર લઈ જઈ કે ત્યાં તમને એમ જરાયે ન લાગે કે તમે પૃથ્વી લોક પર વસો છો!” કિસને કહ્યું,

“એટલે તમારે મને અત્યારથી સ્વર્ગવાસી કરવી છે?” આંખો નચાવતાં મોહિનીએ કહ્યું.

“ના, તમે એવો ઉંઘો અર્થ શા માટે લો છો? હું તો એમ કહેવા માંગતો હતો કે એ એક એવું સ્થળ છે કે ત્યાં તમને એમ લાગે કે તમે પૃથ્વી પર સ્વર્ગ વસાવ્યું છે!” મોહિનીની મજાક ન સમજતા ભલા કિસને કહ્યું. મોહિનીને આવા ભોળા આદમી પર ચીઠ ચઢી.

“સારું, તમે અહીં ખેસશો કે અંદર આવશો? હું કપડાં પહેરું એટલી વાર તો લાગશે.”

“કેટલો એક વખત?”

“શ્રીઓને કપડાં પહેરતાં કેટલો વખત લાગશે એવો પ્રશ્ન કદિ ન પુછાય, સમજ્યા?” તોરથી મોહિનીએ કહ્યું, કિસન પળવાર ડઘાઈ ગયો, પણ મોહિનીને એની કરુણ સ્થિતિ જોઈ હસતાં જોઈ, તે સમજ્યો કે મોહિનીએ એની મજાકજ કરી હતી, અને તે ચે હસ્યો. “સારું, હું અહીંજ ખેસીશ.”

મોહિની વીજળીની માફક ચાલી ગઈ; અને ઉંજળડ રણમાં ઉગતાં તાડના ઝાડ જોઈ કિસન એકલોજ બાગમાં ખેસી રહ્યો. થોડો વખત તેણે બાગના ડુવારાની ધાર ખારખડી ક્યાં મુળાક્ષર બનાવે છે, તે શોધવામાં ગાળ્યો; પછી તેણે રંગબેરંગી પુષ્પો પર ભમરા આવે છે, એવી કવિઓની ઉક્ત ખાટી પાડવા પર ગાળી, પછી તેણે ખાટું લખનારા એવા કવિઓને ગાળ દેવા માટે થોડો વખત ગુમાવ્યો, છતાંય મોહિની કપડાં બદલી ન આવી.

“મોહિની પણ વિચિત્ર છોકરી છે; કપડાં બદલતાં આંટલો

વખતે આટલા નખનમા તો હું મારા દરજીને ત્યાં જોડવા કપડા
હોય તેટલા બદલી થકુ એમ છું ”

“પણ મોહિની એમા થુ કરે? એ એવા પાતાવરણમા ઉઠી
છે કે તેને પાચ જોડી કપડા બાંધી નવા પહેવાને થોચ વસો મળી
શકે છો? મને થે જો વધે પહેવા જોવામા આવુ હોત કે આધારણ
માસ્તર તરીકે જોઈ કુટુંબમા ગીચ, તો હું તે માણસનું અપમાન
કરી ઘર બહાર કાઢી મુજબ!”

“નથે થે જોઈ તપસ્વી છો!” મોહિનીએ આનંદ કહ્યું, “તમે
શા નિચારમા એમ મચ્યું હતા કે હું આવી તેના ઉપર પણ તમને
ધ્યાન ન ગળું?”

‘હું મારો પોતાનો નિચાર કરતો હતો!’ કિસને ઉત્તર આપ્યો,

અને બંને લુહુ તરફ ચાલવા લાગ્યા

લભે રસ્તો, પોતાની બીડ, રંગા આનંદારતા મોહના
દર્શન, દમીઓ, જેની વચનતા કિસન મોહિનીને એ મ્યજે લઈ
આવે! કે જ્યાં તેને મલના મીનનું સ્વપ્ન આવ્યું હતું,
જ્યાં તે જાઈ અપાર્થિવ ઇતાય માનસીના સખધમા પહેલા
આવ્યો હતો સારા મલના પગલાને બાજુ હજીએ જેની ઉપર જોઈ
ગકતો હતો ’

“હને અહીં બેસીએ!” મોહિનીએ એક મ્યજે બેસીને
હજી “હું તો ચાલી ચાલીને વાળ મેઈ”

“એસ એટલામાજ ને દિનમે તો તમે બીની શાગીરિઝ શક્તિ વિષે
મોટું લાપણ આપતા હતા ” કિસને મોહિનીને મચોટ જનાવ આપ્યો.

“બીની શાગીરિઝ શક્તિ બને આછી હોય, ઇતાય તેની માનસિક
મદનશીવતાના તો આખી ધુનિઆએ રખાણ કર્યા છે, આપણ
પુગણોની વાતજ સો! એમા-”

“મોહિની, પુરાણ સીવાય હિન્દુસ્તાનમાં ખૂબ છે” ઉદાહરણ છે કે નહીં?” કિસને સહેજ ગુસ્સાથી કહ્યું.

“આ તમારા સામ્યવાદીઓથી તો તોખ્ખું ! તેમને નહીં ઇશ્વર જોઈએ, નહીં પુરાણ જોઈએ, નહીં જાદુ મંત્ર જોઈએ ! દુકામાં રોમાન્સ નહીં જોઈએ !”

“મોહિની, ફરીથી તમે ખોટા અર્થ કર્યો ! પુરાણની વાતોની હું વિરુદ્ધ છું, પરંતુ રોમાન્સ વિષે મારા વિચારો જુદા છે !” કિસને પોતાનો ખ્યાલ કરતાં કહ્યું. મોહિની સહેજ વિચારમાં પડી, તે પછી એકાએક નિશ્ચય કર્યો. “કિસનલાલ, તમે ખોટું ન લગાડો તો એક વાત પુછું.” સહેજ લાડથી મોહિનીએ પુછ્યું.

“શું ?”

“તમારી ઉંમર સી હશે ?”

“ઉંમર ?” સહેજ વિચાર કરતાં કિસને કહ્યું “બાવીશેક.”

“તે તમે સરોજબેન સીવાય કોઈના પ્રેમમાં પડ્યા નથી ?”

લાડ વધારતાં મોહિનીએ પુછ્યું. કિસનના મોંઢા પરથી એક વિષાદની છાયા આવી ચાલી ગઈ. ફરી તેનું મોંઢું સ્થિત કરી રહ્યું. “એ પુછવાનું કારણ તમારે પહેલાં જણાવવું પડશે !” કિસને આડો જવાબ આપ્યો.

“તે ન જણાવું તો !”

કિસને મોહિની તરફ જોયું. આથમતાં સૂર્યના સાંતેરી કારણે તેના મોંઢા ઉપર અદ્ભુત સુરખી આણી હતી. પોતાની સામે એકી રીતે કિસનને જોતાં શરમથી વધારે લાલચોળબની મોહિનીએ આંખોનીચે ઢાળી દીધી, અને રેતીમાં લીસોટા પાડ્યા.

કિસન તેની સામે જ જોતો હતો. મોહિનીએ ફરી ઉંચું જોયું, ત્યારે એને કિસનની આંખો આવાહન કરતી મળી. તરત તેણે

પાછું નીચે જોયું “કેમ, તમારે પ્રશ્નનો જવાબ નથી જોડતો?”
રખેને મોહિની સીવાય ખીલું કાઢી માલગી જાય, એની ખીલથી
ખાવતો હોય, તેમ કિસને પુછ્યું

મોહિનીએ ફરી ઉચ્ચ જોયું, અને ડોક કુણાવ્યું “ઉહુક”
તેણે ધીમેથી કહ્યું

એક ઉન્મત્ત પણ વહી ગયું.

ખીજી પણે કિસને મોહિનીનો હાથ પેતની હાથમા લીધો,
દબ્બો, હોઠે અડાડ્યો, હાથે ચુડ્યો, પોતાના કપાળ પર ખરડ મુઝો
હોય તેમ ધમ્બો “ઓહ!” કિસને અને મોહિનીએ એકી પણે
નિશ્વાસ નાખ્યો

ક્ષિતિજમા વિલીન થતો મૂય શરમથી લાવ્યો જ થઈ આ દ્રશ્ય
જોઈ રહ્યો મોહિની એકાએક ઉભી થઈ “આપણે ઘર જવું
જોઈએ” તેણે કહ્યું

“હા” કિમને એકાકારી ઉત્તર આપ્યો, અને ખરને જાણે ન
છુટકે ઉભા થયા.

આખે રસ્તે કોઈ બોલ્યું નહીં જનનમા કદિદ એના પ્રસંગ
આવે છે કે મૌન ઉદ્વિગ્ન કરતા વધુ વિચારોને દર્શાવે છે વાતચિત
અક્ષરો અને ભાષાથી મર્યાદિત હોય છે, માનને કાંઈ મર્યાદા હોતી
નથી

ઘર આવતા દરવાજેથી જ કિમને રજા લીધી “હુ જઈશ.”

“ફરી ક્યારે આવશો?” મોહિનીએ પારેથી કહ્યું કિસને
મિત્ર નહોતો રહ્યો તેણે મોહિની માટે પ્રણયની ઉવા ઉગાડી હતી

કિસને સહેજ અચ્ચસ્થ થયો આવી રીતે પ્રગ્ન પુગતા તે
હ મેશા અચ્ચસ્થ થતો “કેમ કહી શકાય?”

“કાલ?” મોહિની કિસનને છાંડે તેમ નહોતી.

“કાલે ? ના, ના.” કિસને કોઈ પણ બહાનું શોધવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું. તે બંધાતો જતો હતો, એમ તેને લાગ્યું. પ્રણય પણ એક બંધનજ છે ને ?

“કેમ ? કેં કામ છે ?”

“કાલે તો—” એકાએક કિસનને બહાનું જડ્યું. “મેં રૂં છે મારો દોસ્ત પણ આવી ગયો છે; એટલે ન જઈશ તો ગુસ્સે થશે.”

“મેં રૂં શું ?” મોહિનીએ જણાસાથી પુછ્યું.

“કામગારોનો ઉત્સવ દિન. આવતી કાલે સમગ્ર જગતના કામગારો ઉત્સવ ઉજવશે, મુડીવાદ સામે આક્રમણ કરવા એક પગલું આગળ ચાલશે.”

“પણ તેમાં તમારે શું ? તમે કામગાર ગોઠા છો ?”

“કામગાર ન હોય તો શું ? કામગારોના હિત માટે લઢવાનો નિશ્ચય કરનાર દરેક માટે કાલે ઉત્સવ છે.”

“મઝા અવશે ?

“હા. કચડાઈ રહેલી શક્તિ જ્યારે પછાડો મારી ઉભી થઈ તોડવ રહે એમાં કોને મઝા નહી આવે, જોર કોને ન ચઢે !”

“હું આવું ! ને મારે તમારા મિત્રને પણ મળવું છે.”

“પણ—” કિસનને એ સુચના ન ગમી.

“પણ શા માટે ? તમારે તો ઉલટા ખુશ થવું જોઈએ કે એક મુડીવાદીની છોકરી તમારા કામમાં રસ લે છે.” તોરથી મોહિનીએ કહ્યું.

“હું કાલે સવારે આવીશ. ને પછી આપણે તમારા દોસ્તને ત્યાં જઈશું.”

“સારું” કિસને ગોડવણ કમુલ કરતાં કહ્યું.

: ૧૫ :

“ના, રમણલાલ, તમને અ દર મજા નહીં આવે”

“અમે લોકો તમારી સામે લડવાને માટે તો મ ઘટિત થઈએ છીએ, તમે જે સ રથ’ અને સમાજ ધોરણ પર છો છો, તેના વિનાશની અમે મરઘમમા છુમ પાડીશું અમારા ભાવણોમા અમે તમને અને તમારા જેવાઓને ગાળો દઈશું” પુત્રનાએ કારણ સમજાવ્યું

“તમારૂં ચિત્ર જોનાને માટે એ બધું સાલગવાને-હું તૈયાર છું” રમણલાલે કહ્યું

“પણ કાલેને કાલે એ ચિત્ર ગા માટેજેવું જોઈએ? પછી જોજો ને ફેરમ થય, પ્રદર્શનમાં મુકવા લાયક થાય ત્યારે જોગો તો તમારી નજરે એવું માન વધશે”

“હહુકા તમે ચિત્ર માટે એટલી બધી વાતો કહી છે તે માટે

પરિસ્થિતિ તરફ બેદરકારી ખતાવી ભવિષ્ય તરફ મીઠ માંડી રહેલી વિદ્યુત શક્તિ ઉપજાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

પરંતુ તેને લાગ્યું કે આ ચિત્રમાં તે નિષ્ફળ નિવડ્યો હતો. એ માંઢા ઉપર રૌદ્ર નિશ્ચય વિદ્યુત શક્તિને બદલે તેને આદ્ર, કોમળ, દયા ઉપજાવે એવા ભાવો દેખાયા. એમાં દીનતા હતી, દીનતાની અવ-ગણના કરી દીનતા દૂર કરવાની પ્રયત્નતા નહોતી કુરૂક્ષેત્રના યુદ્ધ પડેલાં જગતને ભરખવા ઇચ્છતી મહાચંડી સમા પાંચાળી જેવી તે નહોતી લાગતી, પણ એ યુદ્ધ પછી પોતાના પાંચ પુત્રોના મરણથી દુઃખી થઈ ઇશ્વર પાસે તેમનું પુનર્જીવન ઇચ્છતી પાંડવ પત્ની હતી.

પોતે નિષ્ફળ ચિત્રકાર છે, તેનું તેને જ્ઞાન થયું. આવી સારી પ્રતિક મળવા છતાં, તે તેના ભાવ પર ન ચિતરી શક્યો, તે માટે તેને પોતાને માટે તિરસ્કાર થયો, સદા તેની કદનાનું જીવંત સ્વરૂપ હતી. તે જે જગતની સામે લડતી હતી, ગરીબાઈમાં ય ગૌરવ-માની, ગરીબ શ્રીમંતના ભેદને દૂર કરવા માટે, એકીટશે ભવિષ્યના મહાસંગ્રામ તરફ જોઈ રહી હતી. તેને પોતાને માટે કે' કળજી ન હોતી, ખીજા કોઈને માટે કે' લાગણી નહોતી. તેણે માર્કસવાદનું શિક્ષણ પુસ્તકોમાંથી નહોતું લીધું, પોતાની માફક અનુભવમાંથી લીધું હતું. તે ભલે સામ્યવાદની મહાન સંસ્થાની સભ્ય નહોતી છતાંય તેની જરૂરી અંગતો હતીજ. ભાવિ સંગ્રામમાં તેનું સ્થાન પ્રથમ હરોળમાં હતું.

છતાંય તે તેને ચીતરવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યો એ શરમની વાત હતી. તેને પળવાર તે ચિત્ર ફાડી ફેંકી દેવાનું મન થયું, પણ તે ચિત્ર પોતાની તેવી સ્થિતિ ન કરવાનું દીનતાથી સૂચવી રહ્યું હતું.

જ્યારે રમણલાલ અને માલતી આવ્યાં ત્યારે તે ચિત્રને સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો કે નહીં તેની ગડમથલ કરી રહ્યો હતો. તેમને આવતાં જોઈ, તે ઉભો થયો.

“કેમ, જોતા યાદી ગયા ?” પોતાની ગડમથનને વિસાગી હમતા હમતા પુરવાએ પુછ્યું “અપવાદ૩૫ ચવાનો પ્રયત્ન ન કરતા.”

“આ તમ્મડ ચિત્ર ?” માલતીએ ચિત્ર પાસે જતા પુછ્યું, અને પોતાની ધારણાથી ચદતું ચિત્ર જોઈ, એક મુખ અને સતોપનો નિશ્ચામ નીકળી ગયો “પુરવાભાઈ, મુખાગ્રખાદી !”

‘સગ્મ છે’ રમણનાને પણ હુકારો પુરો

“તમને ચરમ લાગ્યું ?” પુરવાએ મહેજ થકાથી પુછ્યું.

“અનખત એમા મુછયુ શુ ?” માલતીએ નિશ્ચયથી કહ્યું પુરવાને તે નિશ્ચયપૂર્વક વાક્યમા ખોટી પ્રથમાનો ભાસ મુઠ્ઠા પે ન લાગ્યો છતાય એની શકાતુ મમાધાન થયું નહીં “તે ચિત્રની પ્રતિક તમે ખતાવનાના હતા ને !”

“હું ત્યાજ જવાની તૈયારી કરતો હતો, ત્યા તમે આવ્યા હું એને ત્યા નવ વાગે જવાનો હું અને હજી તો માડા આઠે નથી વાગ્યા. તમે વહેલા આવ્યા છો !”

“મે તમને ગળ કારે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે મને આખી રાત ઉઘ નહીં આવી તમારા ચિત્રે મને એટલો આતુર બનાવ્યો હતો ! અને—મે ધાયું હતું તેનાથીય આ અદ્ભુત ચિત્ર છે !” રમણનાને તે કાનાના નમુનાના વખાણ કરતા કહ્યું “અને તમે તે માટે પ્રતિક પણ અદ્ભુત ગોધી કાઢી છે.” રમણનાને ઉડા નિશ્ચામ સાથે કહ્યું

પુરવાએ ફરી ચિત્ર તરફ જોયું એ ચિત્રથી એને અતોપ થતે નહોતો એ ચિત્ર જોઈએ એટલું શક્તિ સ્પન્ન, યાત શૌર્યવતું નહોતું

“કેમ યાના ? વિચારમા પડ્યું ?” માલતીએ પુરવાને ડચ્છેયો જોઈ પુછ્યું.

પુરૂરવાએ ફરીને જોયું, અને સચિંત કહ્યું, “મને ભય લાગે છે કે તમને ભુલી રમણલાલ મારી પ્રતિક સાથે પ્રેમમાં પડ્યા છે.”

“ખબરદાર, જે અમારી ધણીધણીઆણીની વચ્ચે તકરાર ઉપજાવી છે, તો !” માલતીએ હસતાં હસતાં ધમકી આપી, “હવે એ તમારી છોકરીને જલદી લઈ આવો તો સારું !” પુરૂરવા તરફ તેણે અર્થસૂચક દૃષ્ટિ નાંખી.

પુરૂરવાએ માલતી સામે જોયું, સહેજ હસ્યો, સહેજ ડોકું ધુણાવ્યું.

તેના ઉત્તરમાં માલતીએ તેની સામે જોયું, હસી, અને કહ્યું, “શા માટે ના પાડો છો ?”

રમણલાલ અત્યાર સુધી ચિત્રમાં ખોડખાંપણની શોધ કરી રહ્યા હતા, તેણે એકદમ જાગી કહ્યું, “શાની ના ?”

માલતીએ પુરૂરવા તરફ ફરી કહ્યું : “એમને જ પુછોને ! એ ના પાડે છે.”

“શી વાત છે ?” તેણે પુરૂરવાને પુછ્યું.

“નહીં.” સહેજ શરમાતા પુરૂરવાએ કહ્યું. રમણલાલે ગુંચવણથી અંન્ને તરફ ફરીથી જોયું.

માલતી તેની ગુંચવણ જોઈને ખડખડાટ હસી પડી. “એટલુંયે સમજ્યા ? જરા શરમથી લાલચોળ થએલા આ ભાઈનું મોહું તો જુઓ ! તેજ ખતાવી આપે છે કે ભાઈ સાહેબ એમની પ્રતિક સાથે પ્રેમમાં પડ્યા છે !” માલતીએ ચીડવતાં કહ્યું.

“નહીં, તે વાત તફ્તન ખોટી છે, કારણ કે સદાને—”

“કેમ, પુરૂરવા, છે કે ?” બારણાં આગળ આવતાં કિસને પૂછ્યું પુરૂરવાનું વાક્ય અધૂરું રહ્યું. “કોણ, કિસન ? આવને !”

“મને હંમેશાની માફક આજે યે બીક લાગતી હતી કે ચાર દાદર ચડ્યા પછી તું ઘરમાં નહીં મળે !” કહેતો કિસન અંદર

“ તુ તો ખરી છે ! હું તને હોશીઆર કહીને તારા વખાણ કરું છું, ત્યારે તું મને જીવે કહીને ગાળ દે છે ”

“ હું છું તેજ ચરી છું ”

“ ધાર કે તને ફરી વરતી નખતે બ્રહ્મા પુત્રે કે અરુ તારે શું થયું છે ? તો તું શું કરે ? ”

“ એમ કહું કે મુગમા રૂપ રૂપનો અભર ભરે, પણ હું બાલી રાખે ! ”

“ એટલે અમારા જેવા માધુ પટ્ટનીને મરે પણ બાઈ આણે અમારી દરકાર નહીં કરે એમજાને ? ”

“ હા, ગરુડે કે હંચર મનુષ્યને મનુષ્યથી નીચેની ડોટિમા લઈ જાય છે જેમ વાગણી રખાએની, જેમ બુદ્ધિ વધારે સત્તાશાળી તેમ મનુષ્ય વધારે ઉચી, બુદ્ધિ ઉપર જેમ જેમ વાગણી ઉપર આવતી જાય તેમ મનુષ્ય ક્રમશઃ કે મેઘની પડિત તરફ જાય જાય ”

“ અરુ, આ બધું તને કાણે શીખ્યું ? ”

“ અનુભવે આ બધું જ્ઞાન મને આપ્યું ”

“ ત્યારે તો તું લાગાનીઓ આપીને રાખતી છો ? ”

“ ના, અનુભવે જ્ઞાન આપ્યું, પણ ને પ્રમણે નતનીની શક્તિ ન અર્પી જ્ઞાને તો મારી નિર્મળતા બનતી મને વશને નિર્મળ બતાવી ”

“ અરુ તું ખરેખર કહે છે કે મરગીમા ? ”

“ ખર મર લાગાલીવશ મનુષ્યજ ભુવ કરે વદિને અનુમરતા માનુષ્ય કીયે ભુવ ન કરે, અને જો તેનું ધારું પરિણામ ન આવે તો વાડ તેનો કે તેની જીવિનો નહીં પણ કંઈ ની અસ્માતનો ”

“ અરુ, ત્યારે તારામા વગણી છે ખરીને ? ”

આગ્યો અને પાછળ મોહિની આવી

માલતીએ મોહિની આમે તીરછી નજ નાખી, ચિત્ર સ્તંભે બેસું
અને પુરવા મામે જોયું

“જેમ, કિમન, એએ,” તેણે મોહિની સારે એક નાનું મુઠ્ઠું
મુઠ્ઠા કહ્યું

“મોહિની, આ મારો દેસ્ત પુરવા, આ મોહિની, તને મળના
માગતી હતી.”

“કેમ હો?” પુરવાએ પુછ્યું, ને ઓળખાણ ડગવતા કહ્યું
“આ મારા મિત્ર રમણલાલ, ને તેના પત્ની માલતી આ મારો એક
દોસ્ત કિમન”

રમણલાલ વાત વખતે વિવેક પાડવા જ ન માલતી કિસન અને
મોહિની સામે મુઠ્ઠું તિરસ્કારવી જોતી હતી, તે એકદમ વિવેક મૂર્તિ
બની ગઈ, અને મોહિનીને વિવેક ખાતરજી કહ્યું, “તમે પુરવાબાઈને
મળવા માગતા હતા?”

“હા” મોહિનીએ ટાઢાગથી કહ્યું

“તમે ય તેમની માફક મામ્યાદી હો?” પુરવા બહાર
ડપડ પડેતો હતો રમણલાલ આખોને ઉપભોગ આપતો
જનાના ચીન જોતો હતો, કિમન તે ચિત્ર તરફ ગાનિધી
જોતો હતો એટલે માલતી ને મોહિનીને એક બીજા સાથે
વાત કર્યા વિના છુટકો નહોતે

“ના” એમ કહેતા મોહિનીનું મો પડી ગયું “ને તમે?”

“હહહ” માલતીએ ખોરા તિરસ્કાર બતાવતા, ટસીને કહ્યું
માલતી અને મોહિની બન્ને ચોટેથી હસ્યા, બન્ને એકદમ મિત્ર બની ગયા

“કિસન, સારું થયું કે તું આવ્યો પડી તું આવવાનો છે

“હા, ને આ મોહિની પણ”

“હું તો ધારું છું કે તેના જવાને કાંઈ પણ ચલાય, કાંઈના પણ પ્રેમને માટે તે લાયક છે.” મોહિનીએ કહ્યું.

કિસનના કાનો આ ધીમે સંવાદ સાંભળીને તડપતા હતા. તેને એમ લાગવા માંડ્યું કે ફક્ત તેને ચીડવવાનેજ આ બે સ્ત્રીઓ સંકેત કરી રહી હતી. મોહિનીના છેલ્લા શબ્દોથી તેનાં લય વધ્યાં. શું મોહિની પુરવાના વ્યક્તિત્વથી, તેની ચિત્રકલાના પ્રભાવથી, તેની હસમુખી વિવેકી રીતભાતથી, પ્રથમ દ્રષ્ટિએ મોહી પડી તો નથી ?

“કિસનલાલ, તમે પણ પુરવાની માફક માનો છે કે હાલની સમાજ રચના જતી રહેવી જોઈએ?” રમણલાલે એકાએક પ્રશ્ન પુછ્યો,

“હા. ના. હા. હા.” કિસને ચમકીને જવાબ દીધો. તેના જ્ઞાન-તંતુઓ તેવું કહ્યું કરતાં નહોતાં.

“શા માટે ? હાલની સમાજરચનામાં તમને શું ખોટું લાગે છે ? પિતા અને પુત્ર, માતા અને બાળકો, પતિ અને પત્ની સાથે રહે તેમાં તમને શું ખોટું લાગે છે ? કૌટુંબિક ભાવનામાંથી તો વસુદૈવ કુટુંબકમની ભાવના જન્મે છે !” રમણલાલને એકાએક આ સૌ બોલવાની ધુન ક્યાંથી થઈ આવી, તે વિચારતી માલતી વિસ્મય પૂર્વક તેની તરફ જોવા લાગી.

“કારણ દરેકના માનસને વિકસવા માટે પુરતી તક મળવી જોઈએ. કુટુંબ એ એક એવી સંસ્થા છે કે જે એ વિકાસને અટકાવે છે.”

“કેવી રીતે ?”

“પિતાના હાથ નીચે પુત્ર ક્યાં તો ગાડમાં ઉછરે, કે ક્યાં તો ભયમાં ઉછરે. ક્યો પિતા પોતાના પુત્રને એક અવનવી વ્યક્તિ સમજી તેને નાનપણથી માન આપે છે ? કયી માતા પોતાના બાળકને

નિરાપ્ત દ્રષ્ટિથી જોઈ શકે છે? ક્યા તો તે અમેદ દ્રષ્ટિ રાખે છે, એટલું ચલાય ન, અથવા તે તેને અમંગળી તુરંજારે છે. બન્ને મીતે બાળકનો આભાવિક વિદ્રસ અટકે છે”

રમણલાલે એ સૌ મંગલમા હતાવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે તેમ ન કરી શક્યા, “તો શું તમારું એમ કહેવું છે કે માતા પોતાના બાળકને ન ચલાય?”

“ચલાય, પણ જેમ તે જગતના બીજા બાળકને ચલાય તેમ વધારે કે ઓછું નહીં.”

“પણ તે કેવી રીતે બની શકે? માતા પોતાના બાળકને તો ચલાયજા. જે બાળક ગર્ભસ્વરૂપે તેના ઉદરમા પોતાના ગરીરના એક ભાગ તરીકે ઉછર્યું હતું, તે તેને તે કેમ ન ચલાય?”

“એટલા માટે કે તે બાળક જગતને તે સમર્પી શકે, જગતના વિકાસ માટે આહુતિ આપી શકે, માનવાતાની પૂર્ણતા માટે તેના ઉપયોગ કરી શકે”

“એટલે” રમણલાલના મંગલમા આ વિચારો બરાબર બેસતા નહોતા.

“ન અમંગળા? જુઓ આ ચિત્ર છે પુરુષાએ ચિતર્યું છે તે ચિત્ર તેના મંગલમા હતું પુરુષા તેની માતા છે, આ ચિત્રની પ્રતિરૂપ તેના પિતા છે સમજ્યા?”

માલતી ખટાખટાટ હતી પડી કિસને ચીડાઈને તેની સામે જોયું જ્યારે તે આવી સરસ મીતે સમજાવી રહ્યા હતા ત્યારે તે અમંગળી સ્ત્રીને હસવાનો રો હક?

“માલતી હસે છે કેમ?” રમણલાલે સહેજ ગુસ્સાથી પુછ્યું આવી રીતે તે હસે, તે મામા માણસને કેવું ખરાબ લાગે?

માલતી એકદમ ચુપ થઈ ગઈ. ‘અમસ્યી’

“પણ એવી રીતે હસનાં તને જરા વિચાર પણ નથી આવતો?”

“પણ હું શું કરું? આ કિસનલાલ કહે છે કે આ ચિત્રની માતા પુરવા છે, અને પિતા સદા છે. કોઈ દિવસ પુરુષ મા ને સ્ત્રી પિતા હોઈ શકે?”

મોહિનીને યે આ સાંભળનાં હસવું આવ્યું. કિસન આ જોઈ વધારે ધુંધવાયો. એ સ્થળેથી કોઈ પણ રીતે નાસી જવાની તેણે તક શોધવા માંડી,

“તમે શું કહેતા હતા? આ ચિત્ર વિષે?” રમણલાલ કિસનને સહેલાઈથી છોડે તેવા નહોતા.

“જે આ ચિત્ર જો કે પુરવાએ ઉત્પન્ન કયું છે, છતાંયે એ ચિત્ર માટે પુરવાને પ્રેમ ન હોવો જોઈએ; સાચા સામ્યવાદીની માફક તે તે ચિત્રને ભેટ આપવાનો છે જગતને જગતના વિકાસને માટે.” કિસને ગુસ્સામાં, સહેજ તોડછડાઈમાં કહ્યું.

પણ રમણલાલ એટલેથી સંતોષાયા ન હોતા. “તે તો સમજ્યા. કુટુંબની ભાવના ન હોવી જોઈએ, પણ જગતમાંથી આ શ્રીમંતનો અને ગરીબનો ભેદ દુર શા માટે કરવો?”

“એતો—”

“મને પુરું કરી લેવા દો. તમે કહો છો કે તવંગર કે ગરીબમાં ધનની દૃષ્ટિએ તફાવત હોવો ન જોઈએ. તો દરેકની મહત્વ-કાંક્ષાઓ મરી જાય, જોઈને સારું કામ કરવાનું મન ન થાય.”

“કેમ ન થાય? અત્યારે જેમ માણસ પોતાના કુટુંબને માટે કમાય છે, શ્રીમંત થવા પ્રયત્ન કરે છે, તેવી રીતે તે નવા સમાજમાં તેજ માણસ વસુધા કુટુંબના ભરણ પોપણ માટે પ્રયત્ન કરશે.”

“પણ હમણાં જોઈું શું છે? તમે કહેશો કે ગરીબો બેકાર છે, ભુખે મરે છે, પણ એતો હમણાં મંદીનો વખત છે માટે. તેજ

ફરી આવતાજ ગરીબોનો ભુખમરો દુર થશે તેઓ ફરીથી ધંધામાં કામે લાગશે.”

“તમે એમ માનો છો?” કિસને ઝડુ હાથથી કહ્યું ‘આ શ્રીમ-
તે માં અડકલ હોત તો પછી બાકીજ થુ રહેત?’ તેણે વિચાર્યું.”

‘હા. ને વળી અસહના વખત કરતા હાલમાં તો તેમના સુખ માટે વધારે પ્રયત્નો થાય છે. ગરીબોને માટે મફત દવાખાના, મફત નિશાળો, અનાયાત્રમો, દેવળો, બાગો વગેરે તેમને માટેજ કરવામાં આવે છે. દર વર્ષે, લાખોને કંગેડો રૂપિયાની સખાવતો તેમને માટે થાય છે’”

“તેની ખાણ ના પાડે છે?” તેણે ગુસ્સાથી જવાબ આપ્યો
“એક ગુમડુ થયું હોય તેને ઉપરથી પાટાપટ્ટી કરી રૂઝવો તોય થુ ?
તે ઉપરથી મટી ગયું લાગે તોય થુ ? એની અંદરનો સડો તો તેમજ
રહે છે તે ગુમડને માટે ચર્ચ ક્રિયા થતી જોઈએ ત્યારે એ ગુમડ
તદ્વન મટે તેજ પ્રમાણે તમારો સમાજ તેમાનો સડો મફત દવા
ખાતાથી, બાગોથી, અનાયાત્રમોથી કે મફત શાળાઓથી કંકત ઢાંચ
છે, દુર નથી થતો.” કિસને ચીડવાઈને કહ્યું ને બીજા થઈ ઓરડીમાં
આટા મારવા માડ્યા, અને મોહિનીએ તેને આ સ્વરૂપમાં કદિ જોયો
નહોતો. તે સહેજ ખીધી પણ ખરી માનતી પણ ડવાઈ ગઈ

રમાયુનાલ ઘડીકમાં આટા મારતા કિસન તરફ જોતા, ઘડીમાં
ગ્રાત તેજથી સોને ડારતી ચિત્રમાની સદા તરફ જોતા

પ્રમેહ અને પેશાબનાં ભયંકર દર્દોને

ચમત્કારિક ઇલાજ

ગોનો-કિલર
(રજીસ્ટર્ડ)

પેશાબ અને ધાતુનાં દર્દો માટે “ગોનો-કિલર” એક જ છેલ્લામાં છેલ્લી અજમાયે અને સચોટ દવા છે કે, જેનાં સેવનથી કોઈ પણ દર્દીને નિરાશ થવું

પડતું નથી. લેભાગુ અને નકલી પેટન્ટ દવાઓ, પીયકરીઓ અને ઇન્જેક્શનોમાં નાણાંની ખરબાદી કરી નિરાશ થઈ ખેડા હો, ત્યારે આ જગપ્રસિદ્ધ દવા અજમાવવા ચુકશો નહિ. ગમે ત કારણથી લાગુ થએલ તુરતનો અથવા જીનામાં જીનો પ્રમેહ, (પરમીઓ) સ્વપ્નામાં તથા પેશાબમાં જતી ધાતુ, તથા જતી રસી, થતી સખ્ત બળતરા, દીપું, દીપું તથા અટકીને થતો પેશાબ તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રદરનાં રોગો વગેરે પેશાબને લગતાં તમામ દર્દોનો જડમુળથી નાશ કરે છે.

ખાસ ચેતવણી-ગોનો કીલરની નકલ કરનારાઓથી સાવધ રહશો. અસલ દવા “ગોનો-કિલર” (કુકડા છાપ) લાલ લેખલ તપાસીને લેવાની ખાસ ભલામણ છે.

પ૦ ગોળીની ખાટલીની કીંમત રૂ. ૩)
વી. પી. ખર્ચ જુડું.

એકલા ખનાવનાર:
ડૉ. ડી. એન જસાણી ગીરગામ ખેડરોડ, મુંબઈ નં. ૪.
મુંબઈ એજન્ટ,
વનમાળી બીખાની કું. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ નં. ૨

ધર એટલું સાત અને નીરવ જાગલું હતું કે એવી કુપ કામો ઉપર
એ સ્વાભાવિક હતું સદા ક્યા ગઈ હશે? તેણે હાથની ધડીલાગ
માને જોતા જુલું, નવ તો વાગી ગયા અને તે એ આટલાના-૪ ગઈ
હોય, હો જરૂર તે પાછી આવી ગયા વગર રહે નથી. તે તો
નિયમિતવાન્ય ઘણી માનવારી છે.

‘અને જો તે દૂર ગઈ હોય તો ખારણુ ઉગાડુ કેમ મુકી ગયા’
તે ઉમો થયો, અને પાછો બહાર આવ્યો

આજીખાણુ ઢાઈ પડેગી પણ દેખાતા નહોતા બધુંજ કુમ
સામ હતું. તે પાછો અંદર આવ્યો, તેણે ફરીથી ધડીઆળમા જોયું,
ફરીથી ઓરડામા ચારે બાજુ નજર ફેરવી. તેને ઓરડે નિખાણ
લાગવા માડ્યો.

‘કોણ જાણે ક્યા ગઈ હશે?’ તે એવેન થતો જતો હતો.
આમથી તેમ તે ઓરડામાં આડ મારવા લાગ્યો

આખરે તે તેમ કરતાય ઘાડ્યો. તેનું માથું ફરવા ગયું.
મગજમા પ્રવેશના પ્રવાહની માફક વિચારો આવતા હતા. તે
ફરી એકો પણ આગળીના નખ કરડવાથી કદાચ સદા ક્યા હશે,
તેની ખખર પડે? એવેનીથી ક્યાજ ઉપર ફરવડી આણવાથી ભુત,
ભવિષ્ય, સમગ્રય ?

તે ફરી ઉમો થયો-જતો ગ્રહેવાને, પણ તે ફરી એકો સદા ક્યા
છે, તે જાણવા વિના તેનાથી થી રીતે જઈ થકાય ?

‘કોણ જાણે એણે આજે યુ કરવા ધાયું’ છે? યુ મને
ચીડવવા ઢાઈ જ-આજે સતાઈ તો નથી ગઈ? આવી મારકી? હા,
સતાઈજ ગઈ હશે હા હા” તે ઉમો થયો પાસેના નાના ઓરડામાં
ગયો. ત્યાં તે નહોતી એક લડાઈયું હતું તે ઉપાડ્યું ત્યાં નહોતી
પાછો તે બહાર આવ્યો, એક કપાટ હતું તે ખાલ્યું. મ ૧૩

કેંજ નહોતું. તદ્દન ખાલી ખાટલા પર તેની નજર પડી. તેની નીચે તો ન હોય? તેણે નીચે જોયું. ના, સાંચ નહોતી. તે ફરી ઉભો થયો.

એની નજર ઓશીકા પર પડી. તેણે તેના ઉપર એક કાગળ જોયો તે તેની તરફ એકદમ ધસ્યો. અત્યાર સુધી તેણે તે તરફ કેમ નહોતું જોયું? ઓશીકા ઉપરજ નાસી જનાર માણસો કાગળ ખોસી જાય છે. સદા ન સીજ ગઈ હશે.

તેણે કાગળ હાથમાં લીધો, અને ધ્રુજતા હાથે વાંચવા માંડ્યો. જેમ જેમ તે આગળ વાંચવા લાગ્યો તેમ તેમ તેના હૃદય પગ ધ્રુજવા લાગ્યા. તે ખાટલા ઉપરજ બેસી ગયો. જ્યારે તે લાંબો કાગળ વાંચી રહ્યો ત્યારે એની આંખોમાં આંસુ હતાં, પણ તેનું મુખ દીલગીરી ભર્યું, છતાં પ્રકૃતિવિરુદ્ધ હતું.

તે ઉભો થયો પણ તેના પગમાં જલ્દી ચાલવાની શક્તિ નહોતી. તેનું મગજ દીલગીરી ભર્યું નહોતું પણ શરીરની શક્તિ કોઈ હરી ગયું હતું. તેનું બેચેન થઈ ગયેલું ચિત્ત શાંત થયું હતું તેનું હૃદય નિર્બળ થયું હતું, પણ તે જુદી દુનિયામાં વસ્તો હતો. તેને જમીન પર પગ ફાવતો નહોતું, વોમમાં વિહરતું હતું.

કોઈ ઘેઘાની મારફત તે ઘરની બહાર નીકળ્યો.

[illegible]

የታሪክ ደረጃ

[illegible]

મોહિનીને આ રસભયુક્ત લાગ્યું. તેણે આંટા મારતા કિસન તરફ જોયું, પણ તેના દિમાગ હજી ઠેકાણે આવેલો ન હોવાથી, તે માલતી સાથે વાત કરવાજ બોલી: “માલતીબેન, તમને આ ચિત્રમાં રસ નથી પડતો?”

“મને એ ચિત્ર કરતાં તે ચિત્રના અસલમાં વધારે રસ છે.”

“કેમ?”

“કારણ કે મને વહેમ છે કે તે છોકરી કદાચ પુરૂરવા ભાઈના પ્રેમને માટે નાલાયક હોય.” માલતીએ કહ્યું. કિસન અટક્યો, માલતી સામે જોયું, અને ફરી ફરવા લાગ્યો. “પુરૂરવાભાઈ તેના પ્રેમને માટે નાલાયક હોય, તે સંભાવિતતા તો તમે મુકતાજ નથી.” મોહિનીએ કહ્યું.

“નથી મુકતી કારણ કે હું માનતી નથી. હા, પુરૂરવાભાઈ તેને પરાણવાને માટે નાલાયક હોઈ શકે, પતિ થઈ, પત્ની પર હુકમ ને અમલ બજાવવામાં તે અયોગ્ય હોઈ શકે,” માલતીએ રમણલાલ તરફ મસ્તીભરી આંખોથી જોતાં કહ્યું. “પણ પ્રેમ એ જીવી વસ્તુ છે.”

“એટલે?” મોહિનીને ખરો રસ પડવા માંડ્યો હતો.

“તમને એ કેમ સમજાવી શકાય? તમે હજી નાના છો. અને વળી પુરૂષોનાં દેખતાં એવી વાતો કરીએ તો તે વહેમાય.” તેણે કિસન અને રમણલાલ બન્નેને બરાબર સંભળાય તેવી રીતે કહ્યું. બન્નેએ તે સાંભળ્યું, બન્નેએ તેની સામે જોયું.

“માલતી! ગમે તેમ ના બોલ.” રમણલાલે કહ્યું.

“હું ધારું છું કે ગઈ કાલે રાત્રેજ તમે વાણીસ્વાતંત્ર્યની જરૂરીઆત પુરૂરવાભાઈ આગળ કમ્બલ કરી હતી.” માલતીએ કહ્યું.

“તેની અહીં ક્યાં વાત થાય છે?”

“સારે શાની વાત થાય છે? હું અમુક વાત કહું છું—મારી

કિસનનું મોઢું દયામણું થઈ ગયું હતું.

“હા, પણ તેમાં વાંકું સંલેગાતો છે. નાનપણથી મા આપ વીનાની હોવાથી, અને રણછોડ કાકાના હેત નીચે ઉછરેલી હોવાથી મારી લાગણી અડધીજ વ્યક્ત થઈ શકતી. મારું કોઈ ના હોવાથી મારી લાગણી કોના ઉપર ઢાળવી, તે એક કાલ્પકો હતો. હું મોટી થઈ અને બીજાઓનાં સહવાસમાં આવી ત્યારે એ મને એવું કોઈ ન અણ્યું કે જેના ઉપર હું મારો હક્ક ધરાવી શકું.

“જેમ જેમ હું વધારે માણસોના સહવાસમાં આવતી ગઈ, તેમ તેમ છાછરા હૃદયના માણસોનો મને સમાગમ થતો ગયો, અને જેમ નિષ્ફળતા વધતી ગઈ, તેમ મારો અસંતોષ વધારે સ્પષ્ટ થતો ગયો. આખરે—”

શ્રી સહજ લજ્જાથી સરનું મોઢું લાજ ગઈ ગયું. કહેવાના આવેશમાં તેણે એક શબ્દ કહીને જોઈએ તેથી વધુ કહી નાખ્યું હતું, તેનું એકાએક ભાન થતાં તે અટકી.

“એટલે શું ?” કિસનને તેના અટકવાનો અર્થ સમજાયો.

“કેં નહીં.”

“કોઈ વાક્યનો અંત ‘આખરે’થી આવતો નથી—સિવાય કે કવિતામાં.”

“મેં ક્યાં કહ્યું કે મારા વાક્યનો અંત ત્યાં આવ્યો છે ?”

“ત્યારે અટકી કેમ ગઈ ?”

“કારણ કે મારે આગળ કહેવું નહોતું.”

“કેમ ?”

“મારે તેનું કારણ પણ કહેવું નથી.

“કારણ ન કહેવાનું કારણ ?”

“તે એ નથી કહેવું.”

એક મિત્રને, અને તમે વચ્ચે પડી મને તેમ બોલતા અટકાવો છો ”
ખોટા રોપથી માલતીએ કહ્યું

“પણ તે એવું બોલે તેમા હું ખીજું શું કરું ?” દયામણી
ભાવે રમણીયાને કહ્યું, અને તરતજ પોતાનો હક્ક બાળવી રાખવા કહ્યું,
“તુ મેં જરા સમજી વિચારીને બોલે, તો હું ગા માટે તને એક શબ્દ
પણ કહું ?”

“હું ધારું છું કે પુરૂરવાભાઈ આવી જ્યાં જોઈએ ” રમણીયાના
શબ્દો સાંભળ્યા વિના માલતીએ અધીરાધથી કહ્યું

“એ છોકરીને તારી માફક કપડા પહેરતા બહુ વાર લાગતી
હશે ” રમણીયાને વેર વાળવા કહ્યું.

કિસનને સદાની વાત ફરી આવતા ચીઠ ચઢી સહા, સદા,
સદા ! જ્યાં ત્યાં એનીજ વાત !

“કેમ પુરૂરવા ભાઈ, એકવા આબ્યા ?” પુરૂરવાને એકદમ એકનો
આવેયો જોઈ, માલતીએ પુછ્યું પુરૂરવાએ ખીન્નતાથી સ્મિત કર્યું
અને કહ્યું, “હા.”

“પણ સદાને કેમ સેતા ન આવ્યા ?” રમણીયાને પુછ્યું. તેના
અવાજમા નિરાશા હતી

“તે ઘર નહોતી. પણ તેને બે વે આ એક કાગળ હતો.
પુરૂરવાએ કાગળ માલતીના હાથમા આપ્યો અને અમિત મુદ્રાએ
બેસી ગયો.

માલતીએ કાગળ વાચવા માણ્યો થોડોક વાચ્યો, પણ પછી
તેને સમજ ન પડી “પુરૂરવાભાઈ, મને તો કાગળમા સમજ નથી
પડતી !”

પુરૂરવાએ બંધ દેડેલી આંખો ઉઘાડી “કિસન, તું વાચી
સાંભળાવ, એ કાગળની મદદતા ધાગી છે, અને એટલાજ પ્રમાણમા

તે ઉપયોગી છે.”

કિસનને આ સૂચના ન ગમી. સદા ન આવી તેથી તે સરેજ પુશ થયો હતો, પણ આ નવી શિક્ષા અસહ્ય હતી. તેણે આનાકાનીથી પત્ર હાથમાં લીધો અને મોટેથી વાંચવા માંડ્યો:—

“પુરવાભાઈ, હું ઇચ્છું છું કે આ કાગળ તમને મળે. જો તમે તેને જોયા વિના ચાલી જશો, તો મને એકજ ખીક રહેશે—કે તમને કે પણ કારણ પત.આ વિના હું ચાલી ગઈ, માટે મહું લાગે.

“પુરવાભાઈ, તમારી જોડેના થોડા મહીનના સહવાસે હું ઘણું શીખી છું, અને તે માટે હું તમારો જેટલો આભાર મનુ તેટલો ઓછો છે: અને તેથીજ હું ઇચ્છું છું કે તમે મને કૃતઘન ન ગણો.

“તમારી સાથે હું આટલો બધો વખત રહી છતાંય તમે મને મારા ભુતકાળ વિષે એક પ્રશ્ન પણ ન પુછ્યો, તે સુજનતા માટે મારે આ કાગળ લખવો પડે છે: કારણ કે અ.વી રીતે તમારાથી દૂર દૂર જતાં જો હું મારા જીવનનો ઇતિહાસ ન કહું તો મને આખી જીંદગીભર આત્મવંચનાનો ડંખ લાગ્યા કરશે.”

કિસન કંટાળાભરી મુદ્રાએ એટલો કાગળ વાંચી ગયો, પણ આગળ વાંચવાંની તેની હીંમત ન ચાલી. તેને ચોક્કસ લાગ્યું, કે સદાએ તેના વિષે પણ અંદર ઘણું લખ્યું હશે. તેણે બેદરકારીના લાવથી કહ્યું, “પુરવા, લે મને એ વાંચી સંભળાવવામા જરાયે રસ નથી પડતો, અને એનું જીવન જાણવાની મને જરાય જિજ્ઞાસા નથી.”

તેણે પુરવા સામે કાગળ ધર્યો. પુરવાએ તે હાથમાં લીધો, અને શાંતિથી કહ્યું, “કિસન, તેમાં આટલો શીકક શાનો પડી જાય છે? આટલો ધ્રુજે છે કેમ?”

બંધાં સાંભળી રહ્યાં. ઢાઈની થાસ લેવાનીય હીંમત ન ચાલી. કિસનનું લોહી વધારે ઉડતું જતું હતું.

પુરુષાએ તેજ શાંત સ્વરે કહ્યું “તને તમ પોતાના કર્મનો પસ્તાવો થય છે ? તે મહત્તર થડી જાય, તોફાન તે જાણી જાય તેની તને બીક લાગે છે ?”

કિમનની નજર આ માબજી અનણ્યે મોહિની તરફ ગઈ. પુરુષા કિસન મામેન એક દોરે લેતો હતો એટલે તેણે તે જોયું.

“મોહિનીને હું નાગે છે ? શા માટે ? તે એક કંઈ ખોટું કંઈ નથી કે તેના મટે તને કેદનેય હર લાગે, આપણા કર્મનો મદન સિ રાત તને ખબર છે ને ? કે કરના તો કરના નહી, કરના તો કરના નહી ?”

કિમન ખેંચી ગયો પુરુષાના શબ્દો તીવ્રની માઠે તેને હજતા હતા.

“મોહિનીને તું ચલાય છે ? મોહિની, તું એને ચલાય છે ?” પુરુષાએ અગમ અનાવ્યું, “હતાય, મોહિની તને એણે પોતાનો પૂર્વજાત કહ્યો નહી ?”

કિમન ગુસ્સથી ઉભો થયો “પુરુષા, મે જ કે કંઈ” છે, તેથી હું શરમાતો નથી. જુન કડી હોય તો મહત્તર તરીકે મને ભુલ કરવાનો હક્ક છે. ભુલોન માપુમને ચિત્તાય અપે છે તેટલા મટે તારે મને મોટું ભાવણ આપનાની જરૂર નથી આવ, મોહિની, અપણે જઈએ.”

મોહિની ખેંચીજ ગઈ તે ઉનાતું ન કડી ન કડી શકી.

“ઉનાતું ની છે ? કિસન, નાકનો ગુસ્સે ન થા આટલું માબજ્યા પછી મોહિનીને તું લઈ જાયે તો કંઈ તેનું મન વધારે વહેમાને ? કિસન પુવાડવા થતો ફરી બેલો.

“માવતી હું ચલને ત્યા ગયે, સાથે તે નહાતી કંકત આ કમળ તે ગુબી ને ગુમ થઈ ગઈ હતી,

“શા માટે તે ખબર છે? તે એક પુરુષને ચલાતી હતી. ફરી તું ઈંધું સમજ, માલતી, તે મને ચલાતી નહોતી. કિસનને ચલાતી હતી. કિસન પણ એને ચલાતો હતો. જે દિવસ સુધી તો તે ચોકકસ એનેજ ચલાતો હતો. ખન્ને જણ પોતાના સીવાય આખી દુનીયાને ભુલી ગયા હતા.”

“પણ પછી તેનો પ્રત્યાઘાત. ત્યાર પછી તરત કિસન—” તેણે કિસન સામે ભયંકર દ્રષ્ટિ નાંખતાં કહ્યું, “ખીજ છોકરીને મળ્યો તેને ચલાવા લાગ્યો એટલે તે સદાને ભુલી ગયો, અથવા.” તેણે કિસન સામે તિરસ્કારથી જોતાં કહ્યું, “તેનું અંતઃકરણ તેના પાપા-ચરણ માટે ડંખતું હતું. તે અંતઃકરણ હું ધારું છું કે હજી આગ-ણીસમી સદીના પાપપુણ્યના લેપથી લીંપાયલું છે. ગમે તેમ પણ ત્યાર પછી તે સદાને કદિ મળ્યો નહીં.”

“સદા સ્વપ્ન સુંદરી હતી. અમારા જીવનમાં—મારા અને કિસનના જીવનમાં તે સ્વપ્નની માફક આવી હતી. એટલે તે કાચથીય ખરડ હતી, આટલોયે આઘાત તેને તોડવાને, તેને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખવાને, તેના કકડે કકડા કરી નાંખવાને પુરતો હતો. તે લખે છે કે” પુર્રવાએ કાગળ ખોલ્યો, અને વાંચવા માંડ્યું, “પુર્રવાભાઈ, તમે કહેલી સામ્યવાદની વાતો મને પળેપળ ડંખવા લાગી. તમેજ કહેલું કે સૌને ચલાવાની છુટ છે પણ મધ્યકાળના અર્ધગાંડા પ્રેમી-ઓની માફક પોતાના પ્રણયમાં જગતને ભુલવામાં કે તે પ્રણય માટે પ્રાણ આપી દેવામાં મોટામાં મોટો ગુન્હો છે. મને લાગ્યું કે મેં તે ગુન્હો કર્યો છે. જે દિવસ હું કિસન સીવાય બધું ભુલી ગઈ હતી. હોસ્પિટલમાં ચાર દહીંઓના રાંધોટ લખતાં તેમને બદલે મેં કિસનનુંજ નામ લખ્યું. મને મારા પર એવો તિરસ્કાર આવ્યો એવી શરમ આવી! તમારા કહેલા શબ્દો તેવી દરેક વખતે મને ભયંકર વેદના આપતા હતા—”

“... ..મે તમને આજે સનારે એકાએક જ્યાં તમારથી મારો પશ્ચાતાપ વધ્યો. મારાથી તમને મોઢું પણ બતાવી શકાય એમ નહોતું. તમારા આટના શિક્ષણ પછી આટલા સહનશ્વ પછી, આટલી ઉંચી બુદ્ધિ ઉપર પહોંચ્યા, પછી આવી અનનતિ થાય ત્યારે મારાથી તમને મોઢું કેમ બતાવી શકાયર હું તમારા આગળ નબી બની રહું, તમને સોને છેતર. પણ મને હું કેમ છેતરી શકું? મારો પોતાનો ગુન્હો કેમ વિસરી શકું? હું કેમ જુલી શકું કે એક પુરુષના પ્રેમ માટે હું આખા જગતની વિસ્મૃતિ કરી શકી? હું કેમ જુલી શકું કે નશામાં ચુર બનેલા માણસની માફક મને કશાનું કશું નહોતું એ વિસ્મૃતિની વિસ્મૃતિ કેવી રીતે થઈ શકે?”

“એથીજ હું આજે ચાલી જાઉં છું, કાગળ કે આવતી કાને તમે આવવાના છો અને હું તમને મોઢું બતાવીશ કું એમ નથી તમે વણી વખત જ્યારે મારી સાથે સામ્યવાદની ચિત્રની સંગીતની, વાતો કરતાં હાજર, હું તમારા મોઢા ઉપર આગના બાવો જોતી હતી. તમારા મનમાં થું થું હતું તે હું સમજતી હતી. હું જોઈ શકતી હતી કે તમે મગ મટે મોટી આગ્રાઓ બાંધી રહ્યા છો, હું મામ્યવાદી થાઉં એટલું જ નહીં પણ તમારા એ શુભ કાર્યમાં સન્નિધિ સામી ન થાઉં એવી તમારી ઇચ્છાઓ તમારા મોઢા ઉપર મુદ્રિત થઈ હું જોતી હતી અને એથી તમને આ જો કહ્યા પછી તમારું નિરાશાલયુક્ત મુખ જોવાની મારામાં હિમત નથી

“માટે પુરુષવાબાઈ, છેલ્લે જ્ઞાપિય આવો કે મારે માટે એક દિવસ એવો આવે કે જ્યારે હું તમે ધારો છો અને ઇચ્છો છો એથી શુદ્ધ અને અલિપ્ત થઈ, તમારી પામે આવું અને શિક્ષણના દ્વિતીય ક્રમ માટે દિદા મારું.”

લીજ સદા.

આખી એરડીમાં બંધા ચુપ હતા રમણના માથે હાથ ટેકવાને ચિત્ર દૃષ્ટિથી ચિત્ર તરફ જોઈ રહ્યા હતા, કિમન પુરુષા મામે જોતો

હો. માલતી ક્યાં તો ઉંડા વિચારમાં હોય અથવા કોઈ પણ વિચાર તેના મગજમાં ન હોય તેવી મુદ્રાએ બી હતી. મોહિની જમીન તરફ જોઈ રહી હતી.

કેસનના પુરો થતાં મોહિનીએ ઉચું જોયું. તેની આંખોમાં આંસુ હતાં. પુરવાની નજર તેના પર પડી. તેણે તરત ઝેસા તરફ આંખથી ઇસારો કર્યો. કિસનને તે જોઈને ગમગામી પામે ગયો, અને ધીરેથી કહ્યું, “મોહિની !”

તેણે ઉભેલા કિસનના મોંઢા સામે જોયું. તેની આંખમાં આંસુ હતાં છતાંય દીનતા નહોતી, કિપને કહ્યું. “પુરવા, હું ધારું છું કે અમારાથી ધાર્યા પ્રમાણે તારા ઉત્સવમાં આવી નહીં શકાશે.”

“નહીં, સાંજના ચોક્કસ આવીશું !” મોહિનીએ એક મ કહ્યું “હું તો ઇચ્છું છું કે અજનો આખો દિવસ મેં તેમાંજ ગાળ્યો હોત ! કિસનલાલ, તમેય આવશોને ?” 31.154

કિસનલાલ અસ્થિર હતો. “હું—મારે—”

“કેસનલાલ, જેના સત્યને માટે, હિતને માટે, શ્રેયને માટે સદાની માફક લોકો જીંદગી પ્રયોગોમાં વાપરે તેમાં તેમ એક સાંજ ન વાપરી શકા ?” મોહિનીએ તેજથી કહ્યું.

પુરવા આ સ્વર જોઈને ચમક્યો. મોહિની સામે જતાં તેને તે સવારની કોલેજીઅન છોકરી ન લાગી. તેનામાં તેણે જે સરોજમાં જોવાની આશા રાખી હતી, સદામાં જોઈ હતી, તે તેજસ્વી રેખા જોઈ તે શકિતસ્વરૂપ જોયું. પણ તે તેને કેં પણ કહે ત્યાર પહેલાં મોહિનીએ કહ્યું : “પુરવાભાઈ અમે ચોક્કસ સાંજે મળીશું !” અને મોહિની અને પાછળ કિસન બન્ને દ્રષ્ટિપથમાંથી દૂર થયાં.

પુરવા ઉભો થયો, અને બહાર છળમાં ગયો. થોડી વારે મોહિની અને કિસન ઉતર્યાં, અને ચાલી ગયા. તે પાછો અંદર આવ્યો. “રમણલાલ, તમને અને માલતીને મેં નાહકના ખાટી કર્યા !” તેનું ધ્યાન મોહિનીમાં હતું છતાંય તેણે વિવેકથી કહ્યું.

‘ અને કારણ ન હોવાના કારણનું --ના--નું ”

કિસનને તેમા ગુચ્છાઈ ગયેયો જોઈ મઝ હમી, તેને
હમતા દેખી કિસન હમ્યો ને મઝની મામે જોયું સઝની
આખમા મસ્તી જોઈ કિસન જરા તેની પાચે ખમ્યો

આખું વાતાવરણ ગાત વર્ષ ગયું દુર દુર પરીએના મસ-
ખાતા અસ્પષ્ટ ચીંચઝરથી વાતાવરણની શાંતિ વગારે સ્પષ્ટ
થતી હતી

મઝએ કિસનની આખમા વેન જોયું તેણે પોતાની આખની
મસ્તી વધારી;

યજ્ઞ પછી મ મારના નિષ્ઠ અને મતપત વ્યવહારથી અનિષ્ઠ
એના એ બે જણાના ઓઠો મળ્યા, જગતની ચરી અને જુરી ખંધી
જર વાત જાણનાર પાને પ ! તેમને અપર્ક ન થો

:૫:

મ. ધારાય સ્વચ્છતામા મનતા હતા, તેમની મા યતા પ્રમાણે પ્રભુતા પછી સ્વચ્છતા નહોતી આવતી, સ્વચ્છતા પહેલી આનંતી પછી પ્રભુતા આવતી

પણ તેમની માન્યતામા એક એક કે દરેકાર થશે હોય એવું તેમના આજના વર્તન ઉપરથી ચોક્કસ દેખાઈ આવતું હતું તેમની નિયમ મીનતાનો આત્મે ભગ થશે હોય, જાણે શ્રદ્ધાના આવામમા મકરનુ આગમન વધુ હોય તેમ તેમના ગુસ્સાના જવાબામુખીતા લાના અથગે અથગે દેખાતો હતો.

હમેશા બનરિયા રહેતા તેમના ટેવ- પની ખીજો ગુસ્સાના ને ગુસ્સામા દિયારી નાખના જોઈ તેમનું વર્તન ન સમજી શકનાર એક નેકા ઉતર્યો જઈ તે ખીમે ઝેડાપાસર મુકના લાગ્યો પણ તેની કાયશલિતા તેને ભારે પડી

“તુલા ફાણી સાંગીતલા ખીર ઉચકાએલા?” માધવરાય તાડુક્યો.

નોકર ગભરાઈને ઉભો થયો, અને લાગ્યેજ ખરા ગુસ્સે થનાર શેઠની સામે જોવા લાગ્યો અને હજુ બધું સ્વપ્ન લાગતું હતું, તે નોકર હોવાથી માનસશાસ્ત્રી પણ હતો, તેણે-વર્ષોથી પોતાના શેઠને ઠંડા માટલાની ઢાટિમાં મુક્યા હતા તે ઠંડા માટલામાંથી વરાળ નીકળે તોયે તેની આંચ ન લાગે એવું તેના મનમાં ચોકકસ હતું અને આથીજ તેને શેઠનું વતન વિચિત્ર અને વિલક્ષણ લાગ્યું.

પણ તેનાં માનસિક સરવાળા ખાદખાકીની શેઠને દરકાર નહોતી. તેમને તો તેમની સામે ટગર ટગર જોતો ખાધા જોવો એ અકકલ નોકરજ દેખાયો. તેમણે ફરીથી ખુમ પાડી. “તુલા ચેથે કોણી ખોલવલા ! ખહાર જા !”

ઠંડા માટલા ખરેખરા ગરમ થઈ શકે છે એવો સિદ્ધાંત ઉપજાવતો નોકર ચોરડામાંથી ખડાર જવાનો ટુંકામાં ટુંકા રસ્તો શોધતો હતો, એટલામાં તેને પોતાની પાછળ શેઠના પગલા સંભળાતાં તે દોડ્યો. પણ તેની અને ખારણાંની વચ્ચે એક દીપાઈ અડગ ચોદ્ધાની માફક સ્થિર ઉભી હતી. તે કુદવા ગયો, પણ પગલું ચુક્યો દીપાઈને તેણે બાહુપાશમાં લીધી, અને તે અડગ ચોદ્ધાશી દીપાઈને રણમાં રગદોળી.

જો હરખેન તે પળે ન આવી પહોંચ્યા હોત તો તે નોકરની શી સ્થિતિ થતે તે કલ્પવું મુશ્કેલ હતું, પણ તેમના આગમનથી “હલ્લું સરખા આઈ” એટલું જ સાંભળી, નોકરના ચોરડામાં આજના ખનાવની ખખર આપવા તે છટકી શક્યો.

નોકર સ્વરમર્યાદાથી દુર ગયેલો લાગ્યો, એટલે હરખેને પુછ્યું, “કમ શું કયું” એણે ?”

“એ શું કરવાનો છે ? જે કયું” છે તે તો તારા કિસને કયું છે ! જો વાંચ, મોટા બાઈએ શું લખ્યું છે તે !”

પ્રસ્તાવના

૧૭૨૧ના સિદ્ધહરન લેખકો પાસે પ્રસ્તાવના લખાવવાની પ્રવા પડી છે તે પ્રવા પડવાનું મુખ્ય કારણ મને તો એક જ દેખાય છે ખીજા વિવેચકોના હાવમા પુસ્તક લઈ ત્યાર પહેલા પ્રવૃત્તિનાત્મક દ્રષ્ટિએ તે પુસ્તકની સમાવેશના કોઈ ની પાસે થઈ ત્યાર બાદ આ મતવ્યનું કારણ માનનારાઓએ જે લા પત્રિક વર્ષમા પ્રગટ થયેલા પુસ્તકોની ખીજ લેખકો પાસે લખાવાએલી પ્રસ્તાવના જોઈ લેવી

જતા પ્રવાવનાની ત્વર છે, અને તે લેખકે જ લખવી જોઈએ એમ તું માનું છે

તેનું કારણ દેખીતું છે લેખક અમુક દ્રષ્ટિએ પુસ્તક લખે છે તે દ્રષ્ટિબિન્દુ સમજાવવાની અવગત તેને પ્રસ્તાવનામાં જ મળી રહે

આવી જ આ પ્રસ્તાવના

નવસંસ્થાના અનેક પ્રકારોમાં બે મુખ્ય છે વસ્તુ પ્રવાન અને વિચાર પ્રવાન જે નવસંસ્થામાં પાંચોના કાર્યોની સક્રિયતા વધે વધારે ધ્યાન અપાયું હોય તેને પહેલા પ્રકારમાં મુકવી જોઈએ જોઈ પાંચોના માનસિક વિમાસ અને વિચારોની સમસ્યા ઉપર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હોય તેને ખીજા પ્રકારમાં મુકવી જોઈએ આ વ્યાખ્યાનુ વિવરણ થઈ રહે પણ આહી તે અસ્થાને છે

૧૭૨૧માં ખીજા પ્રકારની નવસંસ્થાઓ થઈ જોઈ છે—તેથી જોવી છે, આવી જ તે વિચારનાં પ્રવલન કરના છતાં મને પરિપુરણની ખીજ છે

બ્યારે આખાં જાતના માનસિક વિકાસના પ્રયોગો ચાલી રહ્યા છે, બ્યારે માનસ-સામ્રાજ્યને ગણિતનીય ઉપયોગની સાથે જાણી, ચીકણું કમમાં તેને દેશેદેનના એવું જ્ઞાન

“પણ એવું તે શું છે? ગદા વરમની માફક પાછો પડી ગયો?”

“હા, આ વખત તો તદ્દન ખાડામાં પડી ગયો છે - કમીથી બહાર નીકળવાનોજ નથી.” માધવરાયે કરડાકીમાં કહ્યું

“કેમ, શું થયું?” હરખેનના પેટમાં કાળ પડી

‘તે તો છુ કયાનો કહેવાનો પ્રયત્ન કરે છુ પણ તુ મને કહેવા દે છે કયારે?’ માધવગાયને જાણે સામા માણસમાંજ પાક દેખાતો હતો.

“કહો ત્યારે!”

“પહેલા આ કાગળ તો વાચ!”

“પાછા મારા ચરમા લેવા જુ પડશે!” હરખેને કામળ પાંચવાની આનાકાની બતાવી

“તારો કિમ્બન પરણવાનો છે!” વરતીકંપના આનાજને હસવે એવા સ્વરે માધવરાયે કહ્યું

“એમ?” હરખેન માધવરાયનો ક્રોધ વિસરી ગયા, ઝોરડાની અધાતિ ભુલી ગયા, રૂકત પોતના વહાલા પુત્રના લજ્જની વાત તેમને હર્ષિત બનાવવા પુરતી હતી.

“છોકરાએ પરણવાનું કહ્યું, એ માબળી મા ખુશ થઈ ગઈ!” કટાક્ષથી માધવરાયે કહ્યું “ધરમા વહુ આવવાની ને તું સ્વામી-થઈને મહાવવાની!”

“પણ-” કિસન પરણે તેમા ક્રોધ કે કટાક્ષની ચી જરૂર તે ન સમજી શકવાથી હરખેને બોલવાની શરૂઆત કરી પરંતુ માધવરાયે તેને વચ્ચેથી અટકાવી “એ વાતથી ખુશ થવાની કે જરૂર નથી તારે કિસન પરનાતની છોકરી સાથે પરણવાનો છે” કાણ જાણે મડમડી હોય કે પારસણ! ”

“હાય હાય!” હરખેન મડમ કે પારસણ પુત્રવધૂનો ખ્યાલ સ્ત્રી યક્ષા નહી “પરં મારો કિમ્બ મને પુછ્યા વગર- ”

“ સર ! ”

“ કાણુ ? ” તે સકાર્ણી ઉઠી. “ કાણુ, કિસન ! કેમ ? અત્યારે ? તમે આવા શીકકા કેમ પડી ગયા છો ? શું થયું ? ” સરએ એકસામટા પ્રશ્નો પૂછી નાંખ્યા.

“ હું કહું છું. તું આમ ગભરાઈ ન જા.” કિસને તેને શાંત પાડતાં કહ્યું. “ બાપજીનો તાર આવ્યો છે, કે બા ઘણી સખત માંદી છે. મારે આવે જવું જોઈએ.”

“ તમારી બાને કેં થયું છે ? શું થયું છે ? ” સરેને સચિંત પુછ્યું.

“ કાણુ જાણે, તે નથી લખ્યું, તારમાં ફક્ત તે સખત માંદી છે એટલુંજ લખ્યું છે, ને મને જલ્દી બોલાવ્યો છે. એટલે હું કહેવા આવ્યો છું; હું આજે સાંજે જ જઈશ. ” કિસને કહ્યું.

“ સારું. ”

“ જેમ બને તેમ જલ્દી આવીશ, પણ કેં કહેવાય નહીં ! ”

“ કેં વાંધો નહીં. હું હજી અહીં પંદર દિવસ તો છું. ” સરેને હસતાં કહ્યું. “ એટલા વખતમાં હું ચોરાઈતો નહીંજ જાઉં ! ”

“ ના, મેં ક્યારે કહ્યું કે તું ચોરાઈ જશે, છતાંયે તને છોડવાનું મન થતું નથી. ”

“ માને ખાતર પણ નહીં ? શરમ છે તમને ! ” સરેજ પેતાની અર્ધજાગૃતિમાંથી સ્વસ્થ થઈ હતી, તે એની બોલવાની રીત પરથી લાગતું હતું. કિસનને પરણ્યા પછી ન ચીઢવી શકાય તે ખીકે અત્યારથી ચીઢવી લેવાનો તેનો ઇરાદો હોય એમ લાગતું હતું.

“ ના, એમ નહીં ! ”

“ ત્યારે જુમ ? ”

“ નહીં, હું એમ કહેવા માંગું છું કે કાકા જેવે તારી ઝાળખાણ થઈ જઈ હોત તો સારું, કારણ કે કદાચ મારાથી ન જ પાછાવી અ

ચક્ર, ને કાકા જોડે તારૂં એળખાણ થકુ હેય, તો તે તારી જેવી કમોટી કરાના હતા તે કરી લે । ”

“ એલ સમજ, તો કમોટી મારે હું મારાગર લેવાનું હું ”

“ ચાલ ત્યારે । ”

“ પણ મને કપડાં તો પહે ના દે, તમે આગમવાની બહાર નીકળો । ”

“ જેમ દેશની આજ । ” કિસને નાના દબો પુ મને બહાર આવ્યો.

નિમનનું મગજ બાળ નું હતું હજી તે નહોતો માની શકતો કે સગેજ જેવી છોકરી તેને ચલાય છે પોતાનામાં હું છે ? હા, તે દેખવડો હતો બહુનો હતો સગ કુટુંબનો હતો, તે હજી શ્રીમત હજી આ સીનય પેનાની તરફથી આંખે કે દેખાતું નહોતું.

પણ એનાથી કોઈ ડાકરી આવી શકે ? એના આગળ ગુણાળો તો સગેજનો એકેએક પુત્રપતિ હતા, એટલું જ નહીં પણ તેમાંના કેટલાક તેનીથી વધારે દેખાતા, તારે જાણે, તારે માત્ર કુટુંબના અને પાસે શ્રીમત હતા.

કે હું પ્રેમ આવળો છું એ વાત સાચી હતી ? કે મરોજ અવી-રીતે બધાને કસનીને પછીથી હાથનાળી આપતી હતી ? તેના અવાજમાં મગજમાં સગેજનો કોણે ઉઠેની શકતે નહોતો.

મરોજ કપડાં બદલીને આવી સગેજના શીડકા ગોગ મોઢા સાથે કોઈ પણ રંગના કપડાં સગ દેખતા હતા આવી છીવડી કે ગરન, આધારણ માળુ કે હીમતી જેનું મગેરગી લહેગી કે પ્રશ મારતી રંગમીમાંડી, કોઈ પણ જાતના લુગડામાં તે એક સરખી રૂપની, મોઢમથી મુનાબગી રંગાતી.

“ કેમ, શું વિચાર કરતા હતા ? ”

“કે નહીં !”

“વિચાર કર્યા વગરનું મન હેવું એ બેવકુશીની નિશાની કહેવાય છે.”

“હું બેવકુશ છું”

“મને ખબર નહોતી, એવી ખબર હોત તો તમારી સાથે લળત પળ નહીં !”

“હવે તો ખબર પડીને !”

“હા, પણ હવે ઘણું મોડી ખબર પડી !” આંખો સજજ નીચે ઢાળતાં સરોજે કહ્યું.

આ અલિનય હશે કે સ્વભાવિક તેનો વિચાર કરતા કિસન એક પગલું ચુકી ગયો અને પોતાને તેની અને સરોજને લગતી વિચાર પરંપરા ચાકી. સરોજ સમજી કે તે માતાની પ્રકૃતિની ચિંતાથી ચુપ રહ્યો હશે, તે ચુપ રહી.

આખો રસ્તો તેમણે ચુપકીદીમાં જ વઢાવ્યો. પોતાના અંગલામાં આવતાં કિસન પાછો સરોજ થઈ ગયો.

“કાકા, કાકા, સરોજ અવી !” તે સહર્ષ પોતાના કાકાના ઓરડામાં ગયો.

“હે ?” ઓઠના હર્ષનું કારણ શું હશે તે ન કહી શકવાથી કાકાએ પુછ્યું.

“સરોજ આવી છે ! તેને અહીં લાવું ?”

“સરોજ ?” જનકરાયને એકાએક યાદ ન આવ્યું કે સરોજ કોણ હશે “હાં, હાં, સરોજ ? હા, લાવને !” તેમણે કિસનને રજા આપી.

“સર ! અહીં આવ !” ખુબ પાડતો સરોજને ઓઠલાપરથી જનકરાયના ઓરડામાં તેડી લાવ્યો.

“આ કાકા ! આ સરોજ !” તેણે એકબીજાનું ઓળખાણ આપ્યું.

“આવ બેટા, જરા પાસે આવ !” જનકરાયે હૃદયના

“સાહેબ! અમારે ઘોડાને માટે કેટલી વસ્તુઓ જોઈએ! ઘોડાને માટે તમેશો જોઈએ, ગાડીને માટે તમેવો જોઈએ, વળી ઘોડાને રોજ ખવાડવાનું તો ખરું જ! ચાલી અને ઘાસ તો જોઈએજ. વળી થોડા દિવસ થાય કે ઘોડાને નળ જડાવે! કે ઘોડાને ડાક્ટર પાસે લઈ જાઓ! વળી પોલીસના લકરાં! ને વળી કદાચ ઘરાક દારૂમાર પીને ખેઠો હોય તો—” ગાડીવાળો બે દેવે જતો હતો, એટલામાં અંદાથી ખુમ અવી “બસ ઉંભી રાખ! આ કમ્પાઉન્ડમાં લે!”

ગાડીવાળાએ કમ્પાઉન્ડમાં લીધી. કિસનને પેતાના ખંગલા આગળ સૌ કોઈ સાધારણ લાગ્યું. અંગલે દિવસે કેં બન્યું હોય એવો ત્યાં ભાસ પણ નહોતો. “શું થયું હશે!” તે વિચારતો ઘરમાં ગયો.

તોફાની નીચેથી સામાન લાવવાની ધમાધમ થઈ રહી. કિસન પોતાની માના ઓરડામાં ગયો. “કેમ, બા!”

હરબેન ઓરડામાં નહોતાં! કિસન વિચારમાં પડ્યો. શું તેમને હોસ્પિટલમાં તો નથી લઈ જવામાં આવ્યાં?

ના. તે પંજાબ સ્તંભિત થઈ ઉભો રહ્યો. સામેથી હરબેન જ ખીજ ઓરડામાંથી આવતાં હતાં. હર્પાન્વિત થઈ તે બેદરે “બા, સારું થઈ ગયું?”

“હા”. હરબેન કેં પણ જવાબ આપે ત્યાર પહેલાં તો માધવરાય ત્યાં આવ્યા, “ગઈ કાલે અમને ઘાગું ઘાસનીસરું લાગ્યું, એટલે તને બોલાવ્યો. પણ આવે તો તદ્દન સારું છે.” માધવરાયે કિસનને કહ્યું.

“પણ બા, જરા આરામ તો લઈલે! સારું થયું કે તારે તો ઘરકામની માથાકુટ શરૂ થઈ જ છે!” કિસને કહ્યું.

“ચાલ, હવે કપડાં બપડાં કાઢ!” હરબેને કહ્યું.

“હા જા પણ હવે તને તદ્દન માત્રે કેને” કિમનની મિત્રા
હજી ગઈ નહોતી.

“હા, બાઈ”

“ત્યારે હું કપડા કાઢીને આવું છું, મને તને કેટલીક વાત
કહેવી છે.” કિમન કહીને ચાલ્યો જતો હતો ત્યાં માધવરાયે કહ્યું
“ત્યાં પડેના મારે જે તારી સાથે વાત કરી છે, તું કપડા ઢાળી
આવ.”

કિસન વિચારમાં પડ્યો પોતાના મિત્રને પોતાની સથે જા
વાત કવવાની કેય? અત્યાર સુધી જાના અનાજે પોતાના પિતાએ
વાત કરવા બોલાવ્યો નહોતો—અથવા તો ખૂબ પુછાવો તો પિતાપુત્ર
વચ્ચે ભાગ્યેજ આવી વાતચિત કવવો પ્રમાણ આવતો. મોટે ભાગે
પિતાની આજ્ઞા વુતી, અને પુત્ર પાળતો. જો તે આજ્ઞા પાળી શક્ય
એવી ન હોય હતાય પુત્ર પાળનારી હો તો ચાલે જ.

પણ આની ધવાદગી રીતે—એક વારા રી મીઠા રાધાદગી
જેઠે ધવા મળધી વાત કહે તેની રીતે, વાત કરે કદિ પણ
પિતાએ પુત્રને બોલાવ્યો નહોતો. આથી ક્યારેક મનમાંજે કિસનને
કપડા કાઢી મળનાવું કહ્યું ત્યારે કિમનને અચર્યાવ્યુ તે મોટે
ગમગયો પણ ખરો જુ પોતાના પિતા ધવા મળધીજ નાત કરવા
માગતા હશે? જુ ધવા બરાબર નહોતો આવતો? કે જેટ અપી
હશે? અથવા? અથવા?

અનેક ખરાબ માન વિચારો કર્યો તે પોતાના પિતા પાસે
ગયો.

“બેમ” માધવરાયે કહ્યું તે જ ધવાદગી અગત્ય અને દબે.
કિસન વધારે ગભરાયો કારણેજમા મળતા મિત્રપુ અને અગ
ક્રતા આ શિક્ષણ અને અનુભવ હુદા હતા
તે બેઠો.

“કિસન, તને ખબર છે કે તને આટલો ભણાવવામાં, તને આવું મોટું શિક્ષણ આપવામાં મને કેં સ્વાર્થ હતો ?” માધવરાયે શરૂ કર્યું.

કિસનને લાગ્યું કે માધવરાય સંધાળ મુખ્ય વાત ઉપર આવે છે. તે સહેજ ખુશ થયો, સહેજ દીલગીર થયો. યુવાનીમાં હોતી ગંભીર વાતો પ્રત્યેની બેદરકારી તેનામાં પણ હતી.

તેણે ઠોકું ધુણાવી હા કહી.

“અને તને ખબર છે કે તે શાનો સ્વાર્થ હતો ?”

કિસન ચુપ રહ્યો.

“એ સ્વાર્થ એ હતો કે હું એવા પુત્રનો પિતા થાઉં કે જે મારું અને મારા બાપદાદાનું નામ રાખે !” સહેજ ગર્વથી માધવરાયે કહ્યું. “એટલું જ નહીં પણ તે મારા ધંધામાં પડી, જે હું ખરાબ સંભાળી શકું ન કરી શક્યો, તે કરી બતાવે અને મને પણ વટી બાય !”

કિસન સાંભળી રહ્યો.

“અને તે સ્વાર્થનું મુખ્ય કારણ તું હતો. તારામાં મને આશા હતી ; તારામાં હું મારી મહત્વાકાંક્ષાની સંપૂર્ણતાનું બીજ જોતો. મને મારા સ્વાર્થની પરિપૂર્ણતાનું સ્પષ્ટ દ્રશ્ય તારામાં દેખાતું.” માધવરાય થોભ્યા. પોતાના નાના શા ભાણુની કિસન ઉપર શી અસર થઈ છે, તે તેમણે ધ્યાનપૂર્વક જોયું.

કિસનના મુખના ભાવો નિશ્ચેષ્ટ હતા. તેને હજી સમજાતું હોતું કે તેના પિતાને તેની જોડે શી વાત કરવાની હોય.

“પણ—” માધવરાય અટક્યા. તેમણે ધારેલી અસર તેમણે કિસનના મોઢા ઉપર જોઈ. કિસન ચમક્યો હતો.

“પણ મને ખબર નહોતી કે મારી મહત્વાકાંક્ષાના બીજનું વૃક્ષ

જે વખતે ફળદાયી થશે, તેજ વખતે તેનો અંત પણ આવશે,
તેજ વખતે મારી આશાઓ ધુળમાં મળી જશે ।”

કિમનને સહેજ ગુસ્સો ચઢ્યો. પોતે એવું તે શું કામ ક્યું
હતું કે તેના પિતાને તેનાથી શરમાવું પડે કે તેણે ઉચ્ચ જોડું,
અને પોતાના પિતાની તીક્ષ્ણ આંખો સાથે પોતાની આંખોને મળવા
દીધી તેની આંખો ટકકર જીવી રહી, એટલું જ નહીં પણ મામી
આંખોને મહાન કરી ચક્રી

“ તારે પરદાતિની છોકરી સાથે પગથિયું છે, ખરું ને ? ”
માધવરાયે પોતાનો હેઢ્યો પામો ફેંક્યો.

કિમનના મગજમાં પ્રકાશ થયો. આટલા માટે આટલું લાલુ
ભાવણું તેને આભળવું પડ્યું ! તેના મનનો ઘણો ખરો ચળગટ
હર થયો. —એ યુધ્ધને માટે તો તે તૈયાર જ હતો. મરોન સાથેના
તેના લગ્નની વિશ્વધ તેના પિતા યજે, તેની તેને ચોક્કસ ખાતરી હતી

“ હા ! ” તેણે જવાબ આપ્યો. તેના સ્વરમાં દૃઢતા હતી.
નિશ્ચિનતા હતી.

“ અને તે લગ્નથી શું પરિણામ આવશે, તેની હું ખબર છે ? ”
“ શી ? ”

“ યાતજ્ઞતમાં આપણું નામ હલકું થશે, ધધામાં નામ
ખગડશે, અને પરિણામે મને તેમજ તને તુશ્ચાન થશે । ”

“ મેં તેનો વિચાર કર્યો છે । ” કિમન કદાચ જીવનમાં
પહેલીજ વખતે પોતાના પિતાના વિચારો સામે થયો હતો

“ તે ? ” માધવરાય તિરસ્કારથી દસ્યા “ અને મેં એ વિચાર
કર્યો છે, તે તું જાણે છે ? ”

“ શી ? ”

“ કે પરદાતિની ગમે એવી છોકરી
માટે આ ધરમાં સ્થાન નથી । ”

“ અને તે ગમે તેની ન હોયતો ? ”

“કિસન, તને ખબર છે કે તને આટલો ભણાવવામાં, તને આવું મોઢું શિક્ષણ આપવામાં મને કે સ્વાર્થ હતો ?” માધવરાયે શરૂ કર્યું.

કિસનને લાગ્યું કે માધવરાય સંધાળ મુખ્ય વાત ઉપર આવે છે. તે સહેજ ખુશ થયો, સહેજ દીલગીર થયો. યુવાનીમાં હોતી ગંભીર વાતો પ્રત્યેની બેદરકારી તેનામાં પણ હતી.

તેણે ડોકું ધુણાવી હા કહી.

“અને તને ખબર છે કે તે શાનો સ્વાર્થ હતો ?”

કિસન ચુપ રહ્યો.

“એ સ્વાર્થ એ હતો કે હું એવા પુત્રનો પિતા થાઉં કે જે મારું અને મારા બાપદાદાનું નામ રાખે !” સહેજ ગર્વથી માધવરાયે કહ્યું. “એટલું જ નહીં પણ તે મારા ધંધામાં પડી, જે હું ખરાબ સંભાળી ગયાં ન કરી શક્યો, તે કરી બતાવે અને મને પણ પડી જાય !”

કિસન સાંભળી રહ્યો.

“અને તે સ્વાર્થનું મુખ્ય કારણ તું હતો. તારામાં મને આશા હતી ; તારામાં હું મારી મહત્વાકાંક્ષાની સંપૂર્ણતાનું ખીજ જોતો. મને મારા સ્વાર્થની પરિપૂર્ણતાનું સ્પષ્ટ દ્રશ્ય તારામાં દેખાતું.” માધવરાય થોભ્યા. પોતાના નાના શા ભાણેણની કિસન ઉપર શી અસર થઈ છે, તે તેમણે ધ્યાનપૂર્વક જોયું.

કિસનના મુખના ભાવો નિશ્ચેષ્ટ હતા. તેને હજી સમજાતું નહોતું કે તેના પિતાને તેની જોડે શી વાત કરવાની છે.

“પણ—” માધવરાય અટક્યા. તેમણે ધારેલી અસર તેમણે કિસનના મોઢા ઉપર જોઈ. કિસન ચમક્યો હતો.

“પણ મને ખબર નહોતી કે મારી મહત્વાકાંક્ષાના ખીજનું વક્ષ

જે વખતે ફળદાયી થશે, તેજ વખતે તેનો અંત પણ આવશે, તેજ વખતે મારી આશાઓ ધુળમાં મળી જશે । ”

કિસનને સજેજ ગુસ્સો ચડ્યો. પોતે એવું તે શું કામ કયું હતું કે તેના પિતાને તેનાથી ઘરમાવું પડે કે તેણે ઉચું જોયું, અને પોતાના પિતાની તીવ્ર આખો સાથે પોતાની આખોને મળના હોય તેની આખો ટકકર ઝીલી રહી, એટલું જ નહીં પણ આખો આખોને મહાન કરી થકી

“ તારે પગલિની છોકરી સાથે પરણવું છે, ખરું ને ? ”
માધવરાયે પોતાનો હેલ્લો પાખો કે કયો.

કિસનના મગજમાં પ્રકાશ થયો. આટલા માટે આટલું લાલુ ભાવણુ તેને સાબળવું પડ્યું । તેના મનનો ઘણો ખરો અભગટ દૂર થયો — એ કુધ્ધને માટે તો તે તૈયાર જ હતો મરોજ સાથેના તેના લગ્નની વિરૂધ્ધ તેના પિતા થશે, તેની તેને ચોકકસ ખાતરી હતી

“ હા ! ” તેણે જવાબ આપ્યો તેના સ્વરમાં દૃઢતા હતી. નિશ્ચયતા હતી

“ અને તે લગ્નથી શું પરિણામ આવશે, તેની હતું ખબર છે ? ”
“ શી ? ”

“ ન્યાતલતમાં આપણું નામ હલકું થશે, ધધામાં નામ અગડશે, અને પરિણામે મને તેમજ તને નુકસાન થશે । ”

“ મેં તેનો વિચાર કર્યો છે । ” કિસન કદાચ જીવનમાં પહેલીજ વખતે પોતાના પિતાના વિચારો સામે થયો હતો

“ તે ? ” માધવરાય તિરસ્કારથી હસ્યા. “ અને મેં જે વિચાર કર્યો છે, તે તું જાણે છે ? ”

“ શી ? ”

“ કે પરણાતિની ગમે એવી છોકરી સાથે પરણું, તો તારે માટે આ ગરમા સ્થાન નથી । ”

“ અને તે ગમે તેની ન હોયતો ? ”

“તે પ્રશ્ન ઉભો થતોજ નથી. મારા ઘરમાં ખીજી ન્યાતની ઓઢરીનો પગ હું મુકવા દેનાર નથી !”

“એટલુજ ને ?” કિસન ઉભો થયો. તેના હાથમાં પરસેવો છુટ્યો હતો, તેનું હૃદય ધબકતું હતું, શરીરમાં લોહી જોતી વહી રહ્યું હતું. તે તેના પિતા સાથે લઢી રહ્યો હતો. “અને મેં જે વિચાર કર્યો છે તે મેં ધારી છે તે ઓઢરી સાથે હું જરૂર પરણીશ !”

“તો તે પળથી તું આ ઘરમાં નહીં રહી શકશે !”

કિસનનું મન તેને ટહી રહ્યું કે તું તિરસ્કારથી હસે પણ તેના જ્ઞાનતંતુઓ જકડાઈ ગયા હતા. તે તેના પિતાની વિરૂધ્ધ પહેલીજ વખતે પડ્યો હતો. તેના ગળામાંથી ફક્ત અવાજ નીકળ્યો, “સારું !”

“સારું ?” માધવરાયથી કિસનના આ શબ્દો સાંભળ્યા મનાયા નહીં. કિસન પોતાનો વિચાર બદલશે એ આ. એ તે પળ થોભ્યા. કિસનની અને તેમની આંખો ફરી મળી. થથરતા પગે ઉભેલા કિસને આંખો ફરીથી ટકાવી રાખી.

કિસનનો મતફેર ન સાંભળ્યાથી માધવરાય સહેજ નિરશ થયા. પોતે ઉતાવળ કરવાથી તેમજ જોઈએ એથી જલ્દીથી ગુસ્સે થવાથી પહેલીજ વખત શીકસ્ત ખાધી છે. તેનું તેમને ભાન થયું ન પણ હવે પાછા ફરી શકાય તેમ નહોતું, માન અને આપણનો સવાલ હશે તેમણે તદ્દન ટાકારથી કહ્યું, “જે દિવસે તું પરણશે, તે દિવસથી મારા વીજમંથી તારું નામ જતું રહેશે.”

પણ છેલ્લા શબ્દો કિસનની પીઠ પરજ અથાયા. તે પોતાના આરગ તરફ ચાલી નીકળ્યો હતો.

“ ત્યારે બુમાડા શાના પાડતા હતા ? ” હરખેને પ્રશ્નમાળે

સાડી નહીં.

“ અમરથ. એમની ટેવ પ્રમાણે ! ” વધારે લાંબુ બોલવાની કિસનમાં અત્યારે શક્તિ નહોતી.

“ હા. એમની એવી ટેવજ છે. માટે જાતું ન લગાડવું. પણ તે આ બધા સામન કેમ પાછો ખાંધ્યો ? ”

“ હું પાછો જાઉં છું. ”

“ કેમ ? ”

“ હું અહીં રહીને શું કરું ? ”

“ એટલે ? તારા ઘરમાં તારે જે કરવું હોય તે કરી શકે. ”

“ પણ ખાંપાળના હુકમની વિરુદ્ધ નહીં. ” કટાક્ષથી કિસન બોલ્યો,

પણ હરખેનની પ્રગળશક્તિ એવું કંઈ સમજી શકતેમ નહોતી.

“ તારે એમના હુકમથી ગભરાવું નહીં. એ તો ઘણુયે કહે છે પણ તારે તો કરવ જેવું હોય તેજ કરવું. ” હરખેને કહ્યું.

કિસનની આંખમાં આશાનું કિરણ દેખાયું. “ હા, બા, હું મારી તરફેણમાં છે કે ખંપાળની ? ”

“ એટલે ? ”

“ હું પરાણવા માગું છું, તે છોકરીને હું પરણું તેની સામે ખાંપાળ પડ્યા છે. હું શું કહે છે ? ”

“ લઈ હું તો ક્યારની તેમને અને તને કહું છું કે હું ખરણે તો હું નીરાંતે મરું પણ— ”

“ ખુણ ? ”

“ એ છોકરી કયી જાતની છે ! ” બહીતાં બહીતાં હરખેને

પૂછ્યું,

“ ગુજરાતી હિન્દુ. ”

“ પણ ન્યાત ? ”

કિસને સગેજની ન્ય ત ખખર નહોતી ફક્ત એટલીજ ખખર
હી કે તે તેની ન્યાતની નથી એટલે હરખેનને ઉડતો જવાખ
આખા સીનાય છુટકો નહોતો. “ બા, હવે ન્યાત જાતની વાત
માણ પૂઠે છે, કે તુ પૂઠે છે ? આજ કાન તો છોકરી બણેલી છે
કે નહીં, તેજ જોવાય છે ”

“ પણ આપણી ગુજરાતી છે ને ? ” હિન્દુ ગુજરાતી છોકરી
બણેલી તેમજ સદગુણી હર્ષ ગડે તે એમનાથી મનાવુ નહોતું.

“ હા હા. ”

“ પણ બાઈ, ન્યાતમા આપણું કુટુંબ?—”

“ બા, તારે બાપાજી જેવીજ વાત કરવી હેય, તો મારે
નથી માબજવી. હું આજે પાછો જઈ છું પાછો આવીશ ત્યારે
વધારે વાત કરીશ ” કહી તેજ સામાન એકઠો કરવામા પડ્યો.

હરખેન થોડીવાર ઉભા રહ્યા તે થોડી વારમા તેમના હૃદયમાં
હમુન મુઘ્ધ થયુ એક પક્ષમા પતિની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલવાનો
તેનો ધર્મ, બીજા પક્ષમા નાનપણથી સાડમા ઉછરેલા પુત્રનો પ્રેમ.

પણ તે પ્રેમના ત્રીના હૃદયમા પરચોક સુધારનાની ઇચ્છા હતી,
એટલે પહેલો પક્ષજ છલ્યો, તે વધુ જોવા વિના તે આરાધમાવી
ચાલી ગયા.

કિસને તે જયુ. એક દિવસમા તેણે એક છોકરી માટે પોતાના
માતપિતા ગુમાવ્યા હતા. ‘તેણે મોઢો પોખ્ય કર્યો હતો તેમ કરવામા
તેણે નફો કર્યો હતો કે ખોટો’ એના મનને લાગ્યુ કે તેણે નફો
કર્યો હતો.

તેના મનનુ તાજવું ખત હતું ?

પોતાના મનની સાચી નિષ્પક્ષપાતપણે ઘણાજ થોડા માણસોથી
પરીક્ષા થઈ ગકે છે કિસન તેમનો એક નહોતો પોતે કાચ ખોડ
કામ ક્યું હતું એ સહા, જ્યારે તે સરોજને પાછો મળ્યો ત્ય
સહી રહી. પછી દેને તે સંકા જોડી લાગી.

“તમારી ખાતે કેમ છે?” સરોજે પહેલોજ પ્રશ્ન પુછ્યો.

કિસનથી પોતાના વિશ્વાસઘાતની વાત કેમ કરી શકાય? તેણે માત્ર કહ્યું, “હવે સારું છે.”

“તમારે ત્યાં થોડો વખત વધારે રહેવું હતું!” સરોજે કિસનને ઠપકો આપ્યો.

“હા, એ વાત ખરી છે, પણ મારે તારી સાથે ફેટલીક ઘણીજ અગત્યની વાત કરવી હતી, એટલે મારે જલદીથી આવ્યા વિના છુટકોજ નહોતો.”

“એવી તે શી વાત કરવાની રહીં ગઈ?”

“હમણાંજ કહું? નીરાંતે વાત કરીશું.”

“ત્યારે તો તમારે થોડા દિવસ તમારાં બા પાસે રહેવુંજ જોઈતું હતું. ક્યાં તો તે અગત્યની વાત જોવી કેં વસ્તુજ નથી, કે ક્યાં તો તમે તમારા બા પ્રત્યે એટલા બધા બેદરકાર થઈ ગયા છો, કે તેમને માંદા છોડીને તમે ખીજે ફરો છો.”

“મારે તને કેવી રીતે સમજાવવું કે—”

“શુંહો કબુલ કરીને, સાચી વાત કહીને. તમે પણ ખોટાં બહાનાં કાઢી શકો છો, તેની મને ખબર હોત તો—”

“તો?”

“કેં નહી. વાત જવાદે.”

“નહી, કહે!”

“તમે ન કહો, તો હું શું કામકહું?” સ્ત્રીઓમાં વાત કઢાવી શકવાની અદ્ભુત શક્તિ હોય છે, તેનો કિસનને અનુભવ નહોતો.

“મારી વાતમાં કેં નથી. ફક્ત એટલુંજ કે હું તારી જોડે પરણું તેમાં મારા માતાપિતાને સખત વાંધો છે!” કિસને કહી નાંખ્યું.

“તે તો હું કહેતી હતીજ. તમારે મારી સાથે નહીં પરણવું જોઈએ.”

કિસને સરોજ સામે જોયું. શું તે મશકરી કરતી હતી કે ખરું કહેતી હતી?

“કેમ?” રિસને પૂછ્યું.

“તમારા માતાપિતાની વિગદ્ય તમારે થવું જોઈએ નહીં

‘પણ કાકા આપણી તરફેણમાં છેને?’”

“તો એ નુ ?”

“કેમ? તું આજે આમ કેમ બોલે છે?” લગભગ રડતા
અનાજે કિમને કહ્યું.

“તમારે મરી સાથે ન પગલુવું જોઈએ.” સરોજે ફરીથી કહ્યું.

“લગ્નનો પ્રશ્ન એટલો ગડન અને તેથી એટલો બધો ખોલામણો છે,
કે તેને આપણે ફરીથી ચર્ચાવો જોઈએ.” સરોજે દ્વિતાવી કહ્યું.

“પણ આપણે બ્યારે લગનનું નક્કી કર્યું હતું, ત્યારે આપણે
ધર્મ જ લીકું હતું કે મારા માઆપ હિ પણ આપણી તરફેણમાં
નહીં થયા? કાકા આપણી જોડે સહમત થયા છે, તેનો વધારાનું.”

“ખરૂં હું તેની ના નથી પાડતી છતાંયે હું માત્ર છું કે
આપણે ધણીજ ઉતાવળથી આપણા લગ્ન નક્કી કરી નાખ્યા હતા.”

“સર, તું શું કહેવા માગે છે, તે હજી મને સમજાતું નથી.”

“હું આનાથી વધારે રુપાટ શી રીતે કહી શકું? આપણે
બધી વાત નક્કી કરી હતી, પરંતુ તે લાગણીવશ થઈને,—આપણી
લાગણીઓ તે વખતે આપણને દોરી રાખી હતી—અપાકુ મન, જુદા
અનુભવ નહીં લગ્ન એ પુરૂષ અને સ્ત્રીનો જ સંબંધ નથી. લગ્ન
એ પુરૂષ અને સ્ત્રીના આત્મજનોની સંકલ્પબૂતિ પણ ધંધલ છે હું નથી
ધંધલતી કે મારે ખાતર તમારા માતાપિતા તમારી વિગદ બાંધ.”

“પણ સર, પ્રેમને અને બ્યનહારને ક્યારે બંધ્યું છે? બ્યા
પ્રેમ ત્યાં સમારવ્યવહાર ક્યારી જળવાય?”

“હું પણ તે જ કહું છું લાગણી અને જુદા એ બે પ્રદેશો
તદન જુદા છે એ બે પ્રદેશોની સીમા કાઢી નાખવાની શક્તિ ધણી
ઓછામાં ઓછા છે.”

“એટલે?”

“એટલે કિસને, આપણે માટે લગ્ન હાલ તરત અશક્ય છે. જ્યાં સુધી આપણે બે ભણી ન રહીએ, ત્યાં સુધી આપણે લગ્ન ન કરવાં જોઈએ.” સરોજ મક્કમતાથી બોલી,

કિસને આ સ્વરૂપમાં તેને પહેલી વખતે જોઈ હતી. ડાહી, શાણી, શાંત સરોજને એ ઓળખતો હતો. આવેશમયી લાગણીથી ભરેલી સરોજને તે જાણતો હતો. પણ તેજસ્વી શક્તિવાળી સરોજને તેણે આજે પહેલીજ વખતે જોઈ. તેની મક્કમતાનું કારણ તેને ન સમજાયું. તેના મનમાં કુશંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ. ‘એક દિવસમાં સરોજનું મન શી રીતે બદલાઈ ગયું?’ આગલે દિવસે જનકરાય પાસે ગએલી શરમાતી સરોજ અને આજની મક્કમ સરોજ વચ્ચે તેને આસ્થાન જમીનનો તફાવત દેખાયો. શું આગલે દિવસે તેને એવો કેં અનુભવ થયો કે તે આજે પરણવાની ના પાડે છે? એક સાંજમાં કોઈક બીજો પ્રતિસ્પર્ધી તૈયાર થયો?

બની શકે, એણે સાંભળેલો સરોજનો પૂર્વ ઇતિહાસ યાદ આવ્યો. આજની સરોજની વાત પછી તેને લાગી આવ્યું કે કદાચ તે આવી રીતે યુવાનોનાં હૈયાં ભાંગતી હશે. નહીં તો લગ્નનું વચન આપી, છેલ્લી ઘડીએ આડીઅવળી વાતો કરી પરણવાની જા માટે ના પાડી હશે?

અથવા શું તે ધનવાન યુવાનની શોધમાં હતી? પોતે પોતાના માતાપિતા સાથે એને ખાતર લડ્યો, તેને લીધે તો તે આવી રીતે ના પાડતી ન હોય?

કુશંકાઓ મનને ઘણું હચમચાવી નાંખે છે. નાની વાત, બીજે કોઈ વખતે ધ્યાનમાં પણ ન આવે એવી વસ્તુઓ, શંકામાં ઝોલતા મગજને ઉધીળ વાતો સમજાવે છે.

“સારું. હું તને નહીં પરણું!” કિસને સહેજ ગુસ્સામાં કહ્યું. સરોજ તે ન સમજી. તેણે માન્યું કે પોતાની દલીલો સમજીને કિસને આ વાક્ય કહ્યું હશે. તેણે સહેજ હસીને કહ્યું, “ઉપકાર!”

કિસને તે સાલજી, આવી નફ્ટાઈના થો જવળ આપવો તેની તેને સજ ન પડી

તે ગુસ્સામાં ઉભો થયો, તેણે સરોજ સામે જોયું સરોજ બીજી દિગમા જતી હતી તેના મોઢા ઉપર આત્મસંતોષ દેખાતો હતો

કિમ્મન વધારે ગુસ્સે ધરો, તેણે પગ દોડ્યો. પરંતુ સરોજનું ધ્યાન ન ખેંચાયું. કિમ્મનથી આંસુ બેઢરકારી ન સહન કરી ચકાઈ વેત્યાથી ચાલી ગયો.

સરોજ સાન ખેસી રહી થોડી ક્ષણ પડી તેના મોઢા ઉપર મદરિમન ઝગકયુ “ કિસન, લખ કરતા પ્રેમ પુરુષ અને બીને ઘણી ઉચ્ચ કોટિમાં રાખે છે, નહીં ? ”

તેણે ઉત્તર મટે રાહ જોઈ ઉત્તર ન આવ્યો તેણે પાછું જોયું, કિસન ત્યાં ન હતો

‘ શુ કિસન ક્યાય સતાઈ ગયો હતો ? ’ તેણે બે ત્રણ ખુમો પાડી, પરંતુ કિસનનો પગો નહોતો

આવી રીતે કિમ્મન ક્યા જતો રહ્યો હતો ?

તેને કાળ પડી શુ કિસન ઉધુ સમજ્યો હતો ? શુ કિસને એવો વિચાર કર્યો હતો કે તે તેને તરજોડી દેવા માગે છે ? એહ, કિસનના નિર્દોષ અને બધા મગજમાં રહ પશુ વિચાર પ્રવેશી ચકા તેના બાળક હૃદયમાં કોઈ પણ સારી કે ખરાબ અમર ઉપજતી ચકા

તે ગ્રહચક્ર તેના મનના આયનામાં જ્વલતજ્વલતાના આકારો દેખાયા—અધાજ ઝળા. તે આકારો વધના માડ્યા, માયાથી ઘટનાની મારક તે આકારોમાંથી અનેક થવા માડ્યા

ડડડ અનાજ થયો, આકારો બુખ થઈ ગયા, આયનો ભાગી ગયો, સરોજ ખરાબ સ્વપ્નામાંથી જાગી જાગી,

સાંજ પુરી થઈ ગઈ હતી, ગત્રીનો કાળો પ્રદ ગંભીરો ઉપર ઉપાયા માડ્યો હતો.

થું એતોય ત્રિવસ પુરો થઈ ગયો? રાત્રી શરૂ થઈ?

તેને લાગ્યું કે તારાઓ તેની મશકરી કરી 'રહ્યા' હતા. તે ગુસ્સે થઈ. ઉઘું કંઈ મારું તેણે જાણી નીચે ક્યું, ઉભા થઈ, અને કિસનના ઘર તરફ અપાઠાખંધ ચાલવા માંડી.

એનું મગજ ફક્ત કિસનના વિચારમાં જ કેન્દ્રિત થઈ રહ્યું. નળને મટે વનવન ભમતી દમયાંતીની મશકત તે કિસનનાજ વિચારે આગલ ચાલી જતી હતી. અણુઅણુ થું હતું, કોણ આવતું જતું હતું, તેનું તેને ભાન નહોતું.

તે કિસનના ઘર આગળ પહોંચી. અપચુકનદાંડ એક કાળી મોટર તેની લગભગ અડધા અડધ ચાલી ગઈ. તેને કિસન વિનના જીવનની ક્યાં પરવા હતી?

તે જગભગ ગાંડા જેવી કિસનને ઘેર પહોંચી થોડે વખતે કોઈ નોકર બહાર આવ્યો.

“કિસનલાલ છે?” તેણે પુછ્યું.

“હા રહ્યો! તપાસ કરું છું.” તેણે કહ્યું.

જાણે લુગો મુંઝી તેણે તપાસ કર્યાજ કરી. તે જ્યારે પાછો આવ્યો. ત્યારે સરોજ મુઠ્ઠા જેવી થઈ રહી હતી.

“એ તો ગય.”

“ક્યાં ગય?”

“મુંબાઈ.”

“પણ જ્યારે તો મુંબાઈની અગ્યા!”

“હા-નો પછા ગયા.” તેણે બેરકરીથી કહ્યું. તે સરોજની મનોવ્યથા ક્યાંથી સમજી શકે? તે કેમ જાણે કે તેના ગાંઠે ગાંઠે સરોજના મનનો અંધકાર વધતો જતો હતો.

તે રાતે તે કોઈ રીતે ચેતને ઘર પહોંચી તેના તેને ખબર ક્યાં ન પડી.

ભાન એક સાચાથુ યુવતિ આવે તે વાત પણ ન કરી શક્યો.
ક્યારેની નિર્બળતાને તેણે ગાળો દીધી.

“કેમ કિસન, રાના વિચારમાં છે? મરના?” તેનું મિત્ર
દિનસ લાગ જોઈ કહ્યું
થતું કે “હા” હું ઝાંસરી જનમ મળ્યો.

જગો, ૨ જોજો, સભાળજો, હમણાથી તને તાકી આપુ છું જોવી
ભય કર જોજો, સભાળજો, હમણાથી તને તાકી આપુ છું જોવી
તે હસ્યો! હું મને ઠકે નહીં કે, મેં તને ચેતવ્યો નહોતો, એ ઠોકરી
“કોઈ શ્રીમતને ફમાવના અહીં આવે છે પણ હજી કોઈ

તડી મ નથી એણે કટાવના હવા ભાગ્યા છે!”

ઉપમામાં કિસન માલખતો નહોતો તેનાથી માની ગતિ નહોતી
શ્રીમત ૮ માં તો તુડી જાય એવા સારીરવાળી આ યુવતિના કેટ-
આરપાર તો ભાગનાની શક્તિ હશે!

યથનામાં રાત્રે તે સંગીતના મેળાવડામાં ગયો પણ તે ‘નનો શો’
ચોકોને નહોતો જે મિત્રને ત્યાં સર રહેતી હતી, તે મિત્રનો આખો
પુડતી, લગઈ ગયો હતો અનેક જાતના સ્ત્રી પુરુષો ત્યાં
દેખાતા ત્યાં આ મેનીમાં કિસન લગભગ એકલા જ પડી ગયો.

“આજીવનમાં ગાળ્યા ગાળ્યા માણસો ક્યા તો અહીં હતા નહીં
ક્યા તો આ માનવમોજા નીચે ગરક થઈ ગયા હતા

૪ સંગીતના મેળાવડા તેણે અનેક જોયા હતા, ને ત્યાં તેણે
સંગીતની મજા ચાખી હતી, પણ અહીંનું સંગીત છુદીજ જાતનું
હતું જગવાના દરેકે દરેક ઓગડના બધા પુણ્યમાં સંગીત ચાલતું
હતું મહામાનો પણ સંગીતનો લાભ આપનામાં પોતાનો કાળો
આપતા હતા

એક પુણ્યમાં ખડખડાટ હમસાના અનાજો આવ્યા તેણે તે
સાગર નજર ફેંકી એક જાણે પારસી બાળ ગાધર્ના આભનય,

: ← :

કિંસન ગુમ્સામાને ગુમ્સામા મગેજ આગળથી નીકળ્યો તે
કિંચગે, પણ તેના મનની સ્થિતિ પોતાની મમજી ન ધકાતી
તો તેણે પૃથકકરણ તો ક્યાથી ન થાય ? જ્યાં સુધી માનસિક
અને સાગીરિક અગતિએ તેને રોક્યો નહીં ત્યાં સુધી તે પહોંચ્યો,
ત્યારે તેને વચ્ચે કે તે તેના વચ્ચે સુધી આવ્યો હતો એના શિથિય
થોડા મને તેને મગેજ પાંચે ફરી જના સમજાવ્યો, પણ શિથિયતાએ
તેમજ દુગમ્સામા તેને તેમ કરતા અટકાવ્યો તે બગનામા પેહો.

જનનય બગનાના આગળના લગભગ એકા હતા. રાજને
વખત તે આગળના ભાગમા એમી દૂરના દુગમ્સામા જોઈ સતોપ
માનતા તેમને જોઈ કિંમત ખચડ્યો તેને વાગ્યું કે તેના મોઢા ઉપરથી
કદાચ જનકગાય તેના મનની સ્થિતિ પરખી જશે તે તેમની આગળથી
સુખ્યપ્રસ્થિત રીતે ગયો.

“કેમ, કિસન, આટલો વહેલો ?” તેમણે પુછ્યું. હરેશાં કિસનના આવવાનો વખત ઘણો જુદો હતો.

“અરે, હા, હું તમને કહેતાં ભુલી ગયો હતો.” કિસને કાકાને સંતોષી શકાય એવું બહાનું કાઢવાની ગડમથલ કરતાં કહ્યું.

“શું ? એવું તે કહેતાં શું ભુલી ગયો હતો, કે તે કહેવા તને વહેલાં પાછું આવવું પડે?”

કિસનને બહાનું ન જડ્યું. તેને આત્મભાન થવા માંડ્યું કે તેના ચોંટા ઉપર ગભરાટના ભાવો દેખાય છે. તેને ખરું કારણ તો કહેવું જ નહોતું. જે છોકરીના તેણે કાકા આગળ આટલા બધાં વખાણુ કર્યા તેમની આગળ તેની ખોટો કાઢવી અથવા અવગુણ કહેવા, તેમાં તેને પોતાની પરીક્ષક શક્તિને લાંછન લાગતું જણાયું.

અને જોકું બહાનું શું કાઢવું તે તેના ધ્યાનમાં ન આવ્યું. એકાએક તેને લાગ્યું, ‘કાકાથી ખરું કારણ છાતું રાખવાનો એક જ ઉપાય છે. જે હું અહીં રહીશ, તો કાકાને જરૂર ખખર પડી જશે.’

“હું અત્યારે પાછો મુંબાઈ જવાને છું. મેં પાછા જવાની ટીકીટ પણ લઈ રાખેલી હતી, પણ—” તેણે પ્રેમ અને અધિરતાનો ભાવ મુખપર આણવા પ્રયત્ન કર્યો, “સરોજને મળવાની ઉતાવળમાં હું તમને તે વિષે કહેતાં ભુલી જ ગયો.”

“સારું, જા જલ્દી કર, નહીં તો ટ્રેન ચુકી જશે ઘણું મોડું થઈ ગયું છે. તે પહેલેથી કહ્યું, હોત તો સામાન મોકલી આપતને!” કિસનને તેની ભુલ માટે ઠપકો આપતાં જનકરાયે કહ્યું.

કિસન આટલેથી પત્યું એમ માની સંતોષ લેતાં અંદર ગયો, અને દિવસમાં ખીજી વખત તેણે પોતાનો સાનન એકઠો કર્યો, અને બહાર આવેલી મોટરમાં બેઠો.

“કિસન, કાગળ લખજે અને તારા બા કેમ છે, તેની ખખર

વખતો વખત મોકલતો રહેજો." જનકરાયે કિસનને જતા જતા યાદ આપી

"સર, કાકા!" દિવન મનમા હસ્યો. "ખીચારા ભલા કાકાને એમજ ખબર છે કે બા માદી છે અને તે માદી છે, તેથીજ હું ભઉ છું"

'ક'ચ કાકાને ખબર પડશે તો તે મારે માટે શુ ધારશે? મને મુરખ ધારશે? કહાય.'

'આના કરતાં કાકાને જધી વાત કહી હોત ને તેમની સલાહ પુછી હોત તો? તો તે સલાહ આપતા અચકાત? અથવા મારી વાત હસી કાઢત?

'અને કદાચ સરને એ મળશે તો? કાકા મારી વાત તો એકકસ જાહેશે! અને સર કેવોક જવાબ આપશે! કાકાજી કદાચ અપમાન થે કરે! એ ખીનાડીનું કે કહેવાય નહીં. મને આશા આપી, વચનો આપ્યા અને પછી બાપાજી વિરૂદ્ધ પડ્યા, એટલામા તે ફરી ગઈ. અને એને ખાતર હું વફો. મા બાપ સાથે દુઃખનાનટ કરી, ને તે સૌ એને મા?'

તે સ્ટેશન પર પહોચ્યો, ત્ર રે ગાડી ઉપડવાની તૈયારી હતી, તે બેઠો ન બેઠો, અને ગાડી ઉપડી એણે ચોતાના પહેલા પ્રણય આનને સંધામ કરી.

'આખરની? હવે આ જગ્યાએ આવવાનું કેમ મન થશે? ને જગ્યાએ જઈયા ત્યા સરની સ્મૃતિ હશે, ત્યા તેના પગે સ્પર્શેલા પત્થરો તેના પગની કામળતા યાદ કરતા હશે દિગપાસો તેના રૂપની પ્રાત કાળતા ધુમસ જોડે સરખામણી કરતા, હશે, ત્યા ચોતાને જવાનું મન થશે?

'સંધામ, અ ખરની, છેલ્લી સલામ, ગિરિગ્રામ!'

“આ વખતે મઝા ન આવી!” ખાસે કોઈક મુસાફર
બોલતો હતો.

“ગિરિશ્યામ ખગડતું જાય છે, પહેલાના જેવું જ નથી દુરલ્ભ.”
ખીજાએ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો. “સારા લોકો આવતા નથી,
અને જેઓ આવે છે, તે પોતાને સારા માને છે. કેમ નહીં, મીસ્ટર?”
તેણે કિસનને પુછ્યું.

“હા.” કિસને ‘કે’ સાંભળ્યા વિના જવાબ આપ્યો.

“તમને અમારું ગિરિશ્યામ કેવું લાગ્યું?” પેલો ઉતાડે એક
પ્રશ્નથી સંતોષ પામે તેવો નહોતો.

“સારું.”

“પણ તમને પહેલાંનું ગિરિશ્યામ ખમર નથી. જ્યારે ગયનર
આવતો હતો—” પેલો ગિરિશ્યામની ઝાંખી થઈ ગયેલી કીર્તિને
અજવાળી રહ્યો હતો ત્યારે કિસન પોતાનો ખીસ્તરો ઉઘાડવામાં
પડ્યો હતો.

: ૧૦ :

સ રોજ રોતે ઘેર ગઈ, ત્યારે એનું મગજ ધુમધુ હતું સાજું
શુ થઈ ગયું તેનો તેને હજી પુરેપુરો ખ્યાલ આવતો
ન હતો. 'કિસન ખરેખર જતો રહ્યો હશે? તે ગુસ્સે થયો? શા
માટે ગયો? એને મેં એવું તે શુ કહ્યું કે તે એટલો ગુસ્સે થયો? તેને
ખગાળ લાગે એવું કે કહ્યું નહોતું એના મનમાં ઉલટી અસર
થાય એવા કે શબ્દો મેં ઉચ્ચાર્યા નહોતા.'

ત્યારે?

'શુ કિસન ખીજા યુવાનો જેવેજ હતો? નિર્દોષ બધા દેખાવું
તે શુ માત્ર દેખાવ પુરતા અભિનયોજ હતા? શુ તેના વિચારોની
આદર્શતા, શબ્દોની મચ્છાઈ, કાર્યનો ઉત્સાહ અને ઉદ્દામ, એ સૌ
ખનાવટી હતા? કિમન માત્ર દ લાગુ પુતળુ હતો?'

'ના ના તે કેમ ખતે? તેના હાસ્યમાં કયાય મધીનતા હતી?
તેના વર્તનમાં કયાય બ માશીની છાટ પે હતી?

‘ના, કિસન હંબી કેમ હોઈ શકે? તેનામાં હંભ હોવો તે માનવું અશક્ય હતું. ના, તે એવો હતોજ નહીં. તે એવો થઈ શકેજ નહીં. એટલી નીચતા એનામાં સંભવી શકેજ નહીં.’

‘મારીજ કેં ભુલ થઈ હોવી જોઈએ. પણ શી ભુલ? મેં એવી ક્ષી ભુલ કરી કે તે ગુસ્સે થઈને મારી પાસેથી જતો રહ્યો એટલુંજ નહીં પણ શિરિયામ પણ છોડી ગયો?’

‘જોહ મારીજ કેં ભુલ થઈ છે: હવે શું કરું? કાગળ લખું? મારી માંગું?’

‘શા માટે નહીં? પણ-શા કૃત્ય માટે મારી માંગું? એની પાસે જઈતો? મોંઢે મોંઢે ખુલાસો થઈ જાય તો ઘણું સારું. પણ-એનાં માતાપિતા મારી વિરુદ્ધ છે; તેઓ કિસન માટે અને નાલાયક ગણે છે, તો હું કેવી રીતે, કયે મોંઢે તેમના ઘરમાં જઈ શકું?’

‘આતો શા રસ્તો? ભયંકર લવિષ્યના ભયંકર અટ્ટહાસ્યમાં હંત પંકિતઓની શુભ્રતાએ કેમ દેખાતી નથી? કેં તેજ, કેં પ્રકાશ, કેં ફરફાર કોઈ સ્થળે પણ દેખાતો કેમ નથી?’

‘કાકા પાસે જઈ તો?’ તેને તેના મગજમાં એકાએક અજવાળું થયું હોય એમ લાગ્યું. તે ઉભી થઈ, કપડાં ઠીક કર્યાં, મોઢું ઘાયું, વાળ સમાર્યા.

“ક્યાં ચાલી, સર?” તે બહાર નીકળતી હતી, તેવામાં ખીજા ચોરડામાંથી રણછોડલાલ નીકળતા હતા, તેમણે પુછ્યું.

“કિસનને ત્યાં.” સરોજે સસ્મિત રહ્યું. રણછોડલાલને ક્યાં ગયાર હતી કે એ સ્મિતની પાછળ હૃદયના ઉંડા ધા હતા. રણછોડલાલ કેં બોલ્યા નહીં, અને સરોજ પ્રકાશને શોધતી રાત્રીના અંધારામાં પ્રવેશી.

જ્યારે તે કિસનને ત્યાં ફરીથી આવી ત્યારે રાત્રીની ઠંડીએ એના મગજનો ઉકળાટ શાંત કર્યો હતો. તે જાણતી હતી કે તેનું

બવિધ્યનું સુખ અત્યારની જનકરાય સાથેની મુલાકાત ઉપર અવલંબતુ હતુ કિસન તેની પાસેથી જતો રહે તોયે તે તેને છોડવા તૈયાર નહોતી જેની સાથે જીવનયાત્રા કરવાના તેણે સ્વપ્ના જોયેના તેને છોડવા તેને માટે અશક્ય હતુ.

નોકરે તેને ફરીથી જાણ ત્યારે વિચારમા પડ્યો, એક વખતે તો કહ્યુ હતુ કે કિમનશેઠ ઘરમા નથી, છતાય મોડી રાત્રે આ સી કેમ ફરીથી આવી હશે ? પણ તેને કેમ કહેવાય કે આવી જા !

પણ જ્યારે સરોજે પુછ્યુ કે 'જનકરાય ઘરમા છે?' ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું.

“હે, તમારું શું નામ ?”

“સરોજ.”

“અહીં બેસો. તેમને હમણા હુ કહું છુ ” કહી નોકર અંદર ગયો સરોજ અંધકાર અને પ્રકાશની વચ્ચેની અચોક્કસતામા મેડી.

યે ડીજ વારમા નોકર પાછો આવ્યો, “ શેક તમને જોવાયે છે.”

ધડકતે હૃદયે સરોજ જનકરાય પાસે આવી જ્યારે તે છેક જનકરાયના ઓરડામા આવી ત્યારે તેને યાદ આવ્યુ કે જનકરાયની સાથે શી વાત કરવી, કેમ વાત કરવી, તે પણ તેણે નક્કી કયું નહોતુ.

“ કેમ, બેન ? ” જનકરાયે સાત્વનભર્યા સ્વરે પુછ્યુ “અત્યારે ?”

એકાએક સરોજ ચોતાની ધરછાશકિત યોધ બેડી તેની આખમા આસુ ભરાઈ આવ્યા, અને તેના ટીપા તેના ગાલ પર વહેવા લાગ્યા.

જનકરાય એકાએક ગભરાઈ ગયા “ શું થયું, બેન ? ” તે વધુ બોલવા જતા હતા, પરંતુ તેમણે જોયું કે સરોજ કે સાબળતી નહોતી

કુચાંથી સાંભળી શકે ? તે બોલવા પ્રયત્ન કરતી હતી, પરંતુ હીઝકાં એને બોલવા દેતાં નહોતાં. તેની મોટી આંખોમાંથી આંસુનો પ્રવાહ સતત ચાલુ હતો. તેની આંતરવેદનાં શાંત કરવા માટે ચુપ રહેવું એ તેને યોગ્ય લાગ્યું. જનકરાય કેં બેઠ્યા નહીં. સાંત્વન આપવાથી લ.ગણીબા વધુતિવ્ર થય છે, એ એમનો અનુભવ હતો, આથી તેમણે કેંજ કહ્યું નહીં.

જ્યારે સરોજ શાંત થઈ ત્યારે તેના મુખ ઉપરનું શાશ્વત સ્મિત આવ્યું. “કિસન એકાએક કેમ જતો રહ્યો ?” તેણે પુછ્યું.

“એકાએક કેમ ? તે તો જવાનોજ હતો.”

“એમ ?” નીરાંતનો શ્વાસ લેતાં સરોજે કહ્યું. સરોજને હવે લાગ્યું કે કિસન તેના ઉપર ગુસ્સે થઈને ગયો નથી, પણ તે જવાનો હતો તેથીજ ગયો છે.

“પણ તારે તે પુછવા અહીં આવવું પડ્યું ?”

“મને લાગ્યું કે તે મારા ઉપર ગુસ્સે થઈને જતા રહ્યા છે.” જનકરાયને બધી વાત કહેલી કે નહીં તે વિષે થોડોક વિચાર કર્યા પછી તેણે કહ્યું.

“પ્રણયકેસહ ?” જનકરાયે પુછ્યું.

“હા. એવુંજ કે” શરમાતાં સરોજે કહ્યું. “તેમના આપણ લગ્નની વિરૂધ્ધ છે, એટલે મેં કહ્યું કે આપણે લગ્નની ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ. મને લાગ્યું કે મેં આવું કહ્યું આથી તે ગુસ્સે થઈને જતા રહ્યા હશે; આથી હું અહીં અવી. મેં નોકરને પુછ્યું. ત્યારે તેણે કહ્યું કે તે તો મુંબઈ જતા રહ્યા છે. મેં મુખીએ એમ માન્યું કે મારા ઉપર ગુસ્સે થઈને જતા રહ્યા છે. તમે જ્યારે કહ્યું કે તેનું મુંબઈ જવાનું. પહેલેથીજ નક્કી હતું ત્યારેજ મને નીરાંત વળી.”

સરોજે ફરી છુટકારાનો દમ કાઢ્યો. “હું જાઉં છું.”

હલકે હલકે, સુંદર હલકથી ગાતી ગાતી જતી સરોજને તે રાત્રે પ્રાંથએ જોઈ હોત, તો તેને સ્વર્ગની પરી જ સમજત.

સહિન ગાઈ રહ્યા હતો.

“સ્વકુલ તારક સુતા—

સ્વકુલ તારક સુતા—”

કિસનને પણ તે જાણ પારસીની ચેષ્ટાઓ જોઈને હસવું આવ્યું. તેના હાવભાવ, તેનો અવાજ, તેનું શરીર, એ સૌ હાસ્યજનક હતું. શું સંગીત ! સરનો સંગીત વિષયક શો અભિપ્રાય હશે ? તે હમણાં ક્યાં હશે ? કિસને ચારે બાજુ જોયું. યજમાન તરીકે મહેમાનને ખોલાવી એની જોડે થોડા વાક્યો ન ખોલે તો તેના અતિથિ ધર્મમાં ઉણપ છે, એવું માનનાર કિસનને સરની આવી શીલસુરી ભરી સંગીતની મિત્રલસ જોઈને આઘાત લાગ્યો. ખરેખર, સર ભયંકરજ હોવી જોઈએ. નહીં તો અટવા માણસો તેના જોવા સાધારણ છોકરીના આમંત્રણને સ્વીકારીને આવે ?

એકાએક એક સ્વરે તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું “તમે કેં ગાઓ !” સર કોઈકને કહી રહી હતી. તે કોઈક એક સ્ટુલ પર આવ્યું. ને તેણે ગાવા માંડ્યું :

મુસ્કરાતે જાતે હય કુછ મુંહસે ફરમાને કે બાદ.

ખીજલીયાં ચમકા રહે હય મેહકે બરસ ને કે બાદ.

અવાજમાં મીઠાશ નહોતી. શબ્દો એવી રીતે ખોલાયા હતા કે તેનો અર્થ થતો ન હતો. સરએ તે કોઈકને ગાવા શા માટે કહ્યું હશે, તેની સમજ કિસનને ન પડી. સર જે સ્થળે ઉભી હતી, તે સ્થળે જોયું; સર ત્યાં નહોતી તેણે આંખવતી એને શોધવા માંડી. તેણે એને તરત જોઈ કાઢી. ખીજજ પુણામાં તે એક યુવાનને ગાવાનો આગ્રહ કરી રહી હતી.

કિસનને તેના ઉપર ચીદ ચઢી. આ ખીયારો તેના આગ્રહને વશ થઈ ગાતો હતો, ત્યારે તેને પુરેપુરો સાંભળવાને બદલે તે

: ૧૧ :

આખી ગત કિમનને ઉવ ન આસી આખા વિવસના બનાવો
તેના મગનમા અનેક કપ ધરીને ભમ્યા ડ્યા ધીરે ધીરે
તેને લાગવા માડ્યુ કે તેણે ભરેલુ પગલુ ચોગ્ય નહોતુ સભવિત છે કે
મગેજો તે વખતે અણુમાર્ગા એના શબ્દો બોલી નાખ્યા હોય? અતી
નાક કે મારા તરફ જોરકામી બનાવવાનો સૂતો વિચાર પણ ન હોય.

‘પણ હવે બસી ગયેના બનાવને ગી રીતે સુઝાવો? હુ સૂઝે
ચાહતો હતો-આહુ છુ પણ નેક પળે તેની અને મારી વચ્ચે
વધતુ જતુ અતર મને તેનાથી દુરને દુર દે છે.’

‘આવતે એમને બેઠીને પાહો બહુ?’

‘પણ કાલ તુ કહે? મે એમને મગે-૧ આવેના કુલ્યાની વાત
પણ નથી કી, એમને તો હુ પાહો બહુ તો બર માટે બધી
વાત કવી પડે.’

‘ના. ના. તે તો અશક્ય છે. ગિરિત્રાંમ તરફ પાછા જવું તે તો બની શકેજ નહીં. ત્યારે?’

તે ઉંઘમાં પડ્યો.....

દુર દુરથી પથુઓની જીદામણી રાડો તેને સંભળાઈ. અજુ-
બાજુના અંધારામાં તેણે તાકી તાકીને જોયું તોયે પોતે ક્યાં છે,
તે ન સમજાયું. પથુઓની ત્રાડો પાસે આવતી હતી હતી. પાસે
હજી પાસે-વધુ અને વધુ સમીપ-

‘ઝોહ!’ તેણે ચીસ પાડી. તેણે અજુબાજુ જોયું. તેને પાસે
એક પર્વત દેખાયો. ઉપાના કિરણોએ તેનાં શિખરો ઉપર એક-
એક પ્રકાશ નાંખ્યો.

ત્રાડો છેક પાસે આવી. તેના પગમાં એકએક જોર આવ્યું.
તે દોડ્યો. અજુબાજુ જ્યાં વિના તેણે દેડ્યાજ કયું. ત્રાડો હજી
તેની પાછળ એટલાજ જોરમાં સંભળાતી હતી.

એના પગ ભરાવા માંડ્યા. શ્વાસ લેવો અવરો થઈ પડ્યો. પણ
ત્રાડો હજી આવતી હતી. આગળ, હજી આગળ, ઝોહ, ઝોહ!

પાથુ-ઝોહ, ઝોહ, ત્રાડો બંધ થઈ. પથુઓની છેક પાસે
સંભળાતી પગલીઓ પણ એકદમ બંધ થઈ.

તે બેઠો.

હજી તે પગ ત્રાળીને બેઠો પણ નહોતો ત્યાં તો તે ઉભો
થયો. ત્યારે અજુબાજુની દડી જ્યાંએ તેના શરીરમાં શીત પ્રસાયું
હતું. ભરે, પગે, કપાળે પરસેવાના ડીપાં બાઝવાં માંડ્યાં
હતાં. આ દડી, આ શીત, આ શાંતિ, આ નિરાતા,
આ વાતાવરણની સ્તબ્ધતા !

તેણે મનરાઈને અજુબાજુ જોયું. ત્યારે બાજુથી બરફમાં
પ્રતિબિંબિત થયેલા પ્રકાશે તેને આંધળો કરી નાખ્યો.

તેણે આખો બધા ડરી તેના વધરતા પગો પગડુ સુક્યા
ઝોલ-તીચે-તીચે-તીચે તે આપો તેનામા આખો લવાડવાની હી મન
નડોતી, યુમ પાડવાને સ્વર નડોતો

તીચે-તીચે — — — —

તે જાગ્યો ફ્રા ચાલતી હતી તેની ગતિનો એક સરખો
ગડગડાટ પપુ તેની સાથેજ ચાલતો હતો તે બીનાય બધુ શાત,
સ્થિર, સ્તબ્ધ હતુ.

તેનુ લગન પપુ તેણે જ શાત, સ્થિર, સ્તબ્ધ હતુ તે
શાતિમા સરેજ ઉછાળો બગો હતો, તે પાછો ગમી ગયો પાછી
તેજ શાતિ સ્થિરતા, સ્તબ્ધતાફુ

“ ડરી ઉછાળો આવશે? આ ચાલે બાણુ ડરી વળતા શીતમા
ડરી ગરમી આવશે? આ પાનખર પછી નવપડવન તી વમત આવશે?

“ કે બપોલ અને બાની માઝક એક ન ખી આદર્શહીન,
લાગણીહીન, આતેશહીન, લનાચીન લદગી મને વારસામા મળશે ?
મેદાનમા વહેતી નદીની માઝક અ લુખાબુના વૃક્ષો અને પનતો, નગરો
અને તેમા વસતા મનુષ્યોને માટે જગાય દરદર કર્યા વિના, તેમને
અપર્ગ કર્યા વિના મરી લદગી સરળ ચાલી જશે ?

“ તે પ્રનાહમા ન હશે તુનન, ન હશે ખાણ અને ટેકરા, ન
હશે વાધ કે વેગ ગાત, નિરવ, સ્તબ્ધ રાહિત બિનનો પ્રનાહ,
નિશ્ચિત, ઇલાય એ બનાયો પથ

“ ના ના. એનુ લગન મરાઈ કમ જવાશે? મારા વિચારો,
મરી ગમ્મિ, મરી મનેરયો એ જ, નિશ્ચિત ડરેજા મર્ગમા શી રીતે
પહેરો ?

“ એ ગાતિ— — ”

ડરી એને ઝોડુ આવ્યુ.

જ્યારે તે ઉઠ્યો ત્યારે તેને એમજ લાગ્યું કે તેણે આખી રાતનો ઉન્નગરો કર્યો છે. તેની આંખો દુખતી હતી. તેનું મગજ ધુંધવાતું હતું. મોંમાં શોષ પડતો હતો. કપાળ અને ગાલ ગરમ હતા.

મોઢું ઘાઘ, વાળ હોળી, તેણે સ્વસ્થતા મેળવી.

ગઈ કાલે તે આજ ટ્રેનમાં આવ્યો હતો. ગઈ કાલે તે ચિંતાથી ખીડાતો હતો, આજે કોઈ પણ જાતની ચિંતાના અભાવથી ખીડાતો હતો. ગઈ કાલે તે તેની મા-માટે, પિતા-માટે, સર-માટે આખી ધરતી ધ્રુજવવા તૈયાર હતો, આજે તેનામાં લાગણીઓનો ઝરો સુકાઈ ગયો હતો. દુનીયામાં તેને કોઈ મીઠું કે ખાડું લાગતું નહોતું. બધા માટે એક સરખો, નિષ્પક્ષપાતી નિષ્પ્રેમ.

તે ઘેર આવ્યો, ત્યારે તેને આગલી રાતનું સ્વપ્ન યાદ આવ્યું. જીવનહીન ચેતનહીન જીંદગીનો-જો તેને જીંદગી કહી શકાય તો-એને સ્પર્શ થયો, અને જાણે ઠંડાગાર બરફના સ્પર્શથી દઝાય તેમ તે દઝયો. આમાં, આ ઠંડાગાર બરફમાં હવેથી તે રહેશે !

ઘરમાં તે આવ્યો, ત્યારે તેને નિષ્પ્રાણ જીંદગીનો ફરી સ્પર્શ થયો. તે આવ્યો, તેની કોઈને દરકાર નહોતી, પરવા નહોતી. તે પોતાના ઓરડામાં ગયો, સામાન છોડ્યો, ચોપડીઓ ઉપર એકઠી થએલી ધુળ ખાંખેરી, બેગમાંથી કાઢેલા કપડાં ગોઠવ્યાં.

તે હસ્યો. તેની નજર અચાનક આરસામાં પડી. પોતાને તદ્દન શીકકો જેઠું તેને આગલી રાતનું સ્વપ્નું ફરી યાદ આવ્યું. બરફના ઢગલા જેવુંજ તેનું મોઢું લાગતું હતું-રંગ વિનાનું, લાલી વિનાનું, શીકકું. તે ફરીથી હસ્યો, “જીવનના રંગોને સલામ! જીવનની રાગ રાગણીઓને સલામ. હવે તો એકરંગી, એકમુરું જીવન જીવવાનું નસીબમાં છે, કિસન!” તેણે તકતાના કિસનને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

“Յիսէ՛ք իշխող ռեհեւ, քիչ հողիւ հշտեալ ռեւոնա իւր ք ‘լընթի
իւհա լի՛ք քո Սո-Սեշի լի՛ցա ք իւր իւր լիւն լիւն լիւն
ստեղծ լիւն “ 2 յոն լիւն իւնտիւն 2 ի իւն լիւն 2
ն ‘հէ ” ‘լընթի 1978 հիւր իւնտիւն իւնտիւն ‘լընթի 1978
իւնտիւն լիւնտիւն 2 ք լիւն լի՛ք լի՛ցա ք լի՛ցա լի՛ցա

լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա

լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 2 իւն լիւն 2 իւնտիւն ”

“ լի՛ցա լի՛ցա 2 լի՛ցա ”

“ 2 լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա ”

լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա

լի՛ցա ‘լընթի լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 19 ”

‘իւն լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 2 լի՛ցա լի՛ցա ‘իւն ”

‘իւն լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 1 լի՛ցա լի՛ցա ”

‘իւն լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա
լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա 2 լի՛ցա “ 2 լի՛ցա լի՛ցա ‘իւն ”

“ լի՛ցա լի՛ցա 2 լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 2 լի՛ցա ”

‘իւն լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 19 ”

“ լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա ‘իւն ‘իւն ”

“ 2 լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա ‘իւն լի՛ցա ”

լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 1 լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա

լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա ‘իւն ‘իւն լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 19 ”

‘իւն լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա “ 2 լի՛ցա ‘իւն լի՛ցա լի՛ցա ”

“ 2 լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա ”

լի՛ցա լի՛ցա ‘իւն լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա ‘իւն լի՛ցա, լի՛ցա լի՛ցա

լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա 2 լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա լի՛ցա 2

માધવરાય પોતાના પુત્રની આ હીંમત અને હાજરજવાબી જોઈ ખુશ થયા, કાયદાનો ધંધો કરનાર હાજરજવાબી હોવો જોઈએ, તે તેમની માન્યતા હતી, અને પોતાના પુત્રમાં એ જોઈ તેમને ઘણું આનંદ થયો.

“ના, ના, એમ નહીં, પણ કાલનું ગાંડપણ જતું રહ્યું?”
માધવરાય ગમે તેટલા ખુશ થાય પણ પોતાનો મુદ્દો હોડે તેવા નહોતા.

“આપાછું, એ વિષે જોટલી ઓછી વાત થાય તેમ સારું.”
કિસને ફરી ઉડાવનારો અને દ્વિઅર્થી જવાબ આપ્યો.

માધવરાયને લાગ્યું કે છોકરો ગઈ કાલની વર્તણૂકથી દીલગીર થયો છે. તે એ વિષે વધુ વાત કરવા નજ માંગે, એ સ્વાભાવિક હતું.
“સારું, ઠીક. કાલેજ ક્યારે ઉઘડે છે?”

“દશમીએ. હવે તો પરીક્ષા હાથવેંતમાં છે.” પોતાના હોઠમાંથી આટલી સદ્દલાઈથી શબ્દો નીકળતા જોઈ કિસન ખરેખર વિસ્મય પામ્યો.

“સારું, સારું, જલ્દીથી પાસ થઈ જાય તો મને નીરાંત થય.”
માધવરાયે કહ્યું, ને મેટરમાં માથું ઘાળ્યું. જતા રહેવાની આ હંમેશની નીશાની જોઈ કિસન જતો રહેતો હતો, પણ આજની આટલી જીત ધ્યાનમાં આણી તેને છેલ્લી ઘડીએ આવી હાર જોવી ઠીક ન લાગી. તે ઉભો જ રહ્યો, પગેક પગી તેને વિચાર આવ્યો ને તે ઘોંડ્યો, “ને કાકાને બાની માંદગીની ચિંતા થાય છે, તે માટે તેમજ તેમને વિસ્તારપૂર્વક કાગળ લખવાનું કહ્યું છે,”

:૧૨:

‘મારા ધિમન,’ સરોજે મથાળું કપું, પ્રાણ તેને ઠીક ન લાગ્યું.
 ‘મારાથી એમને માન કેમ કહી શકાય? એમના ઉપર ખીજી
 ની મલીકા છે ત્યારે તેમને મગ કેમ ગણી શકું?’ તેણે મથાળું છેડી
 નાખ્યું પગેક વિચાર કર્યો, અને પછી ડગળ કાઢી નાખી, ખીજે
 ડગળ હાથમા લીધે, અને શુ લખવું તે વિષે ફરી વિચાર કરવા
 માડ્યો.

‘હરો, જે થવાનું હેય તે થાય શા માટે હું મારે ન કહું
 તેમને મારા ઉપર જેટલો હક્ક છે, તેટલોજ તેમના ઉપર મારો
 હક્ક છે.’

તેણે ખીજા ડગળમા લખ્યું

‘મારા ધિસન’

‘ગદ કાચે મારા જીવનમા પહેલી જ વખતે હું ખીધી પ્રેમજરી
 ખીધી તે ખીક, ભય, આત્મ એટલા સખત હતા કે તેણે ‘મારા’

સ્નાયુએ સ્નાયુ અને તંતુએ તંતુ શિથિલ કરી નાંખ્યા. મને લાગ્યું કે તમે મારા ઉપર ગુસ્સે થઈ ચાલ્યા ગયા, પણ શા માટે, તેનું કારણ મને ન સમજાયું.

‘હું’ લગભગ ઘેલીજ થઈ ગઈ. હસતા ના, મશકરી ન માનતા. મને પગવાર એમ લાગ્યું કે પૃથ્વી ચક્કર ચક્કર ફરે છે, પર્વતના શીખરો દોડાદોડ થાય છે, ઝાડો ધ્રુજે છે. તમારા વિના મારી આખી દુનિયા નિઃસત્વ અને નિશ્ચેષ્ટ બની ગઈ.

‘જાણ જાણે ત્યારે મારું’ શું થાત, પણ રડતે હૃદયે હું તમારે ત્યાં ગઈ. ત્યાં મને ખબર પડી કે તમે મુંબઈ ગયા છો. હું ઘેર આવી, વધારે ખીટી, વધારે ભયભીત, વધારે ગભરાતી, શું કરવું, ક્યાં જવું, કેમ વર્તવું તે હું ન સમજી શકી.

‘આખરે મને વિચાર આવ્યો, કે કાકાને હું બધી વાત કહું. હું તરત ત્યાં ગઈ. તમે માનશો? રાતના અગીઆર વાગે હું એકલી તમારે ખંગલે ગઈ. મારાથી આજે માની શકાતું નથી કે કાલે મારામાં આટલી હીમત અને શક્તિ ક્યાંથી આવી.

ત્યાં જઈ, કાકાને બધી વાત કહી અથવા તો એમણે મારી પાસેથી બધી વાત કઢાવી. હું તો મુરખની માફક ત્યાં રડવાજ બેસી ગઈ. તે બીચારા તો મારી એટલી દયા ખાય. પાગુ જ્યારે તેમણે મને કહ્યું કે તમે કાલે સાંજે પાછા પુંબઈ જવાના હતા તે પહેલેથી નક્કી કરેલું હતું ત્યારે મારા હૃદયમાં હવે આવ્યો ત્યારે મને મારી બૂલ સમજાઈ, કે તમે જતા રવાના હતા, તે મારા ઉપર ગુસ્સે થઈને નહીં, પણ તમારી દ્રેન માટેની દિતાવળ.

‘પણ તમે મને કહ્યું વિના કેમ ચાલી ગયા ? મને હૃદયે એમ લાગે છે કે મેં કે’ ભૂલ કરી છે. જો એવું કે ત્યાં રહ્યો તો હું તમારી જમા વાતું છું.

‘ከዚያ ሆኖ

በ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ

‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ

‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ

‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ

‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ

‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ

‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ
‘ከዚያ ሆኖ በዚህ ሁኔታ ሆኖ

જે આખો કાગળ પુરો કર્યા પછી, જાણે મરતનું. એક કામ કર્યું હોય તેમ તે નિરાંતથી પુરણી પર અઢેલીને પડી, અને સુંદર દિવાલ સ્થાપના જેવા લાગી, તે અને કિસન-કિસન અને તે કદિક પાછળ કાઢાનું અને રણછેડાનું વાતસલ્યમનું મોઢું.

જે ભવિષ્ય આવું સુખી થશે ?” તે હસી, “શા માટે નહીં ? જીવનને સુખી કરવું કે દુઃખી કરવું તે આપણા જ હાથમાં છે.”

તે ઉભી થઈ, એક પરખીડીયું શોધી કાઢ્યું, અને કિસનનું સરને મું કરી, અંદર કાગળ ખીટી નોકરને તે પોસ્ટ કરવા મોકલી અપ્યો.

પત્રોનું જીવન લગભગ નીચત હોય છે. કોઈક પત્ર લખે ભણે તેના લખનર કેઈ અભણ ખેડુત હોય કે સંસ્કારી માનિની હોય અને તે પત્ર પેસ્ટદ્રારા નીચ રથગે પહોંચે. વાંચનારો કાં તો વાંચીને ફાડી નાંખે, કે ખેદરકારીથી ખાણુ પર મુકે જો તે અગત્યનો હોય તો ફાઈલમાં મુકે. પહેલી ખે બાબતમાં તો પત્રનું જીવન ત્યાંજ સંપૂર્ણ થાય. ત્રીજી બાબતમાં કદાચ તેનો કેઈ વખતે ઉપયોગ થાય.

પરંતુ જવલ્લેજ કોઈક પત્ર આ નિયમિત ક્રમથી ઉલ્ટો જાય છે. ક્યાં તો મેઝની લુંટ થાય, સરનામું ખોટું હોય કે તે કાગળ કોઈક ખોણું જ ફાડે, તો પત્રના જીવનક્રમમાં ફેર પડે.

સરેજનો કાગળ એવોજ હતો. કિસનના હાથમાં જવને તે સળંગો નહોતો. કિસનના ભાણેજ કાગળ આવતા હોયથી માટે ભાગે કાગળો માધવરાયના હાથમાંજ જતા. અને માધવરાય પણ ખરને મા ઉપર ધ્યાન આપ્યા વિના ફાડતા.

તેવીજ રીતે સરેજનો કાગળ પણ અકસ્માત રીતે એમણે ફાડ્યો. જ્યારે માધવરાયે ઉપર સબોધન જોયું ત્યારે તેમણે તે કાગળ ઉસનને આપવા માટે બુમ પણ પડી. પણ તરત તેમની સોલીસી-

ખીજા જ હેડા ઉપર ખીજને આક્રમકી ગઈ હતી ! આ તે કે રીત
કહેવાય ?

તેણે આ મીજનમ છોડી ચાલી જવાનો વિચાર કર્યો. આની
ખેતરારી અને ખેપરવાહી ભયુ^૧ અતિથ્ય તેને ન ગમ્યુ મગ સુદર
હોય, બોડોને મન આકર્ષક લાગતી હોય, છતાંય દી દી વડ અતિથિ-
ધર્મ^૨ ચુકનાર ની માટે કિમનનો અભિપ્રાય એકદમ ઉતરી ગયો.
સરૂ વિષે સહજાતા ખોટાખરા કીમ્સાઓમા તેને વૈદિક સત્ય દેખાયુ.
તે અડધા કલાકને અન્તે તેને ચોકકસ લાગ્યુ કે મગએ લોક-
વાચકા કહે છે તેનાથીય વચગે યુવાનહૃદય બાગ્યા હોવા જોઈએ,
અને એવી છોકરીના સખવમા ઓઝા આનવુ તે ડહા માણસનું
કામ છે સરૂની ઓળખાણ થતાજ તેના મિત્રે તેને જે ચેતવણી આપી
હતી તે તેને યાદ આવી “ખરેખર સરૂ કહેવાની નૂતન ની છે,
નહી હોય તો તે થવાની તેનામા મહત્વાકાંક્ષા છે, અને આયત્નને
મરજવાના આદર્શ^૩ વડતા તેના જેવા યુવાનોએ એના જેવી
પાશ્વિમાત્ય વિચારે ધરાવતી સ્વચ્છ દી યુવતિથી પર રહેવુ જોઈએ”
એ નિશ્ચય ઉપર તે આવ્યો.

તેણે બહાર જવા માટે પાસણ મોઢાના માડયુ લોકોના
ટોળામા તે દિશા પણ ભુલી ગયો હતો પણ જે દિશામાંથી ઓઝામા
ઓઝા અવાજ આવતો હતો, તે તરફ તે વળ્યો બાણ આગળ
એક યુવતિ ગાતી હતી

“નિજન વનરગડે અલી, વાદળી જળ ના

ટોળના અમથા !

શ્રેણી ૧ મોળવા અમથા !.”

કિમનને મારણામાંથી જતા જેઈ તે અજાણ યુવતિએ એ
નુપપદ ફરી ગાતા કિમન તરફ અંગતી ચી ધી આભુમાભુના
લોકો હસી પડ્યા

૨૨ બુદ્ધિએ તેમને કાગળ એક વખત આપ્યો વાચના પ્રેર્યા 'માગ કિસન' એવું મળેલું કન્યા પેની ગિરિગામની ડેકની જેવી જોઈએ એવું નક્કી કરવું મુશ્કેલ નહોતું

તેમણે આપ્યો કાગળ વાંચ્યો તેમને તે વાચવામાં ઘણો રસ પડ્યો તેમને ડેકની હોશીયાર લાગી ભણેલી ગણેલી પુત્રનંદુ ધરમા હોય તો કીડ કે નહીં, તેના તેમને વિચાર આવ્યો, પણ પરજાતિની છાત્રી ગમે તેટલી ભણેલી હોય પણ તેમને માટે નકામી હતી, એ સિદ્ધાંતે તેમણે મન પાછું હસાવ્યું

એમ ત્યારે કિસને કંઈ લગ્ન મુનતવીજ ગયા છે મૂડી વાળ્યા નથી આપ્યો કાગળ વાંચી રહ્યા પછી તેમને વિચાર આવ્યો કિસનને શી રીતે એ, છોકરી જોડે લગ્ન કરતા અટકાવવો? ધમધમીયા તે હરે એવો નથી, પેસાની એને તમા લાગતી નથી, માનું વહાન કે પિતાનું માન પણ તેને આ ડેકની સાથે લગ્ન કરતા રોકી શકે એમ નથી ત્યારે ?

એક ઉપાય છે એ ડેકની સમજણ કદચ તે મૂની જગે
 'પણ તેને કેમ સમજાવવી? કાગળ તો વખતનું નહીં એવા
 કાગળનો ખરાબ ઉપયોગ થઈ ગયે તે માગ જેવા સોલીમીટરે
 સમજણ જોઈએ એને બેગલોર, મુઘી મળવા પણ ન જવાવ દેશે
 'હા બળદેવને મોડલું તે આની બાબતમાં કીડ પાનગી' છે
 હા, એજ કીડ છે'

“બળદેવ” તેમણે બુમ પાડી

બળદેવ આવ્યો નેચિત હોનાયી રથુન ચણેલું ગરીબ, તે કાગળ
 પણ જાતના તેજ પિનાની આપ્યો વાળુ મુખ, તેના મનની અગતિની
 સાક્ષી પુરતા દત્તા

“કેમ, બાપાજી?” બળદેવને ભાગ્યેજ માધનગયનું સ્વપ્ન પરતું
 અને માધનગયને ભાગ્યેજ બળદેવનું કામ પડતું, ઘણી જાખનંતો

માધવરાયના મગજમાં પોતાને એ છોકરા છે તેનું ભાન પણ ન રહેતું
બળદેવને કોઈ પણ જાતનું બુધ્ધિનું કામ સોંપવું એ નિષ્ફળતાની
રાહ જોવી એજ હતું. એને એવું કે કામ સોંપે તો હીરો ઘોઘે
જઈને પાછો આવે.

છતાંય વેપારીઓની સાથે રહેવાથી તેનામાં પૈસાની કીંમત હતી.
પૈસાને તે ચહાતાં શીખ્યો હતો. પૈસા કેમ કમાવા, કેમ બચાવવા,
અને ખીજે જતાં કેમ અટકાવવા તેના સિદ્ધાંતો તેના મનમાં સારી
રીતે ભરાયા હતા. આ ઉપરાંત તેનામાં પોતાના કુટુંબનું માન હતું
કાંઈ તેનાં કુટુંબ કે, ન્યતની ખોડખાંપણ કાઢતું તો તે ગુસ્સે થઈ
જતો. ટુંકમાં, પોતાનામાં સર્જન શક્તિ નહોવાથી, જે જે વસ્તુ
એની પાસે સર્જેલી આવી હતી, તેનું તે અભિમાન રાખતો.

આથીજ, માધવરાયને લાગ્યું કે બળદેવ આ કામમાં ઉપયોગી
થઈ પડશે. “જો બળદેવ, એક ઘણુંજ અગત્યનું કામ આવ્યું છે.”
માધવરાયે કહ્યું.

“હા.” બળદેવે શાંતિથી કહ્યું. બળદેવનો જેને અનુભવ ન
હોયતો તે એમજ માને કે આટલા આત્મ વિશ્વાસવાળો માણસ
ધારેલું કામ જરૂર પાર પાડે. પણ બળદેવની એક માન્યતા હતી, કે
તે ઘણુંજ હોંશીઆર હતો, પણ તેને કોઈ કામ સોંપતું નહીં અને
આથીજ તેને અંકકલ વગરનો માણસ ગણવામાં આવતો હતો. આથી
જ્યારે કોઈ પણ તેને કે કામ સોંપતું = પછી તે અગત્યનું હોય કે
નહીં-સારે તે શાંતિથી આત્મવિશ્વાસથી, સોંપનારમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન
કરે એવા સ્વરથી જવાબ આપતો,

માધવરાય આ સ્વરથી ટેવાયલા હતા. “જો ધ્યાનથી સાંભળ,
મને ખબર છે કે તું ઘણો હોંશીઆર છે.” કટાક્ષથી તેમણે કહ્યું.
“પણ ધરતી બહારના કોઈ માણસને એ કહી શકાય એમ નહીં
હોવાથીજતને આ કામ હું સોંપું છું.”

“કે નહી, તમારૂં કામ પાર ઉતરશે ”

“મારે તારી ખાતરી નથી જોડતી ” મહેજ કડક મર્ડ માધવગાયે કહ્યું “ કહુ-હુ તે સાલજતો નથી, અને વચ્ચે જોડ્યા કરે જે જો, સાલજ હું તને એક સરનામું આપું ત્યાં જ અને તને જે છોકરી મળે તેને ગમે તે રીતે, સામ દામ, ભેદ, દડ વાપરીને પણ સમજાવ કે તે ઠિસનને પગણનાના વિચાર છોડી દે ઠિસન ન્યાતની બહાર પરણે તો આપણા કુટુંબને કેટલું ખગબ લાગે? માટે જ હું આ દામ ખીજા કાંઈને આપતા અચકાઉં છું. જો, જેમ બને તેમ આ વાત કોઈને કાને નહીં જાય તેને સમજાવીને, પટ્ટાવીને, લાલચ આપીને, ધમકાવીને પણ તેને કિમ્મતનો ખ્યાલ છોડી દેશનું કહે સમજાયે? ”

“હા, એમા-”

“સમજાયોને? તે’ કીડ લે આ સરનામું ” માધવગાયે સરોજના કાગળમાથી સરનામું કાઢી લઈ બળદેવને આપ્યું

બળદેવે સરનામું લઈતું સરનામું વાચતાજ જાણે તેણે તે કામ સપુર્ણ કયું હોય તેમ નીગતથી સરનામાનો કાગળ વાળ્યો, અને કહ્યું, “એટલું હમણાં પેઢીમા પણ એવું કામ છે આ જમાનાના બોઝાની હરીફાઈ ” તેણે માધવરાય તરફ જોયું પણ તે બળદેવનું ભાષણ કયા સાલજતા હતા? તેનો મેટરમા માંલુ ગંખી વાચ્યા જતા હતા.

“હોય તો .” હું કાગે કરી બળદેવ જતો રહ્યો.

: ૧૩ :

‘પ્રિય દિવસ’

• બે ગરોડ,

તમારે કે જનાપ્ત નથી શા માટે ?

હું અહીં આવીને વણી હકી થઈ ગઈ છું, એવું કેટલાંક જાણુ છો છે મારી એ બેનાં પછી તેનું જાગણ બનવાને એકલી મધી હાલેના થઈ ગઈ છે, કે એ પ્રિય મારી જોડાજોડીમાં આવી, મારે ટેમન ઉપાડી, માગ જાગણીયાઓ તેણે પેગવિજેર હકી નાખ્યા, પણ ખીચારીને હ મળ્યું નહીં મે જ્યાર એવું પગડમ શોધી હાલ્યું, અને તેમ જાણુ હકી પુણુ, ત્યારે જ મને ખમર પડી કે ત્રણ મહીનામાં મારામાં વણાજ રોજાર થઈ ગયો છે, અને તેના હકેના પ્રમાણે મારી સામે ગહની મંત્રી જે-રીઓને તે કેરોજ જાણાયો છે તેના હોવા પ્રમાણે હ વણી ગાન થઈ ગઈ હું, હું પહેલા જોટની મચ્છીઓ નથી, પહેલાનો આવેશ કમી થઈ ગયો છે.

‘ખરી વાત? મને તો કે’ સમજ નથી પડતી.

‘પણ એક વાત તો ચોક્કસ છે. મસ્તી તોફાન કરવાનું મનજ નથી થતું. એક વર્ષ પહેલાં હું બાળક હતી. હવે હું બાળક નથી. મનુષ્યની જોઈતી આ કાંક્ષાઓનું મને ધીરે ધીરે ભાન થવા માંડ્યું છે. ત્યારે હું ખુશામતજોરો અને સત્યવક્તાઓનો ભેદ સમજતી નહોતી, આજે મને તેમંથી કોઈનું પણ સાંભળવું ગમતું નથી- ખુશામતજોરો એકદમ પકડાઈ જાય છે, અને સત્યવક્તાઓનું સત્ય કડવું લાગે છે.

‘તમને આ વાંચીને હસવું આવશે. પણ આ ઉમરે જીહ્વાણું ઉપર ગુસ્સો ચડે છે, અને સ્ત્રીબામણો કે ઉપદેશો ગમતાં નથી. આને જ હું માઈ’ છું કે લોકો રહાપણુ કહેતા હશે. કારણ ગયે વર્ષે જ્યારે મારી ખેનપણીઓ, મારા અભ્યાસના, મારી રમત-ગમતના, મારી પ્રવૃત્તિઓના વખાણુ કરતાં, જ્યારે માઈ’ નામ અમારી કોલેજના મુખપત્રમાં આવતું, અથવા લોખીમાં થઈને પસાર થતાં, માઈ’ નામ દ્રાઈને મોઢે હું સાંભળતી ત્યારે મારા મનમાં ખુશાલી ઉત્પન્ન થતી. મને લાગતું હતું કે હું જગજીતી. મને મારી મહત્વાકાંક્ષાના પગથીયાં ઓછાં થતાં જણાતાં. માઈ’ હૈયું પ્રકુલિત થતું, અને વધારે લોકો મારી વાતો કરે. મારી પ્રશંસા વધે, મારા કાર્યક્ષેત્રો વધે, મારી પ્રવૃત્તિઓ ચોતરફ ફેલાય, મારા ગુણગાન વધારે થય તેને માટે હું ઘણું ધ્યાન આપતી લોકોના મતને હું પરમેશ્વરનો મત ગણતી.

‘પણ અજે, તેનાથી સંતેષ નથી. મારી પ્રવૃત્તિઓ એની મેળે ઓછી થઈ ગઈ છે; અને વધારવાનું મન નથી થતું. મન કંજુસ થઈ ગયું લાગે છે. પહેલાં મન જે ઉદારતાથી દરેક વસ્તુ અને ચીજને અપનાવી લેવા મથતું, તે મન આજે એ વસ્તુઓને પોતાનાથી દૂર રાખે છે—જાણે તે સ્વાર્થી ન થઈ ગયું હોય ! જાણે તેને પોતાના આનંદ સીવાય ખીજ કશાની દરકાર ન હોય ને !

‘આડ’ છે કે માટે ભણવાનું છે માત્ર છે કે એક એવી ચીજ છે, જેના ઉપર મારા મનને કેન્દ્રસ્થ થવાની જ જગ્યા પાડે છે નહીં તો હું ‘માત્ર’ છું કે તે વાતની માત્ર એક ગાડ પ થી બીજા આડ પર કુદાજ કરે, અને એનાથી કોઈ પણ કુદાજ કરે પણ આ છતાંયે પહેલાની માત્ર તો નથી જ થવાનું ભમર જેમ અનેક ફુલની પામે જાય, કેન્દ્રસ્થ ન થાય, છતાંયે ફુલનો સ્પર્શ છે, ફુલની ડર ડરે, ફુલને સુમવાનો મનોબ આપે, તેવું મન તો નથી જ નહીં હવે પછી થશે કોને ખબર ?

‘આ સૌ વાચી તમને પણ લાગ્યું હશે કે મારામા દેહપણ અ યુ છે નહીં તો આટલી જીણવટથી મારા મનનું અને સ્વભાવનું પૃથક્કરણ કરે ? અને, તેમા આટલી બધી ઉપમાઓ વાપરે ? આ લખતા મારી નજર આગળ તમારું ખડખડાટ હસતું મોઢું આવે છે મારી એટલીજ પ્રથના છે કે યુન ન હમતા હમવા પછી રહ્યું આવે છે, મારેજ

‘અહીં, મને લાગે છે, કે કોઈ ખરાબ માત્ર આભળવાને તમને હૃદય તૈયાર થઈ ગયું હશે ના કોઈ ખરાબ વાત નથી મેં તો જગતની સંધાગલ ઉકિત છે તે જ વહી પાડી, હું તો ખાઈ પીને મોજ-મજા કરું છું, અને આશા મળે, કે તમે પણ મજા કરવામા પાડી રાખતા ન હોશો

‘તમારું ભણવાનું કેમ આવે છે? તમને મગજ કેમ છે’ -

મને લાગે છે કે હું કોને કાગળ લખી રહીશું, તે ભણવાને મારી પરોળી છોકરી ખાશામાથી હુપીગીતે જોઈ રહી છે, એટલે મારે આ જગણ જનદી જનદી પુગે કરી નાખવો પડે છે

‘હું એક ચેતવણી આપી દઉં મારા કાગળનો જવાબ નથી, તેથી મને ઘણું જ ખોટું લાગ્યું છે, અને તેથી હવે તમારો જવાબ આવ્યા વિના હું લખનાની નથી

લીજ સડ,

આખો કાગળ વાંચીને માધવરાય હસ્યા. ‘જો આ છેલ્લો પેરેગ્રાફ લખ્યો ન હોત તો હું કદાચ કિસનને અપત. પણ એ બંનેનો પત્રવ્યવહાર અટકી જાય એજ યોગ્ય છે. કિસનને પત્ર નજ આપવો.’ તે નિર્ણય ઉપર અબ્યા. ‘હું બળદેવ બેંગલોર પહોંચી ગયો હશે, અને જો કે નક્કી કરવાનું હશે, તે નક્કી કરી નાંખ્યું હશે’

‘પણ છોકરી હાંશીયાર છે. તે રૂપરંગ કેવી છે. તે નથી જાણતો છતાંય તે કૃપાવચલી તો છે જ. આજકાલની ગમતા આંખો સુધી ભણેલી, રોફ ભારતી છોકરી કરતાં તે જુદીજ લાગે છે. જો તે ન્યાતની જ હોત તો?’

એમણે બીજો કાગળ લીધો. કલંબમાં જન્મવા જવાનું નિમંત્રણ હતું; કિસનને પણ નિમંત્રણ હતું. માધવરાયે પોતાના પુત્રને પોતાના ધંધામાં આગળ પડવા માટે એક નીયમ નક્કી કરી રાખ્યો હતો, અને તે એ-કે જ્યાં જ્યાં પે તે પોતાના ધંધાદારીએમાં જતા ત્યારે કિસનને પણ લઈ જતા. કિસનને આ ગમતું નહીં તે બધથી જુદો પડી આવતો. પોતાનથી દોઢી બેવડી ઉંમરના માણસો સાથે શી વાત કરવી તે તેને સુઝતું નહીં. એ પોતાના પિતા આગળ આતો અણુગમો પણ બતાવતો. પણ માધવરાય માનતા નહીં. તે તો કિસનને ઘસડી જ જતા.

તેમણે સરેજનો કાગળ પોતાના ખીસ્સામાં મુક્યો, અને પુનઃ થઈ, “કિસન”

કિસન આવ્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું.

“કિસન આજે રાતે તારે ચારી સાથે જન્મવા જવાનું છે.”

“આજે રાતે?” કિસને સારક કહ્યું.

“હા. કેમ?”

‘આજે રાતે તો મારે એક મિત્રને ત્યાં જવાનું છે પરીવાને લગતી કેટલી- નોટસ ડાવા માની છે એવે મારે જનુબ લેઈએ” કિમને ઘટાથી કંઈ એ આટલી મોંઝાથી શુરુ થોડી ગકો, એવી એને જમાય આગા નોતી

“ન જાય તો ! ચાલે !” મંપનગાયે કંઈ કિમને નવાઈ લાગી માવનગાય તેણે મન પુરે !

“ના, કાગળ કે ઢાંચે દુરાઈે તો તે પાડે જની નોટસ ખીલવને આપી દેવાનો છે એ-જ દિવસ મારે તું જાવો કે, મને લાગે છે, કે મારે ત્યાં જનુબ લેઈએ”

“ચાલે ચાલે હું એકસોજ જઈશ ”

આ વિષે વસાઈે નાત ન થય એક ઇન્તે કિમન ચાલી ગયો “ કે નહીં ખીચારાને પામ થના દેવા નેઈએ પત્રી એની બોળખાણ જગનનાનો વણાયે વખત મળી રહેશે ”

કિસને આ દૃશ્ય જોયું અને હાસ્ય સાંભળ્યું. સરોજ પ્રત્યે તેનો દુઃસ્વો વધ્યો. આતું નામ અતિથિવર્મ! તદ્દન અક્ષમ્ય! તેને સરોજ કોઈ રાક્ષસી સપ્ કલ્પવા માંડી.

રાક્ષસીથી યે વધુ ભયંકર કલ્પવાતું સરોજના નશીબમાં લખ્યું હતું. કિસન ઓછા ઘોંઘાટવાળા ઓરડામાં આવ્યો તો ખરો પણ તેને બે ઓરડા વટાવતાં લાગ્યું કે તે ખંગલાના મુખદારથી હતો તથીય વધુ છેટે થતો જાય છે. પાછા ફરીને ફરી પેલી યુવતિના અપમાનનો ભોગ થવાતું તેને મન થયું નહીં. ના આગળ, વધુ આગળ!

પરંતું ભવિષ્ય સમો અંધકાર વધવા લાગ્યો. તેને હવે તો સ્ત્રી બદલવાની જરૂર હતી. તેણે ઓરડાની બારી ઉઘાડી. બહાર જીયો હતો. બારી નીચે કેં પણ ધાસ્તી ભરી ચીજ ન દેખાઈ.

તે બારી પર ચઢ્યો, અને નીચે ભુસ્કા માર્યો.

પણ છએક કુટના અંતરને બદલે તેને વધારે અંતર આગ્યું. તેનાથી ચીસ પડાઈ ગઈ. તેનું હૃદય એટલું ધબકવા માંડ્યું કે તેના કાને ખીણું કેં સાંભળાયું નહીં—અને પછી બધું એકાએક શાન્ત થઈ ગયું. તેની સર્વ ઇન્દ્રીઓ સ્તબ્ધ થઈ ગઈ હતી—તે અર્ધા જાહેલા કુવામાં પડ્યો હતો.

તેની ચીસ ઘોંઘાટ છતાંય ઘણાંથી સાંભળાઈ. રંગમાં ભંગ પડ્યો. સૌ કોઈ એ ચીસનું કારણ શોધવા લાગ્યા.

“કોઈ પીધેલો હશે!” એકે સર્વસામાન્ય શોધ કરી.

“નારે, માળી એની ધૈરીને મારતો હશે!” ખીજાએ સૂચન કર્યું.

“ખીચ્યારી!” એક યુવતિએ તે સ્ત્રી તરફ સડાનુભૂતિ બતાવી

“એને છોડાવીએ!” એક ઉસાહી યુવાને ઉપરોક્ત યુવતિનું

અન મેળવવા કહ્યું. લોકોને તે સૂચના ગમી. નાતું શું ટાળું તે ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યું.

: ૧૪ :

સાંજ પડી ત્યારે ક્યા જણુ તેનો વિચાર કિસને કર્યો. માધવ-
રાયને કહ્યું હતું કે રાત્રે તેને ક્યાં જવાનું છે, એટલે તેને
ગયા વિના તો છુટકો હતોજ નહીં તે ગિરિગ્રામથી આવ્યો. સારથી એણે
પોતાના મિત્રોને ત્યાં જવાનું માડી વાળ્યું હતું. સાંજે જો જો સ્થળે તે
ફરવા જતો તે સ્થળે પણ જતો ન હતો. તેને કોઈ કમમા મઝા
નહોતી, સંતોષ ન હતો.

સરોજના વિચારો મગજમાંથી કાઢી નાખવાને તેણે ઘણા
પ્રયાસો કર્યા, પણ તે કાઢી નાખવા અશક્ય હતા તેણે તેને ઘણી
દીધા હતા, જતાય દિવસમાં એકાદવાર તે વિચારો જવાળામુખીની
માકક ઉભરાતા, અને પોતાના લાવામાં ખીંજી જો વિચારોને
ડુંખાડી દેતા.

તેણે પુરવાને તો જવાનું નક્કી કર્યું. તેના અનેક મિત્રોમાં
પુરવા એવજ હતો કે જેને કશાયતી અવેશા નહોતી. પોતેજ આખા

જગતનું કેન્દ્ર છે, એમ માની તે રહેતો; પોતાના ચિત્રો વેચાય તો તે મોજમઝા કરતો, ન વેચાય તો પોતાનો વખત વધારે ચિત્રો ચીતરવામાં ગાળતો.

તેને પહેલી વખત જ્યારે પુરવા મળ્યો, ત્યારે પુરવા રાણીના આગમાં એક સિંહને ચીતરતો હતો. તે સિંહનો સ્કેચ કરતો, પણ તે પુરો કરે ત્યાર પહેલાં સિંહ ખસી જતો, અને તેને નવેસરથી સ્કેચ ચીતરવો પડતો. આવી રીતે પાંચેક સ્કેચ થયા ત્યાં સુધી તો કિસને શાંતિથી, જ્યાં કયું; પણ જ્યારે તેણે સ્કેચ બુકનાં એક પછી એક પાનાં ખગડતાં જ્યાં, ત્યારે તેનાથી હસી દેવાયું.

પુરવાએ લવાં ચઢાવ્યાં; એને આ ખગેલ ન ગમી. “તમને હસવું કેમ આવે છે?” જાણે તે રાણીના આગનો માલિક હોય તેમ ધમકાવતાં પુછ્યું.

“કેમ? ન હસવું?” કિસને જેમ તેમ હસવું દાખતાં કહ્યું. પુરવાના પ્રશ્ને તેના હસવાને ઉત્તેજ્યું હતું.

પુરવાને આ સવાલનો કેમ જવાબ આપવો તે ન સુઝ્યું. તેણે ફક્ત ડોળા કંકડાવ્યા.

એટલામાં સિંહ પુરવાની પાસેજ આવીને બેઠો. પુરવા સઘળું ભુલી ગયો, અને તરત સ્કેચ બુકનું બીજું પાનું ઉઘાડી એક સ્કેચ કરવા મંડી પડ્યો. પરંતુ એ પ્રયત્ન પણ નકામો ગયો. સિંહ જાણે એને ચીડવવા માંગતો હોય તેમ અડધો સ્કેચ થયો ન થયો, ત્યાં તો પુંછડી હલાવતો ઉભો થઈ ગયો. પુરવાએ ગાંડાની માફક સ્કેચ બુક પછાડી. કિસન ખડખડાટ હસ્યો તેને આ ચિત્રકારમાં રસ પડ્યો હતો.

પણ પુરવાનો કિસન ઉપરનો ગુસ્સો વધ્યો. “મીસ્ટર, તમે આમ મરકરી કરો છો ને મારો જીવ જાય છે. એવું તમને લાગે છે?”

“શાંત વાઓ તમને ગુસ્સે ક્યાં મારે હું હસ્યો નોતો પાનુ કોણ બાળે કેમ મારાથી હસ્યું નોતો નહીં જો તમને અગત્ય લાગ્યું હોય તો હું દોનગીર છું” કિંમતે મારી માનતા કહ્યું

“હવે કે દોનગીર થાતી જરૂર નથી માને નીમાગ બાહી નાખ્યોને” પુરવાનો કેપ એ હો થયો નોતો “હવે મારે ચલા પીની પડ્યો”

કિસનને આ માણસ ગમ્યો ‘મેં હીમા બાહી બાહી નાખ્યો, તો થયા મને ભોગસી જોઈએ હું તમને ચલા પીનાડીશ”

‘સાર’ દુર્વામાં નવિએ પ્રાયશ્ચિત કર્યું નાખ્યું બને જાનુ બહાર નીકળ્યા ને એક ઈનીની દુકાનમાં ગયા, ચલ પીલા પુરવાનો દીમગ એકદમ મગે થઈ ગયો “મને જાણે ઉપર ચાલી પ્રીતિ છે, પણ ખરાબ ચાલ તો એ કે શ્રીમત મોડાને તેમના તરફ ધણી એ જી નીતિ હોય છે, આથી માત્ર ચિત્રો પીનકુન ખપના નથી. તેમને તો બમ એક પાણી ગમે છે”

“ક્યું?” કિમને પુછ્યું.

“ત્રી ફાઈ પણ અસ્તવ્યસ્ત ચયેલા ગુગા પહેલી ફાઈ સુદર નીતુ ચિત્ર ચીતયુ” કે ગમ ખુશ મન માયા પેમા મગે એકલુ જ નહીં પણ તમને પીના ચિત્રોનો પણ એકદમ મમ અને જ્યારે એવો એકદમ મગે, તે વખતે જો તેજ દિનમે પેમા મળ્યા હોય, તો હું એકદમ ગડીજ નાખું ત્રી એક નિહાળ પ્રાણી છે, હા, તેમના જીવનને સજન, સચેતન કરવાની દક્ષિણ હોય મને, પણ તે પોતે તો નેનજી, આજનુ, તળાવના પાણી જેવું પ્રાણી છે અને તેવું ચીત હું જગત ગમતું નથી”

“પણ જગતના મદાદ ચિત્રોને તો એમ માને છે કે ત્રી એ પ્રત્યેક જાણો સુદરમા સુદર અને કળામયમા કળામય નમુનો છે”

“કારણ કે તે ચિત્રકારો સૌણ હોવા જોઈએ. જે ચીતરવામાં તમારી કલમમાં જોશ, આવેશ આવે, અને એ કલમમાંથી નીતરતા રંગથી જે સશક્ત, સુદૃઢ મૂર્તિ કદપાય, તે કલાનો નમુનો. હા, તેમાં તમે ભાવ લાવો, તમરી કદપનાને વિકસાવો પણ એ સૌની પાછળ શક્તિની પ્રતિમા જેવું કેંક હેવું જોઈએ. દાખલા તરીકે આ સિંહનો રજૂ, ” તેણે પોતાની સ્કેચ બુકમાંથી એક નકામો ગયેલો સ્કેચ કાઢ્યો. “એના મોઢા ઉપર કેવા કણાના ભાવો છે ! છતાંય એના સશક્ત પંજાઓ જોઈને આપણને સમજ નથી પડતી કે એવો દયાજનક ભાવ કેમ આવ્યો. શક્તિ અને તે છતાં દય જનક સ્થિતિ એ અસંગત લાગતું છતાંય સંગત છે. આ વનરાજના સ્કેચને ઉત્તમ બનાવે છે. એને જોતાંજ આંખમાં આસુ આવે છે. એને જોઈને આપણને લાગે છે, કે એ પાંજરામાં પુરાયેલો સિંહ હોવો જોઈએ. વનવનમાં ત્રહો પાંડી પોતાનું સાવલૌભ પછું સ્વીકારાવતો તે મદમન્ત સિંહ નથી, પરંતુ તે સુખી દિવસોને યાદ કરતો, મનુષ્યોની ભુલ્યાઈનો ભોગ થઈ પડેલો દુઃખી બંધનપીડિત સિંહ છે. નહીં ? ”

“હા.”

“આ સિંહને જોઈને મને આજે રડવું આવી ગયું. ક્ષાઈ પણ વસ્તુને બંધનમાં જોવાથી મને રડવું આવે છે. મને હું પોતે યાદ આવુ છું, અને ચિત્રકારે પોતાને તો યાદ કરવોજ ન જોઈએ. તેણે તો સમગ્ર જગતને પોતાના મનમાં જોવું જોઈએ, પણ પોતાને તો કદિ નહીં.”

“કેમ ? ”

“જે તે પોતાનો વિચાર કરે તો તે જગતને પોતાના ચિત્રનો વિષય બનાવી ન શકે; તે જગતને પરદૃશ્ય દ્રષ્ટિથી ન જોઈ શકે.”

“એટલે ? ”

‘એટલે નામી વસ્તુમા તે એટલો તન્મય ન થયો જોઈએ, એણે પોતાના વિષય અને પોતાના મન વચ્ચે ભેદ ગખ્યો જોઈએ જો તે એ ભેદ ન રાખે, જો તેનું આત્મ નિમજ્જન થઈ જાય તો એ ક્ષણે થઈ જાય, ભનન ગાવા જેવી જાય, ગારો જની જાય, શીંસુકની માફક ખતે, અથવા મારી માફક તેને રડવું આવી જાય”

દિસને રહાના પૈમા આપા અને બનને બહાર નીકળ્યા
 “હા, પણ તમારું નામ શું ?” પુરૂરવાને થઈ અન્ય
 “કિસન તમારું ?”

“પુરૂરવા નામ વિચિત્ર છે પણ મારું અસલ નામ જુદું હતું. પછી મેં ચિત્રદાર થવાનું નક્કી કર્યું મારું પહેલું ચિત્ર ઉર્વશ અને પુરૂરવાનું વેચાયું હતું તે વખતે મને લાગ્યું કે મારું અસલ નામ મારું ન હતું ક્યું નામ ગખવું તે એક પ્રશ્ન હતો. આથી મેં મારી પસંદગી માગ પ્રથમ વેચાએલા ચિત્રના નામ ઉપર નાખી. પુરૂરવાનું નામ ઉર્વશ તો હાઈ શકે નહીં આથી મેં મારું નામ પુરૂરવા રાખ્યું. મારા કેટલાક મિત્રોને તો એ નામ ખીજી રીતે પણ ગમ્યું મારામા એક ખુરી આત છે માગવી કોઈ પણ ચીજ ખુરી કરી શકાતી નથી એટલે એક મિત્રે ચૂચ્યું કે કે પુરૂરવા ન રહેવા દે તે પુરૂરવા મને તે ગમ્મદાર્ય તો ન ગમ્યો એમા નવી અર્થ કે નથી વ્યગોક્તિ-જતાય મને તે નામ ગમતું હોવાથી રાખ્યું છે. અરે, હા, હું તમને કદાજો તો નથી આપતો ને?”

“નારે ના, મને તો રસ પડે છે” કિમનને ખરેખર રસ પડતો હતો

“એ નામ મારે મારા જીવનનો ખીજો એક અગત્યનો ખનદન જોડાયેલો છે એક છોડરી હતી કષ્ટપનો અનતાર મેં તેને મારા ચિત્રો વેચવા માટે રાખી હતી હતી યે હોળીઆર અને ચપળ વર્તનમા પણ એકાગ્ર અને મજીર મને લાગ્યું કે હું એને પરણી જાઉં. યાનું”

“પણ?” કિસનથી પુછ્યા વિના ન રહેવાયું.

“પણ એને મારું નામ બોલતા નહોતું આવડતું. ક્યાં તો તો પુરૂંરવા, કે પુરૂંરવા કે પુરૂંરવાં ને નામે તે બોલાવતી. એના અનુસ્વારે કાઢી નાંખાવાના મેં ઘણાંયે પ્રયત્ન કર્યા, પણ એ ભગવાન એના એ. પછી તો મને ખીક લાગી કે હું એને વધુ સમજાવવા જઈશ, તો તે મારા નમના ચારે ચાર શબ્દ ઉપર અનુસ્વાર મુકી દેશે, અથવા મેં એને પરણવાનું માંડી વાળ્યું આજે એ ખીચારી સુખી છે. તે પરણી, અને ખાઈ પીને મેંજ કરે છે. નહીં તો એ એવી સરસ છેકરી હતી, મરું ઘર.....અરે, હા, તમે મારે ઘર આવો, તો ઘણુંજ પાસે છે.”

બન્ને જણ ગયા.

સારથી કિસનને એ વાતોડીઆ ચિત્રકારની હોસ્તી થઈ. જ્યારે જ્યારે કિસનને એ ઘડી આનંદ મેળવવો હોય, સારે તે તેને ત્યાં જતો અને તેની વાતો સાંભળતો, પુરૂંરવાએ પોત ના જીવનમાં એટલા રંગો જોયા હતા કે તે રંગો તેના ચિત્રોને અને મિત્રોને એ તેમાં રંગી નાંખતા.

કિસન, તેથીજ આજે ત્યાં ગયો.

તે ત્યાં ગયો, ત્યારે તેની ગ્રાથા માળની ઓરડીને તાળું હતું. મનમાં નશીબને ગાળો દેતો તે નીચે ઉતરતો હતો, ત્યાં તેને પુરૂંરવા ઉપર આવતો મળ્યો.

કેટલીક વખતે રાત્રે હું મારી ઓરડીની બાગીમાંથી ઉંઘતા, જતા અર્ધ ઉઘમાં મુખાધનિ જોઉં છું, ત્યારે મને એક જાતની ગ્રાતિ મળે છે ”

“હા, ના”

“મને જાગે છે કે આ અર્ધ ઉઘમાં મુખાધનિ કરતા હું કેવો સુખી માણસ છું કે હું સ્વર્ગથી નજીક રોવાને લીધે જાગતો રહી શકું છું અને છેલ્લું કારણ એ કે જે જ્યાં છે હું આ સ્વર્ગીય સુખથી કંટાળું, અને જ્યાં નર-મા પડતાનું મન થાય,, પ્રાણીજનનની શરૂઆતમાં સ્ત્રી પડોચી જવાની વચ્ચે થાય ત્યારે માટે વેળાને ત્યાં કે દારૂની દુકાનમાં ન જવું પડે, પણ અહીંથી જ નીકળી જીવનમાં મારી શકું ”

“એ હું ?” કિમનને પુછવાના આવા ખ્યાલ અભળી કે પારી છુટી.

“એમ મલગવની જરૂર નથી હું હજી સુધી આ સ્વર્ગીય સુખથી કંટાળ્યો નથી, કંટાળીશ એવું લાગતું પણ નથી એટલે છેલ્લું કારણ તો લગભગ નજીક જ છે-એટલું નજીક કે જલ્દય તેજ મને નજીકે સ્ત્રી થકે અને હા, પણ તું આને એક જ અહીં નહીં આગો?-- એટલે કે ધીરે ધીરે સ્ત્રી આગો?”

“તારી ઓરડીની સ્વર્ગીય જગ્યામાં પડેલા ચાલ ત્યાં તારી સુરીઅની ચહા પીના પળી મને કેક સ્મૃતિ આવશે”

“સાહેબ”

જનને જણાવવામાં આના, પુરવાની ઓડી એવી વેળાએ પડી હતી કે ઉર્દૂની જે અર્ધ આગે, તો એક દિવસથી ખીલ દિવાલ સુધી પહોંચતા પડેલા ગુમાસ્તો વચ્ચે પછે જોવા દેખા જિનનબિનન પડેલા પુસ્તકો, રોલંગ પેપરો, ચેન્નીનો, જાના, ગગ પેટીઓ અને ચિત્રોના ડાંગેલો હતો, તેની ગતિ દિવાલ, મુશેલિત દ્રેમોમાં જડેલા ને સુદર ચિત્રો કે વડનપેના પારદર્શી

શણુગારાઈ હતી. ચિત્રકારનો આત્મા ટેબલ પર નહોતો, દિવાલ ઉપર હતો.

ગમે તેમ કપડાં નાંખી પુરૂરવાએ ચહા ખનાવવાનું કામ શરૂ કર્યું. “મારો વિચાર ઇલેક્ટ્રીકની કીટલી વસાવવાનો છે. કારણ કે—” કારણ વગર પુરૂરવા કેં કરતોજ નહીં. “સ્ટવના અવાજથી ગાવાનું મન થાય છે. અને એથી પાડોશીઓને પણ ગાવાનું મન થાય છે; અને એઓ ગાય છે કે મારું મગજ કીટલીના પાણીની માફક ઉકળી જાય છે, અને ન કરવાનું હું કરી બેસું છું.”

“ન કરવાનું એવું તે શું કરી બેસે છે?”

“ચહા પીતો નથી. ઉકળેલું પાણી ઢોળી નાંખું છું, અને સ્ટવ બંધ કરી, જોરથી પછાડું છું. જોને, આ સ્ટવ કેટલીય રણભુમી પર જઈ આવેલા યોધા જેવો નથી લાગતો?” એણે કીટલી સમેત સ્ટવ ઉચક્યો.

“અરે, કીટલી પડી જશે.”

“કાઈ દિવસ નહીં પડે. તને ખબર છે કે ચિત્રકાર થતાં પહેલાં હું સરકસમાં કામ કરતો, અને સારું હું મારા હાથ ઉપર સ્ટવથી માંડીને સિંહ સુધી ટેકવી શકતો.” એણે સ્ટવ ફરીથી નીચે સુક્ર્યો.

“હવે મને સરકસમાં જવાનું મન થાય છે. સરકસના ઇવનની મજા મારા હાલના શાંત ઇવનમાં નથી આવતી. સાં રોજ રોજ નવા નવા આવતા પ્રેક્ષકોની આંખમાંથી તેમનાં હીઝની વાત કાઢી લેવાની ચતુરાઈ, તેમના મોંઘા ઉપરથી તેમના હૃત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કહી શકવાની કળા, અને દિન પ્રતિદિન જોવામાં આવતી નવીનતા મારે ફરી મેળવવી છે.”

એણે પ્યાલામંચડમાં ૧ કાદવા િડી.

“તું સરકસમા હતો, તેની તો મને આજેજ ખબર પડી”

“આજે મારાથી જુનમાજ કહેવાઈ ગયું હવે મને તે વાત ...
ગભીરતા વધારી ગઈ “હવે તું શું કામ માટે આજ્યો તે કહે
કાઈ અમેચ્યોર નાટકના પરદા ચીતરવા છે, કે કાઈના મ્હેન ચીત-
ગવવા છે, કે કાઈની જીવિતાને માટે આજેખન જોઈએ છે?”

“મારૂં આવવાનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે ગિરિઆમથી
આજ્યો પછી તને મળ્યો નહોતો એ ઉપરાંત, મારે તારી સનાહ
જોઈએ છે”

“સનાહ? શાની? મારૂં થયું કે તું મારી પાસે આજ્યો સનાહ
આપવી એ તો મને ધન છે મારે મોલીમીટર વધુ જોઈતું હતું”

“હવે માલગણશે જો તું ગાતિ સખીને નહીં સંભળે તો
મારે જોનાનું માડી વાળવું પડશે”

“ના ના, કહે”

છી ગીતે વાત ઉપાડી તેના વિચારમાં કિમન પડ્યો મગેજની
વાત કહેવી તે તો તેણે નજીકની કયું હતું હવે ગી રીતે જોડી તે
પ્રશ્ન હતો,

તેને ચુપ રહેતો જોઈ, પુઝરવા હસ્યો “તારા મોઢા ઉપરથી લાગે
છે કે તારે સનાહ કોઈ શ્રી વિષે લેની છે, નહીં?”

“હા.”

“તારે તો માણસની આખ પચ્છી દીવ પારખવની મારી
ગકિત હજી ગઈ નથી હો તે કાણ શ્રી છે? સુદર લાવણ્યમયી,
ઝોમળાગી કોણ છે?”

“એક સરેજ ડીને યુવતિ છે”

“તેના પ્રેમમાં તું પડ્યો?”

“હા અને ના.”

“કૃમ ?”

“હા એટલા માટે કે હું પ્રેમમાં પડ્યો હતો. ના એટલા માટે કે મને ખબર નથી કે હજી હું ત્યાંજ છું કે નીકળી ગયો છું.”

“ત્યાંજ છે, કારણ કે જો તું હજી પ્રેમમાં ન હોત તો મને પુછવા આવત નહીં. હા, હવે મુગ વત પર આવ. સરોજ કરીને એક કુવતિ છે; તેના પ્રેમમાં તું પડ્યો હતો?”

“હવે કેં નહીં. અમે બન્ને જુદાં પડ્યાં, લઢીને”

“મને ફરી પાછા એકલા થયા.”

“ના તું જોયા પડ્યો ખરો,”

“એટલે ? તમે જુદાં પડ્યાં, અને ફરી મળ્યાંજ નહીં ?”

“ના.”